

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1990

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contribution to the Contemporary History
Contributions à l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDK

949.712 »18/19« (05)

UDK

Uredniški odbor:

dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), dr. Milica Kacin-Wohinz, dr. France Kresal, Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Janko Pleterski, mag. Jože Prinčič (pomočnik glavnega urednika), dr. Franc Rozman (glavni urednik), dr. Mirko Stiplovesek, mag. Jera Vodušek-Starič

Prevajalci: Milojka Popović (angleščina), Marjeta Čop-Pretnar (nemščina), Jožica Pirc (francoščina)

Oprema: Janez Suhadolc

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
YU - 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo ter Tovarne dokumentnega papirja Radeče

Tiskala:

Birografika BORI, Titova 64, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
YU - 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, SFR Jugoslavija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Razprave

Peter Vodopivec

Kranjski jakobinec baron Siegfried von Taufferer in Francija

Med redkimi do danes znanimi simpatizerji francoske revolucije, ki so bili doma na slovenskih tleh, sta v času prevratnih dogodkov – po podatkih v zgodovino­pisju – le dva prišla v neposredni stik z revolucionarno Francijo. Prvi: Janez Kupertin Naveršnik, doma iz Slovenskih Konjic in v začetku devetdesetih let 18. stoletja gimnazijec in študent prava v Gradcu, naj bi skupaj z nekaterimi drugimi sorojaki pripadal graškemu tajnemu krožku Ignatza Henrika Wastla, se v pogovorih z njim in drugimi člani krožka navdušil za francoske revolucionarne ideje in v letih 1793–95 obiskal Pariz.¹ O tem kaj je tam videl in doživel na žalost ni podatkov. Po navedbah Franceta Kidriča se po povratku domov ni več v­nemal za francoska revolucionarna gesla, temveč se je – nasprotno – »pobotal z restavracijo« in je vse do upokojitve leta 1847 služboval v avstrijski državni službi – med drugim kot okrožni glavar v Zadru. K politiki se ni več vrnil niti ob ponovnem izbruhu nemira leta 1848. Zadnje desetletje življenja (umrl je leta 1857) je preživel v Konjicah, kjer se je posvetil literaturi in poljedeljstvu.²

Povsem drugačna je bila usoda drugega simpatizerja francoske revolucije s slovenskega ozemlja, ki je v devetdesetih letih iskal stik s francoskimi revolucionarji, barona Siegfrieda von Tauffererja. Njegovo življensko pot je podrobno raziskala in predstavila Dana Zwitter-Tehovnik, zato tu kratko povzemam le najpomembnejša dejstva.³ Johann Heribert Siegfried von Taufferer, leta 1750 v Ljubljani rojeni pripadnik ene najuglednejših kranjskih plemiških družin, se je s svojimi posebnimi sposobnostmi izkazal že v času študija na dunajskem Terezijanumu, kasneje pa je svojo nadarjenost – z naglim napredovanjem – potrdil v času svojega petnajstletnega službovanja v Vojni krajini (1772–1787). Bil je nemiren in pustolovski duh, poln najrazličnejših načrtov – med drugim se je neuspešno poskušal z lesno trgovino in ladjarstvom in je zaradi neizpoljenih obvez in dolgov že v osemdesetih letih 18. stoletja nekaj časa prebil v zaporu. Najkasneje leta 1782 je pristopil k prostozidarjem, česar ni skrival, saj je

¹ France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1938, str. 259–260; isti, *Slovenci in Velika revolucija*, Ljubljanski zvon LIX, Ljubljana 1939, str. 320; isti, *Janez Kupertin Naveršnik*, Slovenski biografski leksikon, Druga knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 193.

² F. Kidrič ... SBL II, str. 139.

³ Dana Zwitter-Tehovnik, *Wirkungen der französischen Revolution in Krain*, Veröffentlichungen des historischen Instituts der Universität Salzburg, Geyer-Edition, Wien-Salzburg 1975.

eno svojih ladij poimenoval po matični dunajski loži,⁴ hkrati pa je še pred izstopom iz vojske, ki je leta 1787 sledil stečaju njegovega trgovsko-ladjarskega podjetja, mnogo potoval in si tako pridobil širok krog znancev. Neuspehi mu zlepa niso vzeli poguma: že leta 1788 se je s predlogom o organizaciji posebne enote prostovoljcev v boju proti Turkom zopet ponudil v avstrijsko vojaško službo, si prizadeval z več drugimi načrti vojaško-oskrbovalne narave pritegniti zanimanje vojaških oblasti in se poleti leta 1789 lotil novega posla z erarjem, ki mu je po ponovnem neuspehu prinesel ne le izgubo, temveč tudi cesarjevo zameru. Tokrat se je pred upniki in preganjalci umaknil v Benetke, kjer je v letih 1789/90 navezal stike s francoskimi diplomatskimi predstavniki. Po mnenju Dane Zwitter-Tehovnik se je v pogovoru z njimi tudi podrobneje seznanil z idejami francoske revolucije in si pridobil njihovo zaupanje, ki mu je štiri leta kasneje odprlo pot v francosko službo.⁵

Konec leta 1790 je bil Taufferer – poln načrtov – zopet na Dunaju. Tu njegovi dolgovi erarju še niso bili pozabljeni in januarja leta 1791 se je znašel v ječi, ki se je je z gladovno stavko rešil tri mesece kasneje. Čeprav dolgovi tudi po prihodu iz zapora ni mogel vrniti, se je lotil novih poslov, ki so se prav tako končali z neuspehom. Podporo za svoje gospodarske načrte je iskal pri grofu Cobenzlu in zagrebškem škofu Maksimiljanu Vrhovcu, oblasti pa so ga – po podatkih A. Gspana – na podlagi ovadbe že poleti 1791 osumile tudi agitacije za »jakobinstvo« in odkritega pozivanja k neredom.⁶ Z zaostritvijo policijskega in političnega pritiska po nastopu Franca I. se je njegovo nezadovoljstvo očitno še povečalo in od jeseni 1793 do aprila 1794 je bil na Dunaju v stiku z dunajskimi, štajerskimi in ogrskimi jakobinci. O pogovorih z njimi in nazorih, ki jih je izražal, ni znanega nič konkretnega. Vemo le, da je aprila 1794 zapustil Dunaj in prek Zagreba odpotoval v Ljubljano, kjer je poskušal dobiti potni list za potovanje v Benetke. Ker potnega lista ni dobil in je bil že pod policijskim nadzorstvom, je prestopil mejo brez ustreznih dokumentov. V Benetkah se je nato povezal s francoskim konzulom, ki ga je pozval naj stopi v francosko službo in napotil dalje v Genovo. Dejstvo, da je Genovo že svojim dunajskim prijateljem omenjal kot cilj svojega potovanja, po prepričanju Dane Zwitter-Tehovnik jasno kaže, da je zapustil Dunaj in Avstrijo s povsem jasnim namenom in iz političnih razlogov. To domnevo naj bi potrjevalo tudi njegovo obnašanje v naslednjem letu in pol: o kakih novih gospodarskih načrtih namreč ni bilo več govora. Taufferer se je, potem ko se je povezal s Francozi, v celoti posvetil vojaško-politični dejavnosti.⁷

Dana Zwitter-Tehovnik je svoj prikaz Tauffererjevega udejstvovanja v francoski službi utemeljila predvsem v avstrijskem arhivskem gradivu: v obvestilih avstrijskih zaupnikov, poročilih vojaških in policijskih preiskovalnih organov in Tauffererjevih lastnih izpovedih v preiskovalnem in sodnem postopku leta 1796. V skladu s tem gra-

⁴ Gre za ložo »Zur wahren Eintracht« na Dunaju, katere član naj bi bil tudi Anton Tomaž Linhart, gl. D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 156–157.

⁵ Prav tam, str. 162.

⁶ A. Gspan, Janez Siegfried Heribert von Taufferer, Slovenski biografski leksikon, 12. zvezek, Ljubljana 1980, str. 22–23.

⁷ D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 177.

divom se je Taufferer, ki je imel priporočilo francoskega konzula v Benetkah, v Genovi povezal s tamkajšnjim francoskim diplomatskim odposlancem Tillyjem, ta pa ga je poslal naprej v Nico, kjer ga je mlajši brat Maksimilijana Robespierrea Augustin (naj bo sam, naj bo prek svojih zastopnikov) imenoval za generalštabnega stotnika in dodelil francoskemu zastopništvu v Genovi. Do jeseni leta 1794 je nato opravljal predvsem razne prevajalske, svetovalne in povezovalne naloge za genovsko francosko poslaništvo in septembra leta 1794 je prav v svojstvu Tillyjevega odposlanca v bližini Savone naletel na francoskega generala Laharpa,⁸ s katerim naj bi se seznanila že v času avstrijsko - bavarske nasledstvene vojne (1778-1779). Srečanje je bilo očitno pristržno: Laharpe naj bi namreč Tauffererja kmalu zatem imenoval za svojega krilnega pribočnika in Taufferer naj bi se v tej funkciji vse do avgusta 1795 vojskoval na francoski strani, pri čemer naj bi se po svojih kasnejših izjavah dvakrat znašel tudi v boju proti avstrijskim četam.⁹

Že 28. julija 1795 se je hkrati - o tem pričajo tudi francoski dokumenti, ki jih navaja Dana Zwitter-Tehovnik - pismeno obrnil na poveljnika francoske vojske v Alpah in Italiji generala Kellermanna in mu predlagal ustanovitev prostovoljskega oddelka iz avstrijskih, ogrskih, hrvatskih in poljskih dezertarjev, ki bi se pod njegovim vodstvom in ob finančni podpori profrancosko usmerjenih genovskih trgovcev boril pod vrhovnim Kellermanovim poveljstvom.¹⁰ Po Tauffererjevi zamisli naj bi šlo za neke vrste partizansko bojevanje z naglimi akcijami iz ozadja, ki bi »utrujale nasprotnika« in spodbujale dezertiranje njegovih vojakov, v podporo svojim načrtom pa je navajal svoje poznavanje terena, organizacije avstrijske vojske in svoje znanje jezikov in omenjal, da bi na čelu takšnega partizanskega prostovoljskega oddelka lahko bolje služil novi domovini, ki jo je izbral zaradi odpora proti »tiraniji despotov«. Kellermanu je bil Tauffererjev predlog očitno všeč, podprla sta ga tudi oba pristojna »ljudska komisarja« v Kellermanovem štabu in 30. avgusta 1795 je Tauffererjev načrt potrdil odbor javne rešitve (Comité de Salut Public) v Parizu.¹¹ Taufferer, ki naj bi bil medtem povišan v generalštabnega podpolkovnika, je tako res osnoval oddelek s 783 možmi - dezertarji iz avstrijske vojske - in se nato na njegovem čelu udeleževal vojaških akcij vse do novembra 1795, ko so ga zajeli Avstrijci.¹²

Avstrijskih in Tauffererjevih lastnih navedb v zvezi z njegovim udejstvovanjem in funkcijami v francoski vojski - z izjemo podatkov, ki zadevajo predlog o ustanovitvi prostovoljskega vojaškega oddelka - na žalost ni mogoče obširneje potrditi ali dopolniti s francoskim arhivskim gradivom. V dokumentaciji francoskega vojaškega arhiva

⁸ Avstrijski zaupniki so Laharpovo ime očitno pisali kot L'Harpe, saj ga tako povzema D. Zwitter-Tehovnik. Tudi v francoski literaturi sem zasledil dve pisavi njegovega imena. Deloma je zapisan kot general Amédée de la Harpe, deloma kot Amédée Laharpe. Sam uporabljam drugo pisavo njegovega imena, ker je v tej obliki zabeležen tudi v francoski vojaški dokumentaciji v gradu Vincennes pri Parizu.

⁹ D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 186.

¹⁰ Dva dokumenta v tej zvezi je med drugim objavil A. Aulard v svoji zbirki dokumentov Odbora narodne rešitve. Gl. A. Aulard, Collection des documents inédits sur l'histoire de France, Recueil des Actes du Comité de Salut Public, Tome 26, Paris 1923, str. 555 in Tome 27, Paris 1923, str. 1-2.

¹¹ D. Zwitter-Tehovnik, str. 189-90.

¹² Prav tam, str. 190.

v gradu Vincennes se Taufferer nikjer ne omenja kot častnik francoske vojske. Podobno se ne omenja v vojaških situacijskih poročilih francoske vojske v Alpah in Italiji maja in junija 1795 kot Laharpov pribočnik, čeprav ti načrti natančno popisujejo razporeditev in sestavo vodstva Laharpovih enot.¹³ In nepoznan je Laharpovim življenjepisem in vojaškim zgodovinarjem, ki so pisali o vojskovanju v Italiji in na genovski obali v letih 1794/5.¹⁴ O tem, da je Taufferer pri francoskih odposlancih v Genovi in v Kellermanovem štabu užival zaupanje resda ne more biti dvoma, saj sta ga v svojem dopisovanju s Parizom ugodno ocenjevala tako »ljudska zastopnika« pri poveljstvu vojske v Alpah in Italiji kot francoska odposlanca v Genovi Tilly in Villars. Toda tudi v tem dopisovanju se ne omenja Tauffererjev vojaški čin: za Kellermanova »ljudska zastopnika« je bil Taufferer »državljan« («citoyen») in »avstrijski begunec«,¹⁵ za Villarsa, ki je leta 1795 poročal o njegovem padcu v avstrijsko ujetništvo enostavno »komandant«. ¹⁶ Edino potrdilo Tauffererjevega stotniškega čina, ki ga lahko najdemo v francoskem gradivu, je tako njegov lasten podpis pod načrtom za vstajo v Vojni krajini. Tu se je namreč podpisal kot »Siegfried Baron de Taufferer, ci devant Capitaine d'Infanterie au Service de l'Empereur«. ¹⁸ Ker je malo verjetno, da bi bile ostale avstrijske in Tauffererjeve navedbe o njegovem položaju v francoski vojski ali njegovem službovanju pri Laharpu povsem netočne (ne nazadnje je bil ves čas svojega bivanja v Genovi pod nadzorstvom avstrijskih zaupnikov, ki so avstrijske oblasti razmeroma natančno obveščali o njegovi dejavnosti), je mogoče pritrčiti domnevi Frana Zwittera, da so bili profrancoski prostovoljski oddelki v okolici Genove sicer podrejeni Kellermanovemu in kasneje Schererjevemu poveljstvu, vendar niso bili formalno vključeni v redne francoske vojaške enote. ¹⁸ Taufferer bi tako lahko imel čin, ki bi mu omogočal dobivati plačo in bi mu hkrati zagotavljal mesto v vojaški hierarhiji, ne bi pa imel statusa častnika redne francoske vojske in ne bi mogel poveljevati njenim oddelkom. Zato naj bi tudi ne bil zabeležen v francoski vojaški dokumentaciji.

Najpomembnejše Tauffererjevo protiaavstrijsko dejanje v času njegovega bivanja v Genovi je bil – kot je znano – njegov prevratni (»revolucionarni«) načrt za vstajo v Vojni krajini, ki bi se po Tauffererjevih predvidevanjih lahko – ob ustreznih spodbudah in finančni podpori – razširila na Hrvaško, Ogrsko in avstrijsko polovico monarhije in prerastla v vsesplošno protihabsburško »revolucijo«. Načrt je – po lastni izpo-

¹³ Archives historiques de la Guerre, Chateau Vincennes, B3 341, Armée des Alpes et d'Italie, Situation Mai-Juin 1795.

¹⁴ Glej napr. E. Secrétan, *Le général Amédée de la Harpe, Esquisse biographique*, Lausanne 1898; C. Delhorbe, *Retouches à la biographie d'Amédée Laharpe*, *Revue historique Vaudoise*, Société Vaudoise d'histoire et d'archéologie, Lausanne, LXVIII, 1964, str. 115 sl.; *Campagnes dans les Alpes pendant la Révolution d'après les archives des Etats-Majors Français et Austrosardes* par M.M. Leonce Krebs et Henri Moris, Tome II, Paris 1895.

¹⁵ Glej A. Aulard, nav. delo, zvezek 27, str. 1–2.

¹⁶ Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères Paris, Correspondance politique, Gênes, No. 169, 1794–95, Pièce 346.

¹⁷ Prav tam, Correspondance politique, Gênes, N. 168. Pièce 188.

¹⁸ F. Zwitter, *Francuske revolucionarne ideje u zapadnim jugoslovenskim zemljama u vreme francuske revolucije i Napoleona I*, Zbornik: Jugoslovenske zemlje i Rusija za vreme prvog srbskog ustanka, Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. XVII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 4, Beograd 1983, str. 80.

vedi v času preiskave – napisal potem, ko je za Augustina Robespierrea iz italijanščine v francoščino prevedel besedilo, ki se je prav tako zavzemalo za »revolucioniranje nekaterih avstrijskih dežel« in ga je domnevno sestavil beneški državljani Leskovic, sicer dobavitelj hrane za francosko pirenejsko vojsko.¹⁹ Taufferer je svoj načrt v dveh izvodih dostavil Tillyju v Genovi, enega pa je poslal sodelavcem Robespierrea mlajšega v Nici. Avstrijski zaupniki v Genovi so za Tauffererjev načrt, ki je – kot vemo danes – nastal sredi junija 1794, izvedeli še preden ga je Tilly odposlal Odboru narodne rešitve v Pariz v presojo in nadaljnje ukrepanje ali pa prav tedaj, ko je pošiljka iz Genove odpotovala v francosko prestolnico.²⁰ Že 18. julija 1794 je namreč avstrijski tajni agent Johann Corneil iz Genove poročal o Tauffererjevi spomenici in njenih ciljnih velikemu toskanskemu vojvodi, ta pa je o njegovem sporočilu obvestil Dunaj.²¹ Kasneje ste sledili še dve »zaupni poročili«, ki sta razmeroma natančno in podrobno opisali Tauffererjeve prevratne pobude in zamisli. Tauffererjev »revolucionarni« načrt je bil tako do nedavnega znan samo po avstrijskih obveščevalnih podatkih in Tauffererjevih lastnih izjavah, danih v času preiskave. Izkazalo pa se je, da tudi izvirnik (odnosno prepis izvirnika?) ni izgubljen: skupaj s Tyllijevim spremnim dopisom Komisarju za zunanje zadeve revolucionarne vlade Buchotu ga v fondu genovskega poslaništva hrani arhiv francoskega zunanjega ministrstva.²²

Tilly je namreč Tauffererjev načrt sredi ali v začetku druge polovice julija 1794 res poslal v Pariz in ga Buchotu priporočil v resen premislek. Po Tillyjevem mnenju je bil avtor načrta »moder, razsvetljen in pošten« in zato vreden zaupanja, njegov načrt pa bi moral zanimati ne le Francoze, temveč tudi Turke, saj bi bila vstaja v Vojni krajini tudi v njihovem interesu. V tem smislu je predlagal, da se oblasti v Parizu – v kolikor se bodo odločile za uresničitev Tauffererjevega predloga – prek posebnega odposlanca – povežejo s Carigradom, prepričajo Turke, da je »podjetje zanje še bolj zanimivo kot za nas« in jih pozovejo, da – če že ne v celoti (to bi bilo po Tillyju preveč), vsaj deloma – sofinansirajo Tauffererjev podvig. Po pripisih sodeč so Tillyjevo pošiljko v Parizu prejeli 7. termidorja (25. julija) 1794, torej dva dni pred Robespierrovim padcem in jo v več prepisih razposlali v presojo raznim vladnim oddelkom. Hkrati so 11. termidorja Tillyju (29. julija) potrdili njen prejem.²³ Kakšna je bila nadaljna usoda Tauffererjevega načrta ni znano. Vsekakor pa so pristojni oddelki Odbora narodne rešitve – v kolikor so sploh – razpravljali o njem že v novih razmerah in morda celo v novi zasedbi, saj se je s prevratom 9. termidorja (27. julija) končalo obdobje Robespierrove in montanjarske vlade.

Tauffererjev »revolucionarni« načrt, ki ga je Tilly pod naslovom: »Moyens d'insurrection pour les Provinces annexées a la Hongrie et la Hongrie même« (v prepi-

¹⁹ D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 218.

²⁰ Tauffererjev načrt je datiran s 16. junijem 1794, Tillyjevo spremno pismo s 13. julijem istega leta, Tauffererjev pripis k načrtu pa je datiran s 15. julijem. Tilly je moral torej načrt poslati v Pariz 15. julija ali v dneh, ki so sledili 15. juliju.

²¹ D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 179.

²² Cit. kot v op. 17, Pièces 180–189.

²³ Prav tam, Pièce 180.

su?) poslal v Pariz, obsega dvanajst in pol ne posebno gosto pisanih strani, pri čemer skoraj polovica med njimi razmeroma nadrobno in faktografsko popisuje upravno in vojaško organizacijo Vojne krajine in razmere v posameznih generalatih.²⁴ Taufferer je sicer že v tem delu – takoj po uvodnem naštevanju pokrajin na avstrijski in turški strani meje – kratko in kritično omenil, da so imele avstrijske mejne pokrajine prvotno civilni režim, ki je bil šele kasneje – v »težnji po podreditvi prebivalstva despotizmu« – deloma zamenjan z vojaškim, toda nato je predvsem stvarno predstavil upravno-vojaško strukturo generalatov in navedel podatke o številu njihovega prebivalstva, njihovih vojaških obveznikih in sestavi njihovih vojaških enot. Pri tem je med drugim opozoril na versko opredelitev prebivalstva, ob opisu »karlovsko-varaždinskega generalata« in »kneževine Transilvanije« pa tudi na njegovo etnično (narodnostno) pripadnost. Poročal je, da so prebivalci obmejnih področij v prvem primeru (v »karlovsko varaždinskega generalatu«) »priseljenci iz Bosne, Srbije in Moldavije, ki so že pred časom (za)kupili in obdelali pustote (ob meji) pod pogojem, da bodo mejo branili pred Turki«, v drugem (v Transilvaniji) pa »Madžari, 'Seklerji', Vlahi, Sasi in Armenici«, ki imajo vsak svoje zakone, vendar vse v »nasprotju z avstrijskim sistemom«. O zaostrenih odnosih med »stanovi« je spregovoril le v zvezi s položajem v zagrebškem, graškem in varaždinskem »komitatu«: tu naj bi zemljiška posestva pripadala »plemstvu in duhovščini, ki ničesar ne plačujeta«, vse davčno breme pa naj bi nosil »tretji stan«. Ti trije »komitati« naj bi skupaj z »reškim gubernijem« tudi ne bili oboroženi, čeprav bi morali k vojaštvu Vojne krajine prispevati rekrute: oblasti naj bi jim namreč – v težnji, da bi jih lažje obvladovale – odvzele celo lovsko orožje.²⁵ To pa seveda po Tauffererju ni bil edini in zlasti ne glavni razlog za nezadovoljstvo krajišnikov z avstrijsko oblastjo. Glavni vzrok za njihov povečujoči se odpor do Habsburžanov naj bi bil namreč v postopni odpravi krajiške avtonomije, nespoštovanju njihovih tradicionalnih pravic in njihovem vse težjem materialnem položaju.

Taufferer je tako v nadaljevanju svojega prikaza razmer v Vojni krajini navedel nekaj značilnih in iz literature znanih pritožb in ugovorov krajiškega prebivalstva zoper upravne in vojaške reforme, ki so krajišnike v 18. stoletju spreminjale v običajno, ceno in na različnih evropskih bojiščih uporabno vojsko.²⁶

Pošiljanje krajiških čet v boj proti habsburškim nasprotnikom na raznih evropskih bojiščih je bilo v Tauffererjevem spisku nesprijemljivih postopkov avstrijskih oblasti proti krajiškemu prebivalstvu sploh na prvem mestu. V tej zvezi je opozarjal, da so se krajišniki vključevanju v boje izven Vojne krajine sicer vztrajno upirali in so se iz vojne proti Prusiji leta 1756 – kljub temu, da so bili »nekateri med njihovimi častniki Nemci« – celo predčasno in samovoljno vrnili domov, vendar so jih uspeli avstrijski poveljniki – z »zvižajami in obljubami, z grožnjami in strogostjo« – vedno znova umiriti in pripraviti na nov boj. Toda oblasti obljub niso izpolnjevale, nasprotno z novimi

²⁴ Prav tam, Pièces 181–185.

²⁵ Prav tam, Pièces 185, 186.

²⁶ F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uredjenja 1787, Vojna krajina, Povijesni pregled, historio-grafija, rasprave*, uredio Dragutin Pavličević, Zagreb 1984, str. 44 sl. *Zgodovina narodov Jugoslavije II, Jugoslovanske dežele pod habsburško oblastjo v dobi absolutizma, Hrvati, Ljubljana 1959*, str. 876 sl.

uredbami in ukrepi so še poslabševale krajišniški položaj. Podrejanje Vojne krajine strogi vojaški disciplini in enotnemu vojaškemu režimu, razseljevanje Vlahov, prepuščanje njihove zemlje nemškim, hrvaškim, domnevno tudi naseljencem iz Lorene in kruto ravnanje z uporniki, ki naj bi ga ilustriral zlasti nastop glavnega vojaškega nadzornika generala Šiškovića proti nezadovoljnežem v Transilvaniji – vse to naj bi ob povečanih davčnih bremenih, tlaki in uvedbi uniform kot jih je imela redna vojska, po Tauffererju še poglobilo nasprotja in zaostri odklonilno razporeženje krajišnikov do avstrijskih oblasti. Za Marijo Terezijo in Jožefa II. Taufferer ni našel dobrih besed. Marija Terezija naj bi krajišnike silila v katolicizem, zaradi česar se jih je nekaj celo izselilo, Jožef II, ki naj bi si v splošnem »vse dovolil« pa naj bi z njimi slabo ravnal že v vojni proti Prusiji ob koncu sedemdesetih let, nato pa zlasti po letu 1780, ko se je »odločal za novo vojno z Otomanskim imperijem«. S to vojno – tj. avstrijsko vojno proti Turkom leta 1788–1791 – naj bi nezadovoljstvo v Vojni krajini tudi doseglo vrhunec. Avstrijske čete, ki so prišle na Hrvaško so po Tauffererju s Hrvati, ki niso hoteli prenasilno nastopati proti » Turkom«,²⁷ ravnale kot da gre za Turke, novi sistem, ki ga je poskušal vpeljati avstrijski poveljnik de Vins in velike izgube krajiških vojaških enot pa naj bi krajišnike dokončno spodbudile k odkritemu neizpolnjevanju povelj.²⁸

Prav to stanje bi morala po Tauffererjevem mnenju izrabiti Francija. Zato se je ponudil, da skupaj z nezadovoljnimi »turškim prebivalstvom« ob meji in nezadovoljneži na Hrvaškem in v Slavoniji organizira »najstrašnejšo revolucijo« (»la révolution la plus terrible«), ki bo začetek daljnosežne protihabsburške vstaje. Trenutek za takšno vstajo naj bi bil izjemno ugoden: v sosedstvu utrd, kjer naj bi z vstajo začeli, naj bi ne bilo več avstrijskih čet, ki bi si lahko podvrgle »domačine« (»les nationaux«), slednji pa naj bi bili skrajno nezadovoljni, saj že enajst mesecev niso dobili plače. Sam naj bi hkrati – kot organizator vstaje – užival v mejnih področjih velik ugled, kar naj bi ne bil le rezultat njegove osemnajstletne krajiške vojaške službe, temveč tudi sorodstvenih vezi njegove žene z grofom Nadasolyjem, »hrvaškim podkraljem, ki ga je ljubil ves narod«.²⁹

Ohranjeni izvod Tauffererjevega načrta kaže, da si je Taufferer pripravo in organizacijo »revolucije« v Vojni krajini v resnici predstavljal tako kot so to poročali avstrijski zaupniki in kot je sam izpovedal v preiskavi. Odboru narodne rešitve je predlagal, da z dvema »državljanoma«, ki uživata odborovo zaupanje in govorita »tuje jezike«, po možnosti nemško ali italijansko, obišče pokrajine ob avstrijsko-turški meji z izgovorom, da se ukvarja z lesno trgovino in trguje s Španijo, tam pa se nato poveže z »nezadovoljneži« in poveljniki utrd Novi, Dubica in Berbir, ki jih Avstrijci po miru v Svištovu (1791) – kljub dogovoru – niso vrnili Turkom in jih pridobi za svoj načrt. Poveljnika prvih dveh trdnjav naj bi bila njegova učenca, nekaj časa naj bi celo služ-

²⁷ Taufferer – kot je razvidno iz konteksta – pod »Turki« neredko razume tudi slovansko: srbsko in bosansko prebivalstvo turškega imperija.

²⁸ Cit. kot v op. 17. Pièce 186.

²⁹ Prav tam.

bovala pod njegovim poveljstvom, obenem pa naj bi, kar se je prepričal pred svojim odhodom iz Avstrije, imela »des bons principes«. Poveljnik tretje utrdbe – Berbira – naj bi bil pijanec, ki bi ga bilo prav tako lahko pridobiti in bi se ga pozneje podobno zlahka tudi otresli. Z »zavzetjem« treh trdnjav in pripadajočih jim skladišč bi po Tauffererju uporniki postali »gospodarji vse Hrvaške« z izjemo Karlovca, »male trdnjave in prave luknje«, katere hiše so vse iz lesa in bi jo enostavno požgali, če bi se ne vdala.³⁰

Naslednji cilj naj bi bil Zagreb, »prestonica Hrvaške«: tu bi sklicali stanove in se proglasili za svobodne in neodvisne od »avstrijske (dinastične) hiše«. Hrvaško bi utrdili, vpadali z njenega ozemlja na Štajersko in Kranjsko in prekinili trgovske zveze Trsta z Nemčijo. Sledila bi oborožitev Ogrske, ki bi se zbala napada in bi zato Avstriji odrekla vsako pomoč. Dunaj bi ostal brez hrane in iskra upora bi preskočila v Avstrijo. Vstaja na Poljskem, nemiri v Šleziji in »naš lastni primer« bi končno opogumili češke nezadovoljneže in dvignila bi se še Češka. Po Tauffererjevem mnenju je bilo v Vojni krajini za uresničitev načrta – kot ga je predstavil – več kot dovolj orožja, municije in živil, v prid njegovi zamisli pa naj bi govorilo tudi dejstvo, da je bilo nezadovoljno krajiško prebivalstvo oboroženo, prebivalstvo v »notranjosti« pa ne. Plemstva bi se ne bilo treba bati, saj naj bi ne imelo večjih sredstev in naj bi bilo »zelo nevedno«. Posebno razsvetljen naj bi sicer ne bil niti »ilirski narod« (»la nation Illyrienne«), toda zato naj bi bil »malo pokvarjen«; »trezen in bojeviti«. Tisto, kar naj bi bilo potrebno za začetek, bi bil tako le denar. Znano je, da je Taufferer za pripravo in uresničitev predlaganega podviga od francoskih oblasti zahteval tri milijone forintov.³¹

Taufferer se je očitno zavedal, da utegne njegov načrt pristojnim odborom v Parizu in francoskim vojaškim strokovnjakom, ki bodo o njem razsojali, zveneti precej »fantastično«, saj je zapisal, da se bo »marsikomu, ki ne pozna dežele kot jo poznam jaz, zdel ta načrt drzen«. Zato je poudaril, da je o načrtu razmišljal »vse od začetka francoske revolucije«, pri tem večkrat prepotoval »deželo« (»le pays«) in povsod našel »dispozicije« za uresničitev svoje zamisli. Zlasti mladina naj bi bila za »svobodo in enakost«.³² »Revolucija« v »deželi«, ki je »tako rekoč slepa ulica Evrope« bo poleg tega v začetku videti kot majhna vstaja, ki ne zasluži niti pozornosti ministrov. Slednji naj bi Vojno krajino tako ali tako komaj poznali z zemljevida, saj med zaposlenimi v Vojnem svetu ni predstavnikov »naroda« (»la nation«). Toda talentirani častniki, ki naj bi bili skoraj vsi na bojnem polju, naj bi se strinjali s Tauffererjem in njihov povratak z vojskovanja bi bil po njegovem mnenju lahko le v prid »revoluciji«. »Tel que puisse être le résultat de notre plan, il produira pour la France une grande diversion,« je med drugim ugotavljal v sklepnem delu svojega načrta. »Et nous une fois embarqués dans cette entreprise nous tachérons de nous tirer d'affaire pour le bien de notre patrie«.

³⁰ Prav tam, Pièce 187.

³¹ Prav tam.

³² »La jeunesse surtout est pour la liberté et égalité«. Cit. kot v op. 31.

Kot je razvidno iz datuma ob koncu besedila, je Tauffererjev načrt nastal 16. junija 1794 v Genovi. Besedilu načrta je dodan z drugo pisavo napisan pripis z datumom: 15. julij 1794, ki ga je prav tako podpisal Taufferer. Možno je, da je pripis nastal na Tillyjevo pobudo, saj govori o dveh poteh, po katerih bi bilo mogoče vzdrževati poštno zvezo med Francijo in Carigradom: prva naj bi vodila od Benetk prek Dubrovnika in Bosne do turške prestolnice, druga pa naj bi se pri Senju obrnila proti Banji Luki in se od tam preko Travnika usmerila proti vzhodu in Bosporju. Taufferer je ob opozorilu na obe poti med drugim omenil, da se je o stroških vzdrževanja poštna zveza po prvi poti leta 1790 v Benetkah pogovarjal z francoskim konzulom v Šibeniku Zulattijem, ki mu je zatrdil, da bi jo lahko Francozi uporabljali za polovico manjšo ceno kot jo – za svoje poštna potrebe – že plačujejo Španci, glede poti preko Senja pa je le kratko poročal, da »bi lahko pošta iz Senja v Carigrad prispela v 15 dneh«.³³

Taufferer je v preiskavi – potem, ko so ga Avstrijci ujeli – izjavil, da s svojim načrtom ni nikoli mislil resno, da se je poskušal z njim predvsem prikupiti Odboru narodne rešitve in je bila celotna zamisel le »gola pretveza« in »navadno bahaštvo«.³⁴ Besedilo načrta nikakor ne potrjuje te izjave, ki je bila očitno izrečena v obrambi, saj je napisano stvarno in brez samopoveličevanja in ostaja, kar zadeva kritiko razmer v Vojni krajini, v okvirih krajišniških pritožb, kar se tiče organizacije same vstaje pa na ravni drugih, čeprav po ciljnih manj daljnosežnih Tauffererjevih vojaških zamisli. Poleg tega ni dvoma o tem, da so Tauffererjev načrt z določeno resnostjo presojali tako v Genovi kot Parizu in na Dunaju. Na to kažejo: Tillyjevo spremno pismo Buchotu, odločitev pariškega odbora, da pošlje načrt v nadaljnjo presojo pristojnim vladnim oddelkom in zanimanje avstrijske policije in avstrijskega političnega vrha za Tauffererjevo dejavnost v francoski službi.

Drugo vprašanje pa je seveda koliko je bilo v Tauffererju res »jakobinca«, kakšni so bili njegovi pogledi na politiko revolucionarne vlade v Parizu in kakšne so bile njegove predstave o možni, »porevolucionarni« ureditvi habsburške monarhije. V svojem načrtu namreč ni podrobneje spregovoril o svojih nazorih, le nekajkrat je kritično omenil habsburški despotizem in hkrati zelo splošno izrazil svoje simpatije za francoska revolucionarna gesla. O njegovih gledanjih na dogodke v Parizu in politiko montanjarske vlade prav tako ni nobenih drugih podatkov. Zdi se le, da v Genovi – kljub svojim stikom s Tillyjem in Robespierrom mlajšim – ni veljal za posebno militantnega pristaša jakobinske republike, saj drugače po Robespierrovem padcu ne bi več užival zaupanja francoskih odposlancev. Tauffererjev položaj se kot vse kaže – po termidorskem obratu v Parizu – ni v ničemer spremenil. Novi francoski odposlanec Villars, ki je na ukaz termidorskih oblasti že jeseni leta 1794 zamenjal dotedanjega Tauffererjevega zaščitnika Tillyja, je bil po dopisovanju ob Tauffererjevem padcu v avstrijsko ujetništvo sodeč našemu kranjskemu »jakobincu« prav toliko naklonjen kot njegov predhodnik.³⁵

³³ Cit. kot v op. 17, Pièce 189.

³⁴ Dana Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 218.

³⁵ Cit. kot v op. 16.

Villars je namreč 23. novembra 1795 poslal v Pariz obsežno poročilo o vojaški akciji proti avstrijsko-sardinski vojaški postojanki v mestu Voltri, ki jo je na ukaz francoskega generala Schererja 10. novembra organiziral in vodil Taufferer in se je končala s Tauffererjevimi padcem v avstrijsko ujetništvo dva dni kasneje. V spremnem dopisu je – med drugim – s simpatijami in obžalovanjem opozoril na usodo »nesrečnega komandanta«, obenem pa priložil podroben prikaz poteka dogodkov.³⁶ Ta prikaz – z izjemo v nekaj malenkostih – potrjuje Taufferejev lastni opis njegove zadnje vojaške akcije v francoski službi, ki ga je na osnovi avstrijskih vojaških in sodnih dokumentov v svoji knjigi predstavila Dana Zwitter-Tehovnik. Iz Villarjeve pošiljke je poleg tega razvidno, da je imel Taufferer v trenutku, ko so ga zajeli avstrijski vojaki pri sebi »ukaze poveljujočega komandanta«, ki so »sovražniku« razkrili francoski načrt za »napade iz ozadja«, obenem pa nekaj priloženih dokumentov ilustrira odkrito nejevoljo dela genovskega meščanstva zaradi francoske vojaške aktivnosti v genovskem območju, saj naj bi bila Genova v načelu nevtralna.³⁷

Kot je znano, so Avstrijci Tauffererja najprej prepeljali v Savono, od tam v Milano in nato prek Rovereda na Dunaj. Francoski general Scherer naj bi se sicer zavezal za njegovo izročitev, češ da gre za francoskega častnika, toda Avstrijci so ga vse od začetka obravnavali kot svojega dezerterja in veleizdajalca. Preiskavo je v končni fazi vodil sam predsednik vojnega sveta grof Wallis, v njej pa so sodelovali ne le vojaški, temveč tudi (civilni) policijski organi; ki so poskušali od Tauffererja dobiti podatke o njegovih avstrijskih somišljenikih, vendar ni ta nikogar izdal. Končno je bil obsojen in to tako za svoje gospodarske prestopke iz časa pred odhodom v Italijo kot za svoj »prevratniški načrt« in svojo vključitev v francosko vojsko. Usmrtili so ga kot veleizdajalca, torej z obešenjem, 24. maja 1796 na Dunaju in ga dan na to simbolično izbrisali s seznama kranjskih deželanov.³⁸

*

Francosko gradivo, ki ga povzema ta razprava, ne spreminja bistveno Tauffererjeve podobe, ki jo je pred petnajstimi leti zarisala Dana Zwitter-Tehovnik. Kranjski »jakobinec« baron Siegfried von Taufferer se namreč že v luči njene knjige razkriva kot sicer razsvetljen in s habsburško-avstrijskim sistemom nezadovoljen krajiški častnik, ki se ob svojih številnih načrtih in gospodarsko-vojaških pobudah loteva najrazličnejših, celo zelo tveganih podjetij, ki pa ne uspe – vsaj ne po podatkih, ki so danes na razpolago – formulirati svojih nazorsko-političnih ciljev. Tauffererjev načrt »revolucije v habsburški monarhiji« je tako, kar kaže tudi izvirno besedilo, shranjeno v arhivu francoskega zunanjega ministrstva, v prvi vrsti načrt za vojaško vstajo, ki je plod krajišniškega nezadovoljstva. V tem kontekstu in kontekstu vzdušja med hrvatskim, ogrskim in krajiškim plemstvom, ki je bilo – kot vemo – posebej dovzetno za razsvetljenske in prostozidarske ideje – je bržčas treba poskušati razumeti tudi Tauffererjeve »prevratniške« nazore.

³⁶ Prav tam, Pièces 346–355.

³⁷ Prav tam, Pièces 352–53.

³⁸ D. Zwitter-Tehovnik, nav. delo, str. 243.

Zgodovinopisna literatura o »srednjeevropskem jakobinstvu« v 19. stoletju je danes silno obširna in opozarja predvsem na težave, ki jih zgodovinarjem pri opredeljevanju večinoma različno mislečih, vendar nezadovoljnih simpatizerjih razsvetljenstva in različnih faz francoske revolucije v habsburški monarhiji in nemških državah zastavlja ta oznaka.³⁹ Med avstrijske »jakobince« naj bi tako na eni strani po letu 1789/90 spadali razočarani pristaši jožefinskih reform in leopoldinskih načrtov, ki so želeli, da bi se reformna politika razsvetljenega absolutizma nadaljevala, na drugi pa – zlasti po letu 1792 in vzponu Franca I. na prestol – nasprotniki policijskega in političnega pritiska, ki so se vsled prekinjenega reformnega toka začeli spogledovati z demokratičnejšimi – francoskimi idejami. Tauffererja je po vsem, kar o njem danes vemo, težko uvrstiti v katero koli od predlaganih skupin. Kot »jakobinca« ga lahko bržčas označimo le pogojno, v skladu s pomenom, ki sta ga tej oznaki v zadnjem desetletju 18. stoletja pripisovali avstrijska politika in avstrijska »javnost«. To pa seveda ne more spremeniti dejstva, da je bil Taufferer odkrit nasprotnik habsburškega režima in neprikrit prijatelj revolucionarne Francije, med avstrijskimi »jakobinci« celo eden redkih, ki se vse do konca – za ceno lastnega življenja – ni odpovedal svojim »pre-vratno« – političnim idejam.

LE JACOBIN DE LA CARNIOLE, LE BARON SIEGFRIED VON TAUFFERER, ET LA FRANCE

R é s u m é

L'auteur de l'article signale le matériel français conservé dans les archives du ministère des affaires étrangères à Paris, lequel complète les constatations faites sur le baron Siegfried von Tauferer par Dana Zwitter-Tehovnik dans son livre »Wirkungen der französischen Revolution in Krain«. Il conclut que les documents français n'éclaircissent pas en détail l'activité de Tauferer pendant son service militaire, tandis qu'on y trouve le projet de »la révolution« de Tauferer qui aurait commencé dans la Région militaire pour croître en une révolte générale contre les Habsbourgeois dans la monarchie des Habsbourgeois. D'après l'exemplaire conservé, le plan de Tauferer était connu dans ses traits généraux aux autorités autrichiennes. En ce qui concerne le contenu, il s'agit d'une part surtout de la description de la situation dans la Région militaire et du mécontentement des habitants de cette région et d'autre part de l'appel aux Français et au Comité du salut public de Paris d'inciter⁴ une révolte à main armée sur la frontière autrichienne-turque l'aide de Tauferer et des commandants qu'il connaissait dans les forteresses de Novi, Dubica et Berbir. L'auteur constate que ni dans le plan ni dans les autres documents conservés en France on ne peut pas trouver des données spéciales qui puissent illustrer le rapport concret de Tauferer envers la révolution française et la république jacobine. Donc, il laisse la question du »jacobinisme« de Tauferer ouverte en plusieurs points quoique Tauferer fût un des rares Autrichiens qui n'étaient pas contents et qui manifestaient leur aversion de la réaction par une action ouverte contre la manarchie habsbourgeoise, per un plan de »révolution« en elle et qui n'avaient pas changé leurs point de vue même au prix de leur propre ruine.

³⁹ Glej napr. Walter Grab, Zur Definition des mitteleuropäischen Jakobinismus, Die demokratische Bewegung in Mitteleuropa von ausgehenden 18. und frühen 19. Jahrhundert, Hsg. von Otto Büsch und Walter Grab, Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Band 29, Berlin 1980, str. 3–22. Literatura o tem vprašanju je seveda zelo obširna.

Jasna Fischer

Prebivalstvo slovenske Istre v obrti in industriji med leti 1869-1910

V kratkem prikazu, ki ga bom podala, bom analizirala uradne podatke avstrijske statistične službe o aktivnem pridobitnem prebivalstvu, zaposlenem v obrti in industriji v slovenski Istri, ki so bili objavljeni kot končni rezultati petih ljudskih štetij med leti 1869 in 1910 v avstrijski državni polovici. To je obdobje, ko se v slovenskih deželah v procesu industrializacije težišče v narodnem gospodarstvu počasi prenaša na neagrarne dejavnosti, pa naj gre za spremembe v industrijski in obrtni proizvodnji ali v prometu. To je povzročilo spreminjanje družbene sestave prebivalstva v slovenskih deželah v zadnjih 50-tih letih življenja slovenskega naroda v Avstro-Ogrski. Ni moj namen, da bi v tem prispevku orisala gospodarsko zgodovino slovenske Istre v zadnjih desetletjih 19. stoletja in letih do prve svetovne vojne, temveč da bi s podatki o prebivalstvu zaposlenem v obrti in industriji prikazala stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja, kot se odslikava skozi poklicno statistiko.

Najprej na kratko o viru, ki ga uporabljam. Sodobna, stalna, splošna ljudska štetja prebivalstva sta v habsburški monarhiji urejala zakona o ljudskih štetjih iz let 1857 in 1869. Gradivo teh štetij, objavljeno v seriji publikacij, večina v seriji *Österreichische Statistik*, je zelo bogato in mnogovrstno. Avstrijska statistična služba ni poznala posebnega poklicnega štetja prebivalstva, pač pa so bila vprašanja o poklicu vključena v popisne pole splošnega ljudskega štetja.

Rezultati so bili objavljeni skupaj z drugimi rezultati štetja.¹ Popise prebivalstva so v drugi polovici prejšnjega stoletja izvedli šestkrat, v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Popis s kritičnim datumom 31. oktobra 1857 še ni primerljiv s kasnejšimi. Predstavljam rezultate za zadnjih pet popisov med leti 1869 in 1910 s kritičnim datumom 31. december. Uporabo tega statističnega gradiva nekoliko otežujejo različne metodologije njegove obdelave, saj so se poklicne sheme od popisa do popisa spreminjale. Zato so potrebna ustrezna preračunavanja in poenotenje poklicnih shem. Zdelo se mi je najbolj smiselno to poenotenje nasloniti na poklicno shemo zadnjega popisa

¹ Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so objavljeni v naslednjih publikacijah: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869*, 2 zvezek, *Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung*, *Österreichische Statistik*, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek. *Österreichische Statistik*, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. *Österreichische Statistik*, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, *Österreichische Statistik*, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek.

iz leta 1910. Primerjave so možne za vseh pet popisov na ravni osnovnega delitvenega modela, štirih razredov, in sicer kmetijstva, obrti in industrije, trgovine in prometa ter javnih služb, vojske, svobodnih poklicev, rentnikov, zavodnikov in drugih. Ta nam omogoča kvantifikacijo globalnih premikov v gospodarski poklicni pripadnosti prebivalstva od druge polovice 19. stoletja do časa pred prvo svetovno vojno. Podrobnejša osvetlitev problema, ki me kot zgodovinarja zanima, to je procesa industrializacije, ki bi jih omogočila primerjava podatkov med in znotraj posameznimi industrijskimi in obrtnimi panogami, pa je na podlagi tega gradiva možna le za popise iz let 1890, 1900 in 1910. Tovrstne analize ne omogoča nobeno preračunavanje in se je pač treba sprijazniti z omejitvami, ki jih določa narava vira.²

Druga velika pomanjkljivost tega sicer izjemno pomembnega zgodovinskega vira je, da so najmanjše upravne enote, po katerih so objavljali rezultate poklicne pripadnosti prebivalstva, okrajna glavarstva. Zato obsežna preračunavanja, ki so potrebna, če hočemo iz rezultatov popisov izračunati podatke za slovensko etnično ozemlje, ne dajo popolnoma natančnih podatkov. Nobenih težav ni za deželi Kranjsko in slovenski del Štajerske, težje pa je za slovensko Koroško, Goriško, Primorsko s Trstom in za Istro. Zavedati se namreč moramo, da meje okrajnih glavarstev niso vedno povsem identične s slovenskimi etničnimi mejami in da zajemamo tudi območja izven našega narodnostnega ozemlja. Primer slovenske Istre je za to trditev prav lep dokaz. Za Istro so podatki poklicne statistike prikazani za okrajna glavarstva Koper, Lošinj, Pazin, Poreč, Pulo, Volosko in Rovinj kot mesto z lastnim statutom. Okrajno glavarstvo Koper so v avstrijskem času sestavljali trije sodni okraji, ki se približno pokrivajo z mejami današnjih občin. To so bili sodni okraji Koper, Buzet in Piran. Tedanji sodni okraj Buzet je z izjemo nekaj katastrskih občin danes v okviru SR Hrvatske, in ni bil del slovenskega etničnega ozemlja. Obratno pa velja za nekatere katastrske občine, ki so bile takrat vključene v okrajno glavarstvo Poreč kot del sodnega okraja Buje, da so bile del slovenskega narodnostnega ozemlja. Kot iz podatkov okrajnega glavarstva Koper ne moremo izločiti podatkov za sodni okraj Buzet, ne moremo iz podatkov za okrajno glavarstvo Poreč prevzeti podatkov o slovenskih katastrskih občinah v sodnem okraju Buje. Zato posebej opozarjam na te omejitve, ko govorim o prebivalstvu zaposlenem v obrti in industriji slovenske Istre. V sodnem okraju Buzet je živela med leti 1869 in 1910 dobra petina (med 22 in 24 odstotki) vsega prebivalstva okrajnega glavarstva Koper. Na podlagi tega dejstva pa seveda ne moremo sklepati, da je petina prebivalstva, ki je bila zaposlena v obrti in industriji v okrajnem glavarstvu Koper, iz sodnega okraja Buzet. Takšnega izračuna ne moremo narediti.

Podatki v prvi tabeli nam kažejo, da je leta 1869 delalo v obrti in industriji zaokroženo 2280 ljudi, dobrih 40 let pozneje pa že 6560, kar je skoraj trikrat več. Najmanj je naraslo število delavcev, bilo jih je le dobrih dvakrat več, medtem ko je bilo samostojnih kar šestkrat več. Hitrejše je tudi naraščanje v skupini nameščencev, saj jih je bilo v tem obdobju skoraj trikrat več. Naraščanje števila prebivalstva v slovenski

¹ Primerjaj Jasna Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIII/1983, str.32-35.

Istri zaposlenega v obrti in industriji je hitrejša kot pa to velja za celotno slovensko narodno ozemlje. V vseh slovenskih deželah je bilo v istem obdobju le približno dvakrat več oseb zaposlenih v teh dveh neagrarnih panogah.

Tabela 1: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji

leto	samo- stojni	name- ščenci	delavci	dninarji	skupaj aktivno prebivalstvo v obrti in industr.	Indeks	število preb. v Sl. Istri	Indeks
1869	294	39	1944	-	2277	100	62.149	100
1880	938	46	1927	348	3259	143,1	69.997	112,6
1890	747	23	2228	81	3079	135,2	74.755	120,3
1900	957	45	3083	372	4457	195,7	79.814	128,4
1910	1743	121	4388	309	6561	288,1	89.609	144,2

V istem obdobju se je število vsega prebivalstva v koprskem okrajnem glavarstvu povečalo za nekaj manj kot polovico, z 62.149 na 89.600 ljudi, na slovenskem ozemlju za manj kot tretjino, v vsej Istri pa za nekaj manj kot tri četrtine. Naraščanje vsega prebivalstva in prebivalstva zaposlenega v obrti in industriji je bilo v okrajnem glavarstvu Koper precej nad povprečji, ki veljajo za slovenski teritorij. Zato so še toliko presenetljivejši rezultati primerjav med številom zaposlenih v teh dveh panogah s številom vsega prebivalstva. Zbrani podatki za okrajno glavarstvo Koper kažejo primerjalno precejšna odstopanja glede na slovensko etnično ozemlje in glede na sosednji Primorsko in Goriško. Resda velja, da je bila rast števila prebivalstva, ki se je preživljalo z industrijsko in obrtno dejavnostjo, na tem območju hitrejša kot rast vsega prebivalstva, obe pa precej hitrejši kot na slovenskem etničnem ozemlju. Na drugi strani pa je delež prebivalstva, zaposlenega v obrti in industriji, precej nižji kot na celotnem slovenskem ozemlju. Še posebej je razlika velika, če ta podatek primerjamo s tistimi za Primorsko z Goriško.

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji po pokrajinah v odstotkih od deželnega prebivalstva

leto	Slovenska Istra	Kranjska	Štajerska	Primorska	Koroška	Slovensko etnično ozemlje
1869	3,9	6,3	5,1	8,9	9,5	7,1
1880	4,6	6,1	5,3	10,8	10,4	7,7
1890	4,1	6,9	5,8	11,1	10,8	8,3
1900	5,6	7,9	6,3	11,7	10,8	8,9
1910	7,3	9,6	7,2	13,0	12,6	10,4

V drugi tabeli so navedeni odstotki aktivnega prebivalstva v obrti in industriji glede na vse prebivalstvo po posameznih pokrajinah. Primerjave pokažejo, da je slovenska Istra leta 1869 imela najmanjši delež aktivnih v neagrarni proizvodnji in je tudi v

letu 1910 le za deseterinko odstotka prehitela Štajersko, ki se ji skozi vsa leta tudi najbolj približuje. Za obe moramo ugotoviti relativno zaostajanje znotraj slovenskega narodnega ozemlja.³

Zelo neugodna pa je primerjava s Primorsko in Goriško, saj nam podatki kažejo tam skoraj dvakrat višje število ljudi zaposlenih v obrti in industriji. Pri tem pa moramo opozoriti na metodološki problem izračunavanja rezultatov za to pokrajino. Tu namreč ni bilo mogoče potegniti natančne črte med slovenskim in italijanskim etničnim ozemljem, isto velja tudi za etnično mejo na Koroškem. Prav tako je trd metodološki oreh, kaj storiti z mesti na obrobju slovenskega ozemlja kot so Trst, Gorica, Celovec. Zaradi visokega deleža Slovencev, ki so v njih živeli pred prvo svetovno vojno, sem jih kljub vsem promislekom vključila v analizo. Po nekaterih sodbah so zato izračunana števila previsoka. Nesporno dejstvo je, da predvsem vključevanje podatkov za Trst bistveno vpliva na rezultate analize tudi v okviru celotnega slovenskega narodnega ozemlja.⁴

Tabela 3: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah

Panoga	1890	1900	Indeks 1890=100	1910	Indeks 1890=100
1. rudarstvo, plavžarstvo	65	101	155,4	39	60
2. industrija kamna, zemlje	60	158	263,3	444	740
3. kovinska industrija, obrt	557	555	99,6	545	97,8
4. strojna industrija, obrt	111	185	166,7	1223	1101,8
5. keramična industrija	45	75	166,7	165	366,7
6. gradbeništvo	532	1312	246,6	975	183,3
7. tiskarska obrt	8	18	225	36	450
8. tekstilna industrija, obrt	75	61	81,3	83	110,7
9. papirna, usnjarska industrija, obrt	9	12	133,3	13	144,4
10. lesna industrija, obrt	422	291	68,9	493	116,8
11. prehrabena industrija, obrt	415	817	196,9	1162	280
12. oblačilne obrti	780	867	111,2	1375	176,3
13. ostale industrije, obrti	-	5	100	8	160

Samo na kratko še o razvoju po panogah. Opozorila sem že, da so primerjave med posameznimi obrtnimi in industrijskimi panogami zaradi obdelave in prikaza rezultatov popisov možne le med zadnjimi tremi ljudskimi štetji v habsburški monarhiji, torej za čas med leti 1890 in 1910. V letu 1890 pet industrijskih in obrtnih panog zaposluje skoraj devet desetih vseh delavcev v obrti in industriji. To so bile kovinska, lesna in prehrabena industrija in obrti, gradbeništvo in oblačilne obrti. Daleč največ, do-

³ Analize o gibanju prebivalstva zaposlenem v obrti in industriji v slovenskih deželah so objavljene v razpravi Jasna Fischer, Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, Prispevki za novejšo zgodovino XXVIII/1988, str.28-30.

⁴ Prav tam, str. 26 in 28.

bra četrtnina oseb je delala v oblačilnih obrteh, v ostalih pa med dobrih 13% in dobrih 18%. Leta 1900 je večina zaposlenih v tem sektorju narodnega gospodarstva, skoraj 80 % vseh, delala v štirih panogah. Ostale so iste kot desetletje poprej, močno pa je v tem letu padel delež zaposlenih v lesni industriji, na komaj dobrih 6% in se je v naslednjem desetletju dvignil le za odstotek. Ob tem štetju je imelo največ ljudi, skoraj tri desetine od vseh aktivnih, gradbeništvo, ostale tri panoge pa med dobrimi 12 in 19 odstotki vseh aktivnih v tem letu.

Glede na število zaposlenih je najmočnejša panoga v letu 1910 ponovno oblačilna obrt, presenetljiv pa je skok zaposlenih v strojni industriji in obrti, na skoraj dve desetini od vseh aktivnih, tako da je ta panoga zaposlila več kot 14% več ljudi kot desetletje pred tem. Skupaj z aktivnimi v gradbeništvu in prehrabeni industriji in obrti, zaposlujejo omenjene štiri panoge dobrih 72% vsega pridobitnega prebivalstva v industriji in obrti. Za vsa analizirana ljudska štetja velja, da vse ostale panoge, osem oziroma devet, zaposlujejo le med najmanj 0,1 in največ dobrih 8% oseb. Čeprav ni možna delitev - ponovno zaradi narave uporabljenega vira - še delitev med zaposlene posebej v industriji in posebej v obrti, kar bi nam seveda pokazalo precej bolj natančno odslkavo procesa industrializacije skozi poklicno razčlenjenost prebivalstva, pa vseeno mislim, da moremo z veliko verjetnostjo trditi, da se je z obrtno in ne industrijsko produkcijo preživljala velika večina prebivalstva zaposlena v neagrarni proizvodnji. Izrazito neenakomerna distribucija zaposlenih po panogah ta sklep utemeljuje. Resda število aktivnih v panogah, kjer je zaposleno največ ljudi, počasi toda konstantno pada. Hkrati pa je znano, da zlasti gradbeništvo, prehrabeno industrijo in obrt ter oblačilno obrt zaradi organizacije proizvodnje ne moremo šteti med industrijske panoge, ker so bile razdrobljene na veliko število majhnih obratovalnic z nizkim številom zaposlenih, pogosto pa je delal lastnik sam. Obenem je treba poudariti, da izračunani podatki za okrajno glavarstvo Koper ne odstopajo od izračunov za slovensko narodno ozemlje.⁵

⁵ Prav tam, str. 32 in 39.

DIE BEVÖLKERUNG DES SLOWENISCHEN ISTRIENS GEWERBE UND INDUSTRIE

VON 1869 BIS 1910

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der kurzen Abhandlung ist der Versuch unternommen worden, den Grad der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung des slowenischen Istriens mit Hilfe amtlicher Angaben der Berufsstatistik zu analysieren, die durch fünf Volkszählungen in den Jahre 1869–1910 eingeholt wurden. Es liegt an der Natur der angewandten Quelle, die die Entwicklung der Analyse nur in der Bezirkshauptmannschaft Koper ermöglichte, welche damals auch einige kroatische Katastergemeinden im Gerichtskreis Buje einbezog. Es war aber nicht möglich, die Angaben für die slowenischen Katastergemeinden auszuwerten, die in die Bezirkshauptmannschaft Poreč einbezogen waren. Die Auswertungsergebnisse zeigen uns, daß der Wachstum der Gesamtbevölkerung dieses Territoriums und der im Gewerbe und Industrie beschäftigten Bevölkerung um einiges schneller anstieg, als uns dies die Auswertungen für das slowenische ethnische Gebiet zeigen. Trotz großer Intensität des Bevölkerungsbeschäftigungsprozesses in der Nicht-Agrarproduktion war aber der Anteil der Aktiven im slowenischen Istrien um einiges niedriger, als dies im ganzen slowenischen Rahmen und in den einzelnen Landschaften der Fall war. Im Jahre 1910 hat das slowenische Istrien in hinsicht auf den Anteil der aktiven Bevölkerung im Gewerbe und in der Industrie nur die Steiermark eingeholt. Für beide können wir aber feststellen, daß sie innerhalb des slowenischen nationalen Gebiets relativ nachstehen. Die Analysen der Entwicklung nach Fachrichtungen zeigen auch keine bedeutenden Abweichungen im Vergleich zu den für das slowenische ethnische Territorium erhaltenen Ergebnissen. Auch hier wurden die meisten Personen in der Metall-, Holz- und Ernährungsindustrie und dem Gewerbe, Bauwesen und Bekleidungsindustrie beschäftigt, im Jahre 1890 neun Zehntel, im Jahre 1900 acht und im Jahre 1910 noch immer mehr als sieben Zehntel.

Arnold Suppan

Koroški Slovenci v 19. in 20. stoletju*

V zgodovino koroških Slovencev so se v preteklih dvesto letih daljnosežno vtisnili pojavi modernega nacionalizma: od objektivnih predpostavk v času prehoda od stanovsko agrarne družbe v novo meščansko industrijsko do subjektivnih pogojev identifikacije z večjo narodno skupino. Objektivne predpostavke in subjektivni pogoji nacionalizma pri koroških Slovencih pa pri tem niso bili statistični dejavniki, marveč so kot gibalne sile zgodovinskega napredka vedno znova prihajale na dan. V našem pregledu bomo zato zajeli obdobja od takoimenovanega narodnega preporoda, narodne agitacije in množičnega narodnega gibanja preko nasprotij okrog narodne države po prvi in drugi svetovni vojni do problemov narodne skupnosti v sedanjosti.¹

V tem pregledu je treba opozoriti na naslednje objektivne podmene:

1) zemljepisni položaj vzhodnoalpske koroške kotline, ki je v teku stoletij vedno bolj dobival funkcijo integrirajočega centralnega prostora.²

2) demografsko danost pred približno 140 leti in stalen, tako absoluten kot relativen, padec števila koroških Slovencev od ljudskega štetja 1880, ko so slovensko govoreči Korošci s 101.874 prebivalci tvorili 29,7% tedanjega prebivalstva dežele, do skupno 16.562 od tega 14.204 s slovenskim in 2.348 z »vindišarskim« občevalnim jezikom po ljudskem štetju 1981, kar je predstavljalo le še 3% prebivalstva dežele.³

3) učinek tehničnega in ekonomskega napredka, predvsem nastanek hitrejših prometnih zvez z izgradnjo železnice od šestdesetih let preteklega stoletja, prehod od kmečko drobnoobrnitškega gospodarstva k agrarnoindustrijskemu tržnemu gospodarstvu z začetki že pred 1. svetovno vojno, nato nadaljevanje v vojnem gospodarstvu v času nacionalsocializma, še posebej pa v splošnoavstrijski obnovi po 2. svetovni vojni.⁴

* Referat na simpoziju Europäischer Volksgruppentag v Celovcu 16. sept. 1989

¹ Theodor Schieder, Peter Burian (izd.) Sozialstrukturen und Organisation europäischer Nationalbewegungen, München, Wien 1971; Miroslav Horch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Praha 1968, Richard G. Plaschka, Arnold Suppan, Horst Haselsteiner, Zum Begriff des Nationalismus und zu seinen Strukturen in Südosteuropa, Österreichische Osthefte 20, 1978, str. 48-78.

² Herbert Paschinger, Kärnten. Eine geographische Landeskunde, Klagenfurt 1976, drugače Anton Melik, Slovenija I-II, Ljubljana 1935/36.

³ Bogo Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117-248, Österreichische Volkszählung 1981. Hauptergebnisse Kärnten, Wien 1985.

⁴ Andreas Moritsch, Die gesellschaftlichen Voraussetzungen für die slowenische Nationalbewegung in Kärnten bis zum Ersten Weltkrieg, Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška 9, Klagenfurt 1980, str. 44-55; Stefan Karner, Kärntens Wirtschaft 1938-1945. Unter besonderer Berücksichtigung der Rüstungsindustrie, Klagenfurt 1976, Raumplanungsgespräche Südkärnten, ed. Slowenisches Wissenschaftliches Insti-

4) razširitev in poglobitev izobraževalnega procesa od državnega šolskega zakona 1869, po državni pogodbi 1955 še posebej na ravni nižjega šolstva, izobraževalnega sistema v zvezi z razvojem množičnih občil od koledarjev in knjig za versko vzpodbudo, narodno političnih člankov in časopisov do radia in televizije v današnjem času.⁵

5) ustvarjanje novih družbenih plasti in medsebojnem učinkovanju tehnično ekonomske dinamike in razvoja izobrazbe. V razvoju družbene delitve dela so nastali: širša meščanska plast, industrijsko delavstvo, nova inteligenca, kar so bile za koroške Slovence seveda grupacije, ki so vplivale na močnejšo asimilatorsko dejavnost s strani nemško govoreče deželne večine.⁶

6) integracijsko delovanje danih političnih zvez: ob zamenjavi suverenosti s strani absolutnega, kasno se konstituirajočega vladanja na državni narod, so bile politične organizacije in pa demokratični proces bistveni element nacionalne integracije. Država je bila zainteresirana, da je bila za svoje davkoplačevalce tako socialna, ekonomska in kulturna kot tudi varnostna skupnost, poleg tega pa je nudila še okvir za razvoj nove socialne mobilnosti in nastanek novih političnih in gospodarskih elit moči. Država pa je delovala tudi centralizirajoče in to z upravo, sodstvom in vojsko, z gospodarskim obtokom, socialnimi institucijami, prometno mrežo, s pospeševanjem prevladujočega jezika v šolskem pouku, kot uradnega jezika oblasti, jezika obravnav na sodiščih, poveljevalnega jezika v vojski.⁷

Omenjeni dejavniki integracije v modernem gospodarstvu, družbi, kulturi in politiki so bili le deloma v prid procesu nacionalne integracije koroških Slovencev, ker je bil ta proces emancipacije v politiki, gospodarstvu, družbi in kulturi tiste nacionalne skupnosti, ki je bila v senci nemške, mogoče le v konkurenci z močnejšim nemškim meščanstvom in kmeti ter inteligenco. Ker so bile te sile tako v habsburški mnogonacionalni državi pred letom 1918 kot tudi v nemškoavstrijski narodni državi prevladujoče, je vedno znova obstajala nevarnost, da bi kvantitativno kot tudi kvalitativno večkrat šibkejše nemške družbene skupine privedle etnično skupnost koroških Slovencev v asimilacijski objem politično prevladujočega naroda. Ta nemško avstrijska skupnost je nudila večjo možnost za materialni dvig, višji življenjski standard, večjo varnost, večjo svobodo, ne nazadnje tudi večji socialni prestiž. Prav družbeno bolj mobilni del koroških Slovencev je bil izpostavljen takšni nevarnosti asimilacije, posebno tedaj, če je bil socialni vzpon možen le zunaj lastne skupnosti.⁸

tut, Wien 1977; Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, Wien 1983, str. 57 fb.

⁵ Peter Mensburger, Ausbildungsniveau und schulische Situation der Slowenen in Kärnten von 1848 bis 1978, Innsbrucker geographische Studien, Innsbruck 1979, str. 229-264, Rudolf Vouk, Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918, Celovec 1980, Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka od 1869 do danes, Koroško vprašanje, Ljubljana 1976, str. 273-337.

⁶ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Ljubljana 1937; Suppan, Volksgruppen, str. 136 sl.

⁷ Karel W. Deutsch, Nationenbildung - Nationalstaat - Integration, Düsseldorf 1972, Ernst Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs, Wien, München 1985, str. 413 sl.

⁸ Fran Zwitter, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja, Koroški plebiscit, Ljubljana 1970, str. 7-36, Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana 1984.

Nasprotni efekt je bil možen samo v primeru že napredujočega nacionalnega samozavedanja ogrožene skupnosti: v krepitvi narodne zavesti na novo mobilizirane šibkejše etnične skupnosti, v togosti pri odklanjanju jezika in kulture vladajočega naroda. Ti pojavi zavesti nas vodijo k subjektivnim pogojem nacionalizma, torej k vprašanju o razvoju stališča čutiti se za integralni člen matične narodne skupnosti in se z njo identificirati. Celota etično npravne predstave o vrednosti in nalogah integrirajoče se nacionalne skupnosti, njeno nacionalno samozavedanje, se je razvijala z vrsto kriterijev, predvsem kulturnih in fizičnih zvez:

1) zasidranje v jeziku: jezikovno narodni kriterij se je izkazal za odločilnega – tako kot v vsej vzhodni, srednji in jugovzhodni Evropi tudi v narodnem gibanju koroških Slovencev kot delu razvijajočega se slovenskega naroda. Po letu 1850 je prišlo do razdobja intenzivne skrbi za jezik in za razmah literarne produkcije. Da bi se eksaktno utrdil slovenski knjižni jezik, so že od konca 18. stol. izhajali slovarji in slovnice (npr. Oswalda Gutschmanna *Windische Sprachlehre*, Celovec 1777) kmalu se začne zbirati narodno blago kot n. pr. pravljice in ljudske pesmi, končno je začela Mohorjeva družba v Celovcu, ustanovljena 1852, tiskati in širiti »dobre knjige za ljudstvo v slovenščini«, kot je zapisal v predlogu kanonik Slomšek 1845.⁹

Lastni jezik je bil seveda vsekakor tudi vedno bolj znak za narodno pripadnost, nikakor pa ne več le sredstvo za komuniciranje, pač pa najbolj bistvena integrativna sila narodne skupnosti. Šele ta način gledanja na narod, tako z nemške kot tudi s slovenske strani, je sprožil stalna jezikovno–narodna nasprotja:

- glede na jezik pouka v šoli,
- glede jezika pridig v cerkvi, ter vodenja matrik,
- glede jezika uradov in sodišč,
- glede službenega jezika na železnici,
- glede jezika napisov in poimenovanja krajevnih imen.

Tu so imeli koroški Slovenci še drugo težavo, ker se njihovim duhovnikom in učiteljem ni posrečilo, da bi v slovenskem dialektu (ki so ga Nemci imenovali vindišarski) govorečim koroškim sodeželanom pojasnili pomen slovenskega knjižnega jezika za narodno integracijo. Vsekakor je bila tu odgovorna tudi pomanjkljiva slovenska jezikovna izobrazba v utrakvističnih ljudskih šolah.¹⁰

2) Zasidranje v verskem pogledu:

Religiozno stališče je bilo za razvoj slovenskega nacionalizma pomembno na dveh ravneh – kot kulturnoduhovni in kot politični element. Do izraza je prihajal tudi slovenski katolicizem – le občina Zagoriče je bila evangeličanska – in to v jeziku, pisavi, bogoslužju, sakralni umetnosti in teologiji in ta je skupaj s pravovernostjo in globoko zakoreninjeno pobožnostjo vplival na pogled na svet ter s tem tudi na podobo v vlogi

⁹ Miloš Rybař, *Die Bedeutung der Mohorjeva družba (Hermagoras-Gesellschaft) für das kulturelle Leben der Slowenen*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 122 Jg., Wien 1985, str. 72.

¹⁰ Pleterski, *Narodna in politična zavest*, *passim*; Arnold Suppan, *Zwischen Assimilation und nationalpolitisches Emanzipation. Die Kärntner Slovenen vor und im Ersten Weltkrieg (1903–1918)*, *Österreichische Osthefte* 9, 1967, str. 345–360.

naroda. V katoliški cerkvi so koroški Slovenci imeli nedvomno ustanovo, ki je njihovo narodno posebnost najmočneje upoštevala. To se je v bistvu skladalo z dejstvom, da je duhovščina močno vplivala na slovensko vodstveno plast vse do 2. svetovne vojne, od župnika Urbana Jarnika v Šmartnem na Dholici, lavantinskega škofa Antona Martina Slomška in kanonika Andreja Einspielerja, ki je izdajal številne časnike, do monsignorja Valentina Podgorca, organizatorja združenstva in do deželno-zborskih poslancev Janeza Starca ter Vinka Poljanca. Podobno vlogo duhovščine je razumeti tudi iz dejstva, da se je slovenski duhovniški naraščaj brez težav rekrutiral iz družin malih kmetov, medtem, ko je na nemški strani antiklerikalna propaganda dokazljiva kot naraščajoča ovira. Tako se je ohranila slovenščina kot jezik v cerkvi vse do 20. stoletja tudi v celovški okolici in jo je škofijska sinoda 1972 še vedno ugotovila v 74 farah južne Koroške.¹¹

Globoko zakoreninjeni katolicizem pri koroških Slovencih je bil seveda vedno znova cilj napadov s strani proticerkvenih nemško liberalnih in nemškonacionalnih krogov, ki so razumevali vse nemško kot liberalno in napredno, slovensko pa kot klerikalno, konservativno in nazadnjaško. To je imelo negativne posledice za socialni prestiž Slovencev. Bistvena sprememba v zakoreninjenosti Slovencev v katolicizmu se je zgodila z drugo svetovno vojno, ko se je večji del posvetne inteligence pri koroških Slovencih začel približevati prokomunističnemu partizanskemu gibanju in se je 1945 organiziral v OF, kar je imelo za posledico ideološko cepitev slovenske inteligence in tudi negativne posledice za celotno narodno skupnost.¹²

3) Zasedranost v preteklost, v zgodovino, je predvsem temeljila v spominu na ceremonial na knežjem kamnu na Krnskem gradu, torej v ustoličevanju koroškega vojvode v slovenskem jeziku in pa v legendah o bojih s Turki, Francozi in v kmečkih uporih. Kljub temu niso imeli koroški Slovenci nobenih »velikih mož«, da bi jih heroizirali, imeli niso nobene izrazite sporočilne zavesti, nikakršnih posebnih političnih ciljev v prostorskem ali ideološkem oziru, pa tudi nobene profilirane podobe v sovražniku. V ospredju je bila vse do začetka 20. stoletja razmerje o zvestobi habsburški državi in njeni dinastiji, ki je temeljila na katoliško konservativni podlagi.

Ta zgodovinska podoba se je spremenila predvsem z doživetji med prvo svetovno vojno, v letih 1918–20 in pa 1938–45. Razen političnega preganjanja slovenskih duhovnikov in politikov med prvo svetovno vojno, kar je počela avstrijska politična oblast, je predvsem Abwehrkampf na južnem Koroškem med decembrom 1918 in junijem 1919, ki se je deloma odvijal kot državljanska vojna in so ga spremljale obojestranske represalije, ropanja in rekvizicije, prispeval k zastrupljanju narodnopolitičnega skupnega bivanja in to ne le med Slovenci in Nemci, ampak tudi med Slovenci in

¹¹ Valentin Inzko, *Zgodovina Slovencev, I. del: Od začetkov do 1918*, Celovec 1978; Valentin Podgorc, *Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart*, Klagenfurt 1937; Helmut Rumpfer, *Die Bedeutung der Klagenfurter Priesterseminars für die Ausbildung des slovenischen Klerus (1848–1920)*, Klagenfurt 1986; Vinzenz Zwitter, *Grundlagen der Versöhnung beider Diözesanvölker, Das gemeinsame Kärnten - Skupna Koroška 1*, Klagenfurt 1974, str. 21–23.

¹² Thomas Barker - Andreas Moritsch, *The Slovene Minority of Carinthia*, New York 1984, str. 219 ff; Hanns Haas - Karl Stuhlpfarrer, *Österreich und seine Slowenen*, Wien 1977, str. 93 sl.

»vindišarji«. Tudi obojestranska propaganda ob koroškem plebiscitu je ustvarila bogato paleto sovražnikov. Razklanost v zgodovinski podobi med koroško večino in manjšino se je še poglobila z nacistično zatiralsko politiko (izseljevanja, usmrtitve) in s partizansko vojno, kar so nova politična nasprotja za razmejitev 1945–49 ponovno zaostriala.¹³

4) Nacionalna motivacija in integracija: v čem je motivacija za konstituiranje narodne zavesti? Kaj je v okviru danih ali ustvarjenih predpostavk tisti vzrok, ki pripelje posameznika v skupino? Psihološki vidik je zakoreninjen v medsebojnem razmerju, ker nihče ne more delovati v družbi, v kateri ne vodi svojega lastnega ravnanja v njenih uspehih in ustreznih odmevih. Šele s to potrebo po samopotrjevanju in samouresničevanju postane razumljiva intenzivnost v nacionalnih nasprotjih in ustvari kontrapunkt med junaki in izdajalci.¹⁴

V izoblikovanju in dvigu narodne zavesti pri koroških Slovencih so bile katoliška cerkev, katoliško narodna društva in zadruga najmočnejše integrativne sile. Nasprotno pa je tehnološko–ekonomska modernizacija, socialna mobilnost, državna administracija, **deželna politika** ter utrakvistično šolstvo privedlo ne samo do povečane komunikacije z nemško govorečimi Korošci, pač pa tudi do družbenega vključevanja in podrejanja kot tudi do asimilacije. Kajti potek različne družbene modernizacije in mobilizacije je vsrkal veliko najbolj nadarjenih in sposobnih posameznikov iz njihove manjšinske skupnosti v mesta in trga, kjer je prevladovala nemška večina ali pa tiste veje gospodarstva, ki so jih vedno bolj nadzorovali nemški Korošci. To se recimo kaže pri boroveljskih puškarjih ali pa prevoznikih v spodnji Ziljski dolini, pri bogatih kmetih okrog Velikovca ter pri številnih slovenskih malih podjetjih kot so bili lesni trgovci, žage, gostilne, kramarji itd. Po prvi svetovni vojni so se **asimilacijske tendence** predvsem okrepile z rastočo industrijo in tujskim prometom, po drugi svetovni vojni pa tudi z množičnimi komunikacijskimi mediji kot sta radio in televizija. **Deželna politika je v povezavi s Heimatdienstom in Heimatbundom** te družbenopolitične težnje z usmerjeno subvencijsko in personalno politiko še pospeševala.¹⁵

Zato so narodnozavedni Slovenci, ki so bili zavezani katoliško konservativnemu slovenskemu nacionalizmu, vodili boj v dveh smereh: na eni strani proti nemško nacionalni prevladi v gospodarstvu, družbi, upravi in šolstvu, ki se je začela konec 19. stoletja in je do 1945 postala danost, na drugi strani pa proti domnevnim »nemškutarjem«, nemčurjem, proti poturčenim kristjanom, kot jih je pejorativno označil časnik *Mir*, torej proti »vindišarjem« ali »Nemcem prijaznim Slovencem«, kot jih je poimenovala nemška stran.

Ti »Nemcem prijazni Slovenci« so po letu 1870 nastopali za utrakvistično šolo, da bi se njihovi otroci bolje naučili nemščine, 1918/19 so se borili proti delitvi dežele,

¹³ Martin Wutte, *Kärntens Freiheitskampf*, Klagenfurt 1922, Weimar 1943, Klagenfurt 1985, *Kärntens Volksabstimmung 1920*, ed. Helmut Rumpfer, Klagenfurt 1981, *Koroški plebiscit*, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn, Ljubljana 1970; Wilhelm Neuman, *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918–1920*, Klagenfurt 1970, 1985.

¹⁴ Peter R. Hofstätter, *Gruppendynamik, Kritik der Massenpsychologie*, Reinbeck bei Hamburg 1957.

¹⁵ Suppan, *Assimilation, passim*; Haas, *Stuhlpfarrer, Österreich, passim*.

1920 glasovali za republiko Avstrijo, veljali od 1938 kot vindišarji za sposobne pone-mčenja (Eindeutschungsfähig) ter se 1945 priključili obema velikima strankama SPÖ in ÖVP. S tem so sprejeli prevlado nemške večine v deželi v politiki, gospodarstvu in kulturi ter podcenjevali zmožnosti in sposobnosti lastne narodne skupnosti. Nekateri so tudi verjeli, da so z asimilacijo tudi civilizacijsko naprednejši. Nemško govoreča stran je to podreditev sicer sprejela kot razumno pozitivno zadržanje v smislu enotnosti dežele, vendar pa v duši ni bila nikoli pripravljena formalno pravno, pa tudi ne smiselno sprejeti narodnostne pravice, kakor so bile zapisane v čl. 19. ustave iz 1867, manjšinskih pravic, ki jih je določala mirovna pogodba v Saint-Germainu 1919 in tudi ne čl. 7 državne pogodbe iz 1955. Narodno zavedni Slovenci, ki so na osnovi volilnih rezultatov od 1907 in pa ljudskih štetij do okrog 1960 predstavljali vedno samo nekaj več kot polovico vseh slovensko govorečih Korošcev, so prezrli nujnost, da bi se pomirili z nemškutarji oz. vindišarji, jih po eni strani nepremišljeno izenačili z renegati in narodnimi izdajalci, toda po drugi strani hoteli z njimi razpolagati n.pr. pri sklicevanju na številčno moč koroških Slovencev.¹⁶

Tako je nacionalna integracija vedno lahko zajela samo del koroških Slovencev, medtem ko je drugi del v hitrem družbeno političnem razvoju in v narodno politični polarizaciji v 60. in 70. letih 20. stoletja utonil v asimilaciji v večinskem narodu. Več kot 150 letni proces narodne motivacije in integracije koroških Slovencev je torej po eni strani privedel do bistvenega zmanjšanja narodne skupnosti, po drugi strani pa sta se s priključitvijo na moderne avstrijske gospodarske, socialne in izobraževalne strukture homogenost in nacionalna zavest sama razločno dvignili. Pri tem je odigrala zvezna gimnazija za Slovence v Celovcu, ustanovljena 1957, posebno vlogo. Identifikacija z neko nacionalno skupino je vsekakor v času odprte družbe in zmanjšajočih se vezi vedno bolj odločitev v smislu francoskega filozofa Ernesta Renana, ki je že pred sto leti opredelil nacionalno opredelitev za »plébiscite de tous les jours«.¹⁷

II.

V drugem delu želim opozoriti na nekatere bistvene momente v razvoju koroških Slovencev od začetka 19. stoletja dalje:

- 1) na »Andeutungen über Kärntens Germanisierung« Urbana Jarnika iz leta 1826;
- 2) na pomen Mohorjeve družbe za kulturno življenje Slovencev;
- 3) na motive za zadržanje koroških Slovencev ob plebiscitu leta 1920;
- 4) na narodno in družbenopolitično odločitev koroških Slovencev leta 1945;
- 5) na problem utrakvističnega šolskega sistema.

¹⁶ Mir, 4.1. 1908; Josef Lukan, Franz Grafenauer (1860-1935), Volkstribun der Kärnten Slovenen, Klagenfurt 1927; Lojze Ude, Teorija o »vindišarjih«, Celovec 1956.

¹⁷ Ernest Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Paris 1882, Gerald Stourzh, Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848-1918, Die Habsburger Monarchie 1848-1918, III/2, Wien 1980, str. 975-1206; Ralf Unkart - Gerold Glantschnig - Alfred Ogris, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Klagenfurt² 1984.

1. Pod naslovom »Aundeutungen über Kärntens Germanisierung,

ein philologisch-statistisches Versuch« je Ziljan, tedaj župnik v Šmartnu na Dholici, Urban Jarnik objavil ta odmeven članek v 16. letniku deželnega zgodovinskega časopisa Carinthia leta 1826. Tu nas manj zanimajo njegova filološka izvajanja in dokazovanja slovenskih imen za vode, gore, kraje, pokrajine, kmetije in domačije na Koroškem, pač pa mnogo bolj njegove trditve o začenjajoči se asimilaciji koroških Slovencev: »Mit unter die Ursachen fortschreitender Sprachumwandlung werden noch gerechnet werden müssen die häufigen Wanderungen. Man kann nach einer ungefähren Schätzung an 4000 Slowenische Individuen annehmen, welche jährlich, theils bleibend, theils wandernd und wiederkommend, auf Deutscher Seite sich befinden. Eine große Schule zur Erlernung Deutscher Sprache, der man bisher vielleicht zu wenig Aufmerksamkeit geschenkt hat, und die durch keine Stiftung, durch keinen Zwang, sondern durch den freien Willen des Volkes schon seit Jahrhunderten besteht. Gleich vor oder bald nach Ostern beginnt dieser stille Wanderzug der Windischen Jugend auf die Deutsche Seite, wo sie sich gewöhnlich als Hirten verdringen; darum bleibt auch der Sommerschulkurs in den Windischen Schulen schwach besucht, weil das Volk die praktische Übung in der Deutschen Sprache der Schule vorzieht ... «¹⁸

Nato Jarnik navaja še dodatni element asimilacije: »... Ganz besonders befördern die Germanisirung die Heirathen ..., da die Bräute gerne von nördlicheren Gegenden her geholet werden ...«. In nato k germanizaciji slovenske inteligence: »... Selbst Studierende sind bis zu Vollendung ihrer Studien schon ganz germanisirt und müssen, wenn sie Seelsorger oder Beamte des Volkes werden, die Muttersprache gewissermaßen neuerdings lernen; thun sie es nicht, so wirken sie wieder germanisirend auf's Volk, und beschleunigen das Ziel, welches die Natur langsamer würde herbeigeföhret haben ...«¹⁹

Svoja opažanja je Jarnik zelo realistično končal: »Die vortschreitende Germanisirung Kärntens ist ein Strom, der sich schon vor Jahrhunderten aus natürlichen Veranlassungen gebildet, und dem man, weil das Volk einmal aus altem Triebe diese Richtung genommen hat, nicht leicht Einhalt thun wird. Die Germanisirung befördert nicht so viel die Schulen, als vielmehr das vortgesetzte praktische Leben unter den Deutschen; diese Schule ist bei weitem die wirksamere, und von bleibenderen Folgen für die Aufnahme Deutscher Zunge. Die Tausende(n) wandernder, und darum ein großes Theil ihre Mutterprache verlernender, Individuen sind für das Fortleben der alten Slowenischen Landessprache weit gefährlicher, als die Tausende(n) von Schülern in den Landschulen.«

Toda – se je vprašal Urban Jarnik, ali naj si želimo, da bi moral slovenski jezik v deželi povsem izumreti? Na to je odgovoril v smislu zgodnje nacionalne romantike: »Das sie ein geistiges lebendiges Eigentum des Volkes ist, so würde ein solches Ver-

¹⁸ Urban Jarnik, Aundeutungen über Kärntens Germanisierung. Ein philologisch-statistischer Versuch, Carinthia 16, 1826, str. 57–60, 66–68, 74–76, 77–80, 82–83, 90–92, 94–96, 98–100, 101–104, 106–107, tukaj str. 59.

¹⁹ Jarnik, Aundeutungen, str. 59 sl.

langen schon die schuldige Schonung gegen dasselbe verletzen. Wäre es vorauszusehen, daß dadurch größere geistige und politische Vortheile dürften erzielet werden, so könnte man es in einer solchen prophetischen Ahnung zugeben; aber dieß wird schwerlich mit unumstößlichen Gründen erwiesen werden können, besonders da viele politische Gründe mehr für die Erhaltung als Verdrängung der Slowenischen Sprache sprechen.«²⁰

Če je bil podeželski župnik Urban Jarnik zlasti filolog, pesnik in zgodovinar, so mu med duhovniškimi stanovskimi kmalu sledili prizadevni organizatorji, ki so začeli v 40 letih 19. stoletja graditi kulturno življenje koroških Slovencev. Za prvo generacijo slovenskih narodno zavednih duhovnikov je bil vzor na spodnjem Štajerskem rojeni Anton Martin Slomšek, ki je že okrog 1830 kot vodja semenišča lavantinske škofije v Št. Andražu v Labotski dolini vpeljal tečaj slovenščine, iz katerega sta med drugim izšla tudi narodni agitator Matija Majar – Ziljski in kasnejši snovatelj časnikov in društev Andrej Einspieler.²¹

2. Pomen Mohorjeve družbe za kulturno življenje koroških Slovencev

Že omenjeni Slomšek, kasnejši lavantinski škof, je že 1835 v Celovcu objavil poziv duhovnikom in učiteljem, kot tudi prijateljem mladine in šole, naj ustanovijo slovensko založbo; deset let kasneje se je kot kanonik obrnil na ilirsko deželno upravno oblastvo v Ljubljani z željo naj dovoli ustanovitev založniške družbe, ki bi izdajala za ljudstvo dobre knjige v slovenščini. Pristojni predsednik študijske komisije je bil bolj za knjige v nemščini in je prošnjo zavrnil. Metternichov režim se je bal podpreti vzklikajoča narodna gibanja. Leto narodnih revolucij 1848 pa je spremenilo položaj v korist narodom ...

Za veliko noč 1851 je Slomšek povabil v Št. Andraž Andreja Einspielerja in spirituala celovškega semenišča Franja Zorčiča. Rezultat srečanja je bila ustanovitev Društva sv. Mohorja, ki mu je najprej načeloval celovski kanonik Einspieler, tajnik pa je bil profesor Janežič. 1853 je koroška deželna vlada društvene statute sicer odobrila, vendar pa dejavnost društva v prvih letih ni bila ravno uspešna, tako da se je 1860 reorganiziralo v Družbo sv. Mohorja kot cerkveno bratovščino, katere zavetnik je postal krški škof, vsakokratni župnik pa zaupnik v svoji fari. Vsakoletni knjižni dar je obsegal 3 do 7 knjig, vedno pa koledar in Slovenske večernice. Mohorjeva družba je zelo hitro postala najuspešnejša organizacija za izobraževanje slovenskih kmetov, slovensko besedo je zanesla v slednjo kmečko hišo in tako ni služila samo slovenskim učencem, pač pa še bolj odraslim Slovencem in navajala vse ljudi na branje.²²

Ustrezni so bili tudi organizacijski uspehi: leta 1869 je že imela 14.000 članov, ki so na leto dobivali po sedem knjig. 1871 je družba dobila tiskarniško licenco in do

²⁰ Jarnik, *Andeutungen*, str. 106, Bogo Grafenauer, Jarnik »Andeutungen« und ihr Stellenwert in der Forschung zur Germanisierung der Slowenen in Kärnten, v Urban Jarnik, *Andeutungen über Kärntens Germanisierung. Pripombe o germanizaciji Koroške*, Klagenfurt, Celovec 1984, str. 83–115.

²¹ Walter Lukan, *Die Slowenen in Kärnten – von den Anfängen bis 1918*, v *Die Volksgruppen in Österreich*, ed. Ernő Déak, Wien 1989, str. 83.

²² Rybař, *Mohorjeva družba*, str. 74 sl.

1919 so bile vse knjige natisnjene v lastni tiskarni v Celovcu. Že 1871 je bil vsak 53. Slovenec član družbe, pred 1914 pa je na Koroškem zajela že vsako drugo gospodinjstvo. Od 1882 je družba tiskala časnik *Mir*, ki ga je ustanovil Einspieler, 1894 je bil v Celovcu odprt Mohorjev dom s tiskarno, knjigoveznicno, uredništvom in upravo, v istem letu je družba imela že 57.398 članov, leta 1918 pa celo 90.512, od tega 7.226 na Koroškem.

V Mohorjevi družbi so izšli: deli biblije, življenja svetnikov, molitveniki, pridige, sezname in opisi cerkvenih praznikov, Janežičeva dela, kot Slovensko berilo in čitanka (devet izdaj) ter Slovenska slovnica, potem številni potopisi, Občna zgodovina Josipa Stareta in Zgodovina slovenskega naroda ljubljanskega kanonika Josipa Grudna in Josipa Mala. Tiskali pa so tudi prirodoslovna dela s kmetijskimi in medicinskimi temami kot tudi praktične priročnike za kmete in gospodinje. Razen tega je bil vsako leto objavljen seznam naročnikov (istočasno slovenski adresar - imenik), kot tudi vsi sejmi, ki naj bi omogočali srečanja in komunikacijo.²³

Mohorjeva družba je svoj splošni značaj lahko obdržala tudi zahvaljujoč lastnosti, da kljub njeni jasni svetovno nazorski usmeritvi v katolicizem, ni bila strankarsko vezana in je tiskala recimo dela socialni demokraciji blizu stoječemu Ivanu Cankarju.²⁴

Nova državnopravna ureditev po letu 1918/20 je tudi za Mohorjevo družbo predstavljala bistveno prelomnico. Koledar in knjige za leto 1919 je sicer junija 1919 še lahko razposlala, ker so tedaj Celovec zasedale čete Kraljevine SHS, nato pa se je z njimi umaknila, vzela s seboj tiskarno in se najprej nastanila v Prevaljah, se 1927 preselila v Celje pod zaščito lavantinskega škofa v Mariboru. Število naročnikov je padlo na kakšnih 40.000. V Celovcu, kjer je bil Mohorjev dom zaplenjen, je sicer nastal samostojni odbor, vendar pa so knjige za koroške Slovence odslej prihajale iz Celja. Konec 1939 je bil Mohorjev koledar za leto 1940 skupaj s knjigami zadnjič iz Celja poslan na Koroško, 1941 je koroško državno namestništvo družbo v Celovcu razpustilo.

Leta 1946 je bila v Celovcu družba spet ustanovljena in kmalu začela z obsežno dejavnostjo, zaradi politično ideoloških razlik pa je prekinila sodelovanje s Celjem. Za leto 1948 je v Celovcu prvič po letu 1919 spet izšel koledar kakor tudi Družinske večernice za večerno branje družine. Koroška Mohorjeva družba je kmalu spet imela 4000 članov in nadaljnih 4000 zunaj Koroške, izdajati je začela tudi časnike, graditi dijaški in študentski dom v Celovcu in na Dunaju. Izredno pomemben vzgojni pomen Mohorjeve družbe se kaže v dejstvu, da je ob stoletnici lahko naštel nad 1200 izdanih knjižnih naslovov in samo v Celovcu je v letih 1947-1982 izdala skupno 388 knjig, koledarjev in šolskih knjig ter dva mesečnika. Tako je tudi razumljivo priznanje v Mežiški dolini rojenega komunističnega pisatelja Lovra Kuharja, bolj znanega pod psevdonimom Prežihov Voranc, ki je zapisal: »Če ne bi bilo Mohorjeve družbe, katere knjige sem kot fantič bral na paši, ne bi bil nikoli postal pisatelj.«²⁵

²³ Prav tam, str. 77 sl.

²⁴ Prav tam, str. 79.

²⁵ Avguštin Malle, Mohorjeva družba od ustanovitve do pregona na Prevalje, 130 let Družbe sv. Mohorja v Celovcu, Celovec 1983, str. 164 sl., Janko Moder, Mohorska bibliografija, Celje 1957, Koledar Družbe sv. Mohorja, Celje 1954, Rybač, Mohorjeva družba, str. 80-89, Prežihov zbornik, Maribor 1981, str. 181.

3. O plebiscitu 1920

Kaj je pripeljalo več kot 10.000 koroških Slovencev, torej dobri dve petini Slovencev, ki so imeli pravico glasovati, da so 10.10. 1920 glasovali za Avstrijo in s tem odločili plebiscit za Avstrijo? Analiza plebiscitnih rezultatov v primerjavi z ljudskimi štetji in volilnimi izidi kaže, da izhaja protinarodna odločitev več kot 10.000 koroških Slovencev predvsem iz gospodarskih in socialnih motivov, ki jih je koroška deželna vlada tudi spretno poudarjala. Tako je svarila v agitaciji, ki so jo vodili nemški nacionalci, socialni demokrati in krščanski socialci, da bi gospodarska meja skozi Koroško ogrozila slovenske kmete, ker bi jih odrezala od njihovih glavnih tržišč Celovca in Beljaka, tako je prišlo do vabljivega namiga, da bodo cene za les in živino v Avstriji višje kot pa v Kraljevini SHS, prišlo je do jasnega opozorila, da bodo morali koroški Slovenci računati v vojaški monarhiji Jugoslaviji z višjimi davki, vojaško službo – po možnosti v Makedoniji – in pa z nastanjanjem srbskih vojakov.²⁶

Dejansko je glasoval velik del slovenskih tržno usmerjenih kmetov iz občin vzhodno od Celovca – in sicer do Grebinja in Pliberka – ter jugovzhodno od Beljaka za Avstrijo, ker so v razmerah pomanjkanja živil tudi še naprej lahko računali na dobro prodajo in ugodne cene, medtem ko to ne bi bilo mogoče v Kraljevini SHS zaradi konkurence Vojvodine in Slavonije. Razen tega so bili v Avstriji industrijski izdelki ter potrebni stroji cenejši.

Nasprotno pa je bila v bolj drobnoagrarno strukturiranih občinah na severnem robu Karavank in na Gurah, kjer je prevladovalo še avtarkično gospodarstvo, tržna usmerjenost za Avstrijo relativno nižja, tod so kot producenti lesa celo smeli računati z boljšimi možnostmi za prodajo slovenski industriji papirja. Zato je bil rezultat plebiscita približno takšen, kakršna je bila narodnostna struktura.

Končno je značilno, da je v mestih, trgih in industrijskih občinah plebiscitnega ozemlja, kjer se je večina pod vplivom nemških nacionalcev in socialnih demokratov že 1910 odločila za nemščino kot občevalni jezik, le pičel procent upravičencev glasoval za republiko Avstrijo. To se je po eni strani zgodilo zaradi boljših možnosti prodaje in ponudbe v industrijsko manj razviti Kraljevini SHS – in tozadevne obljube je Ljubljana dala – na drugi strani pa zaradi boljših možnosti za kariero za upravne uradnike, učitelje in nastavljenice, ki bi pod vrnitvijo avstrijske uprave lahko računali na določene »povračilne mere« zaradi prejšnjih jugoslovanskih odpustitev. Dejansko je takoj po plebiscitu Koroško zapustilo 28 slovenskih učiteljev in 22 duhovnikov, ki tudi kasneje niso dobili ponovne namestitve.²⁷

²⁶ Bogo Grafenauer, Die Kärntner Volksabstimmung im Lichte der neueren Forschung, v Kärntens Volksabstimmung 1920, str. 410 ff; Alfred Ogris, Kärnten 1918–1920: Bilanz der wissenschaftlichen Diskussion zwischen zwei Jubiläen 1970–1980, v Kärntens Volksabstimmung 1920, str. 382–407; Janko Pleterški, Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten, Klagenfurt/Celovec 1980; Suppan, Volksgruppen, str. 45.

²⁷ Andreas Moritsch, Die wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse in Südkärnten und die Volksabstimmung 1920, Kärnten – Volksabstimmung 1920, Wien 1981, str. 103–108; Suppan, Volksgruppen, str. 147 sl.

Toda tudi tisti koroški Slovenci, ki so glasovali za republiko Avstrijo, kljub obljubam iz Celovca in Dunaja niso dobili ustreznega plačila. Koroški deželni zbor je 12 dni pred plebiscitom v slovesni izjavi obljubil Slovincem »duhovni in gospodarski razcvet«, avstrijski parlament pa »našim slovenskim sodržavljanom« enakopravnost v demokratični državi. Vse to je bilo seveda v prvi republici komaj opaziti in to ne le zaradi finančnih ozirov, pač pa zaradi pomanjkanja politične pripravljenosti, da bi manjšinske varstvene določbe iz Saint Germaina ustrezno tolmačili in uporabljali.²⁸

4. O narodni in družbenopolitični odločitvi koroških Slovencev leta 1945

S koncem druge svetovne vojne, z uničujočim porazom nacionalno socialistične vladavine in z vojaško zasedbo Koroške z britanskimi in jugoslovanskimi četami, se je bistveno spremenil politični položaj koroških Slovencev. Osvobodilna fronta za slovensko Koroško, ki je bila vodena od KPS, je poskušala že 16. maja 1945 na celovski gimnaziji na Völkermarkter Ringu ustanoviti Pokrajinski NOO za slovensko Koroško, ki naj bi bil protivlada koroški deželni vladi, čemur so se seveda uprli Britanci in skupine koroškega delavstva. Ta protivlada, ki so jo »volili delegati« različnih krajevnih NOO in jo je vodil nekdanji koroški deželni poslanec zdravnik dr. Franc Petek, se po skorajšnjem odhodu jugoslovanskih čet ni več sestala. Čeprav je od Britancev postavljeni »konzultativni deželni odbor« priznal koroškim Slovincem povrnitev škode zaradi izseljevanja 1942, ponovno vzpostavitev njihovih kulturnih in gospodarskih društev, zopetno vzpostavitev slovenskega šolstva na podlagi utrakvističnih šol in pa jezikovno enakost pred oblastmi, so koroški Slovenci v spomenici, ki jo je napisal dr. Petek, britanskim vojnim oblastem 27. junija 1945 zahtevali ne le soudeležbo v javnih telesih in v civilni upravi dežele, pač pa tudi priključitev delov Koroške Jugoslaviji in označili koroške Slovence za integralni del zmagovitih jugoslovanskih narodov, kar pa so Britanci odklonili. Potem ko je koroške Slovence že v posvetovalnem deželnem odboru zastopal Thomas Suppanz, je konec julija 1945 prišel v koroško deželno vlado še gimnazijski profesor dr. Joško Tischler. S preosnovo dvojezičnega ljudskega šolstva v južnem delu Koroške se je zdelo, da je bil položen temeljni kamen za bodoče uspešno narodno politično sodelovanje.²⁹

Toda ob vprašanju o udeležbi na parlamentarnih in deželnozborskih volitvah 25. novembra 1945 je prišlo ne samo do dokončnega preloma med obema koroškima velikima strankama in OF, ampak tudi do politično ideološkega razcepa v sami slovenski narodni skupnosti. OF je 22. septembra predložila britanski vojaški upravi zahtevo, ki so jo podpisali Joško Tischler, Franc Petek, Vinko Zwitter in Karel Prušnik, da naj OF

²⁸ Haas - Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, str. 39-51; drugače Valentin Einspieler, Verhandlungen über die der slowenische Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925-1930, Klagenfurt² 1980.

²⁹ Documents on the Carinthian question, ed. Ministry for Foreign Affairs of the FPRY, Beograd 1948, Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke federativne republike Jugoslavije 1945, ed. Savezni sekretariat za inostrane poslove, Institut za medjunarodnu politiku i privredu, Beograd 1984; Josef Tischler, Die Sprachenfrage vor 100 Jahren und heute, Klagenfurt 1957; Wilhelm Wadl, Das Jahr 1945 in Kärnten, Klagenfurt 1985.

prizna za stranko, za glavne cilje svojega programa pa navedli vzpostavitev prave ljudske demokracije, boj za agrarno reformo, utrditev zadružništva in državnega gospodarstva kot tudi dokončno izločitev vseh NS (nacionalsocialističnih, op. ur.) elementov iz javnega življenja. Britanci so Tischlerju 17. oktobra sicer sporočili, da so to zahtevo priporočili zavezniški komisiji za Avstrijo, ki je 6. novembra OF tudi uradno priznala za stranko in pripustila k volitvam, vendar pa so Britanci povezali priznanje koroških meja z odločitvijo mirovne konference in od Tischlerja tudi zahtevali takšno izjavo o lojalnosti. Ta izjava je seveda vzbudila huda nasprotja znotraj same OF, v kateri so prišle na dan ideološke diskrepance med staro katoliško vodilno skupino pri koroških Slovencih in pa med prokomunistično skupino, kar je med hudimi časi nacionalsocializma ostalo zakrito. Dr. Tischler je istega 6. novembra, ko je bilo OF dovoljeno na volitve, dobil nezaupnico, naslednjega dne je izgubil mesto v deželni vladi, 8. novembra pa je novo vodstvo OF pod dr. Petkom umaknilo svoje volilne predloge. OF je svojim članom in pristašem dalo na prosto izbiro bodisi bojkotirati volitve, voliti neveljavno ali pa za tisto avstrijsko stranko, ki priznava pravice slovenskega prebivalstva na Koroškem do samoodločbe in s tem do združitve z matico. Od vseh avstrijskih strank je bila taka edino in samo KPÖ.

Koroški Slovenci so se ob volitvah precej različno odločali:

- ker je KPÖ v sodnih okrajih Borovlje in Železna Kapla dobila okrog 1/4 glasov, pomeni, da so jo torej tu potencialni volilci za OF najbolj jasno podprli;
- v sodnih okrajih Pliberk in Dobrla vas je dobila KPÖ 14,1 oz. 9,2% glasov, pri čemer je bila volilna udeležba znatno pod deželnim povprečjem.

Na splošno pa je na jezikovno mešanem ozemlju glasovalo od 2/3 do 80% volilcev za SPÖ in ÖVP, torej proti priključitvi Jugoslaviji, s tem pa tudi večina koroških Slovencev.³⁰

Posledice politične razcepljenosti med koroškimi Slovenci so bile:

- namesto, da bi imeli v koroškem deželnem zboru dva ali tri mandate, so jih v zakonodajnih organih zastopali le predstavniki obeh velikih strank.
- ideološka razcepljenost je ostala trajna in se je 1949 nadaljevala s kandidaturo Krščanske ljudske stranke, oz. Demokratične fronte.
- slovensko volilno telo se od 1945 dalje tudi pri naslednjih volitvah ni več moglo združiti okrog ene slovenske stranke, tudi ne v 70 letih okrog KEL.³¹

Pomanjkanje politične udeležbe na deželni ravni pa je vsekakor imelo posledice tudi v deželni politiki, predvsem v šolstvu.

5) Problem utrakvističnega šolstva

Od šolskih reform Marije Terezije, se je v dolgotrajnem procesu razvilo tudi slovensko šolstvo na ravni osnovnih šol, proti koncu 18. stol. so bili natisnjeni tudi prvi slovenski učbeniki, slovarji in slovnice. Urban Jarnik že poroča, da je bil v takoi.

³⁰ Suppan, Volksgruppen, str. 179 sl; Wadl, 1945 in Kärnten, str. 119 sl.

³¹ Dušan Nečak, Die Wahlen in Kärnten nach dem zweiten Weltkrieg. Eine Analyse der Wahlergebnisse, Jahrbuch für Zeitgeschichte 1, 1978, str. 201-245.

»windisch« šolah, kar je bil tedaj sinonim za slovenske, tudi pouk nemščine. Z ukazom ministrstva za uk iz 1848 je bila izrečena temeljna misel, da mora biti pouk za učence ljudskih šol v materinščini. Tako je bilo 1851 207 nemških, 50 dvojezičnih in 17 slovenskih ljudskih šol, medtem ko seveda še večina šoloobveznih otrok ni obiskovala pouka. Takšno stanje je bilo zlasti v oddaljenih slovenskih občinah in to je skušala popraviti slovenska duhovščina s takoimenovanimi nedeljskimi šolami, ki jih je še posebej pospeševal škof Slomšek, ki je tudi sam pisal šolske knjige. S sklenitvijo konkordata 1855 se je povečal vpliv cerkve na podeželsko šolstvo, vendar si je tudi Slomšek prizadeval, da bi učitelji otroke enako uspešno poučevali v obeh jezikih.³²

Decembrska ustava 1867 in splošni šolski zakon 1869 sta bistveno izboljšala pravno podlago za osnovno šolstvo. Člen 19 ustave je določal: 1) enakopravnost vseh jezikov v šolah, uradih in v javnem življenju; 2) v deželah, kjer prebiva več narodov, je treba javni šolski pouk urediti tako, da bo pripadnik vsakega naroda dobil ustrezna sredstva za izobraževanje v svojem jeziku, ne da bi se bil prisiljen učiti drugega deželnega jezika. Državni šolski zakon iz leta 1869 je uvedel splošno šolsko obveznost in dodelitev odločitve o učnem jeziku in pa o drugem deželnem jeziku deželnim šolskim oblastem, glede na izjave učencev.³³

Koroški deželni šolski svet je med leti 1869 in 1871 na osnovi te nove zakonske osnove poslal posameznim krajevnim šolskim svetom in pa občinskim zastopom (t.j. šolskim oblastem) vprašalnik o mnenju glede učnega jezika. Odgovori iz slovenskih in mešanih šolskih občin niso bili čisto enotni, večina je zahtevala začetek šolanja v slovenščini, nemščino kot učni jezik pa od tretjega oz. četrtega razreda, zlasti v celovski okolici pa so zahtevali tudi že od prvega ali drugega razreda nemški učni jezik. Zato je deželni šolski svet odredil, da naj bo v dvojezičnih, torej utrakvističnih šolah začetni pouk vedno v slovenskem jeziku, da naj se nemščina začne učiti v prvem, drugem in tretjem razredu, prehod na nemščino kot učni jezik pa naj se izvede šele, ko bo predpostavljeno dovolj veliko razumevanje nemščine, torej najbolj zgodaj v tretjem razredu.³⁴

Ta jezikovna uredba utrakvističnih šol je seveda omogočila napredujočo prevlado nemščine v višjih razredih, čeprav so učitelji – tudi v okolici Celovca – vse do konca prve svetovne vojne popolnoma znali slovensko in so bili tudi razpisi vedno za dvojezična učiteljska mesta. Toda ustrezni dodatki k plači so navajali dvojezične učitelje k vzpodbujanju učenja nemškega jezika. Po protestih slovenskih poslancev Spodnje Štajerske in Kranjske v državnem zboru proti takšni šolski politiki na Koroškem, je deželni šolski svet 1891 izdal nov učni načrt za utrakvistične šole, ki je bil z nekaterimi spremembami veljaven do konca petdesetih let tega stoletja. V prvem in drugem razredu naj se učenci s pomočjo abecednika učijo v slovenščini in nato polagoma v ne-

³² Oskar Lobmeyr – Hohenleiten, Die Handhabung des Nationalitätenrechtes in den einzelnen Kronländern – III Abschnitt: Steiermark, Kärnten, Krain, Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, ed. Karl Gottfried Hugelmann, Wien, Leipzig 1934, str. 487–502, Rybař, Mohorjeva družba, str. 76.

³³ Stourzh, Gleichberechtigung, str. 1014.

³⁴ Lobmeyr, Nationalitätenrecht, str. 507; Martin Wutte, Die utrakvistische Volksschule in Kärnten, Klagenfurt 1919.

mščini, začenši od tretjega razreda je slovenščina učni predmet s tedensko tremi urami, v višjih razredih pa se po teh urah poleg branja, pisanja in slovnice v slovenščini ponavlja tudi snov, ki so jo učili v nemščini, zlasti v računanju in zemljepis, da bo na ta način izpolnjen predpisani učni načrt na teh osnovnih šolah.³⁵

Te tri ure slovenščine, razdeljene na ves teden, so bile po urniku ob koncu dopoldanskega pouka, da se jih otroci, katerih starši tega niso hoteli, niso bili obvezni udeležiti. Ta administrativni ukrep je seveda imel za posledico, da je bilo za slovenski pouk kmalu prijavljenih le še 11,9% otrok od tretjega razreda dalje. Do uspešnih slovenskih protestov je prišlo le v nekaterih šolskih občinah kot n.pr. v Globasnici, Šmihelu, Jezerskem, Kotmari vasi, Selah in Št. Jakobu v Rožu in v teh vaseh se je pouk slovenščine okrepil. Rezultat tega je bil, da je bilo v šolskem letu 1904/05 na Koroškem 286 nemških, 3 slovenske in 84 utrakvističnih osnovnih šol, odločilno za večji ali manjši delež pouka v slovenščini pa je bilo ravnanje učitelja, ki se je ravnal glede na mnenje vodje šole, krajevne šolskega sveta, le deloma pa župnika. Pouk v nemščini so vzpodbujali v celovski okolici, kot tudi v mestih, trgih in industrijskih krajih spodnje Koroške, kar je podpirala tudi koroška učiteljska zveza.³⁶

Čprav je člen 68 mirovne pogodbe iz Saint-Germaina tudi koroškim Slovencem zagotovil javni pouk v njihovem jeziku, in sicer v mestih in okrajih s sorazmerno znatnim številom, je vendar še naprej obstojala oblika utrakvističnih šol. Tako je bilo 1. julija 1934 še vedno 78 »slovensko-nemških« šol, v katerih je bila le dobra polovica učnega osebja kvalificirana za pouk slovenščine. To pomeni, da je zlasti v višjih razredih ljudskih šol komaj kdaj še prišlo do pouka v slovenščini.

Še bolj kritični za slovenski pouk sta bili vsekakor leti 1938/39, ko je nacionalno socialistična oblast začela z nemško vzgojo v otroških vrtcih za čas žetve (Erntekindergarten) in je številne slovenske učitelje prestavila v »nemška področja«. Do 1941 so bile vse utrakvistične šole spremenjene v nemške, istega leta je izginil slovenski jezik tudi pri verouku.³⁷ Tako je šele poleti 1945 prišlo do novega začetka, ko sta se deželni svetnik Tischler in direktor deželnega urada Newole dogovorila za dvojezični pouk za vse učence na jezikovno mešanem ozemlju, SPÖ, ÖVP in KPÖ pa so se s tem strinjale. Pozornost tu zasluži Newolejeva argumentacija: »Gledano iz čisto praktičnih vidikov bi bila torej za Koroško in s tem za Avstrijo prednost, če bi tukaj mogli vzgojiti ljudi, ki bi jim bila odprta pot do slovenskega jezika. S tem bi Koroška dobila na pomenu tako v okviru republike kot tudi v okviru Evrope.«³⁸

V statistiki ministrstva za šolstvo za šolsko leto 1948/49 je navedeno, da je bilo že 97 nemško-slovenskih manjšinskih šol z več kot 5.500 šolarji, vendar pa sta že 1950 začeli mestni občini Pliberka in Velikovca polemizirati zoper prisilno učenje drugega deželnega jezika in se sklicevali pri tem na člen 19 (tretji odstavek) ustave iz leta 1867. Da je izključno pravna argumentacija Janusov obraz, kaže dejstvo, da se je sko-

³⁵ Vouk, Popis, str. 63, Lobmeyr, Nationalitätenrecht, str. 507.

³⁶ Wutte, Volksschule, str. 19, Vouk, Popis, str. 63.

³⁷ Franc Petek, Iz mojih spominov, Ljubljana, Borovlje 1979, str. 80 sl.

³⁸ Tischler, Sprachenfrage, str. 26, Tone Zorn, Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945-1950, Ljubljana 1968.

raj istočasno tudi narodni svet koroških Slovencev skliceval na isti člen in zahteval pravno in dejansko enakopravnost slovenskega jezika v skupni šoli. Prosvetno in zunanje ministrstvo v tem času nista javno razpravljali o koroški šolski uredbi 1945, pač pa je zunanji minister Gruber pri pogajanjih o državni pogodbi opozoril na ta instrument, ki bi lahko spravil oba naroda.³⁹

In vendar: po podpisu državne pogodbe so skokovito narasli protesti starševskih združenj na narodnostno mešanem ozemlju, pri čemer sta bila zlasti v ospredju organizacijsko na novoustanovljena Kärntner Schulverein Südmark in prav tako na novoustanovljeni Kärntner Heimatdienst, ki sta vodila zbiranja podpisov in šolskih stavk. Ko je pod tem družbeno političnim pritiskom deželni glavar Wedenig sicer sam dvojezičen, 22. septembra 1958 poslal okrajnim šolskim oblastem navodilo, naj pošljejo predloge, kako naj bi se šolski upravičenci kar najhitreje osvobodili pouka v slovenskem jeziku, se je sesula dvojezičnost spodnjekoroškega šolstva, ki so jo pred letom 1955 različni politiki večkrat pozdravljali: 80% staršev učencev na ljudskih šolah in skoraj 90% na glavnih šolah je po organiziranih akcijah odjavilo otroke od dvojezičnega pouka.⁴⁰

Koroški manjšinski šolski zakon 1959 je sicer dopuščal možnost dvojezičnega pouka na več kot 90 ljudskih šolah, vendar je zahteval izrecno prijavo k dvojezičnemu pouku, torej jasno **nacionalno deklariranje** staršev, toda takšno deklariranje je bilo v dani gospodarski in socialni odvisnosti slovenskih malih kmetov, zakupnikov, gozdnih in industrijskih delavcev večkrat le težko mogoče. Dodatno je to oteževalo zapostavljanje lastnega slovenskega jezika, kar je propagirala nemško govoreča stran. Zato se je v šolskem letu 1959/60 samo še 17,2% učencev ljudskih šol v okolišu veljavnosti manjšinskega šolskega zakona prijavilo k dvojezičnemu pouku, odstotek je do 1969/70 zdrsnil na 14,1% in na tej višini stagniral do 1979/80. Odtlej je bil spet majhen trend navzgor, tako, da je bil v šolskem letu spet dosežen 17,1% odstotek. Če je ta odstotek še 1959/60 predstavljal skoraj 2000 učencev, so zdaj pristali pri skoraj 1100 učencih in 81 ljudskih šolah. Seveda pa 1/3 prijavljenih ne zna več slovensko, pač pa so jih bili njihovi starši zavestno prijavili k pouku tujega jezika, pač tudi širše evropsko gledano razveseljiv pojav.⁴¹

Leta 1983 je prišlo do novega konflikta, kjer pa to pot ni več šlo za obveznost slovenskega pouka za nemško govoreče otroke kot leta 1958, ampak za vprašanje pouka šoloobveznih otrok na južnem Koroškem v skupnih razredih (skupaj slovensko in nemško govoreči) ali pa v razredih z izključno nemškim učnim jezikom. V ozadju je bil tudi osebni problem učiteljev, kajti do 1976 je nekako veljalo zakonsko določilo, da morajo vsi učitelji, ki hočejo na področju veljavnosti zakona o manjšinskih šolah na Koroškem doseči stalno mesto, izkazovati kvalifikacijo za dvojezični pouk.

³⁹ Archiv der Republik, BMFU 24-Gesetze, kart. 2128, g.Zl. 48.223/III-10/50, prim. Motivenbericht der Kärntner Landesregierung zur Regelung der zweisprachigen Unterrichtes, 10. 12. 1953.

⁴⁰ Suppan, Volksgruppen; Gero Fischer, Das Slowenische in Kärnten. Wien 1980, str. 202-212; Teodor Domej, Manjšinsko šolstvo na Koroškem, Koroški koledar 1982, Celovec, Borovlje 1981.

⁴¹ Theodor Veiter, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, Wien 1970, str. 708-718, 727-735; Felix Ermacora, Grundzüge der österreichischen Minderheitenrechts, Österreich. Die Zweite Republik, ed. Erika Weinzierl und Kurt Skalnik, 2. zv., Graz, Wien-Köln, 1972, str. 87-108.

Kako ocenjevati novo zahtevo po ločevanju nemško in slovensko govorečih šolo-obveznih otrok? Že 1958, ob višku diskusije o koroškem manjšinskem šolskem zakonu, je nek izkušen pedagog v dunajskem ministrstvu za šolstvo na zahtevo ministra Drimmla, postavil temeljne misli za primeren model dvojezične šole: za priučeno šolsko sposobnost je označil trdno obvladanje tehnike kulture branja, pisanja in računanja, kakor tudi »skromno« poznavanje snovi, pa tudi formalno zmožnost podajanja, ki se kaže kot samostojno kritično mišljenje, večje obvladovanje jezika in boljša socializacija. Zanj je bilo nesporno, da je šola, v kateri je več skupin učencev združenih v razredu, ki pa združujejo učence različne starostne stopnje in nadarjenosti ali pa različno obvladajo razumevanje stvari in jezik, kar seveda tudi izhaja iz razlike v materinem jeziku, različna in da vse to lahko privede do težav pri učnem uspehu v razredu. K težkim delovnim pogojem takšnega skupnega pouka nasproti tistim z manj razčlenjeno šolo bi se v dvojezičnem šolstvu pridružila še težava jezikovnega grupiranja, že samo zaradi skrajšanja časa direktnega pouka.«

Oteženi delovni pogoji za učitelje in učence bi vsekakor vplivali različno in to glede na kvaliteto učiteljev, učencev in pa celotnega vzgojnega vzdušja, k čemur je treba pripisati tudi složno ali pa pomanjkljivo vzdušje v vaških občinah. Sicer pa inšpekcijsko poročilo okrajnega šolskega inšpektorja za dvojezično šolstvo za šolsko leto 1955/56 ne opozarja na kakšno »splošno in obče opazno znižanje učnega uspeha«, okrajni šolski inšpektor okraja Velikovec je celo izrecno poudaril, da med absolventi v dvojezičnih in enojezičnih področjih ni mogoče ugotoviti nikakršnih razlik v uspehih, in je tudi opozoril na dobre uspehe pri sprejemnih izpitih za 1. razred srednjih šol, kar lahko le potrdim tudi sam kot absolvent humanistične gimnazije v Celovcu. Uspehi pouka v normalnih šolskih razredih naj bi temeljili zlasti na področju formalnega učnega uspeha, opazimo jih posebno pogosto v doseženi večji delovni samostojnosti učencev, pa tudi v boljšem vzgojnem vzdušju skupnega življenja učencev različne starosti in spola (medsebojna pomoč i.p.), ki prinašajo pozitivne uspehe tudi v socialnem vedenju (družinskim podobna grupiranja v oblikah življenja in dela šolskega razreda). Ti formalni uspehi samostojnega mišljenja, boljšega socialnega vedenja, ki tudi sicer ob težkih delovnih pogojih manj razčlenjenih šol gotovo deloma veljajo tudi za dvojezične šole, vendar seveda le tedaj, če je zgoraj navedeno vzgojno vzdušje oplemenitenost s paralelno tekočo ugodno socialno in kulturno atmosfero na vasi in če je prisoten razumevajoč učitelj kot interpret za te neprethtane stvari.

»V tem primeru lahko marsikaj, kar prinašajo višje, bolj razčlenjene oblike šol v mestih, tukaj bolje in preje dozori in prinese rezultate in ne samo boljšemu razumevanju med različnimi socialno možnimi sloji, pač pa tudi med prebivalci, ki jih loči jezik in narodnost«. O marsikakšnih modernih stremeljenjih po mednarodnem sožitju se v dvojezičnih šolah in razredih ne bi le razpravljalo, ampak bi se neposredno doživljalo, o njih tu ne bi govorili, pisali ali brali, ampak bi se te stvari s socialnim vedenjem vsakodnevno praktično doživljale.

Kratko rečeno: vse naj bi bilo odvisno od osebe učitelja in mnogo od okolja šolskega kraja in pa od medsebojnega učinkovanja obeh. Iz čisto pedagoškega vidika bi

moralo veljati: nobene centralistične rešitve, pač pa oblikovanje šole s strani najnižjih upravnih oblasti (okrajnih šolskih svetov) oz. z odločitvijo na deželni ravni.

Končno še splošno šolsko-politično svarilo: po razbitju visokoorganizirane šole v dve manj deljeni šoli, kot recimo velja za ustanavljanje dveh konfesionalnih šol namesto ene simultane v enem kraju ali ob ustanavljanju večjezičnih šol, bi obstojala nevarnost, da se zniža uspešnost.⁴²

Žal je bilo leta 1984 komaj slišati takšna temeljna pedagoška svarila, slabih 10% Korošcev je podpiralo ljudsko izjavljanje, ki ga je iniciirala FPÖ, s katerim naj bi spremenili manjšinski šolski zakon, tri v deželnem zboru zastopane stranke so se končno zedinile o t.im. pedagoškem modelu, ki je privedel do ločitve šolarjev, če se jih je najmanj 9 prijavilo ali neprijavilo k dvojezičnemu pouku, pa še drugega učitelja za samo nemško govoreče otroke. Ta zakonski predlog je bil sprejet 8. junija 1988.

Prijave k dvojezičnemu pouku med šolskimi leti 1987/88 in 1988/89 za prvi razred sicer niso nazadovale, ampak so s 301 prijavljenim dosegle 20,2% vseh šoloobveznih otrok na jezikovno mešanem ozemlju, pač pa je že pri vpisu v drugi in tretji razred prišlo do absolutnega ali relativnega padca k dvojezičnemu pouku prijavljenih učencev. Toda največji problem je predstavljal sistem drugega učitelja, kljub dvema pripravljavnima tečajema in ustanovitvi didaktične delavnice. Po izjavi učiteljev naj bi prišlo do velikih disciplinskih problemov, učenci naj bi bili »nemirni« in kazali naj bi manj pripravljenosti za samostojno delo. K temu naj bi spadalo še neprijetno konkurenčno razmerje med razrednikom in drugim učiteljem zaradi nesigurnosti položaja drugega učitelja. Končno naj bi manjkala tudi znanstveno utemeljena didaktika dvojezičnega pouka.⁴³ Ta razdvojena šolska bilanca bi se sicer utegnila v neposredni bodočnosti izboljšati z dovoljenjem za privatno dvojezično ljudsko šolo v Celovcu in s strinjanjem, da se osnuje slovenska trgovska akademija, gotovo pa je, da bo novi koroški manjšinski šolski zakon še dolgo v žarišču avstrijske javnosti. Kajti rešitev problema šolskega vsakdana bo še naprej bistven pokazatelj sožitja med nemško in slovensko govorečimi Korošci in Avstrijci.

Iz zgodovine se ne naučimo, kako naj ravnamo. Toda iz nje se lahko naučimo, na kaj se moramo ozirati. Zgodovinar politikom ne more odvzeti odgovornosti, toda tudi politiki se lahko učijo iz zgodovine, lahko spoznajo drugačnost drugih in se lahko naučijo iz dejanj in razumevanja preteklosti razumeti tudi naravo ljudi. Prav iz tega lahko nastanejo politična zadržanja, ki pomagajo premagati ločujoče, ki gradijo zaupanje in uvajajo skupno reševanje problemov med narodi in etničnimi skupnostmi.⁴⁴

⁴² Stellungnahme Ministerialrat Lang für Bundesminister Drimmel, 31. 7. 1958, Archiv der Republik, BMfU, 24-Gesetze, kart./ 2129, G. Zl. 77 396-11/58.

⁴³ Theodor Domej (Herg), Das Jahr danach. Beiträge und Dokumente zum ersten Geltungsjahr der Kärntner Minderheitenschul-Gesetzes 1988, Klagenfurt/Celovec, str. 23-30, 50-56. Prim. Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich, hrsg. von der österreichischen Rektorenkonferenz, Wien 1989, str. 120-128, Dieter Anton, Das Minderheiten - Schulgesetz 1988, Erste Schritte seiner Verwirklichung im Schuljahr 1988/89.

⁴⁴ Prim. govor nemškega zveznega predsednika Richarda von Weizsäckerja ob 16. svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stuttgartu avgusta 1985, citirano po Südwest Presse, Tübingen, 26.8. 1985.

Jurij Perovšek

Nemški liberalizem in vprašanje naroda ter državne ureditve. Primerjava z Jugoslavijo v dvajsetih letih*

Osnovni namen tega prispevka je opredeliti teoretično misel in politične koncepte nemškega liberalizma v weimarskem času glede ključnih vprašanj, ki so zadevala razumevanje naroda, bistvo weimarske državne oblike in njene notranje, tj. državno-pravne vsebine. Ta vprašanja gotovo zahtevajo historično razčlemba, kajti oblika države in načela, v kateri temelji organiziranost določenega državnega organizma, kažejo, kako posamezen narod gleda na svoj zgodovinski položaj in kako si je uredil – ali pa si v danem trenutku želi urejevati svoje državno življenje. Ker ta temeljna vprašanja rešuje vsak narod, pa je hkrati zanimivo tudi vedeti, kako so se v določenem zgodovinskem obdobju o njih opredeljevali posamezni politični dejavniki tudi znotraj drugih nacionalnih in državnih sredin. V tej zvezi je prispevek osredotočen še na eno vprašanje, in sicer na primerjavo nacionalnopolitične misli, državnopravnih konceptov in politične prakse, ki sta jo v dvajsetih letih o vprašanju naroda oblikovala nemški in jugoslovanski liberalni tabor.

Če najprej na kratko označimo glavne značilnosti nacionalnega vprašanja v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS) in opredelitve liberalnega tabora, ki so zadevale nacionalni problem, moramo predvsem poudariti, da je bila Kraljevina SHS po svojem temeljnem državnem zakonu, Vidovdanski ustavi, opredeljena kot nacionalno homogena država, torej kot država, v kateri obstaja nacionalna enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov in zaradi tega tudi samo en, t. i. jugoslovanski narod. Vzporedno z zanikanjem obstoja nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS pa je na osnovi velikosrbskih hegemonističnih zamisli o ureditvi jugoslovanske države, Vidovdanska ustava vzpostavljala tudi strogo centralistični državni ustroj. Ta ustroj je bil ustavno opredeljen v načelih, po katerih se je v kraljevini izvajala upravna oblast. Izvajanje te oblasti je namreč uveljavljalo enotnost državnega ozemlja in to na način, ki je v novonastali jugoslovanski državi popolnoma prekinil z dotakratnimi državno-pravnimi historičnimi individualnostmi. Vidovdanska ustava je zaničala nekdanjo državnost Srbije, Črne gore in Hrvaške, prav tako pa tudi državnost, ki so jo dosegli Slovenci znotraj novembra 1918 obstoječe samostojne državne skupnosti habsburških

* Za tisk prirejeno besedilo predavanja na Inštitutu za evropsko zgodovino, 6. marca 1989 v Mainzu.

Jugoslovanov – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹ S tem je dosledno utemeljila zedinjenje vseh jugoslovanskih pokrajin v eno, enotno državo, kajti določila je, da se celotno državno ozemlje – v nasprotju z načelom, ki bi zagotovilo oblikovanje nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot – aritmetično razdeli na posamezne upravne oblasti, ki so lahko imele največ 800.000 prebivalcev. Tako so te oblasti predstavljale zgolj dele enotnega in nedeljivega državnega ozemlja, ki jih je povezovala ena, beograjska centralna državna oblast. V enonarodno opredeljeni in centralistično zasnovani jugoslovanski državi je zato že kmalu po njenem nastanku nacionalni problem predstavljal najbolj vidno gibalno silo takratne družbene in politične stvarnosti. Narodi v formalnopravnem pogledu niso obstajali več, vzeta pa jim je bila tudi ena izmed osnovnih pravic, ki pogojujejo nacionalni obstoj – pravica do strnjene in upravno enotnega nacionalnega ozemlja.² Misel in praksa liberalnih političnih strank v Jugoslaviji in Sloveniji je bila glede tega problema jasna. Politični subjekti, ki so tvorili liberalni tabor, so pristajali na jugoslovanski nacionalni integralizem oziroma na enotno državno in nacionalno zavest, izrecno pa so podpirali še monarhistični državni centralizem. S tem so zanikali obstoj nacionalnega vprašanja v državi in odklanjali vsako obliko nacionalnih državnopravnih avtonomij. Sprejemali so le t. i. lokalno samoupravo, in sicer v tem smislu, da bi se lahko centralni organi – v skladu z že obstoječo ureditvijo – razbremenili zadev, ki so se nanašale na posebne interese posameznih krajev ali okrajev. To je bilo programsko in politično jedro gledanja liberalnih političnih strank na nacionalni problem v Kraljevini SHS. Razlog zakaj druge evropske liberalne politične sile (konkretno v Jugoslaviji) primerjamo prav z nemškim liberalnim taborom ter njegovim gledanjem na lastno nacionalno družbeno skupnost ter državno in ustavnopravno problematiko, pa je zelo preprost. V času po prvi svetovni vojni namreč liberalizem kot politični faktor v večini evropskih držav ni več pomenil odločujoče politične sile. Določeno izjemo in s tem tudi primer za tvorno vlogo liberalne politike je predstavljala le weimarska republika, saj je bil v njej liberalizem tisti dejavnik, ki je ob preurejanju nemške države po koncu prve svetovne vojne postavil ustavnopravne temelje weimarske skupnosti in opredelil glavne smeri njenega nadaljnega notranjepolitičnega državnega razvoja.

Svoje poglede na narod, njegovo državno skupnost in njeno ureditev je nemški liberalni tabor v weimarski dobi izražal preko dveh političnih subjektov, Nemške demokratske stranke (Deutsche Demokratische Partei – DDP) in Nemške ljudske stranke (Deutsche Volkspartei – DVP). Obe stranki sta se v letu 1918 razvili – prva iz

¹ Več o slovenski državnosti, doseženi v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov glej Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV, 1985, št. 1–2, str. 49–75, isti, *Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918*, *Borec*, XXXVIII, 1986, št. 3–4, str. 195–208, isti, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVIII, 1988, št. 1–2, str. 41–61.

² Podrobneje glej o osnovnih značilnostih nacionalnega vprašanja v Kraljevini SHS in o ustavnopravnih določilih, ki so v njej vzpostavljala jugoslovanski nacionalni integralizem ter državni centralizem v Jurij Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)*, *Zgodovinski časopis*, 38, 1984, št. 1–2, str. 6–7.

levega in druga iz desnega krila prejšnje Narodnoliberalne stranke (Nationalliberale Partei). Njuna zgodovina je znana in v sodobni nemški histografiji tudi precej dobro obdelana. Mnogo je bilo že napisanega o nastanku, partijskem razvoju in vlogi DDP in DVP v tedanji nemški politiki, kot tudi o stališčih, ki sta jih stranki zavzemali do različnih notranje- in zunanjepolitičnih vprašanj.³ Toda kljub temu lahko ugotovimo, da vprašanja, ki nas zanimajo doslej še niso bila predmet pozornejše obravnave, posebne študije o liberalni politiki, ki je zadevala vprašanje naroda in s tem povezano nacionalno programatiko v weimarski republiki, pa še sploh ni.⁴ To vprašanje je doslej ostalo v glavnem neobdelano ali pa je bilo v posameznih delih le delno zajeto.

Če poizkušamo strniti liberalno teoretično misel in programsko politično naravnost, ki je zadevala narod in weimarsko državnoopravno problematiko, moramo predvsem opozoriti, da narodu kot zgodovinskemu dejstvu, počelih, ki ga opredeljujejo in nacionalnemu fenomenu nasploh, v nemškem liberalnem taboru niso namenjali izrecne teoretske pozornosti. Kljub temu pa iz pisanja liberalnih političnih publicistov vseeno lahko razberemo, kaj je za nemški liberalizem predstavljalo bistveno vsebino narodne skupnosti. Po dr. Gertrud Bäumer, vidni članici DDP in ministrski svetnici v državnem ministrstvu za notranje zadeve, je bil narod resnična skupnost notranjega

³ Na tem mestu lahko omenimo zlasti monografije Wernerja Stephana, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus 1918-1933. Geschichte der Deutschen Demokratischen Partei*, Göttingen 1973 (navajam: Stephan, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus*); Wernerja Schneiderja, *Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik 1924-1930*, München 1978 (navajam: Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei*); Lotharja Albertina, *Liberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei*, Düsseldorf 1972; Wolfgang Hartensteina, *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918-1920*, Düsseldorf 1962; in Alfreda Milatza, *Die liberalen Parteien in der Weimarer Republik. (Politische Parteien in Deutschland und Frankreich 1918-1939)*, Wiesbaden 1969. Omeniti je potrebno tudi monografijo Ursule Schelm-Spangenberg, *Die Deutsche Volkspartei im Lande Braunschweig. Gründung, Entwicklung, soziologische Struktur, politische Arbeit*, Braunschweig 1964, ki predstavlja uspel primer historične raziskave nastanka in političnega delovanja določene stranke v ožjem, pokrajinskem okviru. Med deli, v katera je vključena tudi obravnava osnovnih značilnosti politike liberalnega tabora v weimarski republiki in ki so izšla predno je nemška historiografija - predvsem v sedemdesetih letih - prešla k temeljitemu raziskovanju liberalne politike v letih 1918-1933, pa velja omeniti pregledne obdelave zgodovinskega razvoja nemških političnih strank - Ludwiga Bergsträsserja, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, München 1960; Wolfgang Treueja, *Die deutsche Parteien, zweite durchgesehene Auflage*, Wiesbaden 1962; Helge Grebing, *Geschichte der deutschen Parteien*, Wiesbaden 1962; Sigmunda Neumanna, *Die Parteien der Weimarer Republik*, Stuttgart 1965; in dober zgodovinski priročnik, *Die bürgerlichen Parteien in Deutschland. Handbuch der Geschichte der bürgerlichen Parteien und anderer bürgerlichen Interessenorganisationen vom Vormärz bis zum Jahre 1945*, Band I, *Alldeutscher Verband - Fortschrittliche Volkspartei*, Berlin 1968. Kar zadeva vključevanje liberalne politične misli in prakse v historično obravnavo weimarskega časa, pa je potrebno opozoriti še na znano študijo Karla Dietricha Bracherja, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, Villingen 1955 in odlično sintezo Hagena Schulzeja, *Weimar. Deutschland 1917-1933*, ki je izšla v Berlinu leta 1982 kot četrti zvezek znane zbirke *Die Deutschen in ihre Nation*. (Navajam: Schulze, Weimar).

⁴ Na to posebej opozarja tudi eden izmed redkih poznavalcev liberalne nacionalnopolitične misli in politične prakse v letih 1918-1933, Jürgen C. Hess, ki v svoji izredno temeljiti monografiji »Das ganze Deutschland soll es sein« pravi, da so dognanja znanstvene literature nezadovoljiva, če se želimo seznaniti z vprašanjem povezanosti »demokracičnih hotenj in nacionalne programatike v weimarski republiki«. - Jürgen C. Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«. *Demokratischer Nationalismus in der Weimarer Republik am Beispiel der Deutschen Demokratischen Partei*, Stuttgart 1978, str. 16. (Navajam: Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«).

življenja, ker pač narodnostna bit »ne more biti povezana od zgoraj nad neko ljudstvo kot šablona, shema besed, pojmov, dolžnosti.« V tem smislu je bila zanjo narodnost »'samouresničenje' nekega ljudstva« - »zato lahko zraste samo kot nekaj spontanega in izvirnega iz širokih domačih tal.«⁵ Na specifično povezanost in zraslost nacionalnega občestva je opozarjal tudi politični publicist in poslanec DVP Rochus Freiherr von Rheinbaben, ki je poudarjal, da je »narodno... za nemški liberalizem tisto, kar pripadnike njegovega ljudstva in kar njegovo ljudstvo materialno, kulturno in moralno vodi kvišku.«⁶ Toda taka razmišljanja in opredelitve nacionalne skupnosti niso odločilno označevala liberalnega gledanja na nemško nacionalno problematiko weimarskega časa. V ospredju je bilo vprašanje države, ki je za narod »edina oblika uresničenja njegove zgodovinske usode.«⁷ To je konkretno pomenilo, da je liberalizem namenil glavno pozornost vprašanju državne oblike ter ustavnim osnovam državno-pravne ureditve nemškega nacionalnega življenja v weimarski skupnosti.

Vprašanje državne oblike za DDP in DVP ni bilo sporno. Kot je znano sta obe stranki sprejemali republikansko obliko vladavine, čeprav je DVP republiko najprej odklonila in je v letu 1919 imela vprašanje državne forme še za odprto. Toda že leta 1920, ko je vstopila v vlado, republikanski državni obliki ni več nasprotovala in je od tlej nastopala kot stranka, ki je zagovarjala republikansko državo. Takšno strankino naravnost je sredi dvajsetih let zelo jasno poudaril zgodovinski voditelj DVP Gustav Stresemann, ko je zatrdil, da DVP odklanja vsako sodelovanje v prizadevanjih za spremembo državne oblike in da bo branila republikansko državo ne le proti ustavi nasprotujočim eksperimentom, ampak tudi proti vsem tistim, ki bi o vprašanju državne oblike sploh hoteli razpravljati.⁸

Vprašanje državne oblike je bilo torej za liberalni tabor urejeno. Svojo pozornost je zato liberalna politika usmerila predvsem na vprašanje oblike državne ureditve oziroma na vprašanje t. i. reforme Reicha, ki je bilo eno izmed najbolj perečih vprašanj weimarskega državnega življenja in s katerim so se - kot pravi Hagen Schulze - ukvarjali politiki in strokovnjaki za državno pravo skozi ves weimarski čas.⁹ Da pa bi lahko ocenili gledanje nemškega političnega liberalizma na weimarsko ustavnopravno problematiko, pa je na kratko najprej potrebno razjasniti državno-pravno bit weimarske skupnosti.

Weimarsko republiko lahko najprimerneje označimo kot unitarno zvezno državo, saj je njen ustavnopolitični smisel temeljil v prepletanju unitarnih in federativnih prvin državne ureditve, pri čemer je bil na prvo mesto postavljen unitaristični državno-

⁵ Dr. Gertrud Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik, Karlsruhe 1928, str. 29. (Navajam: Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik).

⁶ Rochus Frhr. v. Rheinbaben, Liberale Politik im neuen Reiche, Karlsruhe 1928, str. 63.

⁷ Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik, str. 61.

⁸ Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden, Zweiter Band, Berlin 1932, str. 51, isti, Schriften, Berlin 1976, str. 326. (Navajam: Stresemann, Schriften). - Omenjeno trditev je G. Stresemann zapisal v članku »Deutsche Volkspartei und Reichspräsidentenwahl«, ki ga je izvirno objavil »Die Zeit«, št. 169, 19. 4. 1925.

⁹ Schultze, Weimar, str. 94-95.

pravni princip.¹⁰ Weimarska ustava je namreč zelo močno utemeljila načelo državne enotnosti, kajti po njej že weimarsko državno ozemlje ni pomenilo skupka deželnih ozemelj, marveč je predstavljalo le enotno področje delovanja državne oblasti. Ravno tako prebivalstvo države ni predstavljalo skupka prebivalstva dežel, ampak je le kot nacionalna enota tvorilo unitarističnega nosilca državne oblasti. To je pomenilo, da je bila državna (rajhovska) oblast nasproti deželam samostojna tako po svojem nosilcu, kot tudi po svojih organih in funkcijah enotne državne oblasti. Zaradi tega v weimarski republiki ni obstajala nikakršna deljena suverenost med državo (Reichom)¹¹ in deželami, ampak je obstajala samo ena suverenost, suverenost Reicha, medtem ko dežele suverenosti niso imele in so bile državnopravno Reichu podrejene. Toda kljub temu temeljnemu načelu nacionalno-državne enotnosti pa je imela weimarska republika zvezni značaj notranje državne organiziranosti. Dežele so imele ustavno avtonomijo, tj. pravno moč za samostojno in svobodno oblikovanje temeljnih državnih zakonov, čeprav je bil ta znak njihove državne oblasti omejen skozi nekatere rajhovske ustavno-pravne predpise in smernice. Hkrati je bila skozi parlament (Reichsrat) izvedena tudi organska povezanost med deželami in Reichom, kajti ta organ ni imel unitarnega, marveč federativni značaj. V tvorjenju in izražanju državne volje so namreč dežele sodelovale zlasti skozi parlament, ki je bil organ, kateri jim je omogočal sodelovati na področju zakonodaje in državne uprave.¹² Takšen organizacijski princip weimarskega državnega sistema je rodil nasprotja med Reichom in deželami, nasprotja med državnim centralizmom in partikularističnimi interesi dežel, ki so na osnovi zavesti o svoji historični državnopravni individualnosti skozi t.i. reformo Reicha zahtevale federativno preureditev države. Ta nasprotja so se najbolj izrazito kazala v razmerju med Reichom in deželo Prusijo, ki je obsegala dve tretjini državnega ozemlja in ki je ob tem z že obstoječimi državnopravnimi pristojnostmi ogrožala takratno weimarsko državno strukturo.

Temeljna vprašanja razmerja med Reichom in deželami je postavila Nemška demokratična stranka, ki je opredelila državnoteoretično in državnopravno vsebino weimarske ustave. V tej stranki je bilo zbrano tedanje jedro nemških pravnih strokovnjakov (Max Weber, Friedrich Naumann, Theodor Heuss in Hugo Preuss), ki so z

¹⁰ Oceno, da je Weimarska republika v državnopravnem pogledu predstavljala unitaristično zvezno državo, v kateri je bil kot prevladujoč uveljavljen unitarni državni princip, zastopa in tudi zelo natančno utemeljuje nedvomno najboljši poznavalec nemške državnopravne zgodovine Ernst Rudolf Huber v svojem znanem delu *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band VI, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1981, str. 55-81. (Navajam: Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, VI). Takega mnenja so tudi drugi poznavalci državnopravne problematike v nemškem zgodovinskem razvoju, med katerimi naj omenimo predvsem, Friedricha Gieseja, ki v svojem delu *Staatsrecht. Grundlagen - Deutsche Verfassungen - Ausländische Verfassungssysteme*, Wiesbaden 1956 (str. 89-97), na osnovi natančne državnopravne analize prav tako označuje Weimarsko republiko kot unitaristično zvezno državo. (Navajam: Giese, *Staatsrecht*).

¹¹ Izraz *das Reich* je v besedilu uporabljen kot nemški sinonim za besedo *der Staat* (država). Ta sinonim so v Nemčiji v dvajsetih letih često uporabljali namesto izraza *der Staat*, enako pa ga uporablja tudi nemška histografija pri obravnavanju različnih vprašanj, ki zadevajo obdobje weimarske republike. Izraz *das Reich* nima v tem primeru nobene zveze z uporabo, ki jo je dobil kasneje v dobi nacizma.

¹² Giese, *Staatsrecht*, str. 90-92, 129, 119; Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, VI, str. 67, 60.

oblikovanjem ustave uresničili politične cilje levega liberalizma: državnopravno oslabeitev Prusije in novo oblikovanje Reicha kot decentralizirane enotne države, v kateri se izvajajo vse državne naloge z vrha države, medtem ko so dežele potisnjene pod prevladujočo reichovsko oblast.¹³ O takem značaju novega Reicha je že pred sprejemom ustave (11. avgusta 1919), veliko pisal in govoril njen glavni tvorec Hugo Preuss, ki je opozarjal, da je pri obnovitvi Nemčije bistveno vprašanje ali naj postane Nemčija zopet zveza posameznih, v sebi konstituiranih držav, kot je bil to stari Reich, ki je temeljil na pruski hegemoniji – ali pa naj se oblikuje kot nacionalna država, ki se deli v posamezne pokrajine, katere imajo za določene zadeve samoupravo.¹⁴ Poudarjal je, da je za DDP odločujoča temeljna misel o krepitvi države,¹⁵ ki bi morala biti – prosta pruske hegemonije – organizirana preko vseh dežel s svojo samostojno centralno oblastjo.¹⁶ V tem smislu je bila zanj (seveda v republikanski državni obliki) lahko utemeljena državna enotnost samo na osnovi hkratne (nacionalne) enotnosti nemškega naroda. To načelo je posebej poudaril na drugi konferenci dežel, 25. in 26. januarja 1919, ko je dejal, da obstaja »samo en nemški narod; ni nobenega pruskega, nobenega bavarskega naroda in republika kot oblika države, se lahko opira samo na nacionalno enotnost ljudstva«.¹⁷ To je bila stalnica njegovega gledanja na vprašanje notranje organizacije nemškega državnega življenja. Tako je v letih po sprejemu ustave v zvezi z vprašanjem reforme Reicha poudarjal, »da sta enotnost ljudstva in države primarna, delitev v dežele pa je sekundarna«.¹⁸ Državnost dežel je predstavljala zanj nacionalno nemoč,¹⁹ kajti po njegovem mnenju so bile dežele le členi enotnega nemškega državnega ljudstva, ki podlegajo življenjskim interesom preoblikovane nacionalne države.²⁰

¹³ Schulze, Weimar, str. 78. O državnopravni strukturi weimarske ustave ter delu levoliberalnih politikov in državnopravnih strokovnjakov v weimarski ustavodajni skupščini, na osnovi dobrega poznavanja te problematike sintetično piše tudi Karl Dietrich Bracher v svoji knjigi *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*, Hannover 1963, str. 16–25.

¹⁴ *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Drittes Reich, Die Weimarer Republik*, Band 5, *Linksliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Staatspartei 1918–1933*. (Herausgegeben von Karl Dietrich Bracher, Erich Matthias und Rudolf Morsey, eingeleitet von Lothar Albertin, bearbeitet von Konstanze Wegner in Verbindung mit Lothar Albertin), Düsseldorf 1980, Nr. 15, Sitzung des Hauptvorstandes, 4. 2. 1919, str. 35. (Navajam: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, Band 5, *Die Weimarer Republik*, DDP/DStP).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Uveljavitev tega principa organiziranosti nove nemške države je H. Preuss zelo odločno zagovarjal v svojem govoru »Utemeljitev osnutka ustave za nemški Reich« (Begründung des Entwurfs einer Verfassung für das Deutsche Reich), na 14. seji weimarske ustavodajne skupščine, 24. februarja 1919. – Glej Hugo Preuss, *Staat, Recht und Freiheit*, Tübingen 1926, str. 400.

¹⁷ *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Band 3. *Dokumente der Novemberrevolution und der Weimarer Republik 1918–1933*. (Herausgegeben von Prof. Dr. Ernst Rudolf Huber), Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1966, Nr. 40, Erklärung des Staatssekretärs des Reichsamts des Innern Dr. Preuss auf der zweiten Länderkonferenz vom 25./26. Januar 1919, str. 30.

¹⁸ Navedek je vzet iz Preussovega dela *Deutschlands republikanische Reichsverfassung*, Berlin 1923. Navajam po: Federico Federici, *Der deutsche Liberalismus. Die Entwicklung einer politischen Idee von Immanuel Kant bis Thomas Mann*, Zürich 1946, str. 386.

¹⁹ Dr. Hugo Preuss, *Um die Reichsverfassung von Weimar*, Berlin 1924, str. 29.

²⁰ Hugo Preuss, *Der deutsche Nationalstaat*, Frankfurt 1924, str. 137.

Táke poglede enega izmed najvažnejših idejnih voditeljev DDP, je uveljavljala tudi stranka sama, ki se je že v svojem programu, sprejetem leta 1919 zavzela za enotno nemško državo in zagovarjala poenotenje državne uprave s tem, da naj bi se znotraj svobodne in obsežne samouprave uravnala ureditev dežel in občin po istih načelih.²¹ To je bila usmeritev, ki je v stranki ostala veljavna in ki jo je na sejah strankinega načelstva večkrat poudarjal predsednik DDP v letih 1924–1930, Erich Koch. Državni unitarizem je imel za upravičeno idejo,²² čeprav decentralizacije Reicha ni odklanjal. Toda po njegovem mnenju so si morali demokrati prizadevati za to, da bi bil partikularizem zadušen tudi v federalizmu.²³ Na osnovi takega gledanja na vprašanje razmerja med Reichom in deželami, je leta 1927 pripravil tudi načrt za reformo Reicha, ki je bil na strankinem zboru aprila 1927 v Hannoveru sprejet kot državnopravni program DDP. Kochov načrt je krepil model decentralizirane enotne države in je temeljil v tem, da naj bi suvereni Reich, ki bi še vedno obdržal odločanje o narodovih življenjskih vprašanjih, omogočil skozi kontrolo deželnih oblasti decentralizirano izvajanje državnih zakonov.²⁴

DDP je s takim načrtom državne preureditve vsekakor potrdila svojo vlogo stranke reichovske enotnosti, ki jo je imela ves čas svojega obstoja. Podobno je bila naravnana tudi DVP, ki je v svoj program, sprejet leta 1919, postavila zahtevo po enotni nemški državi »z obširno samoupravo in varovanjem posebnosti posameznih zgodovinsko, kulturno in gospodarsko skupaj povezanih pokrajin«. Tudi kasneje se je DVP zavzemala »za rajhovsko misel, za neokrnjeno enotnost Reicha proti vsem partikularističnim razdruževalnim prizadevanjem«. Kot je v svojem govoru 15. aprila 1928 v Münchnu posebej opozoril voditelj DVP, G. Stresemann, je namreč bilo povsem nesprejemljivo, »da bi kjerkoli v Nemčiji obstajal dvom v rajhovsko misel«. Kar je zadevalo prusko vprašanje pa je dejal, da je potrebno ustvariti tesno zvezo med Reichom in Prusijo.²⁸ Tako sta torej tudi v tem vprašanju – vprašanju oblike državne

²¹ Wilhelm Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*, München 1960, str. 509. (Navajam: Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*). DDP je na začetku svojega obstoja, ko so različni politični dejavniki v prvih letih po nastanku weimarske republike često predstavljali svoje poglede na vprašanje oblike državne ureditve, tudi v drugih programskih izjavah posebej poudarjala, da se v državnopravnem pogledu zavzema za enotno nemško državo. Tako je v svoj volilni razglas iz aprila 1920 med drugim zapisala, da se zavzema za »enoten nemški Reich z demokratično samoupravo dežel«. – Dr. Felix Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*, Heft 3: *Von der Revolution bis zum neuen Reichstag 1918–1920*, Leipzig, Berlin 1920, str. 84. (Navajam: Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*).

²² *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, Band 5, *Die Weimarer Republik*, DDP/DStP, Nr. 129, Sitzung des Parteiausschusses, 24. 1. 1926, str. 374.

²³ Prav tam, Nr. 112, Sitzung des Parteiausschusses, 27. 1. 1924, str. 307.

²⁴ Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei*, str. 152. Opozorjam, da W. Schneider na tem mestu precej podrobno pojasnjuje bistvene značilnosti Kochovega načrta o reformi Reicha. O tem načrtu piše v svoji monografiji tudi W. Stephan, ki Kochov načrt hkrati še v celoti objavlja. (Stephan, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus*, str. 354–358). Enako v že navajani monografiji o tem piše tudi J. C. Hess. (Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«, str. 335).

²⁵ Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*, str. 520–521.

²⁶ Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*, str. 116. – Ta poudarek je zapisala DVP v svoj volilni razglas iz aprila 1920.

²⁷ Gustav Stresemann, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden. Dritter Band*, Berlin 1933, str. 294.

²⁸ Prav tam.

ureditve – obe nemški liberalni stranki zastopali enaka stališča.²⁹ Zagovarjali sta nemški državni unitarizem, in sicer na osnovi hotenja, da bi bila skozi avtoriteto centralne državne oblasti zagotovljena državna enotnost weimarske skupnosti, s čimer naj bi nemški narod nasproti prejšnji državnopravni razdrobljenosti na male državice in nasproti pruski hegemoniji v cesarski Nemčiji, lahko v novonastali weimarski republiki živel uravnoteženo in skladno državno življenje.

Če sedaj ob zaključku primerjamo poglede, ki sta jih v dvajsetih letih imela nemški liberalni tabor in liberalni tabor v Jugoslaviji o narodu, vprašanju državne forme in oblike državne ureditve, je treba najprej ugotoviti, da sta bili obe državi, nemška in jugoslovanska v državnopravnem pogledu enako zgrajeni. V obeh je bil uveljavljen unitaristični državni princip, ki je utemeljeval enotno centralno državno oblast in s tem tudi ustavnopravno enotnost njunega državnega ozemlja. Enako je bilo v obeh državah uveljavljeno tudi načelo nacionalne enotnosti njunega prebivalstva tako, da sta oba tabora delovala v okviru enako opredeljenih smernic državnega in nacionalnega razvoja. Kljub temu, da sta se nemški in jugoslovanski liberalni tabor povsem ujemala v podpiranju centralističnega in nacionalnounitarističnega državnega razvoja, pa je v njuni nacionalnoteoretični misli in programskopolitični praksi obstajala globoka vsebinska razlika. Medtem ko je nemški liberalni tabor znotraj zgodovinsko že izoblikovane narodne celote afirmativno sprejemal narod kot izvorno in organsko družbeno skupnost ter podpiral zgodovinsko naprednejšo republikansko državno obliko, sta slovenski in jugoslovanski liberalizem zanikala obstoj posameznih, že konstituiranih narodov v jugoslovanski državi in brez odpora pristajala na izmišljeni jugoslovanski nacionalni integralizem – poleg tega pa tudi na monarhizem. Prav tako pa sta se s pristajanjem na unitaristični državni princip bistveno ločevala od nemškega liberalizma. Nemškemu liberalnemu taboru je namreč bil državni unitarizem instrument nove preureditve nacionalnega in državnega življenja, v katerem predvsem ne bi bilo prostora za hegemonijo enega, tj. pruskega dela države nad njenimi drugimi deli, jugoslovanski liberalni tabor, ki je deloval zlasti preko vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke (leta 1924 preimenovane v Samostojno demokratsko stranko), pa je s svojim centralističnim in nacionalnounitarističnim programom in politično akcijo dejansko podpiral velikosrbski hegemonizem, ki se je skozi centralistično državno ureditev kazal skladno z interesi srbske kraljevske hiše Karadjordjevičev, v izraziti prevladi velikosrbstva na vseh področjih družbenopolitičnega, kulturnega in gospodarskega življenja v Kraljevini SHS. Jugoslovanski (in slovenski) liberalizem sta torej bila politično konservativna in neustvarjalna. Odklanjala nista hegemonističnih odnosov v dr-

²⁹ Kljub enakim programskim izhodiščem in političnim poudarkom DDP in DVP, ki so uveljavljali nemško državno enotnost, pa lahko opozorimo na določeno razliko, ki se je v prvi polovici dvajsetih let pojavila med obema liberalnima strankama glede vprašanja razmerja med deželami in Reichom. Takrat namreč DVP načelno ni tako dosledno kot DDP odklanjala možnosti za močnejšo decentralizacijo države. Tega sicer ni razložila v nobenem posebnem državnopravnem načrtu, a če povzamemo iz govora, ki ga je imel G. Stresemann 11. novembra 1923 v Halleju, so v tistem trenutku v stranki ocenjevali, da »bi nasproti sedanjim razmeram morala biti posebno življenje ljudstev in odgovornost dežel okrepljena«. – Gustav Stresemann, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden. Erster Band*, Berlin 1932, str. 209, isti, *Schriften*, str. 299.

žavi, kar jima je onemogočilo, da bi bila eden izmed nosilcev takratnih teženj po demokratični preobrazbi jugoslovanske skupnosti, s sprejemanjem neobstoječega in ustavno vsiljenega nacionalnega unitarizma pa sta se dokazala tudi kot politična sila, ki se je zavestno odločila, da obide nacionalni problem.

DER DEUTSCHE LIBERALISMUS UND DIE FRAGE DER NATION, UND DER
STAATSORDNUNG. DER VERGLEICH MIT JUGOSLAWIEN IN DEN ZWANZIGER JAHREN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Vergleich des nationalpolitischen Gedankes, staatsrechtlicher Konzepte und politischer Praxis, die in den Zwanziger Jahren vom deutschen und jugoslawischen liberalen Lager hinsichtlich der Frage der Nation gebildet wurde, gründet in der Feststellung, dass beide Lager im Rahmen der in der Verfassung gleich verankerten Richtlinien der staatlichen und nationalen Entwicklung wirkten. In den beiden Staaten – in der Weimarer Republik und im Königreich SHS – war der unitaristische Staatsgrundsatz verwirklicht, der eine einheitliche zentrale Staatsgewalt begründete. Dabei wurde ausschliesslich auch der Grundsatz der nationalen Einheit ihrer Bewohner betont. Das Letztere hat im jugoslawischen Staat konkret bedeutet, daß Jugoslawien (Königreich SHS) trotz seines Vielvölkercharakters nur als Staat eines (nichtexistenten) jugoslawischen Nation bestimmt war. Die liberalen politischen Kräfte in Jugoslawien nahmen eine solche Definition an, willigten in die jugoslawische nationale Integrität und in den monarchistischen Staatszentrismus ein. Darin unterschieden sie sich wesentlich vom deutschen Liberalismus, obwohl dieser ebenfalls den Grundsatz des nationalen Unitarismus und zentralistisch organisierten Staates verteidigte. Aber der deutsche Liberalismus, der das Volk als eine ursprüngliche und organische Gesellschaftsgemeinschaft affirmativ annahm, ist dabei von einer völlig anderen politischen Sicht auf die Frage der Staatsform und der staatsrechtlichen Ordnung des nationalen Lebens ausgegangen. Beide liberale Parteien, über die er politisch wirkte – Deutsche Demokratische Partei und Deutsche Volkspartei – haben die republikanische Regierungsform unterstützt. Ausserdem haben sie sich entschieden für einen dezentralisierten einheitlichen deutschen Staat eingesetzt. Alle Staatsaufgaben sollten von der Staatsführung aus ausgeführt werden, während die Länder unter die vorherrschende Reichsgewalt zurückgedrängt werden. Der Grund dafür ist, dass durch die Autorität der zentralen Staatsgewalt die staatliche Einheit der Weimar Gemeinschaft garantiert ist, womit das deutsche Volk gegenüber der früheren staatsrechtlichen Zersplitterung auf kleine Ländchen und gegenüber der preußischen Hegemonie im Kaiserreich Deutschland in einer neugegründeten Weimarer Republik ein ausgeglichenes und einvernehmliches Staatsleben führen könnte. Der jugoslawische Liberalismus, der die Existenz einzelner, schon konstituierter Nationen im jugoslawischen Staat negierte und die historische unfortschrittliche monarchistische Staatsform annahm, hat mit der Einwilligung in das unitaristische Staatsprinzip die großserbische Hegemonie unterstützt, die sich durch die zentralistische Staatsordnung einvernehmlich mit den Interessen der serbischen königlichen Dynastie der Karadjordjević in ausgeprägter Vorherrschaft des Großserbentums auf allen Gebieten des Gesellschafts-, politischen, Kultur- und Wirtschaftslebens zeigte. Vergleichen mit dem deutschen Liberalismus war er konservativ und unkreativ, hat er doch die hegemonistischen Verhältnisse im jugoslawischen Staat nicht abgelehnt. Mit der Annahme des jugoslawischen Nationalintegralismus hat er sich aber auch als eine durchaus unkreative politische Kraft bewiesen, die die Frage der Nation bewußt umging.

Ervin Dolenc

Krekova mladina

Resnejše krščansko-socialno delo na Slovenskem se je začelo z nastavitvijo J. E. Kreka za stolnega vikarja v Ljubljani leta 1894. Pod vplivom Vogelsangovih idej z dunajskih študijskih let in papeževe okrožnice *Rerum novarum* je začel z intenzivno propagando in organiziranjem delavcev nasproti brezbožnemu materializmu socialne demokracije, katerega prvi rezultat je bilo »Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani«. Sledilo je katoliško društvo za delavke in prvo konzumno društvo v Ljubljani ter podobna društva zlasti po industrijsko razvitejših slovenskih krajih. Za nadaljni razvoj in organizacijo krščanskega socialnega gibanja je bil pomemben shod delavskih stanov avgusta 1896, kjer so pod Krekovim vodstvom izdelali podroben krščansko-socialni delovni program in sklenili ustanoviti zvezo vseh nepolitičnih krščansko-socialnih društev na Slovenskem. Tudi zato, ker pri katoliških delavskih društvih, zaradi njihovega političnega značaja, niso smeli biti včlanjeni mladoletni je prišlo na pobudo delavcev in nekaterih izobražencev oktobra 1897 res do ustanovnega občnega zbora Slovenske krščansko-socialne zveze, kot nekakšne osrednje krščansko-socialne organizacije. Na shodu leta 1902, ko se je reorganizirala, je v njenem okviru delovalo 75 društev.¹

Po prvih sporih med krščanskimi socialci in katoliško narodno stranko, ki so se začeli že leta 1896, se je krščansko-socialno gibanje po II. katoliškem shodu leta 1900 v glavnem preusmerilo na strokovna delavska društva, ter s tem začelo izgubljati politično propagandni in dobivati predvsem stanovsko organizacijski značaj. Takrat so bile ustanovljene prve krščansko socialne strokovne organizacije, tobačnih delavcev v Ljubljani in papirniških delavcev v Vevčah.²

Ob vse hitrejšem širjenju socialnodemokratskega vpliva med delavci je v propagandni boj za okrog, po takratnih ocenah, 15.000 krščansko-socialno usmerjenih delavcev, vstopila Slovenska krščansko-socialna zveza (SKSZ), ki je takrat veljala še za središče vsega krščansko-socialnega gibanja.³

Proti letu 1902 pa je bilo opaziti med delavstvom precejšnje mrtvilo. Krščansko-socialno gibanje je začelo pomaloma pešati. Zato jeseni 1902, ko se je SKSZ preosno-

¹ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 102-113 (Erjavec).

² Dr. Miroslav Stiplovšek: *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*, Ljubljana 1979, str. 55 (Stiplovšek).

³ Erjavec str. 118.

vala iz delavske institucije v zvezo in središče splošnega katoliškega prosvetnega dela na Slovenskem, ni bilo odpora.⁴

II. vseslovenski delavski shod julija 1906 je poleg strokovnih organizacij prinesel krščansko-socialnemu gibanju politično organizacijo Delavsko zvezo, kljub temu pa je v tem času gibanje začelo dobivati še bolj samo strokovni značaj. Tej smeri ustrezno je bila 1909 ustanovljena centrala krščanskosocialnega strokovnega gibanja Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ).⁵ Ta organizacija je ostala do konca center in gibalno krščansko social(istič)nega gibanja med slovenskimi delavci, pa naj bo to znotraj ali zunaj slovenske katoliške stranke. Medtem se je, zdaj splošno slovenska katoliška prosvetna organizacija SKSZ, bliskovito širila. Od 133 društev s slabimi 10.000 člani l. 1906 je do naslednjega katoliškega shoda l. 1913 število naraslo na 476 društev s preko 30.000 člani.⁶ Že številke same po sebi nam govorijo, da je Krekova organizacija skoraj povsem izgubila delavski in krščansko socialni značaj. Kljub temu je tajnik JSZ Anton Komlanec še po svetovni vojni razlagal ustroj JSZ, ki naj jo ostala društva, od Delavske zveze pa do SKSZ, pravzaprav le dopolnjujejo.⁷ To pomeni, da so imeli leta 1920 krščanski socialci SKSZ še za svojo, tako, kot so se tudi sami počutili konstitutivni del Slovenske ljudske stranke. Delavska zveza je bila sicer poleg Kmečke in Obrtniške zveze politični predstavnik delavstva v stanovsko urejeni SLS. Leta 1923 se je SKSZ preimenovala v Prosvetno zvezo v Ljubljani in Mariboru, ter času in potrebam primerno reorganizirala.

Časi pomanjkanja in radikalnih zahtev nižjih socialnih slojev takoj po vojni so januarja 1920 v okviru JSZ obudili k življenju tudi Delavsko zvezo, ki si je postavila za cilj ustavni boj za uresničevanje krščanskosocialnega delavskega programa in izbojevanje enakopravnosti za delavstvo v političnem, socialnem in kulturnem pogledu. Skrbela naj bi predvsem za zadostno politično moč delavstva in njihovo zastopstvo v državnih upravnih organih.⁸ Do trenj z ostalo SLS je v tem pogledu prišlo že v začetku leta 1919.⁹

»Novo radikalno levo gledanje na socialna vprašanja se je po vojni močno kazalo med delom katoliške študentske in dijaške mladine. V katoliškem dijaškem listu Zori, ki je ponovno začela izhajati 1918, so že prevladovali članki o socialnih vprašanjih.«¹⁰ Kot avtorja sta tu izstopala zlasti eden bolje izobrazjenih katoliških intelektualcev, urednik Slovenca Engelbert Besednjak in študent Janko Kralj. Slednji je, spričo nezadovoljstva s konservativnim duhom katoliškega akademskega kluba Danica, zbral nekaj somišljenikov med študenti in dijaki v Socialni klub, ki je s preselitvijo

⁴ Isti str. 119.

⁵ Stiplovšek, str. 57, 58.

⁶ Prof. Karel Capuder, Prosvetna zveza (preje Krščanskosocialna zveza), Socialna misel III./1924, str. 183-187.

⁷ Anton Komlanec, Delavska strokovna organizacija Jugoslovanska strokovna zveza, Ljubljana 1920, str. 50-54.

⁸ Stiplovšek, str. 302.

⁹ Janko Prunk, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 52 (Prunk).

¹⁰ Isti, str. 53.

Zore v Zagreb l. 1920, začel šapirografirati lastno glasilo »Socialni listi«. Tu je za razliko s krščanskosocialnim programom solidarizma utemeljeval krščanski socializem.¹¹

Zunaj študentskih vrst sta začela v novem krščansko-socialnem dnevniku Večernem listu (1919–1920) in pozneje v Novem času (1921–1922) krščanski socializem utemeljevati dr. Andrej Gosar in France Terseglav.

Do trenj med krščanskosocialnim delavskim krilom in vodstvom SLS, zlasti Antonom Koroščem je prišlo po volitvah v konstituanto. Levo krilo SLS je stalo trdno na stališču republikanske ureditve, Korošec pa se je nagibal h kompromisom z večinskimi monarhističnimi hotenji v konstituenti. Napetosti so trajale vse do jeseni 1922, ko si je vodstvo SLS, pred občinskimi volitvami v Ljubljani, delno z materialnim, delno s političnim pritiskom povsem podredilo levičarsko krščanskosocialno strujo.¹² To je bilo SLS potrebno, da je preko Delavske zveze v navezavi s komunisti in delom socialistov v Zvezo delovnega ljudstva, preprečila zmago liberalcem v njihovi stari volilni trdnjavi.¹³

V čas pred tem enotnim nastopom, to je poleti 1922, ko je desnica v SLS materialno onemogočila krščanskosocialni dnevnik Novi čas, pade tudi ustanavljanje delavske mladinske organizacije Krekova mladina. Pravila »društva Krekova mladina v Ljubljani« je slovenska Pokrajinska uprava potrdila 25. julija 1922. Zavzemala so se za zbiranje in izobraževanje delavske mladine v duhu krščansko-socialne misli. Društvo naj bi prirejal predavanja, tečaje, družabne prireditve, ustanavljalo knjižnice, fantovske, dekliške, dramske, pevske, športne odseke, podružnice in izdajalo nepolitične spise oziroma društvena glasila.¹⁴ Do ustanovnega občnega zbora Krekove mladine pa je prišlo šele 29. oktobra 1922.¹⁵

Pred njenim prvim občnim zborom 27. maja 1923 se je ustanavljanja spominjal Gustelj Cvikelj. »Leto dni je minilo, ko se je prvič sestala krščansko-socialna delavska mladina, da zorje celino.« »Težko je šlo in sicer zato, ker se je pravi čas zamudil in pa, ker moramo, čeprav neradi, pribiti, da se je prepotrebna organizacija ovirala na vse načine.« »Namen te organizacije je, poskrbeti za naraščaj delavskim strokovnim organizacijam.«¹⁶ Ustanovitev je šele takrat utemeljeval tudi A. Semenič. »Zadnje leto smo vedno bolj in bolj čutili potrebo, da se ustanovi delavska mladinska organizacija, kajti opažalo se je, da pešajo strokovne organizacije v mnogih ozirih baš zaradi pomanjkanja organizatorično sposobnega naraščaja... Če danes grajamo kapitalistični družbeni red, če si želimo obratnih svetov in če zahtevamo socializacijo, se moramo v prvi vrsti zavedati, da bo vse to izpeljivo šele tedaj, ko bo delavstvo tudi sposobno prevzeti produkcijo popolnoma v svoje roke. V to svrhu se je ustanovila v Ljubljani Krekova mladina.«¹⁷

¹¹ Isti, str. 54–57, povzeto po Miro Jeršič, Socialni klub in Socialni listi, A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina M. Jeršiča.

¹² Prunk, str. 59–61.

¹³ Janko Prunk, Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, PZDG 1971–1972, 1–2, str. 199–228.

¹⁴ A RS Društvena pravila 3953.

¹⁵ Pravica 31. V. 1923.

¹⁶ Gustelj Cvikelj, Pota »Delavske mladinske organizacije«, Pravica 24. V. 1923.

¹⁷ A. Semenič, Krekova mladina, Pravica 17. V. 1923.

Prvo opozorilo in poziv o Krekovi mladini je po ustanovitvi objavil v Pravici njen predsednik France Kodrin 18. januarja 1923. Organizacija, ki naj bi jo pogrešali že pred kakimi desetimi leti je imela po njegovem namen njihove fante izobraziti strokovno in prosvetno, da bi jih pripravili za naloge, ki jih čakajo v socialnem razvoju. Delavska mladina naj bi namreč bila nosilec bodočega gibanja, ki bo igralo odločilno vlogo v gospodarskem in političnem razvoju države.¹⁸ V prvem letu so torej imeli konkretno še več ali manj nedefiniran program, a vseskozi trdno dolgoročno usmerjen, v gotovi veri v to, da bodo časi, ki prihajajo, drugačni. Tako je bilo prepričanje večine takratne levice ne glede na njen ideološki izvor.

Tretji, nujni organizacijski sklop krščanskosocialnega gibanja, to je ob politični in strokovni zdaj tudi izobraževalna organizacija, je po zatrjevanju njenega predsednika sredi januarja 1923, v tretjem mesecu svojega delovanja že pridno delala. Dramski odsek je pod vodstvom starih izkušenih igralcev pripravljal eno slovenskih boljših iger. Deloval je tudi že pevski odsek, ki je sicer še vedno vabil novih moči k sodelovanju. Odzivi na ustanovitev društva, ki je nedvomno pomenilo nov korak v osamosvajanju katoliškega delavstva, so že prihajali iz Štajerske in Sarajeva, pogrešal jih je iz Zagreba. Kordin je optimistično pozival močnejše delavske skupine JSZ na Jesenicah, v Tržiču, Medvodah–Goričanah in Devici Mariji v Polju naj bi do poletja že ustanovili lastne podružnice Krekove mladine (KM).¹⁹

Dramski odsek je res že februarja napovedoval igranje Miklove Zale,²⁰ junija so zabavali z burko Babilon²¹ itd. Izven Ljubljane pa so bile, poleg prosvetnih društev SKSZ, že prej tudi kulturno in prosvetno precej aktivne strokovne skupine JSZ. V Celju na primer so imeli »Socialno izobraževalne večere JSZ«, kjer so ob sredah predavali dr. Ogrizek o državnem gospodarstvu, prof. Dornik o temeljnih pojmih socializma²²... skupini rudarjev JSZ v Zagorju so predavali Janko Kralj, Andrej Gosar, France Terseglav, France Žužek,²³ v Trbovljah Žužek, pater Angelik Tominc...²⁴ Prav tako so bili predstavniki strokovnih organizacij iz Trebnja, Kočevja, Preske... prisotni na I. občnem zboru takrat še samo ljubljanske KM 27. maja 1923. Tu so takrat delali praktično vsak večer. Ob ponedeljkih in petkih dramske vaje, v torkih so funkcionarji usklajevali delo odsekov, v sredah je načrtoval centralni odbor, vsak četrtek se je sestajalo celotno članstvo na predavanju z diskusijami. Od ustanovitve je društvo imelo npr. 21 sej, 7 sestankov in 12 diskusijskih večerov. Načrtovali so skorajšnjo ustanovitev podružnice za ljubljansko okolico, prva podružnica KM pa je bila ustanovljena 1. julija 1923 za Sneberje-Zadobrovo s skoraj 100 člani.²⁵ Oktobra je Pravica poročala že o »lepem številu podružnic in uspehov« KM, ki je založila že prvo knjigo.²⁶ Ustanavlja-

¹⁸ Fr. K., Katoliška delavska mladina na krov!, Pravica 18. I. 1923.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Pravica 1. II. 1923.

²¹ Pravica 7. VI. 1923.

²² Pravica 4. I. 1923.

²³ Pravica 31. I. 1924.

²⁴ Pravica 14. II. 1924.

²⁵ Pravica 31. V., 5. VII. 1923.

²⁶ J. G. Podtrojiški, Mobilizacija poštenjakov, Nova vojska?, Diskusija o Liviju, Telemah, Pravica 4. X. 1923.

nje podružnic je agitirala tudi med duhovniki z možnostjo, da se formirajo kot odseki pri katoliških izobraževalnih društvih na podeželju.²⁷ Začetek leta 1924 je prinesel ustanovitev, pozneje ene najbolj delavnih podružnic KM v Celju.²⁸

Poleg običajnih svečanosti okrog patrona krščanskosocialnega delavstva, sv. Jožefa (19. marec), ko so navadno priredili duhovne vaje pri frančiškanih²⁹ in praznovanja 1. maja se je KM leta 1924 dobro pripravila na praznovanje 30-letnice krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem (1894–1924). Matična, ljubljanska organizacija je pripravila igro »Divji lovec« in socialno politični tečaj, 1. junija je ob 30-letnici izšla svečana številka Pravice s tematskimi prispevki, ob gledališki predstavi so v Ljudskem domu govorili Jože Gostinčar, France Žužek idr.³⁰

Na tretjem občnem zboru KM, 12. oktobra 1924 so, kot kaže že povsem uveljavljeno organizacijo med slovenskimi katoliki, pozdravljali predstavniki obeh Prosvetnih zvez, Akademске zveze društev Dobrodelnost in Sveta vojska, obljubljali so jim pomoč katoliškega starešinstva ipd. A to prvo obdobje KM kljub temu stvarneje označujejo nekateri zapisi kot je npr. ob občnem zboru ljubljanske KM. »Pot KM v treh letih (misli verjetno na tri koledarska poslovna leta, absolutno pa ni od ustanovitve preteklo niti dve, op. E. D.) je bila neizrecno trnjeva. Oralna je ledino in nosila poleg prosvetnega še vse organizacijsko delo. Pri vsem tem pa ni žela nikakršne hvaležnosti, pač pa so se oglasili zoper njo neprijatelji. To pa je strnilo njene vrste ne samo v krepak odpor, marveč prevzeta idealizma in borbenega dela je prešla v ofenzivo in se razmahnila med delavskim ljudstvom.«³¹ Na občnem zboru cele KM pa so zavračali pomisleke in napade Narteja Velikonje, da bo treba razčistiti razmerje med KM in Ljudskim odrom. »Menimo, da je vse, kar naj bi tvorilo neko »navzkrižje« silno malenkostno in skoraj omembe nevredno. KM noče niti najmanj postati konkurentinja smotrom Ljudskega odra ali Prosvetne zveze. Ona ima svoj poseben smoter, in tako široko posebno delovno polje, da program drugih naših izobraževalnih organizacij izpopolnjuje. In da se vrzel čim prej zamaši, potrebuje KM vsestranske pomoči od vseh naših činiteljev, javnih delavcev. »Krekovci« so danes res največ na odru. Pa ne mislijo ostati na njem.«³² Nekoliko konkretnije je program organizacije razložil referat Ivana Vodnika. Kot najnujnejšo zahtevo in temelj svojega dela je postavil krščanstvo. Vodstvo organizacije naj bo sestavljeno iz delavski mladini naklonjenega izobraženstva in predstavnikov delavstva. Določen program naj imajo vse podorganizacije v deželi, kar bi s koordinacijo centrale omogočalo organizacijsko enotnost. Ustanavljajo naj se knjižnice in čitalnice za delavce, Pravica naj ima o delavski izobrazbi stalno rubriko. Omogoči naj se izdajanje delavske izobraževalne knjižice, ki bi posredovala krščanskosocialno ideologijo, najpomembnejša pa je bila pobuda za delavsko strokovno šolstvo. Osnovali naj bi 10 mesečno delavsko visoko šolo, katere absolventom bi omo-

²⁷ Pravica 1. XI. 1923.

²⁸ A RS, Društvena pravila 3954, Pravica 6. XI. 1924.

²⁹ Pravica 3. IV. 1924.

³⁰ Pravica 5. VI. 1924.

³¹ Pravica 17. VII. 1924.

³² Pravica 9. X. 1924.

gočili tudi maturirati in obiskovati univerzo. KM naj bo v najožjem stiku z vsemi obstoječimi katoliškimi prosvetnimi organizacijami v Sloveniji.³³ Svoje trdno katoliško stališče so v tem času poudarjali s svojimi prizadevanji za priznanje Boga in Cerkve, svoja društva so od drugih razlikovali po tem, da so katoliška in stanovska, pri čemer so izraz stanovska rabili zavestno proti izrazu razredna. Priznavali so smernice Leona XIII. v *Rerum novarum*.³⁴

Nova razvojna stopnja krščanskosocialnega dela na kulturno-prosvetnem področju nastopi z letom 1925. Krekova mladina se je s tem letom začela glede na dotakratno obdobje mnogo hitreje širiti navzven, prav tako pa lahko zasledimo bistvene premike h kvaliteti in organiziranosti izobraževalnega dela navznoter.

Prejšnjim dveh podružnicam v Sneberjah-Zadobrovi in Celju, ki sta začeli delovati takorekoč že leta 1923 se je v tem letu pridružilo kar 5 novih. Že v prvih dveh mesecih v Zalogu-Spodnjem Kašlju,³⁵ Štorah³⁶ in Ljutomeru,³⁷ aprila v sv. Miklavžu pri Ormožu,³⁸ septembra pa v Kočevju.³⁹ Podoben trend ustanavljanja novih podružnic se je v glavnem po industrijskih in viničarskih krajih nadaljeval tudi naslednja leta.

Pomemben mejnik v celotnem gibanju je bil I. kongres krščanskih socialistov 7. junija 1925 kjer je vse krščansko socialistične organizacije, od JSZ, Delavske zveze, Krekove mladine do vseh strokovnih organizacij posebej, zastopalo od 650 do 700 delegatov. V ljubljanskem Unionu je zborovanje pozdravil tudi prvak SLS Anton Korosec. Obdelali so probleme vseh organizacij in dejavnosti krščansko socialističnega gibanja, Delavske zveze, kot njihove politične predstavnice v SLS, Jugoslovanske strokovne zveze, o odnosu katoliškega dijaštva do delavstva, o vprašanju kmečkega proletariata, o tisku, Krekovi mladini in delavskem združništvu, ter o njih sprejeli resolucije. Glede Krekove mladine so se strinjali, da jim je bila lastna kulturno socialna organizacija potrebna. »Krščansko socialistično delavstvo se zaveda, da bo moglo tekmovali z drugimi stanovi le, ako bo primerno izobraženo... KM naj zbere v svojo sredo vse krščansko misleče delavstvo in izobraženstvo, da ga seznanji s programom krščanskega socializma in mu nudi priliko poučiti se o različnih perečih socialnih vprašanjih ter si vzgojiti sposobne voditelje. V ta namen naj se osnuje posebna Krekova šola.«⁴⁰

Zgodilo se je. Posebej za to izvoljen odbor je otvoritev »Krekove socialne šole« pripravil že za 1. oktobra. Prvi tečaj je potem od 1. oktobra do 20. decembra 1925 obdelal tri sklope vprašanj. V prvem od pedagogike, krščanskosocialističnega koncepta družbene ureditve, preko njihovega zgodovinskega pregleda do kapitalizma in problema delavstva v svetu. Drugi sklop vprašanj se je nanašal bolj na nacionalno kulturo

³³ Ivan Vodnik, Cilji in pota Krekove mladine. Kakšna naj bo delavska organizacija?, Pravica 16. X. 1924.

³⁴ Pravica 23. X. 1924.

³⁵ Pravica 8. I. 1925.

³⁶ Pravica 22. I. 1925.

³⁷ Pravica 26. II. 1925.

³⁸ Pravica 14. V. 1925.

³⁹ Pravica 1. X. 1925.

⁴⁰ I. kongres krščanskih socialistov, Pravica 11. VI. 1925.

in praktične probleme kulturno politične aktivnosti (poslovanje, pisanje člankov...). Tretji del tečaja pa je stvari ilustriral s poučnimi ekskurzijami, ogledi obratov, socialno važnih ustanov ipd.⁴¹

Za prvi tečaj so sprejeli predvsem delavce iz Ljubljane z okolico, ki so pokazali interes in sposobnosti za delo v krščansko socialističnih organizacijah. Obvezen brezplačen pouk je trajal vsak večer od 19 do 21 ure od ponedeljka do petka. Drugi tečaj se je začel konec februarja 1926.⁴² Čeprav je že občni zbor KM oktobra 1924 sprejel odločitev, da morajo biti vsi člani organizacije naročeni tudi na »Pravico« je kongresna resolucija v tisku to še posebej poudarjala in to obvezo razširila na vse krščanskosocialistične organizacije. »Pravico« so z ustanavljanjem propagandnih odborov imeli namen širiti tudi med neorganizirano delavstvo. Vsi odbori krščanskosocialističnih organizacij bi morali biti naročeni tudi na »Socialno misel, mesečnik za politiko, kulturo ter socialno in gospodarsko življenje«, ki je izhajal od leta 1922. Z vsemi brošurami, ki jih je gibanje izdalo naj bodo še posebej založene knjižnice prosvetnih društev, to je Krekove mladine.⁴³

Kongresu je sledil IV. Delavski mladinski zbor, ki so ga pripravili skupaj s centralnim občnim zborom KM 2. avgusta v Celju. Ta je dal vtis, da si je KM po I. kongresu krščanskih socialistov končno izoblikovala svoj temelj in program. Dal naj bi ji mirno samozavest brez katere ne more biti primernege poleta v delovanje. S tem naj bi se začelo široko načelno in podrobno delovanje.⁴⁴

KM je v letu 1925 organizirala tudi Delavski dan v Mariboru. 7. septembra so delavci poslušali 3 predavanja in se nekoliko sprostili na pozdravnem večeru, naslednji dan pa so sledila še tri predavanja dopoldne in tri popoldne. Predavali so Anton Korošec, Andrej Gosar, Jože Jeraj idr.⁴⁵

Poleg običajnih praznovanj na sv. Jožefa in 1. maj so s svečano akademijo in jutranjo mašo proslavili 60-letnico rojstva dr. Janeza Evangelista Kreka v Ljubljani 22. novembra, teden kasneje pa po vseh podružnicah. Ob tej priliki je bila vglasbena Krekova »Naša pesem«, ki so si jo vzeli za himno.⁴⁶

Podobni aktivnosti lahko sledimo tudi v naslednjih dveh letih 1926 in 1927. Stalna rubrika v Pravici o KM je januarja 1926 ugotavljala, da so s Krekovo socialno šolo tozadevno resolucijo I. krščansko socialističnega kongresa že udeleževali, medtem ko sta resoluciji s III. mladinskega zbora KM (12. oktobra 1924) o ustanavljanju knjižnic in čitalnic v vsaki podružnici in centralne delavske knjižnice KM v Ljubljani ostajali še vedno na papirju. Z namenom formiranja centralne knjižnice KM, ki bo z izposojanjem knjig in brošur podružnicam za prirejanje delavskih tečajev, je centrala pričela zbirati potreben material. Knjižnica naj bi pričela poslovati še istega meseca.⁴⁷

⁴¹ K., Krekova socialna šola, Pravica 30. VII. 1925.

⁴² Pravica 30. VII. 1925.

⁴³ I. kongres krščanskih socialistov. Pravica 11. VI. 1925.

⁴⁴ Pravica 6. VIII. 1925.

⁴⁵ Pravica 27. VIII., 3. IX. 1925.

⁴⁶ Pravica 29. X., 5. XI, 12. XI. 1925.

⁴⁷ Pravica 16. I. 1926.

I. kongres krščanskosocialistične mladine 12. in 13. junija 1926 je bil v Celju. Srečko Peterlin je v uvodnem referatu ob pogledu na petletno delo⁴⁸ KM pripomnil, da njenega pomena še danes nekateri ne razumejo. Ta čas naj bi Krekova mladina štele že 10 podružnic in 600 članov. Posamezni govorniki so obdelali različne probleme, od gmotnega položaja delavstva, preko kulturnega in izobraževalnega, do vajeniškega vprašanja. Marijanca Rozman je poudarila, da je skrajni čas, da se začno ustanavljati tudi ženski odseki KM.⁴⁹ Temu so res sledili ženski odseki po podružnicah KM, najprej v Zalogu (20 članic)⁵⁰, septembra v Medvodah (30 članic)⁵¹...

Konec leta 1926 so se začela socialna predavanja ali Krekova socialna šola tudi po podružnicah. Različni predavatelji so izmenično po podružnicah predavali 6 tem: 1. Beda in brezpravnost delavstva, 2. Kdo je temu kriv? (liberalni kapitalizem), 3. Delavska samopomoč (Delavska zbornica, konzumi...), 4. Delavske organizacije (najpomembnejše strokovne, potem politične in nazadnje kulturne), 5. Delavstvo in katolicizem, 6. Delavski tisk. Prvi teden v decembru so imeli predavanja v Preski, Celju, Zalogu, na Viču in na Jesenicah.⁵² Na Jesenicah je na primer dr. Puntar, sicer predsednik ljubljanske Prosvetne zveze, predaval tridesetim poslušalcem.⁵³ V januarju so se predavanja nadaljevala poleg omenjenih krajev tudi v Trbovljah.⁵⁴ Prenehala so se februarja,⁵⁵ 19. in 20. marca pa je KM kot njihov zaključek organizirala tehnično organizacijski tečaj za odbornike podružnic, ki naj bi postal tradicionalen.⁵⁶ Podobno se je prosvetno delo nadaljevalo tudi naslednjo sezono.⁵⁷

Pravica je 28. aprila 1927 izšla z novo prilogo čez cel list. »Socialna kultura«, ki so jo napovedovali že februarja, naj bi postala redna izobraževalna priloga Krekove mladine, prinašala pa je pet daljših prispevkov na široko polje krščanskega socializma in KM od Aleša Ušeničnika do Antona Marinčka.

V dveh letih je bilo postopno ustanovljenih 9 novih podružnic, samo v Ljubljani poleg matičnega društva še podružnice Ljubljanski grad, Moste in Vič.⁵⁸ V Sv. Miklavžu pri Ormožu so 18. junija 1927 ustanovili Viničarsko okrožje KM, ki je posebej povezovalo podružnice iz Sv. Miklavža, Ljutomera in Zavrča v Halozah.⁵⁹ Zlasti pomembne so bile osvojitve postojank v Trbovljah (3. VI. 1926), na Jesenicah (10. X. 1926) in

⁴⁸ Nekoliko zmede okrog tega, kdaj je Krekova mladina bila ustanovljena oziroma kdaj je začela delovati nam delno pojasnjuje zapis h Krekovi mladini Matica Koprivca, ki ga najdemo v zapuščini Srečka Žumra v Arhivu INZ, fond Krščanski socialisti. Ta navaja datum ustanovitve pravilno 29. X. 1922, a pripominja, da je bila v Ljubljani Krekova mladina kot samostojno društvo že leta 1921. Kot kaže ni bilo formalno objavljeno pri pristojni upravi.

⁴⁹ Pravica 17. VI. 1926.

⁵⁰ Pravica 26. VIII. 1926.

⁵¹ Pravica 23. IX. 1926.

⁵² Pravica 2. XII. 1926.

⁵³ Pravica 9. XII. 1926.

⁵⁴ Pravica 13. I. 1927.

⁵⁵ Pravica 10. II. 1927.

⁵⁶ Pravica 10. III., 24. III. 1927.

⁵⁷ Pravica 10. XI., 24. XI., 1. XII., 8. XII. 1927.

⁵⁸ Pravica 23. VI. 1927.

⁵⁹ Pravica 2. VI. 1927.

v Mariboru (13. XI. 1927).⁶⁰ Tako je bilo na občnem zboru Krekove mladine 28. avgusta 1927 v Celju zastopanih 15 od skupno 17-tih podružnic.⁶¹

Pri centrali KM v Ljubljani so decembra 1927, nekako v isti čas kot pri socialno demokratski Svobodi, ustanovili »Delavski oder«, ki naj bi skrbel, »da pridemo do delavske drame«.⁶² Dramski odseki podružnic KM so tako dobili svojo posebno centralo za katero bi se dalo sklepati, da je imela namen predvsem skrbeti za pravilen repertoar amaterskih odrov. Dotlej so dramske tekste dobivali v glavnem pri Prosvetni zvezi, ki je bila s tem tudi najboljše založena, zato je tudi uprizoritvam manjkal tisti socialni poudarek, ki si ga je KM verjetno želela.

Kot ugotavlja dr. Janko Prunk se krščanskim socialistom do tega časa ni posrečilo dobiti pomembnejše vloge oz. vpliva na politiko SLS v okviru katere so kljub napetostim in nezadovoljstvu še vedno delovali, pa čeprav so se v tem času uveljavili kot pomemben politični faktor med slovenskim delavstvom. Temu je slej ko prej botrovala tudi tesna navezanost nekaterih njihovih starih ideologov na vodstvo SLS v tem času. Dr. Gosar je bil takrat socialni minister v Beogradu.⁶³

Novo, drugačno poglavje v razvoju krščanskega socializma na Slovenskem, zlasti pa Krekove mladine, ki se je začelo leta 1928, se, kot nobena prelomnica, ni uveljavilo čez noč, pač pa ga je čas rojeval nekoliko daljše obdobje.

Predvsem bi tu ne mogli zaobiti katoliške študentske in dijaške mladine, katere del se je v tem času s svojimi delavskimi sovrstniki tesneje povezal. Močan ideološki dejavnik v teh krogih je bilo od srede dvajsetih let t. i. križarstvo⁶⁴ (po revijah Križ na gori 1924–1927 in Križ 1928–1930) z močnimi vplivi krščanskega personalizma. Botrovale so mu razmere v takratni slovenski družbi. Križarji so se nagibali k izvorni krščanski etiki in s tem zavračali sprofanizirano religijo in profinarsko politiko slovenske katoliške stranke in cerkvene hierarhije. Iz teh krogov je KM že leta 1927 okrepila svojo prosvetno dejavnost na teoretično ideološkem področju. Julija 1927 je pod okriljem JSZ in KM krog mariborskih bogoslovcev v Veliki nedelji organiziral mladinsko posvetovanje o socialnem vprašanju. Zaradi ostrih kritik slovenske katoliške buržoazije in SLS je katoliško časopisje o tem posvetovanju molčalo, socialistična Delavska politika pa ga je imenovala kar »revolucijo v klerikalnih vrstah«.⁶⁵

Istega meseca sta se v Pravici pojavila članka Nika Kureta O novi mladini in Vilka Pitaka Nekaj o delu v Krekovi mladini. Križar Kuret je najprej izpostavil dva temeljno različna boja za boljše življenje. Svojega, ki hoče s klicem po globoki verski obnovi, z božjim kraljestvom v dušah presnovati družbo, in brezverskega komunističnega, ki pripravlja tostransko kraljestvo srečnega človeka. Preko utemeljitve, da vera ni pri-

⁶⁰ Pravica 10. VI. 1926, 7. X. 1926, 17. XI. 1927.

⁶¹ Pravica 1. IX. 1927.

⁶² Pravica 29. XII. 1927.

⁶³ Prunk, str. 86.

⁶⁴ O križarstvu na Slovenskem je že bilo nekaj napisanega. Glej: Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I. Ljubljana 1960, str. 122–138; Marko Dvořak, Poizkus orisa križarskega gibanja, Nova pot XXI., 1969, št. 4–6, str. 146–191, št. 7–9, str. 242–278, št. 10–12, str. 395–402; Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, str. 106–117, 157–165.

⁶⁵ Prunk, str. 80–86; Delavska politika 10. VIII. 1927; Kremenšek, str. 111.

vatna stvar, da je za življenje in da »se odraža v vsem javnem in zasebnem udejevanju posameznika!« je prišel do sklepa, da bo »zavel nov duh med krščansko socialističnim delavstvom in takrat bodo študentje in delavci združeni še bolj strnili svoje vrste. Vsi skupaj bodo borci za kraljestvo božje na zemlji!«⁶⁶

V Ljubljanski podružnici KM je novembra predaval Edi Kocbek,⁶⁷ na Mladinski dan Krekove mladine 4. decembra 1927 v Ljubljani pa so Anton Marinček, Edi Kocbek in Jože Langus govorili o odnosih do sveta, Boga in človeka.⁶⁸ Na seminar so v dobri veri povabili tudi škofa Jegliča, ki si je v dnevnik zabeležil dokaj zmedene vtise.⁶⁹ Tudi Socialna šola Krekove mladine, ki se je decembra 1927 in januarja 1928 nadaljevala, je v programu desetih predavanj vključevala Kocbeka, Toneta Krošla in Vilka Pitaka...⁷⁰

Pomembnost teh novosti v Krekovi mladini je izmed starejših krščanskosocialističnih voditeljev razumel France Terseglav, ki je 15. decembra 1927 v Pravici zapisal: »Z vstopom mladih inteligentnih moči v vrste JSZ je krščanski socializem na Slovenskem stopil v novo fazo svojega razvoja.« V smislu približevanja z marksizmom glede socialnih vprašanj, ki ga je utemeljil že Janko Prunk,⁷¹ zato se tu ne bomo spuščali globlje v te probleme, je Terseglav našel nekaj podobnega tudi na drugi strani. Povzel je najnovejši govor avstrijskega socialno demokratskega poslanca Leuthnerja, katerega ideje, da je zadnji čas v Pravici, posebej pa na shodih v Celju in Mariboru, skoraj dobesedno enako izrazil tudi sam. »Leuthner je torej dejal, da je marksizem popolnoma združljiv z vero in sicer z vsako, da je bila zgolj z nekakega racionalističnega stališča vodená borba proti katoliški cerkvi kot nekemu golemu sistemu dogem pogrešena, da so njene verske in etične dobrine za zgradbo boljše bodoče družbe potrebne in da so brezverski nazorí starejših marksistov zastareli.«⁷²

V začetku januarja 1928 je začela Krekova mladina izdajati lastno glasilo, revijo Ogenj,⁷³ ki se je zelo radikalno zavzemala za socializem in razredni boj, obsojala SLS kot kapitalistično in njeno politiko sodelovanja v vladi kot izdajo slovenskih narodnih interesov.⁷⁴ Svoje široko, a trdno načelo so izdajatelji najlepše strnili v geslo na prvi strani prve številke »Naš socialistični pokret mora biti religiozen, kulturn in političen. Če bo ene plati manjkalo, bo naš pokret smrti zapisan kompromis.« Ogenj je izhajal v 2000 izvodih in si je menda po polletnem izdajanju pridobil bralcev v vseh stanovih, poleg delavskega zlasti med učiteljstvom. Brali so ga tudi zamejci.⁷⁵

Nova, mlada generacija »krekovcev«, ki so ji pripadali v Ljubljani Jože Slak, Danilo Puc, Jože Langus, Edi Štok, Ernest Vilfan in še nekateri, v Celju Metod Hočevar in

⁶⁶ Pravica 7. VII. 1927.

⁶⁷ Pravica 10. XI. 1927.

⁶⁸ Pravica 1. XII. 1927.

⁶⁹ Prunk, str. 85.

⁷⁰ Pravica 1. XII. 1927, 12. I. 1928.

⁷¹ Prunk, predvsem str. 87-134.

⁷² France Terseglav, K govoru poslanca Leuthnerja, Pravica 12. I. 1928.

⁷³ Ogenj krščanske socialistične mladine, mesečnik, 1928-1931.

⁷⁴ Prunk, str. 89.

⁷⁵ Delavska pravica 26. VII. 1928.

Ciril Debeljak, v Mariboru pa Pavla Zupančič in Frida Klethofer, je v začetku leta 1928 izvedla reorganizacijo Krekove mladine. Podružnice so se sčasoma preimenovala v Krekove družine (KD), v Ljubljani pa jih je povezovala Centrala Krekovih družin,⁷⁶ ki se je zdaj skupaj z JSZ preselila s Starega trga v nove prostore Delavske zbornice na Miklošičevi.⁷⁷

Kot se spominja pater France Ačko, ki pa se je KM in JSZ pridružil šele leta 1930, je mlajša generacija pri Krekovi mladini ustanovila pododsek »Borcev« že leta 1927.⁷⁸ Prvo omembo pa zasledimo v Pravici šele 8. marca 1928, ki je za sv. Jožefa napovedala Akademijo KM, kjer naj bi poleg duhovne igre »Anime« peli tudi pesem »Krekovcev« in »Borcev«. Istega dne, kot je izšla omenjena Pravica so na občnem zboru ljubljanske krekove družine poročali, da so poleg obstoječih odsekov dramskega, pevskega in ženskega ustanovili tudi »Borce«, ki že delujejo.⁷⁹ Majska številka Ognja je prinesla njihovo himno, Zakon Borcev, Obljubo in nekoliko poetičen sestavek Kaj hočemo Borci. »Hočemo zdravega, krepkega in vztrajnega telesa in duha, močne volje..., skromnosti..., vernosti..., ljubezen do proletarskega razreda, ki nas bo narejala za njegovo bojno in delovno armado«. Borci naj bi bila organizacija naraščaja Krekovih družin do 18. leta starosti in naj bi se spomladi in poleti formirali po vseh KD.⁸⁰ Kot odseke družin sta jih od začetka organizirala Jože Slak, ki je postajal duša vse dejavnosti KM in Edi Štok. Zgledovali so se po gozdovnikih, ki so za razliko od skavtov gojili poleg praktičnih spretnosti tudi duhovne vrline in delovali nekoliko bolj svobodno.⁸¹

Poleg intenzivne prosvetne dejavnosti, ki se je več ali manj redno odvijala po podružnicah v ustaljenih smereh, opaziti je le nov tečaj nemščine, in začetkov usmerjene dramske dejavnosti z Delavskim odrom,⁸² so v tem času postali množičnejša in vidnejša dejavnost KM veliki tabori, ki jih je prirejela na prostem, po navadi na priljubljenih delavskih nedeljskih izletiščih. Prvega zasledimo že junija 1927 kot delavsko-mladinski tabor na Sv. Planini nad Trbovljami. Z letom 1928 pa so postali pogostejši in ustaljeni tudi v naslednja leta. Ob 1. maju je Pravica »Krekovce« pozivala, da se udeležijo proslav skupno z ostalim delavstvom, posebej pa so ga proslavili na taboru krščansko socialističnega delavstva na Šmarni gori 6. maja.⁸³ Že naslednji teden je sledil velik delavski tabor na Homcu pri Jaršah, junija na Sv. Joštu nad Kranjem, potem pri Sv. Jedert, avgusta velik delavski mladinski tabor v Zadobrovi, septembra spet na Šmarni gori itd. Podružnice KM so obvestila in posebna navodila za taborje dobivala v internih okrožnicah.⁸⁴ Taborje je KM vedno organizirala skupaj z JSZ. Na teh zboro-

⁷⁶ A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina Ernesta Vilfana; Prunk, str. 88.

⁷⁷ A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina Srečka Žumra, p. France Ačko, Zgodovina JSZ, rokopis, fotokopija, str. 9.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Pravica 15. III. 1928.

⁸⁰ Ogenj I./1928, str. 101-102.

⁸¹ A INZ, Krščanski socialisti, p. Ačko, Zgodovina JSZ; Prunk, str. 119.

⁸² Na Svečnico (2. II.) 1928 je Delavski oder Krekove mladine odigral narodno igro »Legionarji« s sodelovanjem celotnega pevskega zbora KM. Pravica 26. I. 1928.

⁸³ Pravica 26. IV. 1928.

⁸⁴ Pravica 10. V., 24. V., Delavska pravica 26. VII., 23. VIII. 1928.

vanjih so govorili najvidnejši voditelji slovenskega krščanskega socializma, razlagali njegovo bistvo in namen ter poudarjali pomen njegove samostojnosti. Program je bil kombiniran z delavsko godbo, pevskim zborom in ponavadi, kjer so za to bile možnosti, z delavsko mašo. Delo KM in JSZ je bilo neločljivo povezano. Najbolj aktivni člani KM so bili tudi v vodstvu JSZ. O tej povezanosti je pisal v začetku leta 1928 Anton Marinček: »Glavni naš cilj mora biti močna Jugoslovanska strokovna zveza. Ona mora biti za nas armada, ki naj vodi delavski boj s kapitalizmom in s sedanjo družbo... Če bo Jugoslovanska strokovna zveza močna, bo krepka tudi Krekova mladina. Kajti obe organizaciji morata eno drugo dopolnjevati. Krekova mladina zajema in izoblikava delavsko mladino, napeljava njeno borbenost na pravo in koristno smer, to mladino tako rekoč oboroži, potem pa odpre vrata na stežaj, da se pridružijo ti mladi starejšim že utrjenim kadrom.«⁸⁵

4. julija 1928 je ljubljansko obrtno sodišče registriralo novo krščansko socialistično knjižno zadrugo »Delavska založba«. Delavska pravica, kot se je Pravica s 1. junijem 1928, po sporu in prelomu radikalnega Marinčka z ministrom Gosarjem, preimenovala, je ta »zgodovinski dogodek in mejnik nove dobe« označila za »samostojitev in samorastlost krščanskosocialistične družbe«. »Ne ustvarjamo zgolj kake struje socializma ali kako krilo politične stranke, tudi nočemo biti zgolj teoretiki bodisi socializma oz. solidarizma (vse to nas je pustilo do sedaj na cedilu), marveč naše vestno spoznanje nas vodi preko sedanje kapitalistične miselnosti, pa naj bo liberalna ali krščanska, do nove idejne zgradbe socialistične miselnosti, katere nositelj bo naš mali človek. V njem je še pristna krščanska družabna zavest, ki se je ohranila v boju, trpljenju in pomanjkanju.« Prva izdaja te nove založbe je bil konec avgusta Delavski koledarček, sledila naj bi mu brošura Kdo je krščanski socialist, prva slovenska izdaja Rerum novarum idr.⁸⁶ Delavska založba je pozneje, septembra 1929, po zgledu socialnodemokratske Cankarjeve in starejših založb, ustanovila Krekovo knjižnico, ki je članom za dragih 48 Din letno obljubljala tri knjige.⁸⁷ (Cankarjeva družba je npr. istega leta svojim članom dobavila 4 knjige za borih 20 Dinarjev.) Delavska založba je konec 1929 izdala pomembno brošuro »Poslanstvo in pota Krekove mladine«, naslednje leto so izšle Martina Andersena »Proletarske novele«, v kompletu Krekove knjižnice so poleg vsakoletnega Delavskega koledarčka ponujali Franza Herwiga »Sveti Boštjan iz predmestja«, »Pride ura« ter »Žena za zaprtimi vrati«, leta 1931 pa izbor poljskih socialnih novel »Človečanstvo« in »Zgodbo o blaznem Gunarju« Selme Lagerlöf.⁸⁸ Torej izrazito socialno usmerjena književnost.

Ves prodor mlajših, radikalnejših ljudi v KM in njena celotna dejavnost konec leta 1927 in v prvi polovici 1928 je na občnem zboru 22. julija 1928 izzvala pravo navdušenje. Delavska pravica je poročilo z zbora nasloвила z »Veličasten zbor 142 zastopnikov Krekovih družin«. »Sedeli smo pomešani: delavec, uradnik, učitelj, duhovnik, fant

⁸⁵ Prunk, str. 89; Pravica 19. I. 1928 uvodnik V strokovno organizacijo.

⁸⁶ Delavska pravica 19. VII. 1928.

⁸⁷ Delavska pravica 5. IX. 1929.

⁸⁸ Delavska pravica 5. XII. 1929, 3. IV., 7. VIII. 1930, 13. VIII., 26. XI. 1931.

in dekle, vse v družinskem duhu z enako mislijo in enako željo; naš dan je napočil.«⁸⁹ Ogenj pa samozavešno: »Usoda je hotela, da se je pastorek katoliških organizacij, Krekova mladina, razvil v idejno najmočnejšo slovensko organizacijo. Preteklo leto so se posamezne edinice tega idejnega središča po hudih notranjih bojih pretvorile v proletarsko elito katoliških fantov in deklet. Ta izraziti borben in sodoben organizacijski princip je celotno organizacijo izoblikoval tako močno, da je stal njen letošnji občni zbor v znamenju viharne zmagovitosti in idejne enotnosti... V referatih in predlogih o krščanski mladinsko-kulturni delavski internacionali, o vrhovnem slovenskem krščansko socialističnem svetu in o nujni gospodarsko politični izobrazbi članstva se je občni zbor javno postavil v krog svetovnega proletariata in prevzel nase križ bodočnosti. Ta kratka in jasna opredeljenost občnega zbora je tista jasna ločitev slovenskih in katoliških duhov. To je tista težka, a dosledna obsodba slovenskih in katoliških organizacij, ki so brez sodobnega smisla, brez jedra in zato brez upravičenosti... Kdor je moralno dolžan, pa ne da podpore, tisti služi hote ali nehote kapitalizmu in njegova organizacija je kapitalistična. Krekova mladina je proletarska in zato je nevarna. Komur je nevarna je kapitalist... Nismo neumni da bi razbijali organizacije, ki bodo same razpadle. Pač pa s tem občnim zborom napovedujemo oster in neizprosni idejni boj na vse strani, da bodo ljudje slovenski radostno pomnili trenutek, ko so se viničar, učitelj, rudar, dekla, študent, delavec zvezali v nujni in spontano bojeviti zaobljubi!⁹⁰ Prevlada novega duha v KM torej ni prišla brez notranjih bojev. Krščanski socialisti so z občnim zborom Krekove mladine 1928 končno vzpostavili glavno fronto znotraj slovenskega katolištva, največ proti togemu vodstvu SLS in si po zgledu ostalih delavskih strank vzeli zgodovino v zakup, pa čeprav so do tega prepričanja prišli samostojno.

France Terseglav je istega dne utemeljeval posebnost položaja delavskega razreda v sodobni družbi: »svet zase, ki ima svoje pojme in nazore, čuti in doživlja po svoje in ima čisto svoje potrebe in zahteve. Krivice, ki se gode takozvanemu nižjemu sloju od strani kapitalizma, so same po sebi že zgolj po svoji moralni plati take, da morajo človeka izkvariti, vzrediti sužnjje po telesu in duši, od sovraštva, zavisti ter maščevalnosti zagrenjena bitja.« **Zato postaja vzgoja delavske mladine najvažnejše vprašanje dušnega skrbstva modernega časa.** »Treba je misliti na to, da ne bo prepozno.«⁹¹

Z reorganizacijo v Krekove družine, z Borci in novim, borbenim duhom v društvu, ki se ga je bal celo, sicer radikalni Anton Marinček⁹² se je novi generaciji posrečilo odstraniti starejše člane, ki duhu časa niso sledili in so začeli delovanje organizacije celo ovirati.⁹³ Predsednik Krekove mladine od njene ustanovitve leta 1922, France Kordin je verjetno na občnem zboru 22. julija 1928 neposredno zaradi spora s Slakom odstopil. Kot se spominja pater Ačko je bil Kordin »krotek človek, ki ni razumel mladine.«⁹⁴ V novih razmerah ob nastopu diktature je bila Krekova mladina veliko bolj ne-

⁸⁹ Delavska pravica 26. VII. 1928.

⁹⁰ Ogenj I./1928, str. 150-151.

⁹¹ F. T., Da ne bo prepozno, Delavska pravica 26. VII. 1928.

⁹² A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina S. Žumra, p. F. Ačko, Zgodovina JSZ, str. 15.

⁹³ Prunk, str. 88.

⁹⁴ A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina S. Žumra, p. F. Ačko, Zgodovina JSZ, str. 9.

omajna in radikalna v svojem delovanju kot JSZ. Kordin se je popolnoma opiral na vodstvo JSZ in videl v KM le njeno pomočno organizacijo, katere funkcija, vzgoja in izobraževanje, je pravzaprav drugotnega pomena. Mlajši, zlasti Jože Slak, Edi Štok, Ernest Vilfan in Danilo Puc pa so hoteli, da bi bila KM z Borci na čelu, jurišni odred krščanskega socializma. Zato bi morala biti precej neodvisna tudi od same JSZ, ki kot sindikat ni imela toliko politično-taktične svobode. Pravi krščanski socialist, Krekovec, posebej pa Borec naj bi tudi svoje osebno življenje podredil boju za uveljavljanje krščanskosocialističnih idealov.⁹⁵

Matic Koprivec in pater Ačko sta v svojih spominskih zapisih zabeležila, da je Kordin odstopil na VIII. občnem zboru KM, 2. junija 1929, oziroma, da ga je na tej funkciji neposredno nasledil Jože Langus.⁹⁶ Ob razpuščanju ljubljanske podružnice KM, ki jo je Centrala razpustila marca 1929 pa se je v komuniciranju s pristojnimi oblastmi kot predsednik Centrale Krekovih družin podpisoval Jože Slak, kot tajnik pa Danilo Puc.⁹⁷ Tudi komisar ljubljanske Policijske direkcije, ki je prisostvoval občnemu zboru 2. junija 1929 kot predsednika imenuje Slaka. Na tem zboru so glasovali o nadaljnjem vodstvu centrale. Od okrog 50 prisotnih članov je bilo 22 pooblaščenih delegatov iz podružnic, ki so glasovali: 10 za »Slakovo« listo, 6 za »Marinčkovo«, 6 pa jih je oddalo prazne glasovnice. Nekdo izmed slednjih je menda po končanih volitvah izjavil, da se bodo delegati (verjetno je mislil podružnice, op. E. D.), ki so oddali prazne glasovnice ločili od Centrale KD in odtlej vodili samostojno organizacijo. Komisar je v poročilu še dodal, da spor ni principielen ampak temelji na osebnih nesoglasjih češ, da je opozicija tedanjemu vodstvu očitala razsipnost pri upravljanju družstvene imovine. Zboru je očitno na podlagi Slakove zmage in groženj o ločitvi naslednji dan sledil članek v »Slovenskem narodu« »Razkol v taboru bivše SLS«. Naslednji Ogenj je nasprotja pojasnjeval z vprašanjem Borcev, ki naj bi jih ljubosumje znotraj KM potisnilo na lastno pot in sredstva, čeprav je bil na zadnjem občnem zboru sprejet sklep, da se osnujejo po vseh podružnicah. Najmočnejši očitki so stremeli za tem, da se Borci izločijo iz KM, ker da niso delavska organizacija, da so nepotrebni, torej luksus. V razmerju do drugih organizacij je KM stala na stališču, da lahko živi svoje lastno življenje, zato z njimi ni iskala stikov, priznavala pa je, da je drugim povzročala dosti skrbi. Zmagovita »Slakova« lista se je na zboru konstituirala v izvršni odbor Centrale KD: predsednik Jože Langus, podpredsednik Jože Slak, tajnik Edi Štok, blagajnik Mirko Lampert, namestnik tajnika Zdravko Rejc, gospodar Slavko Kranjc ter odborniki Pavla Zupančič, Regina Zelenka in Ernest Vilfan.⁹⁸

Angažiranost in doslednost je sredi leta 1928 KM pripeljala celo v manjše spore s križarji. Tone Krošl je kritiziral zgolj duhovnost križarjev ter postavil edino možnost napredka krščanskosocialističnih sil na Slovenskem, »da vsi križarji brez pridržka prevzamejo popolno socialistično orientacijo. S tem rešijo i pokret i sebe. Sicer se bodo

⁹⁵ Prunk, str. 118–119, citira tudi izjavo Danila Puca iz l. 1972, po kateri naj bi se v prid temu delu odrekli celo zakonu, da jih ne bi oviral.

⁹⁶ A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina S. Žumra.

⁹⁷ A RS, Pokrajinska uprava Slovenije (PUS), Oddelek za notranje zadeve IV., 16–2, 4694/1929.

⁹⁸ A RS, PUS, Oddelek za notranje zadeve IV, 16–2, 9326/1929; Ogenj II./1929, str. 134–136.

⁹⁹ A INZ, Krščanski socialisti, zapuščina E. Vilfana, pismo T. Krošla E. Vilfanu iz Pariza 7. X. 1929.

vse njihove ogromne energije zaman potrošile, uničile, razpršile. – Ker ni niti krščanstva besed, niti krščanstva misli, če ni krščanstva dejanj...«⁹⁹ Pater Ačko se spominja, da leta 1930 pri KM niso več delovali Krošl, Ludvik Duh, Kocbek, Kuret in cela vrsta podobnih. »Vsak zase se je boril, namesto da bi stopili v naše vrste oz. v njih vztrajali. To je bila očitno resna napaka na naši poti.«¹⁰⁰

SLS, ki je ta čas sodelovala v beograjski vladi pa je hotela v svojem političnem taboru v Sloveniji ohraniti popoln mir, ki bi ji še naprej omogočal močan položaj v političnem življenju Slovenije. Zato so se ji zdele vsake napredne ideje med katoliki, ki so dvomile v vladujoče klerikalne avtoritete in strukture, zelo nevarne.¹⁰¹ Dr. Korošec in dr. Natlačen sta septembra 1928 izsilila skupno sejo izvršnega odbora SLS in načelstva JSZ, kjer je slednja pismeno izjavila, da še pripada Slovenski ljudski stranki, a da krščanski socialisti mislijo, da mora biti politika SLS v smislu Krekovega programa naslonjena na neodvisne in svobodne stanovske organizacije..., ki se kot enakopravne enote družijo v SLS... »Da pa si krščansko delavstvo zagotovi za dosego svojih ciljev izrazit delavski naraščaj, je nujno potrebna samostojna, samo v verskem in moralnem oziru od cerkve odvisna, delavska kulturna organizacija Krekova mladina.«¹⁰²

Ofenziva klerikalnega vodstva SLS se je oktobra 1928 nadaljevala proti križarjem. Ti se v glavnem niso ukvarjali s politično propagando, vendar so s svojo duhovno širino in svobodnostjo predstavljali nevarnost za klerikalni vpliv na katoliške študente v celoti. Uspelo jim je križarje izriniti iz odbora Akademске zveze. Izrazitejši križarski postojanki sta na univerzi ostala še Akademski Orel in Borba. Tako so se napadi usmerili v ta dva. Akademski Orel je bil odsek Jugoslovanske orlovske zveze. Križarji okrog Pina Mlakarja so v njem našli primeren okvir za telesne vaje iz notranje potrebe, ki so prehajale v ples. Zavračali in smešili so tradicionalni način samozadostne orlovske telovadbe. S tem in s podobnim pisanjem Edija Kocbeka v Ognju je bila Orlovska zveza užaljena, zato je Akademskega Orla februarja 1929 razpustila. V pogojih, ki jih je predsedstvo Orlovske zveze junija 1929 postavilo članom Akademskega Orla, pod katerimi bi bili pripravljene razpustitev preklicati, je bil tudi ta, da ne sme noben orlovski funkcionar delovati v konkurenčni organizaciji, t.j. Krekovi mladini. Člani Akademskega Orla na te pogoje niso pristali.¹⁰³ Akademski klub Borba, ki mu je vodstvo Akademске zveze med katoliškimi akademskimi društvi zaupalo socialni program¹⁰⁴ in ga je ta usmeritev januarja 1927 pripeljala celo do formalnega preimenovanja v Krščanskosocialistični klub Borba, pa je doživljal obdobje razmaha. Ob porastu članstva se je osnovala tudi študentovska Krekova družina kot samostojen odsek ljubljanske KD. Tu so študirali socialna vprašanja, Marksov Kapital in delali v prosvetnem odseku Centrale KD in Krekovi socialni šoli.¹⁰⁵

¹⁰⁰ A INZ, Krščanski socialisti, Ačkov zapis Zgodovina JSZ, str. 10.

¹⁰¹ Prunk, str. 100.

¹⁰² Prunk, str. 92–93.

¹⁰³ Prunk, str. 100–101; Kremenšek, str. 112–113; Spomenica Akademskega Orla vsem orlovskim družinam in slovenski katoliški inteligenci 12 strani, Ljubljana 1929; Franc Zabret, Moja opazovanja, 13 strani, Ljubljana 1929.

¹⁰⁴ Kremenšek, str. 106–107.

¹⁰⁵ Kremenšek, str. 113; Delavska pravica 6. VI., 25. VII., 1929; Ogenj II./1929, str. 136.

Reorganizacija KM, ki se je začela spomladi 1928 je bila zaključena šele sredi leta 1929. Nova društvena pravila Centrale Krekovih družin v Ljubljani so bila oblastem predložena v potrditev 25. junija, Oddelek javne varnosti pri notranjem ministrstvu v Beogradu jih je potrdil 10. avgusta 1929.¹⁰⁶

Novo organizacijo Krekove mladine je vodila in koordinirala Centrala Krekovih družin, ki so jo zdaj sestavljale Zveza Krekovcev, Zveza Krekovk in Vrhovni stan Borcev pozneje tudi Zveza Borcev in Stražark. Prav tako so vse tri sekcije sestavljale tudi Krekove družine po Sloveniji. Odseki (dramski, pevski, športni, gospodarski, gospodinjski, agitacijski itd.) so še vedno delovali v okviru posamezne družine skupno v vseh treh sekcijah. V Zvezo Krekovk so se organizirali prejšnji ženski odseki po podružnicah, medtem ko je ostalo moško članstvo zdaj povezovala Zveza Krekovcev. Krekovke so se prvič zbrale 30. junija 1929 in od takrat delovale samostojno. Vodstvo njihove zveze je prevzela Pavla Zupančič v Mariboru. 1. septembra 1929 so imele tabor v Devici Mariji v Puščavi. Obe zvezi sta imeli nalogo snovati sekcije po družinah, v njih pa razne odseke, izobraževalne tečaje, izdajati navodila za delo po sekcijah, sestanke, predavanja, akademije, razgovore, razne nastope ipd.¹⁰⁷

Tretja sekcija, Borci, je delovala drugače. Ti so z združevanjem telesne in duševne vzgoje skušali »vzpostaviti trdne, za boj, delo in žrtve sposobne in pripravljene oddelke proletarske mladine v krščansko socialističnem duhu«. Borci po družinah so bili organizacijsko vezani neposredno na Vrhovni stan pri Centrali, plačevali so svojo članarino ločeno od ostalih dveh zvez, z doseženim 18 letom starosti pa so člani lahko ostali pri Borcih s tem, da so postali hkrati tudi enakopravni člani sekcije Krekovcev oz. Krekovk. Združevali so se v krdela (okrog 8 Borcev), ki so jih vodili oti. Veliki ot kot vrhovni poveljnik je bil Jože Slak, ki je bil tudi pobudnik in ideolog organizacije. Po starosti so se ločili v 4 stopnje: od 6 do 14 leta, od 14 do 18 leta, od 18 do 26 leta in od 26 leta starosti naprej.¹⁰⁸ Ob prehodu iz ene v drugo stopnjo je vsak delal izpit iz praktičnih spretnosti (vozlanje vrvi, postavljanje šotor, orientacija, plavanje, šivanje, kuhanje, plezanje...) in ideologije krščanskega socializma. Sledila je svečana zaobljuba ob tabornem ognju. Ločili pa so se tudi strokovno:

»Pionirji« so bili celica za odrasle, katere vodnik je bil Slak.

»Minerji« celica za dijake z Jožo Lovrenčičem na čelu.

»Tvorci«, dijaška celica s Pepetom Mirtičem.

»Kovači« so bili celica obrtniške mladine. Kleparski mojster Jože Butinar jih je vadal v metanju bomb, bojih na barikadah ipd.

»Mladci« so bili najmlajši pod vodstvom patra Franceta Ačka.

»Stražarke« je bila celica za dekleta.

»Lastovke« pa za najmlajše punčke.¹⁰⁹

Organizacija se je menda iz Ljubljane sčasoma raztegnila v njeno okolico, v Sostro, Devico Marijo v Polju, Sneberje, Vič, Št. Vid in na Vrhniko pa v Duplico, Celje, Mari-

¹⁰⁶ A RS, Društvena pravila 3953.

¹⁰⁷ Poslanstvo in pota Krekove mladine, Ljubljana 1929; Delavska pravica 29. VIII. 1929.

¹⁰⁸ Poslanstvo in pota Krekove mladine.

¹⁰⁹ A INZ, Krščanski socialisti, spominski zapis p. F. Ačka, str. 11-12.

bor, Jesenice, Trbovlje, Zagorje, Lesce in celo Slovenj Gradec.¹¹⁰ Prvo taborenje v naravi so imeli od 7. do 14. julija 1929 na Sori, takoj za tem od 4. do 15. avgusta je sledil tečaj otov v Peklu pri Borovnici za 15 voditeljev krdel.¹¹¹

Člani te organizacije v organizaciji so pod vodstvom Slaka študirali razne socialistične teoretike (Marx, Hochhoff...). Ustanovili so »Ekonomsko enoto« kot gospodarsko sekcijo Borcev in osnovali lastno hranilnico, ki je nekaj časa omogočala pretok denarja med člani na »borčevski denarni način«.

Leta 1929 so Krekovci prevzeli pobudo v krščanskosocialistični stanovanjski gradbeni zadrugi Delavski dom, ki je v nekaj letih zgradila okrog 100 hišic na Gerbičevi ulici, v Zalogu in za Bežigradom, v katere so se lahko vselili delavci z razmeroma nizkimi dohodki. Izdajali so več številk ciklostiranega organizacijskega glasila »Borec«, od 1930 do 1934, torej preko svoje razpustitve, pa mesečnik Mladi plamen.¹¹²

Po letu in pol dela je bilo Borcev v jeseni 1929 že preko 100 in vodstva enot so že prevzemali fantje, ki so pri Borcih dovršili svoje novinstvo.¹¹³ Največje taborjenje so Borci za otroke revnejših staršev priredili od 16. julija do 2. avgusta 1931 v Martuljku, kjer je taborilo okrog 300 ljudi.¹¹⁴

Med JSZ in KM, zlasti pa Slakovimi Borci, ki so se deklarirali kot avantgarda krščanskega socializma je po pričevanju patra Ačka vedno tlela neka napetost. Zlasti Anton Marinček ni bil s študentsko invazijo v KM preveč zadovoljen. Hotel je ohranjati bolj delavsko organizacijo. Občasne osebne napetosti pa je lepo izglajeval umirjeni predsednik JSZ Srečko Žumer.¹¹⁵

Medtem so se napadi in pritiski vodstva SLS na krščanske socialiste nadaljevali. V začetku leta 1930 je začel Slovenec z Delavsko pravico ostro polemiko, kjer niso izostale niti obojestranske žalitve. Ton polemike je katoliškim vrstam grozil že z razkolom, zato je vanjo posegel škof Jeglič in nehote pravzaprav obranil Slovenca. Sledila je odpoved I. Delavskega konsumnega društva mesečne podpore 3.000 Din Delavski pravici. Edini časopis krščanskih socialistov je takrat rešil dr. Aleš Stanovnik, ki je poravnal dolg Jugoslovanski tiskarni. Maja 1930 je propadel tudi poskus kanonika Hrastlja, da bi osnoval novo krščanskosocialno organizacijo v Mariboru. Ves ta čas se je vlekla tudi teoretično ekonomska polemika med takrat že sredinsko usmerjenim dr. Gosarjem in frančiškanom dr. Angelikom Tomincem, teoretikom JSZ.¹¹⁶

Pritisk na krščanske socialiste se je zaostрил ob papeževi okrožnici Quadragesimo anno maja 1931, ki se je spet odražala v polemiki med Slovencem in Delavsko pravico. Zaradi levičarstva in nepokornosti cerkvenim avtoritetam je novi škof Rožman konec julija 1931 sklical konferenco duhovnikov iz delavskih krajev, ki naj bi ta vprašanja obravnavala. Tu so predvsem škof, G. Zabret in dekan M. Škrbec vodstvu JSZ

¹¹⁰ Isti, str. 13.

¹¹¹ Delavska pravica 18. VII., 22. VIII. 1929.

¹¹² A INZ, Krščanski socialisti, Ačkovi spomini, str. 13, Prunk, str. 119-120.

¹¹³ Poslanstvo in pota Krekove mladine, str. 34-36.

¹¹⁴ Delavska pravica 2. IV. 1931; spominski zapis p. F. Ačka v A INZ.

¹¹⁵ A INZ, Krščanski socialisti, Ačkovi spomini, str. 15.

¹¹⁶ Prunk, str. 102-106.

očitali marksizem in napade na Cerkev ter sklenili, da ustanovijo novo organizacijo za katoliške delavce ali pa se bodo polastili vodstva JSZ in tedanje nepokorno vodstvo vrgli. Ker je konferenci, sicer nepovabljen, prisostvoval tudi pater Ačko je bila o teh namerah JSZ pravočasno obveščena. Zahrbtno rovarjenje je posredno razkrinkal Srečko Žumer v Delavski pravici avgusta 1931. Toda klerikalci se niso pustili preveč motiti. Najprej so poskušali z infiltriranjem svojih privrženecv v področni odbor JSZ v Mariboru, kar pa je ljubljansko načelstvo takoj preprečilo in novi področni odbor prisililo k odstopu zaradi kršitve statuta. Spomladi 1932 se je sicer agresivna obramba JSZ nekoliko pomirila zaradi bližajočih se volitev v Delavsko zbornico. Da bi v agitacijo vpregli tudi Slovence so priznali okrožnico Quadragesimo anno s katere družbenimi in gospodarskimi zamislimi se sicer niso strinjali. Močan poraz je vodstvo SLS doživelo s svojo kandidatno listo za novo načelstvo na občnem zboru JSZ leta 1932. Lista dr. Mihe Kreka je nasproti staremu Žumrovemu načelstvu dobila le 30% glasov, v glavnem od odpadnikov iz nameščenske skupine JSZ in strokovne zveze gospodinjskih pomočnic, ki so bile pod vplivom duhovnikov.¹¹⁷

To je pomenilo dokončen razkol med Slovensko ljudsko stranko in krščanskosocialističnim sindikatom. JSZ po tem ni več politično sodelovala s SLS, zato je slednja za volitve v Delavsko zbornico leta 1933 ustanovila svojo organizacijo združenih zasebnih in trgovskih nameščencev, a je z njo krščanskim socialistom odtegnila samo dva mandata.¹¹⁸

Na drugi strani so bila leta 1931 in 1932 očitna tudi trenja med JSZ in Krekovo mladino. Krekovci so znotraj krščanskega socializma najbolj kazali nezadovoljstvo z diktaturo in politiko SLS. Napadali so njeno Prosvetno zvezo. Umerjenost in taktičnost JSZ v političnem boju so občutili kot oviro, zato so se hoteli čimbolj osamosvojiti. Mesečno glasilo Borcev in stražark »Mladi plamen«, ki so ga prve tri letnike šapirografirali (1929–1931) potem pa tiskali (1932–1934), je izražal zelo radikalne družbenopolitične nazore. Odkrito so že obeleževali obletnice Karla Marksa in slavili njegovo delo, proti obtožbam, da praktično niso več katoliško glasilo pa so se v glavnem bolj branili z zanikanjem obtožb kot s pozitivnim dokazovanjem nasprotnega.¹¹⁹ JSZ se je proti takim težnjam branila že spomladi 1931. Zaradi pritiskov s strani SLS je poudarjala, da mora za vsako ceno ohraniti enotnost gibanja. Pater Angelik Tominec je utemeljeval pomembnost strokovne organizacije JSZ, ki ji mora zato vse ostalo krščanskosocialistično gibanje slediti. Centrala Krekovih družin mora ostati mladinska in vzgojna organizacija JSZ. Manjši nesporazumi med Krekovci in vodstvom JSZ so se nadaljevali skozi vse leto 1932. Jožeta Slaka so zaradi izjav o samostojnosti Centrale KD klicali pred častno razsodišče JSZ. Spor je pomiril Srečko Žumer.¹²⁰

Pritisk cenzure in nevarnost razpusta je KM občutila že prvo leto diktature, zato je v svojih internih okrožnicah svoje člane opozarjala na temu prilagojen prikrit način

¹¹⁷ Več o tem je napisal Prunk na str. 106–110.

¹¹⁸ Isti, str. 110–111.

¹¹⁹ Prunk, str. 122, Mladi plamen I.–VI., 1929–1934, letnik 1933 s prilogo »Mladi proletarec« za borčevski naraščaj.

¹²⁰ A INZ, fond JSZ, fasc. 1, M 5 zapiski sej načelstva, po Prunku, str. 122, opombe 136 in 138.

pisanja. Pripravili so se na morebiten razpust društva. Sestavili so tričlanski ilegalni odbor, v katerem so bili Jože Slak, Ernest Vilfan in Danilo Puc. S pomočjo ilegalnih okrožnic naj bi člane obveščal o družbenopolitičnem položaju in usmerjal njihovo delovanje. Eno takih okrožnic z naslovom Zveza so razposlali že decembra 1929. Tu so v prvem delu 6 strani obsegajoče okrožnice najprej razložili svoje radikalne politične nazore in orisali položaj v državi. S svojo zahtevo po diktaturi dela oziroma proletar-ski državi so se, če odmislimo religioznost, skoraj povsem približali komunistom. Okrožnico Zveza je slučajno dobila policija in ker je bil na njej naslov Danila Puca je ta celotno avtorstvo prevzel nase. Drugi so jo odnesli s policijsko hišno preiskavo. Prislужil si je leto dni zapor.¹²¹

Eno takih okrožnic je Jože Slak razposlal tudi konec leta 1932. Vsem borčevskim organizacijam je naročal naj ob državnih praznikih (1. december) ne izobešajo zastav. Na Vrhnikih je to navdilo dobil neki sokolski učitelj istega imena kot naslovljenec in ga prijavil na banovino. Ban Marušič je na podlagi tega 7. februarja 1933 Borce in celotno centralo Krekovi-h družin s podružnicami razpustil z utemeljitvijo, da je s svojimi društvenimi pravili določeno področje delovanja prekoračila, se udeleževala kot politično društvo ter ravnala zoper državni red.¹²²

V kvantitativnem smislu se je organizacija v zadnjih štirih letih več ali manj stabilizirala. V letih 1928 do 1930 so ustanavljali nove podružnice po Sloveniji s približno enakim zagonom kot v letih 1925 do 1927. Od avgusta 1927 do junija 1929 je njihovo število porastlo od 17 na 23, nakar je v tem preostalem letu 1929 in 1930 sledilo še okrog 10 novih. Toda gibanje se je začelo tudi že starati. Leta 1929 sta vsaj dve podružnici tudi že prenehali delovati, medtem ko lahko v zadnjih dveh letih 1931 in 1932 zaslédimo že več društvenih razpustov, kot ustanavljanja novih podružnic oz. Krekovi-h družin. Tako je bilo na zadnjem občnem zboru Centrale KD junija 1932 ugotovljenih le 498 rednih članov in 48 prijateljev v dvajsetih delavnih in dveh nedelavnih družinah, kar je ob primerjavi s podatki iz leta 1926, ko je v desetih podružnicah delovalo 600 članov, pravzaprav porazno. Na istem mestu so zabeležili tudi 50% padec članarine v zadnjem letu.¹²³ Vzroke temu padcu bi najverjetneje lahko iskali v gospodarski krizi, ki je v teh letih z vso močjo zajela tudi industrijsko delavstvo. Brezposelni namreč članarine niso plačevali, ali kolikor so jo je bila bolj simbolična, zato teh »bivših« članov ni upoštevala tudi društvena statistika. To je bil najresnejši vzrok za posebno širiteljsko akcijo »ŠIR-AK«, ki jo je Centrala KD naložila družinam od septembra do konca leta 1932. Družine so po poročilih v času te akcije močno narasle, tako, da je januarja 1933 vsaka družina poprečno združevala 56 članov. Načrt šir-aka so presegle družine v Zalogu, Hudi jami, Vrhnikih in Trbovljah, za kar jih je Centrala nagradila.¹²⁴ Računamo lahko, da so Krekove družine ob svoji razpustitvi štejele okrog 1100 članov.

¹²¹ Prunk, str. 120-122, je dobil tudi ustne podatke od Danila Puca.

¹²² Prunk, str. 122, Mladi plamen V./1933, št. 3, str. 32.

¹²³ Poročila v Pravici in Delavski pravici, še posebej poročila z občnih zborov tako centrale kot posameznih družin, ter registracije ustanovitev, sprememb pravil in razpustov društev v društvenem katastru oddelka za notranje zadeve pokrajinske uprave oz. banovine v Arhivu RS.

¹²⁴ Delavska pravica 12., 26. I. 1933.

Po letu hudih notranjih bojev iz 1927 na 1928, tako v Centrali kot v podružnicah, in takorekoč popolni osvojitvi borbenega aktivnega načela, ki so ga v Krekovo mladino prinesli študenti se iskanja in najrazličnejša gibanja znotraj organizacije niso umirila. Napoved »ostrega in neizprosne boja na vse strani« še ni odgovorila tudi na vprašanja, ki so se jim v naslednjem letu odprla navznoter: kaj, kako in kam? V letu 1929 so se vzporedno s korenito reorganizacijo društva odpirale tudi dileme kot npr. mladinska vzgojna ali delavska prosvetna organizacija, masovna ali elitna organizacija, težiti za samostojnostjo ali ostajati prvenstveno strokovno-naraščajska organizacija za kar je bila tudi ustanovljena... Vsekakor si mladost, ki je prevladala v vodstvu organizacije ni dopuščala prevelikih vpreg. Na račun svobode in samobitnosti so bili pripravljene in tudi so marsikaj žrtvovali. Pritiski SLS na krščansko socialistični sindikat kot da so puščali največje učinke prav na njegovi mladinski in hkrati intelektualni organizaciji, ki se je nanje bolj in bolj negativno odzivala, s tem pa se je istočasno oddaljevala tudi od sindikata samega, od lastne matice. Njeno glasilo Ogenj, ki je skušal najti vez med idejno smerjo in organizacijo je na eni strani mnogo pripomogel k ureditvi gibanja na drugi pa pogumno oral po idejno politični fronti. »Ogenj je kri našega pokreta. S simpatijo ga zasledujejo socialisti vseh grup.«¹²⁵

Močan razmah Krekovih družin po slovenskih industrijskih krajih do konca leta 1930 je seveda nosil s seboj tudi probleme. Če so se zedinili kaj bi bilo potrebno jim je po široki organizaciji manjkalo ljudi, ki bi bili to pripravljene in sposobni izvesti kot je treba, manjkalo je inteligence. Veliko skrbi so posvetili kvaliteti prireditev, tako dramskih, pevskih ali izobraževalnih... Slabo so se obnesli ženski odseki, organizacija krajin, poleg viničarske še Mariborska, Ljubljanska itd., ni uspela.

Resnejša in splošnejša gospodarska kriza v industriji, ki je pri nas nastopila šele z letom 1931, sovпада s stagnacijo dela Krekove mladine v kvalitativnem in lahko rečemo kar krizo v kvantitativnem smislu. Usmerili so se bolj na notranje izpopolnjevanje, na kvaliteto tečajev. Tako imenovane Tekme dela, v katerih so posamezne Krekove družine in skupine JSZ med seboj tekmovali v širitvi organizacije, so zajele približno eno tretjino družin. Spet so začeli bolj uspevati tabori, kjer so ugotavljali, da se ljudstvo dviga iz mrtvila kamor ga je vrgel nastop diktature 1929. Kriza pa je nekoliko pripomogla tudi k tesnejši navezavi na JSZ.

Leto 1932 je prineslo Krekovi mladini ponovno radikalizacijo in še večji obrat v levo. Slakovi Borci, ki so bili prejšnja leta s strani bolj umirjenih, starejših članov kritizirani in celo na udaru ločitve od ostale organizacije, so zdaj s svojim strožjim, centraliziranim pravilnikom prevladali v celotnem društvu. Na letnem občnem zboru so sprejetje enotnega borčevskega sistema za celo društvo predlagali Langus, Slak in Pangeršič, proti pa so bili Hočvar, Pitako, Marinček, Rutar, Žumer, Kordin in Kušar. Glasovanje so preložili na poznejšo plenarno sejo CKD, ko naj bi predlog dobro premlel novoizvoljeni odbor z vodstvom JSZ.¹²⁶ Na plenumu pa je 18. decembra po poročilu v Delavski pravici prevladala izredna enotnost načel in metode. Enoten organiza-

¹²⁵ Ogenj II./1929, str. 135.

¹²⁶ Delavska pravica 23. VI. 1932.

cijski sistem je bil sprejet in obvezen za vso organizacijo, da ga uvede do konca leta 1933. Poročevalec je navdušenje izrazil v zaključnem stavku: »Naša kulturna organizacija postaja vedno bolj vzgojna, resnično mladinska, borbena in aktivistična.«¹²⁷

Še septembra 1932 so optimistično ustanovili **Krekovo zajednico v Zagrebu**. Ta naj bi postala najvišji forum krščanskosocialističnih organizacij v državi, predvsem pa je imel namen sprožiti na Hrvaškem podobno gibanje oz. sistem organizacij kot je bila **Krekova mladina v Sloveniji**.¹²⁸ Ob proletariziranju in vse večji brezposelnosti intelektualcev v Sloveniji so še novembra 1932 pripravljali ustanovitev »**Zveze mladih inteligentov**«, verjetno v okviru CKD.¹²⁹ **Krekova mladina** je po uspeli širiteljski akciji in ponovnem obujanju nekaterih propadlih podružnic nedvomno dobivala nov polet. Zadnje poročanje o organizaciji je **Delavska pravica** 9. februarja 1933 zaključila z besedami »napredek, korajža velja!«¹³⁰

KM je bila v svojem času druga najmočnejša delavska kulturno prosvetna organizacija v Sloveniji. Za široko razpredeno marksistično Svobodo, ki je slonela še na predvojnih tradicijah, je količinsko zaostajala približno za pol, medtem ko je bila v idejnem pogledu vsekakor radikalnejša. V to so jo prisiljevale razmere v lastnem političnem taboru. Še za polovico šibkejša od KM je bila med slovenskimi delavci narodno socialistična društvena zveza **Bratstvo**. Podobne organizacije komunistov zaradi znanih političnih razmer po moči niso primerljive.

LA JEUNESSE DE KREK

R é s u m é

Dans les premières cinq années depuis sa constitution qui eut lieu en 1897, le parti catholique slovène transforma son association chrétienne-sociale d'une institution ouvrière en un centre d'activités culturelles et d'instruction générale en Slovénie. C'est dans ce but que son syndicat d'ouvriers, l'Association spécialisée (strokovna) yougoslave forma en 1922 un organisme autonome destiné à organiser la formation de ses propres cadres, la Jeunesse de Krek. Soit lors de la fondation soit dans le fonctionnement de la nouvelle association catholique d'instruction, le mouvement chrétien-social rencontra, surtout pendant les premières années, les difficultés et les contrariétés dans son propre parti politique puisque les anciens organismes ressentirent la nouvelle association comme concurrence et séparatisme. Par conséquent, la Jeunesse de Krek ne put s'affirmer dans sa première période jusqu'à 1925 qu'à l'intérieur du monde catholique slovène et ne réussit à s'affirmer par une expansion parmi les ouvriers que dans les années 1925-1928. Le travail approfondi commença par un plan d'instruction général, »L'Ecole sociale de Krek« de 1925 qui après s'être affirmé à Ljubljana, connut le succès aussi dans les autres centres d'industrie slovènes. Un tournant nouveau dans l'activité de la jeunesse de Krek est marqué par l'intégration des étudiants du cercle de la revue **Križ** (la Croix) dans les années 1927/28. »**Križarstvo**« (le mouvement de la Croix) fut un facteur idéologique très important à partir de la moitié des années vingt, spécialement sous l'influence du personnelisme et existentialisme chrétiens français et allemand. Les nouvelles forces intellectuelles exercèrent l'influence essentielle sur l'activité d'instruction de la jeunesse de Krek soit du point de vue de quantité et de qualité soit

¹²⁷ Delavska pravica 5. I. 1933.

¹²⁸ Delavska pravica 29.IX. 1932.

¹²⁹ Delavska pravica 30. XI. 1932.

¹³⁰ Delavska pravica 1. in 9. II. 1933.

dans l'évolution idéologique indépendante et radicalisation de gauche. Ces changements d'idée et l'approchement au marxisme commencèrent à détourner les »križarje« (le mouvement de la Croix) de la collaboration ultérieure, car c'était un mouvement plutôt spirituel que d'action. En 1928, la jeunesse de Krek enterprit l'activité d'édition autonome par la fondement de Delavska založba (Edition ouvrière) et en commençant à publier une revue Ogenj (Le Feu) de la jeunesse chrétienne socialiste qui était très lue. La jeunesse de Krek essaya aussi à améliorer le repertoire et la qualité de ses groupes de théâtre d'amateurs. A cause de leur programme social et politique radical, spécialement après la circulaire de Quadragesimo anno du pape, ils furent mal vus ainsi par leurs propres rangs catholiques que par les autorités politiques d'opposition, de manière que pour une petite provocation politique, l'association fut dissoute en février 1933.

La jeunesse de Krek était à son temps la deuxième organisation d'ouvriers, de culture et d'instruction en Slovénie. Elle avait à peu près la moitié des membres de la Svoboda (Liberté) marxiste qui basait sur les traditions d'avant la guerre et qui était très répandue. Bratstvo (Fraternité), l'organisation nationale socialiste d'instruction des ouvriers slovènes avait à son tour la moitié des membres de la jeunesse de Krek. Les organisations de cette espèce comprenaient alors en tout 10% de la culture des amateurs et d'instruction en Slovénie.

Žarko Lazarevič

Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med vojnama

Kmečki dolgovi so v Jugoslaviji obravnavanega časa predstavljali izredno pereč problem, saj se je v celi državi kar tri četrtine (76,4%) prebivalstva preživljalo s kmetijstvom. V Sloveniji kateri bo v razpravi posvečeno nekoliko več pozornosti, pa 60,2%.¹ Delež kmetijstva v jugoslovanskem nacionalnem dohodku je skozi celo obdobje dosegal približno polovico.² Poleg tega je bila Jugoslavija tega časa deželna razdrobljene kmečke posesti, v kateri je povprečna kmetija obsegala le 5,4 ha, v Sloveniji pa je bil položaj nekoliko boljši, ker je povprečna kmetija merila 8,3 ha.³ Podrobnejšo posestno strukturo si bomo ogledali na spodnji tabeli. Pri tem smo morali zaradi lažje preglednosti kmete grupirati v skladu z uveljavljeno delitvijo v literaturi. Tako smo ločili bajtarje z do 2 ha zemlje, mali kmetje so imeli od 2 do 10 ha zemlje, srednji kmetje od 10 do 20 ha, gruntarji ali trdni kmetje od 20 do 50 ha in veleposestnike z nad 50 ha zemlje.⁴ Nekateri avtorji so uporabljali podrobnejšo razdelitev in ločili tudi do 11 kategorij kmetov, ki so jih povzemali po popisu prebivalstva iz leta 1931,⁵ kar bo na tem mestu zanemarjeno iz povsem praktičnih razlogov. Ob tem pa se moramo zavedati, da so v razpravi uporabljane kategorije postavljene le zaradi lažjega razlikovanja in da v vsakdanjem življenju niso bile tako ostro izrisane. Razlike so se ustvarjale v odvisnosti od kvalitete zemljišč, donosnosti, umnosti gospodarjenja in bližine tržišč. Po popisu prebivalstva iz 1931 leta je bila v Jugoslaviji in Sloveniji sledeča posestna struktura:

¹ Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva, Ekonomika, Beograd, p. 17; Črtomir Nagode: Gospodarstvo Slovencev v jugoslovanski državi pa v slovenski banovini, Misel in delo 5-6/1940, p. 119.

² Veselinov, op.cit., p. 17; Ivan Bratko: Gibanje in naše kmetijstvo, Obzorja 1938, p. 352.

³ Aleksander Bilimovič: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel, Ljubljana, 1939, p. 3,4.

⁴ Fran Erjavec: Kmetiško vprašanje v Sloveniji, Ljubljana, 1928, p. 13; Janez Marentič: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana, 1957, p.1 67.; podrobnejšo utemeljitev glej Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918 - 1941, Prispevki za novejšo zgodovino 1989/2, p. 354.

⁵ Bilimovič, op.cit., p. 5; Jože Kerenčič: Študij o naši vasi, Ljubljanski zvon, 1936, p. 105; Nikola Vučo: Poljoprivreda Jugoslavije 1918-1941, Beograd, 1958, p. 39.

Tabela 1: Posestna struktura v Jugoslaviji in Sloveniji 1931. leta⁶

kmetija	Jugoslavija		Slovenija	
	število	ima zemlje	število	ima zemlje
Bajtarji	33,80%	6,50%	33,00%	3,50%
Mali kmetje	54,50%	48,50%	43,00%	26,00%
Srednji kmetje	8,80%	22,30%	15,80%	26,90%
Gruntarji	2,50%	13,00%	7,00%	24,00%
Veleposestniki	0,40%	9,70%	1,20%	19,60%
	1,985.725	10,654.980 ha	154.628	1,278.626 ha

Vidimo, da je tako na jugoslovanski kot tudi slovenski vasi prevladovala drobna posest in da imajo taki kmetje tudi najmanj zemlje.

Predno preidemo na problematiko dolgov si na kratko oglejmo še položaj kmetijstva v Jugoslaviji, ki je bilo po koncu prve svetovne vojne v ugodnem položaju, ker produkcija na ameriškem kontinentu še ni dajala takih viškov, da bi lahko v celoti oskrbovala zahodno evropske dežele, katere v tem času, zaradi posledic vojne, še niso proizvajale dovolj hrane. Obenem je zaradi revolucije prenehal dotok ruskega žita na zahodnoevropsko tržišče. To praznino so izkoristile vzhodnoevropske države, ki so z izvozom kmetijskih pridelkov plačevale uvoz dražjih industrijskih izdelkov. To je bil vzrok kratkotrajne kmetijske konjunktore na Poljskem, Madžarskem, v Romuniji in Jugoslaviji, saj je bilo povpraševanje po agrarnih pridelkih, zlasti po moki, pšenici, koruzi, mesu in maščobah veliko večje od ponudbe, kar je neprestano dvigovalo cene. Te visoke cene in na široko odprto zunanje tržišče so dvigovale cene tudi v Jugoslaviji, tako da je bila povprečna cena pšenice na novosadski borzi v letu 1923/24 335 dinarjev in 1924/25 417 dinarjev za cent. Take razmere so bile seveda ugodne za žitorodna področja, ostalim pa so povzročale obilico preglavic. Pa tudi v žitorodnih področjih niso kmetje dobivali plačila po borznih cenah. Tako so na primer srbski kmetje v Moravski dolini prodajali pšenico po 0,60 dinarja za kilogram takrat, ko je na borzi kotirala 4,17 dinarja za kilogram. Veriga posrednikov od producenta do borze je bila dolga, tako da so cene oblikovale izolirano in anarhično, glede na lokalne razmere, organiziranost trgovine, prometno povezanost in kreditno organizacijo. Trgovci z žitom so pri odkupu borzne cene neusmiljeno zniževali in ravno te razlike v ceni so predstavljale pomemben vir akumulacije kapitala, ki je bila v posameznih delih države različna.⁷ Približen vtis lahko dobimo, če si ogleđamo delež posameznih jugoslovanskih pokrajev v pridelku žitaric v 1923. letu.

⁶ Marentič, op. cit., p. 167; Bilimovič, op. cit., p. 5; Kerenčič, op. cit., p. 106, 107; Jozo Tomasevich: Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia, Stanford University Press, Stanford - California, Oxford University Press, London, 1955, p. 384.

⁷ Mijo Mirković: Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb, 1957, p.p. 343-346.

Tabela 2: Deleži pokrajin v jugoslovanski produkciji žitaric 1923. leta⁸

Vojvodina (brez Srema)	24,27%
Srbija (brez Kosova in Sandžaka)	20,82%
Hrvaška (s Slavonijo in Sremom)	27,62%
Bosna in Hercegovina	8,56%
Slovenija	7,31%
Makedonija (s Kosovom)	6,36%
Dalmacija	4,76%
Črna Gora	0,30%

Vidimo, da sta Vojvodina in Hrvaška dosegali po četrtino, severni srbijanski kraji pa petino jugoslovanske produkcije žitaric. Vsa ostala področja pa so skupaj pridelala le dobro četrtino celotne produkcije. Razumljivo, da so te pokrajine imele več koristi od visokih cen. Ostalim, ki same niso pridelale dovolj žita in so ga morale uvažati, pa so predstavljale težko breme. Na drugi strani so visoke agrarne cene neposredno vplivale tudi na splošno gospodarsko konjunkturo, saj se je med kmečkim prebivalstvom, najštevilnejšim slojem v državi, krepila kupna moč, ki je omogočala industriji, trgovini in finančnim institucijam velike profite. Seveda pa blagodejnih učinkov kmetijske konjunktore niso bili deležni vsi kmetje v enaki meri. Prosperirali so lahko le tisti, ki so producirali določene tržne viške, kar pa je izključevalo manjše male kmete in bajtarje. Na osnovi takih cen, ki jih jugoslovansko kmetijstvo ni več doseglo niti do leta 1941, je bil ocenjen katastrski dohodek in določen zemljiški davek, kar je močno bremenilo kmete v kasnejših letih, ko so cene, in s tem tudi dohodek v kmetijstvu, padale. To prvo obdobje, ki traja nekako do 1925. leta imenujejo nekateri tudi inflatorno oziroma obdobje inflacijske rasti.⁹

Po tem letu so pričele kmetijske cene na svetovnem tržišču padati zaradi hiperprodukcije. Ameriško kmetijstvo se je do tedaj, z delno preusmeritvijo vojaške industrije v civilne namene, industrializiralo, mehaniziralo in delno tudi že kemiziralo ter pričelo pošiljati na trg velike količine pridelkov. Istočasno je tudi zahodnoevropska produkcija, v zavetrju protekcionistične agrarne politike in s pomočjo izboljšanih obdelovalnih postopkov, dosegla in marsikje tudi presegla predvojni nivo. Padec cen na svetovnem tržišču je odmeval tudi v Jugoslaviji, ki ni bila sposobna enakovrednega nastopanja na trgu zaradi zastarelega in razdrobljenega kmetijstva. To poslabšanje konjunktore v kmetijstvu je obenem sovpadalo s stabilizacijo domače valute v 1925. le-

⁸ Ibid.

⁹ Nikola Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934, Prosveta, Beograd, 1968, p.p. 1-43; Mirković, op. cit., p.p. 343-346.

tu in z uvajanjem restriktivne monetarne politike, kar je tudi pripomoglo padcu kmetijskih cen v Jugoslaviji.¹⁰

Odgovor na vprašanje o gibanju kmetijskih cen v Jugoslaviji v primerjavi z industrijskimi nam bo pokazala spodnja tabela, ki prikazuje indekse cen do leta 1937, glede na 1926. leto, kakor jih je izračunala jugoslovanska Narodna banka.

Tabela 3: Indeksi cen v Jugoslaviji 1926 - 1937¹¹

leto	produkti			
	poljedelski	živinorejski	industrijski	splošni
1926	100	100	100	100
1927	112	104	102	102
1928	130	108	106	106
1929	118	107	100	100
1930	89	86	86	86
1931	74	72	72	72
1932	67	56	65	65
1933	57	57	64	64
1934	57	55	63	63
1935	68	56	65	65
1936	69	60	68	68
1937	74	65	77	74

Na začetku druge polovice dvajsetih let je prišlo v Jugoslaviji sicer do dviga kmetijskih cen, kar je bila posledica dveh zaporednih sušnih let, ki sta dodobra zdesetkali pridelek. Od teh cen so imeli korist le veliki kmetje, ki so suši navkljub pridelali nekaj tržnih viškov.¹² Sredi druge polovice dvajsetih let pa so cene pričele strmo padati in se zopet uskladile s svetovnim trendom gibanja kmetijskih cen. Najizrazitejši padec beležimo v letu 1930, kar je posledica izbruha velike gospodarske krize, ki je povzročila velik upad gospodarske aktivnosti v celoti, razdiralne učinke pa so najprej čutile ravno kmetijske panoge. Tako so se cene v poljedelstvu znižale kar za slabo tretjino, v živinoreji za dobro petino, v industriji pa le za 14%. Vsled kriznih razmer se padanje cen nadaljevalo vse do leta 1934, ko je kriza dosegla dno oziroma višek. Po tem letu so se gospodarski kazalci vendarle obrnili navzgor, tako da je ekonomska aktivnost v državi,

¹⁰ Vučo, Agrarna kriza..., p.p. 68-71, 84; Bogdan Stojsavljević: Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929, Zagreb, 1965, p. 175; Branko Petranović - Momčilo Zečević: Jugoslavija 1918-1988, Tematska zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1988, p. 284.

¹¹ Bratko, Gibanje cen..., p. 390.

¹² Mirković, op. cit., p. 349; Vučo, Agrarna kriza..., p. 85.

kot posledica različnih vladnih ukrepov in izboljšanih razmer na svetovnem tržišču, postajala vedno bolj živahna. Zaradi tega so pričeli govoriti o konjunkturi v drugi polovici tridesetih let. Kljub temu si kmetijske panoge niti do leta 1941 niso uspele povrniti tako ugodnih cen kot so jih dosegale sredi dvajsetih let.

Iz tabele lahko razberemo, da so se kmetijske cene zniževale hitreje kot industrijske, kar z drugimi besedami imenujemo »škarje cen«. Ta razkorak, ki so ga opažali že v dvajsetih letih se je tridesetih letih še bolj poglobil v škodo kmetijstva. Kako se je to odražalo v vsakdanjem življenju nam ilustrira spodnja tabela, ki jasno kaže, da so kmetje za enako količino svojih pridelkov dobivali vedno manj industrijskih izdelkov.

Tabela 4: Razmerje vrednosti med posameznimi kmetijskimi in industrijskimi produkti¹³

	1923	1929	1935
500 kg govedo	20	14	10 parov čevljev
100 kg prašič	14	8	4 m volnega blaga
kubik smrekovega lesa	3	2,5	1 q umetnih gnojil
100 l vina	13	13	5 q cementa
10 jajc	15	10	3 škatlice vžigalic

Vsporedno s padanjem cen so padali tudi kmetovi dohodki, kar je imelo tudi povratne učinke na industrijsko proizvodnjo. Tako je 1924. leta imela ena jugoslovanska kmetija povprečno 24.500 dinarjev letnih dohodkov, kar je pomenilo 13,35 dinarja dnevnega zaslužka na osebo, ki je bila odvisna od kmetijstva. Že v letu 1927. je povprečni letni dohodek kmetije padel na 16.500 dinarjev in v letu 1933, to je sredi gospodarske krize, dosegal le še 7.125 dinarjev, oziroma manj kot tretjino dohodka izpred desetih let. Dnevni zaslužek ene osebe pa je zdrknil na borih 3,7 dinarja. O pravi sliki razmer na jugoslovanskem podeželju govori tudi dejstvo, da so v zgornje številke vključeni tudi tisti pridelki, katerih kmet ni prodal na trgu, temveč jih je sam s svojo družino konzumiral. Po ocenah finančnega ministrstva se je povprečni letni dohodek kmečke družine v 1936. letu, skladno s počasnim okrevanjem gospodarstva, dvignil na 10.000 dinarjev.¹⁴

V prvi polovici dvajsetih let niso dolgovi jugoslovanskim kmetom pomenili večje breme, saj je tekom prve svetovne vojne in neposredno po njej prišlo do razdolžitve, kar je bila posledica visokih cen kmetijskih pridelkov in inflacije, ki je izničila stare dolgove. Vendar je bil to le kratkotrajen pojav. Kmetje so se pričeli ponovno zadolževati, ker je bilo potrebno obnoviti med vojno zanemarjene in poškodovane kmetije,

¹³ Marentič, op. cit., p. 73.

¹⁴ Maksim Goranović: Položaj seljaka u Jugoslaviji - Naš seoski posed i tehnika, Beograd, 1938, p.p. 7-8.

nakupiti inventar za novonastale kmetije po agrarni reformi, plačevati davke, nakupiti manjkajoče prehrabne artikle in podobno.¹⁵

Zavedajoč se, da kmetijstvo zaradi daljše amortizacijske dobe ne prenese dragih kreditov in da so ti pogoj za napredek kmetijstva, je vlada 1921. leta izdala »Uredbo o poljedelskem kreditu«,¹⁶ s katero je želela kmetom zagotoviti poceni posojila. Uredba je predvidevala ustanovitev »Direkcije za poljedelski kredit« pri Upravi fondov, ki naj bi kmetom, predvsem slabše stoječim, to je tistim, ki so plačevali manj kot 50 dinarjev neposrednih davkov, osebno podeljevala cenena posojila. Direkcija naj bi sredstva črpala iz državnega proračuna in iz dohodkov Državne loterije. Podeljevali naj bi kratko, srednje in dolgoročna posojila, odvisno od jamstva in namena posojilojemalca. Zbiranje prošenj, posredovanje le teh Direkciji in razdeljevanje odobrenih posojil naj bi opravljalo občinsko uradništvo. V prihodnosti, ko bi se delo Direkcije bolj razmahnilo, naj bi le ta prerasla v državno kmetijsko banko. Kljub dobrim namenom uredba ni zaživela, tako da jo je vlada že naslednje leto preklicala.¹⁷ Ideja o državni kmetijski banki je bila živa tudi v naslednjih letih, tako da je 1924. leta ministrstvo za kmetijstvo pripravilo osnutek zakona o državni kmetijski banki, katero je predvidevala tudi zgornja uredba.¹⁸ Ta osnutek je povzemal bistvena določila »Uredbe o poljedelskem kreditu« in dodal zahtevo po ustanovitvi novih kreditnih zadrug.

Že naslednje leto se je izkazalo, da je bil omenjeni osnutek zgolj priprava na izdajo novega zakona o kreditiranju kmetijstva pod imenom »Zakon o kmetijskih kreditih«. ¹⁹ Ta zakon je združeval določila uredbe iz 1921. leta in osnutka zakona o državni kmetijski banki. Zakon je zahteval ustanovitev novega sistema kreditnih zadrug, katerega najnižja enota je bila krajevna zadruga za kmetijski kredit. Le te so se združevale v »Oblastne zadruge za kmetijski kredit«. Nad vsemi pa je bedela »Direkcija za kmetijski kredit«. Ustanavljanje novih zadrug je potekalo silno počasi, saj so v treh letih veljave zakona ustanovili le 76 krajevnih zadrug večinoma v srbskih in črnogorskih krajih.²⁰ V Sloveniji so ustanovili le dve taki zadrugi.²¹

Tudi tak sistem ni uspel kmetom zagotoviti večje količine poceni posojil, ker so bile nove zadruge zasnovane kot ustanove za razdeljevanje državnega denarja, s katerim pa vlada ni bila radodarna. Do leta 1928. bi morala vlada na račun Direkcije vlačiti 300 milijonov dinarjev, dejansko pa jih je nakazala le tretjino, v letu 1929. je vlada direktiji nakazala samo 5 milijonov. V tem času je direktija podelila kmetom preko oblastnih in krajevnih zadrug 93,2 milijona dinarjev posojil, ki so se obrestovala s 4%.

¹⁵ Vučo, *Agrarna kriza...*, p. 111, 112; Alojzij Trstenjak: *Zadolževanje na kmetih v Sloveniji*, Socialna misel 7-8/1926, p. 159; *Narodni gospodar* 7/1921, p. 131; Nagode, *op.cit.*, *Misel in delo* 8-9/1940, p. 197; Fran Gabrovšek: *Kmetijski kredit, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I*, Ljubljana, 1938, p. 90, 91.

¹⁶ Uradni list deželne vlade za Slovenijo 41/1921, p.p. 219, 220.

¹⁷ Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo 115/1922, p. 804.

¹⁸ *Narodni gospodar* 3/1924, p. 47.

¹⁹ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 66/1925, p.p. 421-426.

²⁰ *Narodni gospodar* 2/1928, p. 30.

²¹ *Narodni gospodar* 11/1928, p. 174.

Raznim zadružnim zvezam in kmetijskim organizacijam pa približno 10 milijonov dinarjev s 6% obrestno mero. Vsa ostala sredstva je Direkcija porabila za vspostavljanje organizacijske strukture novega kreditnega sistema.²²

Že sredi prve polovice dvajsetih let so zaznali povečano zadolževanje kmetov, na kar je, vsaj v Sloveniji, opozarjalo skokovito povečevanje števila prisilnih dražb.²³ Kmetje so v tem času najemali posojila predvsem za nakup zemlje. Vzrok povečanega zadolževanja je bilo upravičeno pričakovanje nadaljnega razvrednotenja denarja v inflacijskih razmerah, kar bi kmetom omogočilo, ob hkratni inflacijski rasti cen nepremičnin in njihovih pridelkov, z lahkoto vračati najeta posojila. Strokovne organizacije so sicer opozarjale denarne institucije naj kmetom ne odobravajo veliko posojil, ker bo slejkoprej prišlo do stabilizacije valute, kar bo položaj zadolženih kmetov znatno otežilo,²⁴ vendar ta opozorila niso veliko zalegla. Upravičenost takih opozoril potrjuje dogajanje v drugi polovici dvajsetih let, ko so v Jugoslaviji pričeli izvajati deflacijsko politiko, istočasno pa je pričela pešati tudi kmetijska konjunktura, katere znanilec je bil padec cen v kmetijstvu v letu 1926. Tako se je seveda počalo tudi neskladje kmetijskih in industrijskih cen v škodo kmetijstva. Vse to je zelo otežilo kmečki položaj, saj so dolgovi in obresti, davki in druge dajatve, ki so ostale na inflacijski ravni, naenkrat postale neznosno breme za kmeta, ker jih, ob hkratnem padcu cen njegovih pridelkov in s stabilizacijo dinarja, ni zmožel sproti poravnati.²⁵

Tako stanje je nujno izzvalo povečano zadolževanje, ki je jasno razvidno iz intabulacij dolgov v zemljiško knjigo²⁶ in se je v Sloveniji slučajno prekrivalo s povečano ponudbo denarja na tržišču s strani kreditnih zadrug. To je bila posledica maksimiranih bančnih obresti, kar so slovenske banke uveljavile 1926. leta. Po sporazumu so se vpogledne vloge obrestovale z največ 5%, vezane pa z največ 7%. Kreditne zadruge so zato umaknile naložbe iz bank, kjer so jih dotedaj obrestovali z 8-10%, v nekaterih primerih tudi z 12%, in jih plasirale med kmete v obliki kreditov. Za ta posojila so kreditne zadruge zaračunavale nekoliko višje obresti kot so bile bančne in tako ustvarile določen profit.²⁷

Povečan obseg kmečkih dolgov je izzval v javnosti različne komentarje. Da bi spoznali dejanski obseg tega pojava in odpravili nesoglasje in navajanje različnih podatkov v javnih medijih, je ministrstvo za trgovino in industrijo izvedlo anketo, s katero so ugotovili, da je bilo konec 1927. leta v Jugoslaviji 419.476 kmetov na tak ali drugačen način zadolženih in da so dolgovali 2,7 milijarde dinarjev. S približno 8.500 dinarji dolga na kmetijo so prednjačili kmetje iz Sremske oblasti, na drugem polu pa so bili kmetje iz Skopske oblasti z dobrimi tisoči dinarji dolga na kmetijo. Slovenski

²² Narodni gospodar 10/1929, p. 159.

²³ Trstenjak, op. cit., p. 164.

²⁴ Narodni gospodar 4/1923, p.p. 57, 58.

²⁵ Vučo, Agrarna kriza..., p. 112.

²⁶ Lazarevič, op. cit., p.p. 357-362.

²⁷ Narodni gospodar 4/1926, p.p. 49-51.

kmetje naj bi imeli po tej anketi med 600 in 700 milijoni dinarjev dolgov. Obresti so bile sila različne. Medtem, ko so bile v Sloveniji okoli 10%, pa naj bi denarni zavodi v drugih predelih zaračunavali 16–20%, ponekod celo 30–50%. V nekaterih krajih pa naj bi privatniki zaračunavali tudi 100%. Ugotovili so tudi, da je bil pretežni del kreditov porabljen v neproduktivne namene, za vsakdanje potrebe kot na primer hrano, obleko in podobno. Le manjši del je bil produktivno naložen v nakupovanje zemlje, semen, živine, orodja, strojev in graditev gospodarskih poslopij.²⁸

Po objavi teh podatkov se je jugoslovanska javnost ponovno razdelila. Pojavljali so se različni predlogi za rešitev problema dolgov, odvisno od interesa pač. Tako so nekateri trdili, da so kmetje prezadolženi in kot edino ustrezno rešitev ponujali moratorij. Drugi so jim nasprotovali in opozarjali, da bi taka solucija imela pogubne posledice za ostalo gospodarstvo. Glasni zagovorniki te trditve so bile kreditne zadruge, ki so obenem poudarjale potrebo po postopni razdolžitvi kmetov. Tretji, zlasti bančni krogi, so sploh zanikali problem prezadolženosti in bili prepričani, da kmetje večinoma sproti poravnava svoje obveznosti. Majhnemu številu prezadolženih, po njihovem mnenju država ne bi smela posvečati pozornosti, ker so se zadolžili zaradi lenobe, slabega gospodarjenja, zapravljivosti in razkošnega življenja. Bančniki so svojo tezo o normalni zadolženosti jugoslovanskega kmetijstva argumentirali s podatki o vrednosti kmečke zemlje in inventarja, ki naj bi v 1928. letu dosegal 70 milijard dinarjev, ugotovljeni kmečki dolgovi pa le 5% te vsote.²⁹

Soočena z negativnimi izkušnjami iz prejšnjih let, vedno slabšim položajem kmetijskih panog zaradi padca cen in hitro rastjo kmečkih dolgov, je vlada 1929. leta ustanovila Privilegirano agrarno banko (PAB).³⁰ S tem so končno opustili stare koncepte in poskuse formiranja novega sistema državnih kreditnih zadrug. Obenem pa so prenehali zgledovati po francoski zakonodaji, ki v jugoslovanskih razmerah ni dajala enakih učinkov. Kljub temu pomeni ustanovitev PAB uresničitev ideje o državni kmetijski banki, ki je bila živa skozi vsa dvajseta leta. Novo banko so ustanovili kot delniško družbo v kateri je imela država prevladujoči vpliv. S široko razvejano propagandno akcijo so uspeli z delnicami zbrati 700 milijonov dinarjev glavnice. Z dodatnimi krediti Narodne banke, Poštne hranilnice in Državne hipotekarne banke (DHB), je PAB že na začetku delovanja imela na voljo 1,3 milijarde kapitala, kar so bila v tedanjem času znatna sredstva.³¹ S tem denarjem je banka uresničevala namen ustanovitve, ki ga je določal prvi člen zakona z besedami, da banka podpira razvoj kmetijstva. To je pomenilo kreditiranje kmetov neposredno in posredno preko kmečkih združenih organizacij. Tako je banka v posameznih letih odbrila sledeče število dolgoročnih hipotekarnih posojil:

²⁸ Bankarstvo 1/1928, p.p. 38–39; Velimir Bajkić: Seljački kredit, Beograd, 1928, p. 24; Vučo, Agrarna kriza ..., p. 113.

²⁹ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 112, 202; Narodni gospodar 7/1928, p. 111.

³⁰ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 49/1929, p.p. 381–384.

³¹ Mirković, op. cit., p. 383.

Tabela 5: Število hipotekarnih posojil PAB in vrednost povprečnega posojila 1930-1939³²

leto	število posojil	v milijonih din	povprečno posojilo din
1930	10.160	327,0	32.185
1931	8.513	184,7	21.696
1932	1.495	13,8	9.320
1933	259	12,7	49.043
1934	20	17,9	89.500
1935	41	1,7	41.463
1936	41	14,7	385.536
1937	31	36,8	1.187.096
1938	34	3,9	114.705
1939	559	14,1	25.223
	21.213	627,5	29.580

PAB je v desetih letih delovanja podelila dobrih 21.000 hipotekarnih posojil. V tem času je bilo na jugoslovanskem podeželju skoraj dva milijona kmetij, od katerih je bil torej le dober odstotek deležen tovrstnih posojil. Banka je izdatneje kreditirala kmete na začetku tridesetih let, v kasnejših letih je število kreditov in s tem tudi vsot naglo upadlo in se zopet dvignilo šele v letu 1939. V literaturi prevladuje mnenje, da so bili pri tovrstnih posojilih favorizirani večji kmetje kar naj bi dokazoval podatek, da je 1930. leta banka izplačala 1.200 posojil v znesku nad 50.000 dinarjev.³³ To je popolnoma razumljivo, ker je PAB zahtevala trdno jamstvo in na osnovi zastavljene nepremičnine določala višino posojila, ki je bila z zakonom limitirana s polovico vrednosti le te. Zaradi te določbe je logična posledica dejstvo, da so večja posojila dobili premožnejši kmetje, kar dokazujejo tudi podatki o vrednosti povprečnega posojila. In tudi z vidika državnih interesov je razumljivo, da imajo pri kreditiranju prednost tisti kmetje, ki so sposobni producirati tržne viške. Da pa temu le ni bilo tako pričajo podatki, da so od 20.490, do leta 1936 odobrenih, hipotekarnih posojil kar 45% najeli kmetje, ki so imeli do 5 hektarjev zemlje. Preostali mali in srednji kmetje so najeli 47% teh posojil, gruntarji in veleposestniki pa le 8% posojil.³⁴

Hipotekarne kredite so kmetje najemali neposredno. V skladu z določili zakona je PAB kreditirale kmete tudi posredno, to je preko združnih organizacij in tudi združne organizacije same. Tako je do 1936. leta odobrila zadružnikom, preko njihovih kreditnih zadrug, 104.698 posojil v skupni vsoti 328,9 milijona dinarjev. Kmečkim za-

³² Ivan Bratko: Kmetijski dolgovi, Tehnika in gospodarstvo 6/1940, p. 37, povprečne vrednosti pa je izračunal pisec teh vrstic po njegovih podatkih.

³³ Mirković, op. cit., p. 383.

³⁴ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 200.

drugam pa 2.840 posojil v vrednosti 323,9 milijona dinarjev.³⁵ Potemtakem lahko sklepamo, da so mali kmetje, ki so bili najpotrebnejši cenenih posojil le te najemali pri PAB preko kreditnih zadrug oziroma njihovih zvez in tako nadoknadili tisto, kar naj bi izgubili pri neposrednih hipotekarnih posojilih. Tako posojilo je bilo v povprečju vredno 3.141 dinarjev.³⁶

Če že ni popolnoma jasno kateri sloj kmetov je izdatneje kreditirala PAB, je pa razvidno, da so kmetje določenih pokrajin imeli večji delež pri odobrenih posojilih, kar prikazuje spodnja tabela.

Tabela 6: Regionalna distribucija kreditov PAB 1930 – 1939³⁷

Srbija	38,00%	Južna Srbija	4,86%
Vojvodina	32,12%	Črna Gora	1,84%
Hrvaška	11,84%	Slovenija	0,40%
BIH	11,12%		

Kar 70% posojil je PAB podelila kmetom v Srbiji in Vojvodini. Ostale pokrajine pa so imele veliko manjši delež. Daleč najmanj posojil, niti polovico odstotka, je PAB odobrila v Sloveniji, kar je v denarju pomenilo le 208.000 dinarjev. Na začetku delovanja je banka odobrila slovenskim kmetom štiri posojila v vrednosti 87.000 dinarjev, v letu 1939 pa še sedem posojil v znesku 121.000 dinarjev.³⁸ Vzrok slabe zastopanosti slovenskih kmetov je bilo razvito kreditno združništvo v Sloveniji. PAB je posojala denar z 10% obrestno mero, kar je v Srbiji pomenilo malo, glede na običajno veliko večjo obrestno mero, v Sloveniji pa veliko, ker so kreditne zadruge zaračunavale 7–8%, dostikrat pa tudi 6% obresti za posojila. Drugi razlog je bil dolgotrajen in kompliciran postopek. Na začetku delovanja je banka želela kreditirati kmete neposredno, kar pa ji je bilo onemogočeno zaradi obilice prošenj. Zato se je obrnila na združne organizacije, da bi le te posredovale med njo in prosilci. Kreditne zadruge naj bi zbirale prošnje za posojila in jih posredovale PAB preko svojih združnih zvez. Obenem so morale kreditne zadruge in njihove zveze prevzeti poroštvo za odobreni kredit in poskrbeti za intabulacije oziroma zemljiškoknjižno zavarovanje kredita. Banka je nato, po odbitku 10% obresti in morebitnih stroškov, poslala denar kreditnim zadrugam, da so ga razdelile med prosilce. Istočasno je PAB odtegnila od posojila še odstotek in ga nakazala zadrugam za njihovo delo in tveganje. Tako dolgotrajni postopek in s tolikimi poroštvi zavarovano posojilo je bil za banko nedvomno zanesljiv in varen, nasprotno pa je bil za slovenskega kmeta, ki je v domačih kreditnih zadrugah prišel do denarja bistveno hitreje in ceneje, sila nepriljubljen.³⁹

³⁵ Vučo, *Agrarna kriza ...*, p. 199.

³⁶ Lastni izračun pisca razprave po podatkih iz zgornje opombe.

³⁷ Mihailo Vučković: *Istorija zadržnog pokreta u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd, 1966, p. 81.

³⁸ Bratko, *Kmetijski dolgovi ...*, p. 38.

³⁹ *Zadržni vestnik* 2/1930, p. 35.

Kreditna dejavnost PAB je le malo vplivala na razdolžitev kmetov, saj je vsega ena tretjina zadolženih kmetov najela kredit pri njej in jih v pretežni meri porabila za neproduktivne namene. Katastrofalni padec cen žitaric in ostalih kmetijskih pridelkov na začetku tridesetih let, ko so cene v letu 1932. dosegale le še dve tretjini tistih iz 1926. leta, je pahnil kmete v brezizhoden položaj, marsikaterega med njimi pa tudi na takorekoč rob propada. V takih razmerah, ko pravzaprav nihče ni vedel kolikšen je dolg jugoslovanskega kmetijstva, v javnosti pa so ponovno krožili različne in marsikdaj tudi nasprotujoče si ocene, pač glede na interes ocenjevalca, je kmetijsko ministristvo 1932. leta naročilo pri PAB anketo o kmečkih dolgovih. Anketa je temeljila na izjavah zadolženih kmetov, ki so jih podali občinskim oblastem. Ugotovili so, da je bilo v Jugoslaviji 709.525 kmetov zadolženih v skupni vsoti slabih 7 milijard dinarjev. Po banovinah so bili kmečki dolгови in stopnje zadolženosti take kakor jih prikazuje spodnja tabela.

Tabela 7: Kmečki dolгови in stopnje zadolženosti po banovinah v letu 1932⁴⁰

Banovina	dolg v din	v %	dolg v din/ha	dolg v din/kmetijo
Dunavska	1,682.683.291	24,0	3.272	19.014
Dravska	1,192.073.103	18,6	5.485	19.386
Savska	1,185.110.824	17,0	2.740	7.444
Primorska	839.014.707	12,0	7.528	12.976
Drinska	625.266.562	9,0	1.488	6.676
Zetska	496.326.153	7,1	2.960	8.638
Vrbaska	328.904.385	4,7	931	3.852
Moravska	320.169.855	4,6	1.628	5.591
Vardarska	209.420.182	3,0	1.040	6.371
Jugoslavija	6,879.969.058	100,0	2.591	9.812

Po Mirkoviću je Slovenija oziroma Dravska banovina sodila med najbolj zadolžene, saj jo je po višini dolga presegala le Dunavska banovina. Mirkovič nadalje pravi, da to ni pravo merilo zadolženosti, ker moramo upoštevati razmerje med dohodkom in dolгови. Tudi s tako primerjavo dokaže, da je bil slovenski kmet med najbolj zadolženimi v državi, saj obstaja velik razkorak med vsoto dolgov in deležem slovenskega kmetijstva v jugoslovanski agrarni produkciji. Glede na ta razmerja uvršča Mirkovič med najmanj zadolžene kmete v Srbiji in Makedoniji. Večjo zadolženost slovenskih, vojvodinskih in hrvaških kmetov upravičuje z razvitejšim denarnim gospodarstvom in kreditnim sistemom ter intenzivnejšim kmetijstvom.⁴¹ Ob tem se je potrebno zavedati, da vsota dolga na posamezno kmetijo ne more osvetliti dejanske obremenitve ozi-

⁴⁰ Milan Komadinić: Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, p.p. 59-60.

⁴¹ Mirkovič, op. cit., p. 380.

roma zadolženosti kmetov posameznega področja. Zato smo poiskali podatke o stopnjah zadolženosti v dinarjih na hektar obdelovalne zemlje in na kmetijo, ki tudi prispevajo k osvetlitvi tega problema. Podatki, ki so navedeni v tabeli se nanašajo na obdelovalno površino, v kar so šteli njive, travnike, sadovnjake, vrtove in vinograde. Zaradi tega so stopnje zadolženosti višje kot bi bile, če bi upoštevali vso kmetovo zemljo. Kot primer navedimo Slovenijo, kjer se obremenjenost zniža za polovico, od 5.485 na 2.226 dinarjev na hektar, ker so slovenski zadolženi kmetje imeli 525.897 hektarjev zemlje, v tej tabeli pa je upoštevano le 217.021 hektarjev obdelovalne površine.⁴²

Vsote dolga na hektar so razvidne iz tabele, zato si raje oglejmo podatke o obsegu obdelovalne zemlje in o deležih, katero so imeli v lasti zadolženi kmetje po posameznih banovinah v letu 1931, kajti do razlik v stopnji zadolženosti prihaja tudi zaradi razlik v obsegu obdelovalnih površin in deležu zadolžene. Tako so kmetje v Dunavski banovini imeli za dve tretjini manjšo stopnjo zadolženosti kot v Primorski in za dve petini manjšo kot v Dravski banovini, ki sta bili med najbolj zadolženimi, pa čeprav so imeli nominalno največ dolga. To je posledica dejstva, da je bilo v Dunavski banovini kar 2.213.000 hektarjev obdelovalne zemlje, zadolženi kmetje pa so imeli v svoji lasti kar četrtino te površine. Nasprotno temu je bilo take zemlje v Primorski in Dravski banovini po dobrih 300.000 hektarjev, od česar so primorski kmetje zadolžili tretjino, slovenski pa kar 60%, kar je bil najvišji delež v državi. Pri ostalih banovinah so bile vrednosti sledeče. Vrbaska banovina, ki je sodila med najmanj zadolžene je imela 608.000 hektarjev obdelovalne zemlje, v lasti zadolženih kmetov pa je bilo slabih 58%. V Drinski banovini so razpolagali z 819.000 hektarji obdelovalnih površin, zadolženim kmetom pa je pripadala dobra polovica. V Savski banovini so zadolženi kmetje imeli 38% od 1.349.000 hektarjev zemlje, ki so jo uvrščali v obdelovalno. Vardarska banovina pa je imela slabo tretjino manj zemlje in približno polovico manjši delež zadolžene. Z najmanj obdelovalne zemlje, to je s komaj slabimi 300.000 hektarji, so razpolagali v Zetski banovini, zadolžene pa je bilo malo več kot polovica.⁴³

Ugotovili so tudi, da je bilo med zadolženimi kmeti polovica (50,3%) malih kmetov. Po deležu so jim sledili bajtarji, katerih je bilo med zadolženimi za slabo tretjino (30,32%). Zadolženi srednji kmetje so predstavljali dobro desetino (12,59%). Glede na posestno strukturo je tudi delež gruntarjev in veleposestnikov v skupnem številu zadolženih kmetov sorazmeren, tako da je bilo med zadolženimi dobre tri odstotke (369%), gruntarjev in niti polovico odstotka (0,43%) veleposestnikov. Največ dolga so ustvarili, kdo drug kot, mali kmetje, katerih dolgovi so predstavljali 40% celotne kmečke zadolžitve. Sledili so jim srednji kmetje z dobro petino (22%) dolgov. Opaznejši so bili tudi gruntarski dolgovi, ki so imeli šestino (16,37%) vseh kmečkih dolgov v Jugoslaviji. Čeprav je bila med zadolženimi kar tretjina bajtarjev, so le ti k skupnemu dolgu prispevali le sedmino, kar je tudi razumljivo glede na njihov kreditni poten-

⁴² Komadinic, op. cit., p. 60; Kerenčič, op. cit., p. 204.

⁴³ Tomasevich, op. cit., p. 322 in 673.

cial. Veleposestniški sloj je, kljub slabi zastopanosti med dolžniki, prispeval k skupnemu dolgu slabih 7%.

Jugoslovanski kmetje so se zaradi slabo razvitega kreditnega sistema največ zadolževali pri privatnikih. Tovrstni dolgovi so predstavljali 45% vse zadolžitve. Bančni krediti so imeli tretjinski delež v skupni vsoti dolgov. V prvih dveh letih delovanja PAB so kmetje pri njej ustvarili le 7% vseh dolgov. Državna hipotekarna banka (DHB), ki je kot druga državna banka sodelovala pri kreditiranju kmetijstva, je bila udeležena s pičlimi tremi odstotki. Pomemben dejavnik v kreditiranju kmetijstva so tudi kmečke kreditne zadruge, ki pa razen v Sloveniji, kjer so imele v lasti tretjino terjatev do kmetov, zaradi slabe razvejanosti združne organizacije niso izdatneje kreditirale kmetov, kar kaže tudi podatek, da so njihove terjatve v jugoslovanskem okviru predstavljale le 12% kmečkih dolgov.⁴⁴

Z anketo so ugotavljali tudi vzroke zadolževanja. V novomeškem okraju v Sloveniji so po izjavah kmetov zabeležili, da je bila kar polovica posojil najeta v neproduktivne namene, pri čemer izstopajo zlasti dediščine in dote, ki so bile vzrok četrtini dolgov. Kmetje iz tega okraja so kot vzroke zadolževanja, ki jih uvrščamo med produktivne, navajali nakup zemlje (16,92%), zidanje poslopij (23,02%), nakup živine (9,27%) in orodja (1,42%). Ob tem se moramo zavedati, da zidanje poslopij in nakupovanje zemlje samo po sebi še ne prinaša dohodka. Prava investicija za povečanje proizvodnje in dohodka je bila kombinacija teh dveh postavk z nakupovanjem živine in orodja oziroma strojev. Takih investicij pa je bilo očitno zelo malo.⁴⁵

Podatki, ki smo jih ravnokar navedli se nanašajo na kmete novomeškega okraja kot celoto. Spodnja tabela pa nam povedala kako so posamezne kategorije jugoslovanskih kmetov uporabile najeta posojila.

Tabela 8: Uporaba posojil po kategorijah kmetov do leta 1932⁴⁶

kmetje	investicije	vzdrževanje doma in razdolžitev	za prehrano
Bajtarji	42,66%	27,70%	31,64%
Mali kmetje	53,11%	32,24%	14,65%
Srednji kmetje	55,49%	31,75%	12,76%
Gruntarji	67,87%	30,29%	1,84%
Veleposestniki	96,01%	3,95%	0,04%

Očitno je, da vsporedno z velikostjo kmetije rastejo tudi deleži posojil namenjenih za investicije, to je za nakupovanje zemlje in živine, zidanje takih in drugačnih poslopij ter intenziviranje proizvodnje. Na drugi strani pa pada delež kreditov za vzdrževanje doma, razdolžitev in vsakdanje prehrano.

⁴⁴ Komadinić, op. cit., p.p. 63–64.

⁴⁵ Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 232.

⁴⁶ Ibid.

Na zaključku pregleda strukture kmečkih dolgov v Jugoslaviji skušajmo zgoraj povedano umestiti v širši ekonomski okvir. V primerjavi z vrednostjo jugoslovanske letne poljedelske in živinorejske produkcije v letu 1931, ki je dosegala 15 milijard dinarjev, se kmečki dolg slabih 7 milijard dinarjev ni zdel velik, saj so bile v drugih evropskih in ameriških državah, kjer je kmetijstvo neprimerno več poslovalo s krediti, stopnje zadolženosti glede na dohodek mnogo višje. Ponekod, kot na primer na Danskem in v ZDA, so bili kmečki dolgovi enaki letnemu narodnemu dohodku od poljedelstva in živinoreje (ZDA) ali pa so jih celo presejali (Danska). Kljub temu navidez ugodnemu razmerju so bili dolgovi za jugoslovanske kmete preveliko breme, na kar nas opozarja primerjava dohodka zadolženih kmetov z vsoto dolgov. V 1932. letu so imeli zadolženi kmetje 4 milijarde dohodkov, vendar so več kot polovico pridelkov te vrednosti porabili za lastno eksistenco. Na trgu so prodali le za 1,91 milijarde dinarjev pridelkov in samo ta sredstva so bila na razpolago za vračanje starih dolgov in investicije. Ob istočasnem dolgu 7 milijard se izkaže, da so bili zadolženi več kot je bila vrednost njihove enoletne proizvodnje. Poleg tega je položaj kmetov oteževala razdrobljena posestna struktura, neenakomerna zadolženost, obresti in neproduktivna poraba posojil. Tako so bajtarji in mali kmetje v jugoslovanskem okviru ustvarili blizu 80% vseh dolgov. V Sloveniji je bil njihov delež sicer nižji, a s slabim dvotretjinskim še vedno visok. Ravno ti kmetje pa so imeli najmanjše posesti, ki so onemogočale racionalizacijo, modernizacijo in intenzivizacijo proizvodnje.

Obresti za najete kredite in davčne obremenitve so tudi predstavljale dodatni vzrok za težak položaj kmetov. Za plačevanje obresti so jugoslovanski kmetje namenili v 1932. letu milijardo dinarjev ali več kot polovico čistega dohodka v istem letu. Davki so kljub deflaciji ostali na inflacijski ravni. Tako so kmetje v letu 1932. morali plačati 456 milijonov dinarjev državnega davka in 556 milijonov dinarjev samoupravnih davkov za financiranje delovanja banovin in občin. V Sloveniji oziroma Dravski banovini so prebivalci povprečno plačevali na račun državnih in samoupravnih davkov povprečno po 907 dinarjev letno na osebo. Na zadolženih kmetijah je živelo 356.208 ljudi, torej so samo zadolženi kmetje plačali v enem letu 233 milijonov dinarjev, kar je pomenilo skoraj petino slovenskega kmečkega dolga v letu 1932.

Na osnovi takega stanja je razumljivo, da je PAB zaključila svoje poročilo z ugotovitvijo, da v takih razmerah ni moč misliti na odplačevanje glavnice dolgov, dokler obresti in davki predstavljajo tako veliko breme ob hkratni nični kupni moči kmečkega prebivalstva. Po njenem mnenju bi bilo s konverzijo moč razdolžiti le posamezna kmečka gospodarstva, nikakor pa ne vseh, kajti dokler prevladujejo nizke cene kmetijskih pridelkov, bodo delovali tudi vsi tisti elementi, ki kmete silijo v zadolževanje.⁴⁷

V takih razmerah, ko je bila kmetova plačilna sposobnost in kupna moč nična, istočasno pa so zašli v krizo tudi denarni zavodi, ki so omejili izplačila, je bila državna intervencija nujna. V nekaterih evropskih državah, ki so imele podobne težave kot Ju-

⁴⁷ Mirković, op. cit., p.p. 380-381; Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p.p. 231-234; Kerenčič, op. cit., p. 204; Jernej Božič: Javne dajatve in kmetijstvo, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana, 1938, p. 97-98.

goslavija, so problem kmečkih dolgov reševali z razglasitvijo moratorija, podaljševanjem odplačilnih rokov, črtanjem dela dolgov, zniževanjem obrestne mere in z ustavitvijo prisilnih izterjav. Istočasno so zaščitili tudi denarne zavode. Take ukrepe so sprejeli v Nemčiji, Romuniji, Bolgariji, Čehoslovaški in Poljski.⁴⁸

Tudi jugoslovanska vlada je ubrala podobno pot in po dolgih razpravah in omahovanjih sprejela 19. aprila 1932 »Zakon o zaščiti kmeta«,⁴⁹ s katerim je bil proglašen moratorij za kmečke dolgove. Z zakonom so ustavili in preložili vse javne prisilne prodaje oziroma dražbe kmetovega premičnega in nepremičnega premoženja, ki so bile v teku, eventuelne nove pa prepovedali. Obrestno mero so maksimirali na 6% in vsako dogovorjeno ali samovoljno prekoračitev šteli za nezakonito in s tem neveljavno. Ti ukrepi naj bi veljali do končne konverzije kmečkih dolgov, a ne dalj kot šest mesecev. Zakon je zaščitil tudi denarne zavode, ki bi v času moratorija zašli v težave zaradi motenih kreditnih odnosov in povečanega dviga hranilnih vlog. Za vsak tak primer je lahko ministrski svet izdal posebno uredbo, ki je določala daljše izplačilne roke za hranilne vloge in druge terjatve. Določila tega zakona niso veljala za terjatve Narodne banke, DHB, PAB, kreditne zadruga in ta državne terjatve. Naštete institucije so lahko svoje terjatve nemoteno izterjevale brez vsake omejitve kot dotedaj.

Moratorij ni rešil problema kmečkih dolgov, temveč ga je samo preložil na kasnejše čase. Nekateri avtorji trdijo, da je zakonodajalec storil napako ker je zaščitil vse kmete, tako zadolžene kot nezadolžene, ne glede na sposobnost in željo plačevati dolgove. Razglasitev moratorija je v gospodarskem pogledu kmetom škodovala, ker jim je izničila še tisto malo kreditne sposobnosti, ki so jo imeli in je bila že pred tem krepko omajana zaradi drastičnega padca cen zemlje in pridelkov. Kmetom je bilo poslej skoraj onemogočeno najeti tudi najmanjši kredit za najnujnejše potrebe. Zaradi tega je vladalo vsesplošno nezadovoljstvo s sprejetimi ukrepi. Kmetje so poudarjali pomanjkanje kreditov, denarni zavodi pa prepoved prisilnih izterjav. Slednji so obenem z zadovoljstvom izpostavljali možnost odloga izplačil hranilnih vlog in drugih terjatev svojih upnikov. Poleg tega se je položaj kmetov slabšal tudi zaradi nadaljnjega padanja kmetijskih cen, ki so samo od aprila do decembra 1932. letaznižale za slabo osmino. Nasproti temu so se industrijske cene v teh mesecih dvignile za slabo dvajsetino, kar je še bolj povečalo dispariteto cen v škodo kmetijstva.⁵⁰

V naslednjega pol leta, kolikor naj bi veljal aprilski zakon, državni aparat ni uspel izdelati zakona o konverziji kmečkih dolgov. Še več, to jim ni uspelo vse do leta 1936. V vsem tem času so z vedno novimi vsakoletnimi uredbami in zakoni podaljševali veljavnost zgornjega zakona in ga le malenkostno dopolnjevali, tako da so še bolj znižali obrestno mero, izdelali odplačilne načrte, v katere ni verjela niti vlada, saj jih je spreminjala ravno takrat, ko bi se morali pričeti uresničevati. Nadalje so še ožili krog iz-

⁴⁸ Zadržni vestnik 7-8/1932, p. 108.

⁴⁹ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine 33/1932, p.p. 653-655, (odslej SLKBUDB ...).

⁵⁰ Vučo, Agrarna kriza ..., p.p. 204-205.

vzetih institucij, tako da je na koncu ostala le še Narodna banka Jugoslavije.⁵¹ Vsa ta zakonodajna aktivnost je le malo učinkovala, saj se je kmečki dolg v tem času le malenkostno zmanjšal od slabih 7 milijard na dobrih 6 milijard dinarjev, ker so kmetje odplačevali le del obresti in neznamen del glavnice.⁵²

Zaradi izboljšanja gospodarskih razmer v letih 1935 in 1936 je bilo nujno prekiniti štiri in pol letno negotovost in splošno nezaupanje glede kmečkih dolgov, ki je vladalo v državi kot posledica dotedanjih zakonov, in ponovno kreditno usposobiti kmeta. Ta cilj je vlada je vlada želela doseči z »Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov«, katero je izdala v septembru 1936. leta.⁵³ S to uredbo so določili, da bo PAB prevzela vse kmečke dolgove pri denarnih zavodih, ki so nastali do 20. aprila 1932. leta, se pravi do izdaje prvega zakona o zaščiti kmetov. Bistveno določilo je bilo znižanje dolga. Kmetom, ki so dolgovali do 25.000 dinarjev so takoj odpisali polovico dolga. Znižani dolg naj bi kmetje odplačevali neposredno PAB v dvanajstletnih obrokih s 4,5% obrestmi. Izterjavo anuitet so poverili davčni službi. Tistim kmetom, ki so dolgovali od 25.000 do pol milijona dinarjev, je lahko sodišče na njihovo prošnjo znižalo dolg za največ 30%. V primeru, da je tako znižani dolg še vedno presegal vrednost polovice kmetovega imetja, ga je smelo sodišče znižati za največ polovico. Dolgove premožnejših kmetov, ki so imeli več kot 50 hektarjev obdelovalne zemlje in dolgovali več kot pol milijona dinarjev, PAB ni prevzemala. Banka ravno tako ni prevzemala terjatev zavarovalnih družb, ustanov za delavsko zavarovanje, cerkvenih fondov, kulturnih, prosvetnih in humanitarnih ustanov. Njihove terjatve se niso zniževale, kmetje pa so jih morali poravnati v dvanajstih letih s 3% obrestmi. PAB tudi ni prevzemala terjatev DHB in privatnih upnikov. V primeru, da je dolg pri privatnem upniku nastal zaradi nakupa blaga na kredit, se ni zmanjšal, zato pa ni bilo potrebno plačevati obresti. Ostali dolgovi pri privatnikih so se zniževali za polovico v breme upnika, plačilni rok pa so določili na dvanajst let s 3% obrestmi.

PAB je kmečke dolgove pri denarnih zavodih prevzemala tako, da je polovico neznižanega dolga in obresti prevzela takoj in to knjižila v dobro zavoda na njegov tekoči račun pri njej. To terjatev naj bi banka izplačala v štirinajstih enakih letnih obrokih s 3% obrestmi. Na zahtevo denarnega zavoda je PAB lahko izdala bone v višini terjatve, katere so denarnih zavodi lahko uporabili za najemanje lombardnih kreditov. Breme polovice odpisanega dolga sta si delila denarni zavod in država. To je pomenilo, da je četrtno neznižanega dolga prevzela država in za to izdala denarnemu zavodu obveznice, ki so se obrestovale s 3%. Le te so bile izplačljive v dvajsetih enakih letnih obrokih. Tudi te obveznice so denarni zavodi lahko uporabili za najemanje lombardnih posojil. Preostalo četrtno odpisanega dolga so morali denarni zavodi odpisati v lastno breme na račun rezervnega fonda in polovice glavnice. V primeru, da to ni zadostovalo, je razliko pokrila država.

⁵¹ SLKBUDB 85/1932, p. 1125; 104/1932, p. 1269; 72/1933, p. 871; 97, 99, 100/1933, p.p. 1125, 1137, 1145; 72/1934, p. 745; 82/1935, p. 773.

⁵² Mirković, op. cit., p. 380.

⁵³ SLKBUDB 36/1936, p. 379.

Prevzem dolgov se je pričel 1937. leta. Zaradi zapletenega postopka in natančnega preverjanja vsakega dolžnika posebej se je dokončni prevzem zavlekel še v leto 1939. Do tedaj je PAB denarnim zavodom nakazovala predujme.⁵⁴ Na področju ljubljanske podružnice PAB, ki je pokrivala področje Dravske banovine oziroma Slovenije, je 509 upnikov odstopilo 47.863 dolžnikov s 479,6 milijona dinarjev dolga. Manjkajočo vsoto do višine dolga, ugotovljene z anketo 1932. leta pa predstavljajo terjatve tistih upnikov, katere PAB ni prevzemala. Podrobnejšo sliko prevzetih dolgov v Dravski banovini kaže spodnja tabela.

Tabela 9: Prevzeti dolgovi v Dravski banovini 1939. leta⁵⁵

upniki	število predanih dolžnikov	vsota predanega dolga v din
25 bank	1.333	15,049.300
29 hranilnic	6.679	88,869.853
455 kreditnih zadrug	39.851	375,672.227

Kmetje so pričeli z odplačevanjem anuitet že 1937. leta. Prvi dve so poravnali relativno uspešno, že pri tretji pa se je zataknilo, po nekaterih mnenjih, zaradi previsoko določenih obrokov, slabe letine in vojnega gospodarstva. To je bil samo eden od vzrokov, da uredba ni v celoti izpolnila svojega poslanstva, to je dokončno odpraviti problem kmečkih dolgov, tega akutnega problema jugoslovanskega gospodarstva v času do druge svetovne vojne. Dolgovi so kmetom kljub znižanju še vedno predstavljali veliko breme, zlasti tistim pri privatnih upnikih. Kmetje so z uredbo obenem izgubili tudi zaščito pred prisilnimi izterjavami. Posledica uredbe je bila tudi izrazita centralizacija kapitala pod močnim vplivom države, saj je namesto dotedanjih številnih upnikov, sedaj nastopala samo PAB, ki je dolgove izterjevala preko davčne uprave. Dolgove je izterjevala precej rigorozno, saj je v primeru zaostajanja plačila hitro sledila prisilna izterjava. Denarni zavodi z brisanjem dela svojih terjatev niso veliko izgubili, ker so to pokrili že v prejšnjih letih na račun plačanih višjih obresti. Najbolj je taka rešitev kmečkih dolgov prizadela kmečke kreditne zadruge, ki so med vsemi finančnimi institucijami največ vložile v kmečkega posojila. Njihove naložbe v industrijo so zaradi krize deloma propadle, naložbe v kmečka posojila pa so se le počasi amortizirale, tako da so kreditne zadruge, ki so v prejšnjih obdobjih pomenile znatno finančno moč, postale drugorazredni denarni zavodi.⁵⁶

⁵⁴ Arhiv Slovenije, Zveza slovenskih zadrug, neurejeno, Zapisnik seje načelstva z dne 6.4. 1939.

⁵⁵ Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 32.

⁵⁶ Vučo, Agrarna kriza ..., p. 208; Bratko, Kmetijski dolgovi ..., p. 36.

 DIE BAUERNSCHULDEN IN JUGOSLAWIEN IN DER ZEIT 1918-1941

 Zusammenfassung

In der erwähnten Zeit haben die Bauernschulden in Jugoslawien ein außerordentlich aktuelles Problem dargestellt, wenn wir davon ausgehen, daß 3/4 der Bevölkerung von der Landwirtschaft lebte. In der ersten Hälfte der zwanziger Jahre bedeuteten die Schulden der Bauern keine größere Belastung, hat doch die Nachkriegsinflation die Schulden der Früheren Jahre zenichte gemacht, gleichzeitig aber hatte die Landwirtschaft Konjunktur, was durch hohe Preise der landwirtschaftlichen Erzeugnisse ausgedrückt wurde. In der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre sind die Preise aufgrund einer Überproduktion auf dem Weltmarkt gesunken, was auch in Jugoslawien ein Echo fand; Jugoslawien war eines gleichwertigen Auftretens aufgrund veralteter und zersplitterter Landwirtschaft nicht fähig. Diese Konjunkturverschlechterung fiel gleichzeitig auch mit der Stabilisierung der Landeswährung im Jahre 1925 und mit der Einführung der restriktiven Monetärpolitik zusammen, was den Fall der landwirtschaftspreise in Jugoslawien bewirkte. Ungefähr in dieser Zeit war ein Ansteigen der Bauernschulden zu beobachten und sie stellten das wichtigste Wirtschaftsproblem bis zum Beginn des zweiten Weltkriegs dar. So wurde mit der Umfrage des Ministeriums für Handel und Industrie festgestellt, daß im Jahre 1927 in Jugoslawien auf diese und andere Art und Weise ein gutes Fünftel der Bauern verschuldet war und die Kredite in größerem Maß zu nichtproduktiven Zwecken verwendeten. Die Regierungsanordnung hat mit der Gründung der Priviligierten Agrarbank keine erwarteten Ergebnisse erreicht, fiel dies doch mit dem Ausbruch der großen Wirtschaftskrise im Jahre 1929 zusammen, die ihre destruktiven Wirkungen zuerst in der Landwirtschaft manifestierte. So sind die Preise für Agrarprodukte nur mit Jahre 1930 um 1/3 gefallen. Dieser Fall wurde auch in den nächsten Jahren fortgesetzt, so daß die Landwirtschaftspreise, die im Jahre 1934 ihren Tiefpunkt erreichten, nur noch 55% derer aus dem Jahre 1926 darstellten. Dieser Preisverfall bewirkte ein starkes Einkommensdefizit bei den Bauern, die zahlungsunfähig wurden, gleichzeitig aber wurden in diese Krise auch die Geldanstalten mithineingezogen, die Auszahlungen einschränkten. In solchen Verhältnissen war die staatliche Intervention notwendig. Auf diese Weise verkündete die jugoslawische Regierung im April 1932, als sie feststellte, daß sich die Schulden in Hinsicht auf das Jahr 1927 mehr als verdoppelten, ein halbjähriges Moratorium für Bauernschulden. Aufgrund der Tatsache, daß in dieser Frist und auch in den nächsten 4 Jahren keine entsprechenden Lösungen seitens der Regierung hinsichtlich der Bauernschulden gefunden wurden, beherrschten die jugoslawischen bauern bis zum Jahre 1936 die allgemeine Ungewißheit und Mißtrauen. Übereinstimmend mit der Verbesserung der Wirtschaftsverhältnisse in der Mitte der 30-Jahre mußte die Regierung dringend auch das Problem der Bauernschulden lösen. Dies tat sie im Jahre 1936 mit der »Verordnung über die Liquidation der Bauernschulden«, womit den Bauern ein Schuldenteil gelöscht und die Zinsen gesenkt wurden. Die Priviligierte Agrarbank hat von allen bisherigen Geldanstalten die Funktion des Gläubigers übernommen und der Staat hatte den Hauptaktienanteil inne.

Bojan Godeša

Predvojno delovanje odborov delavske enotnosti

1. Sovjetsko-nemški pakt in preobrat v delovanju komunističnih partij

Sovjetska zveza se je s podpisom pakta o nenapadanju in prijateljstvu z nacistično Nemčijo, dne 23. avgusta 1939 med drugim obvezala, da bo do sopodpisnice vodila politiko nevtralnosti. V mnogočem nepričakovan in presenetljiv preobrat v sovjetski zunanji politiki, je ideološko utemeljil tedanji sovjetski zunanji minister V. Molotov v govoru pred vrhovnim sovjetom dne 31. oktobra 1939. V govoru je Molotov označil značaj tedanje vojne kot spopad dveh enakovrednih imperialističnih koalicij.¹ S to oceno, ki je v mnogočem namigovala na analogijo s prvo svetovno vojno, je ponovno prišla v ospredje teza o vojni, ki bo oslabil imperializem, ter pospešila svetovno revolucijo. Ocena je izhajala iz podmene, da vsak imperialističen spopad odpira vrata svojemu nasprotju, revolucionarnemu izhodu, kar je pomenilo, da se ustvarjajo možnosti za spreminjanje imperialistične (osvajalne) vojne v državljansko vojno tj. ljudsko revolucijo. Iskra svetovne revolucije naj bi vzplamtela v najšibkejšem členu v verigi imperialističnih držav, katerega je po mnenju vodstva Kominterne, predstavljala nacistična Nemčija, kar kaže na površno ocenjevanje bistva fašizma oz. nacizma in ujetost v lastne teoretske (dogmatske) sheme. Tej revoluciji naj bi pomagale »ljudske množice« v Franciji, Veliki Britaniji in v takrat še nevtralnih državah, ki naj bi preprečile reakciji v svojih deželah, da pod izgovorom vojne proti Hitlerju, vodijo vojno za uničenje Nemčije. Za poglobljanje krize (vojne) so torej odgovorne zahodne »imperialistične sile in njihove social-demokratske in buržoazne sluge«. Francija in Velika Britanija, sta po tej oceni, središče svetovne reakcije, ki se opirata na reakcionarne sile drugih narodov in skušata vojno razširiti na druge, trenutno še nevtralne države.²

Spremenjenim ocenam svetovno političnih razmer, so sledile tudi nove smernice Kominterne svojim sekcijam, komunističnim partijam (KP) po svetu, ki so bile sprejete na seji Izvršnega komiteja Kominterne (IKKI) 6. novembra 1939. Dotedanji način oblikovanja Ljudske fronte (LF), utemeljen na VII. kongresu Kominterne poleti 1935, ni več ustrezal spremenjenim nalogam KP po svetu. Temeljni ton dotedanjemu nači-

¹ Abendroth Wolfgang, Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja, Ljubljana 1971, str. 128-129 in Spriano Paolo, Komunistično gibanje med vojno in v povojnem času: 1938-1947 v Zgodovina marksizma III. knjiga (Marksizem v obdobju III. internacionale, 2. del), str. 611-612.

² Nedog Alenka, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji (od leta 1935 do 1941), Ljubljana 1978, str. 203-204 (povzetek), (dalje Nedog A., Ljudskofrontno gibanje...).

nu oblikovanja LF sta dajala referata na omenjenem kongresu, in sicer referat generalnega sekretarja IKKI Georgija Dimitrova »Ofenziva fašizma in naloge Kominterne za enotnost delavskega razreda proti fašizmu«³ in Palmira Togliattija, ki je govoril o odnosu komunistov do vojne v referatu z naslovom »Priprave imperialistov na novo svetovno vojno in naloge Kominterne«.⁴ Analiza fašizma v prvem delu referata Dimitrova je dejansko pomenila neposreden pogoj za novo taktiko zavezništev KP. Referat namreč uveljavi jasno razlikovanje med fašistično državno organizacijo in meščansko demokratično državno organizacijo.⁵ Na novo postavljeno delovanje KP predpostavlja, vse do sovjetsko nemškega pakta, oblikovanje LF na tak način, da predstavlja enotna fronta (EF) v kateri si komunisti prizadevajo za akcijsko enotnost delavskega razreda s pomočjo dogovorov zlasti s socialno demokracijo, jedro celotne fronte. Okrog tega jedra naj bi se zbrali kmetje in srednji sloji, z namenom, da se preobrazijo v množično gibanje, ki se usmerja v boj proti fašizmu. Stališče do meščanske demokracije je spravljivo, kajti pred alternativo: fašizem ali meščanska demokracija, je slednja za delavski razred ugodnejša. Naloga komunistov je, kot naglašja Dimitrov, boj za osnovne demokratične svoboščine. Stališče komunistov do vojne je pojasnil Togliatti v svojem referatu, kjer je zavrnil stališče, da bo vsaka vojna pospešila svetovno revolucijo. Poudaril je, da so se komunisti dolžni boriti za mir, ter se morajo v primeru napada na domovino povezovati z domoljubnimi silami, čeprav slej ko prej ostaja še vedno kot glavna naloga komunistov, obramba Sovjetske zveze.⁶

Preobrat v delovanju Kominterne, ustrežajoč oceni o imperialistični vojni, ki daje možnost nastopa revolucionarne krize, teoretično utemelji G. Dimitrov jeseni 1939 v članku »Vojne in delavski razred v kapitalističnih deželah«⁷ objavljenem v mesečnem glasilu IKKI »Komunistična internacionala«. Potrebo po spremembi taktike, je Dimitrov pojasnil s spremembo razmer in nalog delavskega razreda ter s stališčem, da sodelujejo v imperialistični vojni vodeči krogi strank, ki so prej sodelovale v LF. Temu primerno je potrebno uresničevanje enotnosti delavskega razreda in oblikovanje LF postaviti na nov način. Dimitrov pojasnjuje, da je možno uresničiti strnitev delavskega razreda, širokih množic kmetov in napredne inteligence v enotno LF od spodaj, brez in proti vodstvom strank, ki podpirajo imperialistično vojno, na podlagi boja proti imperialistični vojni in reakciji. Naloga KP, kot avantgarde delavskega razreda je v tem, da ta boj organizira in se postavi na njegovo čelo. Na kakšen način doseči LF, ki naj bo izrazito gibanje množic, LF samo od spodaj, s poudarjeno usmeritvijo na zvezo delavcev in kmetov pod neposrednim vodstvom komunistov, pa Dimitrov meni, da bo taka LF lahko uspešna le v primeru, če komunisti sami delujejo med množicami, spremljajo njihovo razpoloženje, pazljivo prisluhnejo njihovim mnenjem. Ko-

³ Glej Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa. Sedmi kongres Komunističke internacionale, knjiga 11 (I. del), str. 343–393 in knjiga 12 (II. del), str. 845–866.

⁴ Isto, str. 867–922.

⁵ Dassú Marta, Enotna fronta in ljudska fronta: Sedmi kongres Kominterne v Zgodovina marksizma III. knjiga (Marksizem v obdobju III. internacionala, 2. del), Ljubljana 1988, str. 553.

⁶ Nedog A., Ljudskofrontno gibanje..., str. 26–29 (povzetek), glej pod op. 3 in op. 4.

⁷ Dimitroff G., Der Krieg und die Arbeiterklasse der kapitalistischen Länder v Die Kommunistische Internationale 1939, november, reprint Feltrinelli, Milano 1967, str. 1112–1125.

munisti morajo oblikovati gesla, nadaljuje Dimitrov, ki ustrezajo konkretni situaciji in množicam delavskega razreda, gesla, ki so jim razumljiva in sprejemljiva. Po drugi strani morajo poskrbeti za osamitev vpliva social-demokratskih vrhov in se morajo istočasno postaviti na čelo množičnega gibanja in ga voditi v smeri reševanja porajajočih se novih nalog.

Iz Kominternine ocene političnih razmer, ki so prikazane kot vsesplošna kriza kapitalizma in predpostavke, da bodo v teku imperialistične vojne dozoreli pogoji za zrušitev kapitalističnega sistema, sedaj komunisti ne delujejo več na podlagi protifašističnega boja, za katerega je značilno povezovanje z drugimi, lahko tudi meščanskimi političnimi skupinami, temveč je vse delovanje in boj KP postavljen na razredne temelje, na liniji zaostrovanja razrednih odnosov med dvema antagonističnima razredoma, kjer prihaja do povezovanja v okviru t. i. »LF od spodaj«, to je neposrednega zbiranja množic okrog KP.

2. Sindikalno delovanje KPJ in vzroki za pobudo o ustanavljanju tovarniških aktivov

Kominternina je bila zgrajena kot enotna (monolitna) organizacija svetovnega komunističnega gibanja. Članice Kominterne, KP po svetu, so predstavljale njene sekcije, ki so ji bile podrejene, kot jim je to nalagal statut Kominterne in 21 pristopnih pogojev. Tako je preobrat v delovanju Kominterne, vplival tudi na dejavnost KPJ. O spremembah nalog in delovanja je bila KPJ obveščena v »Sklepu sekretariata (IKKI) o poročilu tovariša Walterja o delu KPJ« z dne 23. septembra 1939.⁸ Pismo vsebuje, poleg splošnih smernic, tudi navodila za odpravo pomanjkljivosti in napak v dejavnosti KPJ. Med šibke točke delovanja KPJ, po mnenju sekretariata IKKI, spadajo zlasti boj proti oportunističnosti, prenizko število usposobljenih kadrov, organizacijsko stanje v nekaterih predelih Jugoslavije (Srbija, Vojvodina, Makedonija in BiH), delo KPJ na vasi in na sindikalnem področju, kjer ugotavlja sekretariat IKKI, da je delo v razrednih sindikatih zadovoljivo, medtem ko naj bi v ostalih sindikatih dejavnost bila neustrezna in je to tudi vzrok, da KPJ še ni uspelo vzpostaviti enotnosti akcije delavskega razreda.

V razpravi bo delovanje KPJ v sindikatih predstavljeno na podlagi analize partijskih dokumentov tistega časa (okrožnice, ohranjena poročila, partijski tisk...), zlasti od poletja 1940, ko je bila Francija že zasedena in se je ravnotežje sil v Evropi prevesilo v korist sil Osi. Nacistični vojaški stroj, ki je tako zavladal velikemu delu Evrope, se je sedaj začel vedno bolj usmerjati proti vzhodu, kjer je prvo oviro predstavljal Balkan. Tedanja jugoslovanska vlada Cvetković-Maček je v takih razmerah začela popuščati in je svojo politiko, ki je vsebovala tudi nekaj profašističnih elementov, začela prilagajati zahtevam Osnih držav. Poleti 1940, potem ko so predhodno že opustili politiko ljudskofrontnega povezovanja ter zopet prešli na razredno linijo, so komunisti svojo politiko še zaostriili, tako da je v »Sporočilu CK KPJ št. 3« z dne 12. julija 1940 postavljene

⁸ J. B. Tito, Zbrana dela, V. knjiga, str. 196-199 (dalje Tito, ZD...).

no geslo o strmoglavljenju vlade in vzpostavljanju »resnične ljudske vlade«. ⁹ Tudi v resoluciji sprejeti na konferenci KPS na Vinjem z julija 1940 je zapisano, da se »ustvarja možnost naglega revolucionarnega poleta in hitrega nastopa revolucionarne krize v vrsti kapitalističnih držav«. ¹⁰ Zaenkrat še niso v celoti pojasnjene okoliščine in konkretni razlogi, ki so komuniste privedli do takega ocenjevanja tedanjih razmer. Posledice pa so znane, njihova tedanja nerealna in sektaška politika jih je odtujevala od bivših ali morebitnih novih političnih zaveznikov in potiskala v osamo, kar pa komunistov v tistem času sploh ni motilo.

Ob upoštevanju, da je sindikalna politika, le del splošne politike KPJ v tej dobi, so bile v skladu z omenjenimi ocenami razmer, potrebne nove metode dela v sindikalnem gibanju, kot je omenjeno v proglasu »Delavcem in nameščencem, vsem izkoriščanim in zatiranim« objavljene v glasilu CK KPJ Proleter (številka 5-6, julij 1940). ¹¹ Prvič se v proglasu omenja izoblikovanje delavskih aktivov na podlagi enotnosti delavcev od spodaj po podjetjih, katerih naloga je vzpostaviti enotnost delavskega razreda za nov prihajajoč boj. Posebej je v proglasu opozorjeno, da se v delovanju razlikuje med vodstvi sindikatov in delavstvom, ter da je pri delu potrebno upoštevati vse sindikate. Navodilo, da se naj težišče dela v sindikatih prenese v podjetja, v oblikovanje širšega aktiva delavcev za pridobivanje delavcev ne glede na sindikalno pripadnost, je pripeljalo do sektaškega gledanja na sindikalno delo ter napačnega ocenjevanja pomena teh aktivov. V glasilu CK KPH »Srp i čekić« (številka 3/1940) je v članku »Po novi, odločnejši poti« napisano, da običajen način dela v sindikatih ne odgovarja več, zato težišče delovanja ni več na sindikatu, temveč je potrebno težišče boja prenesti na delavske aktivne po podjetjih. ¹² Sektaško razumevanje delovanja delavskih aktivov v tovarnah, izrečeno v »Srp i čekiću«, ki naj nadomestijo delo v sindikatih, bi vodilo k ustvarjanju vzporednih, nujno ilegalnih organizacij, s katerimi ne bi bilo možno premostiti organizacijske ideološko-politične razcepljenosti v tedanjem sindikalnem gibanju. Tako razumevanje dejavnosti aktivov, celo nekoliko spominja na direktive o ustanavljanju t.i. revolucionarno sindikalne opozicije (RSO) v tridesetih letih, ki pa se je izkazala za neustrezno obliko delovanja KP v sindikatih in je bil učinek njihovega ustanavljanja ravno nasproten od željenega, namreč KP se je sama še bolj osamila od delavstva. Na omenjeni članek iz »Srpa i čekića« je bilo odgovorjeno v septembrski številki »Proleterja« (7-8/1940) v članku »Enotnost delavcev v sindikalnem boju«. ¹³ Iz odgovora je razvidna drugačna koncepcija in taktika sindikalnega delovanja KPJ, ter razlikovanje v vlogi in pomenu, ki naj ga imajo tovarniški aktivisti. Oblikovanje tovarniških aktivov ne pomeni odstopanja od dela v obstoječih razrednih sindikatih. V članku je poudarjeno, da se je delavski razred vselej v svoji zgodovini bojeval in se bo bojeval za svoje razredne sindikate, kot organe delavskega ekonomskega boja, dokler

⁹ Tito, ZD, V. knjiga, str. 117-121.

¹⁰ Izvori za istoriju SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ (19.-12. 10. 1940), Beograd 1980 (dalje Peta zemaljska konferencija KPJ), str. 274-281.

¹¹ Tito, ZD, VII. knjiga, str. 122-125.

¹² Jelić Ivan, Komunistička partija Hrvatske (1937-1945), I. del, Zagreb 1981, str. 316-317.

¹³ Tito, ZD, V. knjiga, str. 172-176.

bo obstajal kapitalistični red. Zato naj komunisti nadaljujejo z delom preko legalnih sindikatov, vendar mimo in proti volji sindikalnih vodstev, ki naj jih poskušajo osamiti od delavcev. V nadaljevanju je zabeleženo, da je za razpoloženje delavskih množic značilna splošna preusmeritev iz nerazrednih sindikatov k razrednemu sindikalnemu gibanju. Tu niso mišljeni le tisti delavci, ki so že izstopili iz nerazrednih sindikatov, temveč predvsem delavci – še vedno včlanjeni v nerazredne sindikate – ki pa z naklonjenostjo gledajo na razredno sindikalno gibanje. Gre torej za preusmeritev, nadaljuje pisec, da je velika večina delavcev spoznala, da je potrebna enotnost v ekonomskem boju delavskega razreda, ter da ta enotnost še bolj utrjuje politično zaupanje in naklonjenost teh delavcev do KP. Za organizacijsko utrjevanje tega gibanja razredne sindikalne enotnosti pa so potrebne ustrezne organizacijske oblike. To obliko predstavljajo delavski aktivni v tovarnah, ki zajemajo delavce vseh sindikatov ter tudi neorganizirane delavce. Ti aktivni pod vodstvom komunistov in prek njih povezani v enotno gibanje, je nadalje razloženo v članku, ne bodo samo žarišče ekonomskega boja, ampak tudi najpomembnejša povezava delavske avantgarde z delavskim razredom, najpomembnejši organi delavskega boja, ki bodo v prihodnosti, v bolj zaostrenih bitkah postali še pomembnejši. Na koncu še sledi pojasnitev vloge aktivov, ki torej ne nadomeščajo razrednega sindikalnega gibanja, temveč ustvarjajo zaveznike tudi med delavci drugih sindikatov in neorganiziranimi delavci.

Ocenjevanje trenutnih političnih razmer, zdi se sicer, da med drugim tudi pod vplivom nekaterih shematskih stališč izoblikovanih v Kominterni, je zahtevalo po tedanjem razumevanju komunistov, vzpostavitev enotnega sindikalnega gibanja oz. celotnega delavskega razreda pod vodstvom KP. Stvarno stanje poleti 1940, ko se začno pojavljati gesla po strmoglavljenju vlade, ni ustrezalo tem zahtevam. Že omenjena Kominternina navodila iz konca septembra 1939 opozarjajo, da je delo KP v razrednih sindikatih sicer zadovoljivo, da pa je bilo v nerazrednih sindikatih, glede vpliva komunistov v njih, napravljene še zelo malo, kar je eden izmed razlogov, da komunistom ni uspelo zagotoviti enotnosti delavcev v akciji. Tako stanje se ohranja, več ali manj, tudi še dobrega pol leta za tem opozorilom.

V času, ko se je zdelo, da se dogodki odvijajo z vso naglico, način prodiranja komunistov v nerazredne sindikate, preko zavzemanja pozicij znotraj teh sindikatov ni mogel biti primerna oblika, zato je bilo potrebno za pritegnitev delavstva iz teh sindikatov najti drugačno organizacijsko obliko, ki bi zagotavljala vpliv komunistov tudi med temi delavci. Poleg stalne nevarnosti, da bo prišlo do razpusta razrednih sindikatov, kar se je nekaj kasneje tudi zgodilo, je bil to glavni razlog za ustanavljanje delavskih aktivov po tovarnah.

3. Preimenovanje tovarniških aktivov v odbore delavske enotnosti ter njihova vloga v dejavnosti KPJ

Zelo pomemben za nadaljnji razvoj, ne samo sindikalne, temveč celotne dejavnosti KPJ je odhod inženirja Nikole Petroviča septembra 1940 v Moskvo, kjer je ustno posredoval sekretariatu IKKI nekaj vprašanj v zvezi z nadaljnjo dejavnostjo KPJ. Na seji

sekretariata IKKI, po vsej verjetnosti 6. oktobra 1940,¹⁴ so izoblikovali besedilo poznano pod imenom »Sklep sekretariata IKKI (Pieck, Manuilski, Gottwald in Togliatti) o odgovoru na nekaj vprašanj sekretariata CK KPJ tovariša Walterja predloženih ustno (preko tovariša Petrovića)«. ¹⁵ V pismu zaradi konspirativnih razlogov odsvetujejo sklic kongresa KPJ. O ustanavljanju oboroženih čet za zavarovanje demonstracij, pa meni sekretariat IKKI, da najboljšo zaščito demonstracij pomeni temeljita priprava nanje ter da naj organizirajo demonstracije le takrat, ko obstaja resničen povod zanje, na vsak način pa naj se komunisti izogibajo policijskim provokacijam. Bistvo pomembnosti odgovora sekretariata IKKI se skriva v oceni, da v Jugoslaviji še niso dani vsi pogoji, da bi zahtevo, da se odstrani vlada in ustanovi resnična delavsko-kmečka vlada, uporabili kot akcijsko geslo ter, da »se mora KPJ zelo resno upreti špekulacijam o pomoči Rdeče armade Sovjetske zveze in kaki podobni špekulaciji«. S takim ocenjevanjem so tudi drugače postavljene naloge KPJ, kjer sekretariat IKKI poudarja, da trenutne razmere zahtevajo od KPJ največjo mobilizacijo delavskih množic v boju za izboljšanje materialnega položaja delavcev, kmetov..., da je potrebno spodbujati stavkovno gibanje, ter pritegniti v organiziran boj čimveč mladine, žensk in kmetov. Ves ta boj je potrebno povezovati z bojem za mir, proti imperialistični vojni, proti kapitulantskim težnjam buržoazije...

Naloge ustrezajo, kot je nekaj kasneje ocenjeno na 5. državni konferenci KPJ »fazi zbiranja revolucionarnih sil, kjer je potrebno biti previden in ne dovoliti, da množice pridejo v situacijo, da zahtevajo orožje«, kar bi pomenilo prehitavanje dogodkov.¹⁶ S tako oceno je povezan tudi odgovor sekretariata IKKI glede ustanavljanja tovarniških aktivov, kjer je rečeno: »Poziv partije k ustanavljanju tovarniških aktivov, ki naj bi v položaju, ko grozi nevarnost prepovedi razrednih sindikatov, le-te zamenjali še pred prepovedjo, ima lahko za posledico demobilizacijo delavcev v boju za obrambo razrednih sindikatov, tako pa bi bilo vladi lažje prepovedati sindikate. Že ime »tovarniški aktiv« ni pravilno izbrano, ker ustvarja vtis o elitni skupini v podjetju in s tem ovira vključevanje vseh delavcev podjetja v skupen boj. V podjetjih je treba vse delavce mobilizirati v skupen boj za obrambo njihovih interesov, ustvarjati enotno delavsko fronto, delavci pa morajo sami voditi enotne odbore za vodstvo bojev v podjetju. Predvsem je pomembno ustvarjanje enotnosti v sindikatih in preseganje njihove razdrobljenosti na razredne, nacionalne in državne sindikate. V sindikatih in drugih množičnih organizacijah je treba vztrajno ter intenzivno osveščati in organizirati množice za boj. Če oblasti prepovedo kak sindikat, se je treba trdovratno in vztrajno bojevati za njegovo obnovev.«¹⁷

Na 5. državni konferenci KPJ v Dubravi pri Zagrebu (19.–23. oktobra 1940) je imel o sindikalnem vprašanju referat Aleksandar Ranković. Med nalogami KPJ v sindikalnem delu je v njegovem referatu še vedno postavljena zahteva po ustanavljanju

¹⁴ Tito, ZD, VI. knjiga, opomba 393.

¹⁵ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 197–200.

¹⁶ Peta zemaljska konferencija KPJ..., str. 204–205.

¹⁷ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 197–200.

delavskih odborov oz. sindikalnih aktivov.¹⁸ V tej točki je z Rankovičevim referatom polemiziral Edvard Kardelj, ter se zavzel, kot je bilo predhodno že pojasnilo Kominterne, za odbore delavske enotnosti, ki naj bodo čimširše zastavljeni.¹⁹ V resoluciji 5. državne konference KPJ napisani okoli 5. 11. 1940 na osnovi referatov Tita in Edvarda Kardelja, je predvideno za delo komunistov v sindikatih tudi ustanavljanje odborov delavske enotnosti, ki naj zajamejo tako delavce že organizirane v sindikatih kot tudi neorganizirane delavce.²⁰

Konec oktobra 1940 je bila v Zagrebu seja politbiroja CK KPJ, kjer je bil sprejet med drugim tudi sklep o osnovanju sindikalne komisije pri CK KPJ s predsednikom Sretenom Žujovićem.²¹ Nekaj kasneje je bila ustanovljena tudi sindikalna komisija pri CK KPS, ki so jo sestavljali Tomo Brejc, Tone Šušteršič in Ignac Tratar. Predvideno je bilo, da se sindikalne komisije osnujejo tudi pri okrožnih komitejih z namenom, da bi delovanje odborov delavske enotnosti po tovarnah in podjetjih vsklajevali preko teh komisij.²²

V noči z 29. na 30. 12. 1940 je vlada Cvetković-Maček sprejela sklep o prepovedi delovanja URSSJ. Ta ukrep ni bil ravno nepričakovan, po drugi strani je za delo v sindikatih imela KP že izoblikovan način delovanja, tako da v osnovi delovanja ni bilo potrebno bistveno spreminjati. Najpomembnejša ukrepa KP sta bila, da je vodstvo sindikalnega dela v celoti prešlo neposredno na KP oz. na sindikalne komisije pri partijskih komitejih. Ta ukrep je posledica dejstva, da prepovedani URSSJ ni šel v ilegalo in tako tudi ni imel več vodstva. Drugi ukrep, ki je povezan z ukinitvijo URSSJ je preusmeritev članov KP k delu v nerazrednih sindikatih, s podobnim ciljem, kot v sedaj prepovedanih URSSJ, tj. zavzemanje teh sindikatov od znotraj.

Za uresničevanje teh nalog, se je po daljšem času vodstvo KP odločilo za komuniciranje s svojim članstvom prek okrožnic. Da je bilo v tem času v osredju zanimanja ravno delovanje KP v sindikatih, kaže tudi vsebina prvih treh okrožnic, ki se nanašajo na konkretizacijo in način izvedbe tega delovanja. Posebej poraste, v tako nastali situaciji, pomen odborov delavske enotnosti, katerim je v okrožnicah odmerjenega večino prostora.

Dve okrožnici z zaporednima številčkama 1. in 2. je CK KPJ izdal januarja oz. marca 1941. V prvi okrožnici je poudarjeno, da se postavljajo nove naloge pred delavski razred, in se je potrebno prilagoditi novim metodam dela za mobilizacijo širokih slojev v boj za vsakdanje koristi. Ugotavlja se, da je vodstvo tega dela in ekonomskega boja prešlo v celoti na KP, zato je nujno potrebno, da se člani KP natančno seznanijo kako se bo organiziral in vodil boj. Režim se je dodobra zavedal, nadaljuje okrožnica, da v Ursovih sindikatih, kljub oviranju social-demokratskih voditeljev, nastaja jedro, ob katerem nastaja borbena enotnost v tovarnah. Po ukinitvi Ursovih sindikatov je

¹⁸ Peta zemaljska konferenca KPJ..., str. 96.

¹⁹ Isto, Predgovor str. XIV. in str. 208, Tito, ZD, VI. knjiga, opomba 343.

²⁰ Isto, str. 240.

²¹ Isto, Kronologija, str. 597.

²² Luštek Miroslav, Delavska enotnost in Osvobodilna fronta v Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966/1-2, str. 308-309 (dalje Luštek, DE in OF...).

zato potrebno okrepiti delo za nastajanje borbene enotnosti vseh delavcev, zato je potrebno po tovarnah ustanavljati odbore delavske enotnosti. Čeprav je URSSJ prepovedan in ne bo postal ilegalen, ne morejo njegovi člani ostati povezani in morajo predstavljati jedro borbene enotnosti. Toda odbori delavske enotnosti se ne ustanavljajo le iz teh delavcev, je še posebej poudarjeno v okrožnici, temveč iz vseh delavcev ne glede na sindikalno ali politično pripadnost. Poleg tega se morajo člani KP bolj zavzeti za delovanje v nerazrednih sindikatih in se včlanjevati v te organizacije, z namenom da aktivirajo članstvo v teh sindikatih.²³

Medtem ko prva okrožnica daje splošne napotke za delovanje, je druga namenjena konkretnim organizacijskim vprašanjem z navodili na kakšen način naj se ustanavljajo odbori delavske enotnosti. Naloga partijskih organizacij je, piše v okrožnici, da v vseh industrijskih centrih osnujejo sindikalne komisije, ki pa niso samostojna telesa, temveč le pomožni organi partijskih komitejev, ki morajo posebno skrb posvetiti različnim sindikalnim vprašanjem. Posebej je razčlenjena vloga in pomen odborov delavske enotnosti, ki naj se ustanovijo v vsaki tovarni. Poudarjeno je, da ti odbori nimajo trdne, ustaljene organizacijske oblike, temveč so štab ob katerem se morajo zbirati vsi delavci v podjetju, ne glede ali so člani JSZ, NSZ ali kake druge organizacije. Samo delo odborov delavske enotnosti vodijo komunisti po navodilih partijskih organizacij. Odbori naj bodo oporišče za priprave ali izvajanje vseh delavskih akcij v podjetjih. V dejavnost odborov sodijo boj za svobodo delavskega razreda, sindikalna akcija (mezdni boji, boj za kolektivne pogodbe...). O vseh teh vprašanjih naj se odbori posvetujejo in razpravljajo z delavci.²⁴ Obe okrožnici sta bili pri članih KP, ki naj bi po tovarnah organizirali odbore delavske enotnosti, vsaj tako je posredno razvidno iz okrožnice številka 3., nastale že za časa okupacije v drugi polovici aprila 1941, v veliki meri napačno razumljeni. Pomen odborov so si organizatorji napačno razlagali, češ da so odbori delavske enotnosti nadomestilo za Ursove sindikate, ali da so po organizacijski obliki enaki sindikatom, da je njihova naloga samo ekonomske akcije, da so odbori delavske enotnosti ime za novo organizacijo.²⁵

Okrožnica številka 3, ki je pravzaprav pojasnilo k okrožnici št. 2, žal ni ohranjena v celoti. Manjka namreč druga stran oz. del 1. točke, 2. 3. (v celoti) in delno tudi četrta točka. V njej so podrobneje prikazani vzroki, ki so privedli do odločitve, da se organizirajo odbori delavske enotnosti. Obstajata namreč dve hotenji, pojasnjuje okrožnica, eno je hotenje delavcev po enotnosti, drugo je hotenje kapitalistov po razbijanju te enotnosti. Tudi pri združevanju delavcev sta dve smeri, nadaljuje okrožnica, in sicer kapitalistična, ki ustvarja sindikate na nacionalni in verski pripadnosti, ter komunistična, ki gradi enotnost delavstva na podlagi boja za njihove skupne interese. Ta enotnost se gradi ob najbolj drobnih vsakdanjih vprašanjih, od spodaj navzgor, ne da bi hkrati odpirali vsa vprašanja, ne da bi takoj segali v versko, nacionalno in politično prepričanje. Takoj ko komunisti zagotove enotnost od spodaj v akciji, začnejo z akcijo,

²³ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 136-138.

²⁴ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 144-148.

²⁵ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 188-194.

ki se ji bodo social-demokratski voditelji ali uprli ali jo bodo sabotirali. S tem pride do diferenciacije med delavci, ki spoznajo razliko med razrednimi in nerazrednimi sindikati. Temu sledi, po mnenju sestavljalcev okrožnice, da se ti delavci ločijo od svojih sindikalnih voditeljev, kar pa utrjuje enotnost delavcev od spodaj, omogoča združevanje delavskega razreda in zato se morajo ti odbori imenovati odbori delavske enotnosti. Naslednjih nekaj točk iz okrožnice ni ohranjenih, temveč se nadaljuje tekst okrožnice, z nalogami, s katerimi naj se odbori delavske enotnosti ukvarjajo. Posebej je povdarjeno, da naj odbori ne izvajajo le ekonomskih akcij, ki sicer predstavljajo začetno stopnjo, ampak naj se te akcije sčasoma stopnjujejo v politične akcije. Delovanje odborov delavske enotnosti ni z ničemer omenjeno, ker se tudi boj delavskega razreda ne omejuje le z ekonomskim bojem, pojasnjuje okrožnica. Odbori delavske enotnosti naj se organizirajo na podlagi organizacijske strukture partijskih celic in sicer v vsaki tovarni posebej, v večjih tovarnah pa po oddelkih. Glede zagotovitve vodstva, zahteva okrožnica, da morajo odbore reorganizirati in voditi partijske enote, ki določijo tovariša, ki bo neposredno vodil delovanje odborov delavske enotnosti.²⁶ Drugi vir, kjer se omenjajo odbori delavske enotnosti, so letaki, ki jih je KP izdajala v tem času. Obstajata dva letaka, ki se nanašata na volitve obratnih zaupnikov, ki so bile predvidene za januar 1941, vendar do teh volitev ni prišlo. Že decembra 1940 je KP izdala letak z nazivom »Dragi prijatelji«, kjer je v skladu s tedanjim načinom delovanja KP, t. j. neposrednega zbiranja množic okrog KP (t. i. LF od spodaj), postavlja kot »glavno nalogo vsakega delavca, da bodo volitve potekale v znaku borbe za delavsko enotnost proti razbijaškemu strokovnemu sindikatom.«²⁷ Ob razpustu Ursovih sindikatov je bil izdan letak »Delavcem in nameščencem« (januar 1941), kjer se priporoča delavcem, da naj postavljajo liste delavske enotnosti in sami izvedejo volitve delavskih zaupnikov.²⁸

Poleg okrožnic in letakov se pojavljajo pozivi k ustanavljanju odborov delavske enotnosti tudi v časopisih *Ljudska pravica* (februar 1941, št. 2) in *Glas delovne mladine* (cikl. I., 1. 3. 1941),²⁹ vendar razen pozivov ne izvemo nič konkretnjšega o morebitnem delovanju odborov delavske enotnosti, ne iz letakov, ne iz časopisnih virov.

Analiza vsebine okrožnic omogoča, da spoznamo vse bistvene sestavine (način organiziranja, pomen in vloga namenjena odborom delavske enotnosti...) kako naj bi odbori delavske enotnosti delovali. V arhivskem in časopisnem gradivu tistega časa, sicer nasploh skromnem po obsegu, o dejavnosti odborov ni zaslediti nobenih zapisov, ki bi pričali o obstoju ali dejavnosti odborov delavske enotnosti. Bržkone je pomanjkanje virov tudi eden izmed razlogov za skopo obdelanost tega obdobja v znanstveni literaturi, posebej še v primerjavi z nekaterimi predhodnimi in še posebej sledečimi obdobji. Če se omejimo zgolj na literaturo, ki omenja tudi delovanje odborov delavske enotnosti v tem času, nam je zaradi omenjenih razlogov, lahko ta literatura, kot bomo videli, le delno v pomoč.

²⁶ Isto.

²⁷ Zgodovinski arhiv CK ZKS (ZA CK ZKS), fond CK KPS, škatla 4.

²⁸ Isto.

²⁹ Kresal France, *Sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1929 do 1941 in akcijska enotnost delavstva v Por slovenskega delavstva v delavsko enotnost*, Ljubljana 1982, str. 144-145.

Analize dotične literature se bom lotil po časovnem zaporedju, kot so zapisi nastali. V spremni besedi k ponatisu medvojnih letnikov lista Delavska enotnost je Tone Fajfar, kot eden izmed pobudnikov medvojne organizacije Delavska enotnost, ki se je tudi največ ukvarjal z raziskavami o njej, med drugim zapisal o predvojnem delovanju odborov delavske enotnosti: »V tovarnah in rudnikih so se začeli ustanavljati akcijski odbori delavske enotnosti. V duhu enotnega nastopa so bile izvedene številne tarifne akcije, delavstvo je začelo javno demonstrirati proti draginji kakor tudi proti fašizmu in nacizmu. (...) Okupatorji so takoj po zasedbi začeli uvajati pri nas svoj fašistični red in s tem v zvezi tudi svoje sindikate. Z okupacijo je bilo mahoma konec vsakršnega legalnega sindikalnega dela (...) OF je vključila v svoje vrste skoraj brez izjeme vse nekdanje organizirane delavce. V njenem okrilju je delavstvo spočetka tudi izvajalo nekatere tarifne akcije, seveda ilegalne, ki so rodile lepe uspehe. Toda borba se je vedno bolj prenašala s sindikalnega na politično področje. Znova so oživel odbori delavske enotnosti, ki so si naredili glavno nalogo vključevanja delavstva v vsenarodno borbo. Odbori delavske enotnosti so začeli z aktivno borbo, s sabotažo, z zbiranjem materialne pomoči ter z mobilizacijo v Narodno zaščito in partizanske odrede. Onemogočali so širjenje vpliva fašističnih sindikatov, razkrivali kolaboracioniste ter okupatorske priganjače ter posebno preganjali izdajalce iz delavskih vrst. Okupator, posebno na nemškem zasedbenem ozemlju, je skušal do skrajnosti izkoristiti industrijski potencial (IO OF je zaradi tega večkrat naslavljala pozive na zaposleno delavstvo z navodili za sabotažo in odhajanje v partizane. V ta namen je tudi posebej organizirala v podjetjih odbore delavske enotnosti. Ti odbori so čedalje bolj izgubljali značaj ilegalne strokovne organizacije ter so postajali politični organi osvobodilne borbe.«³⁰ Fajfar za svoje trditve ne navaja nobenih virov, torej naj bi sklepali, da gre za podatke spominskega izvora. Svoje trditve, da so ODE obstajali pred vojno v mnogih tovarnah, ter so postali zamerki organizacije OF na svojih območjih, sicer še na več mestih ponavlja tudi kasneje.³¹ Pri tem najbolj preseneča, da Fajfar, tudi sam ustvarjalec predvojne sindikalne zgodovine, kljub ne preveliki časovni odmaknjenosti (okoli 10 let), ni prav nič natančen v opisovanju odborov delavske enotnosti. Delovanje Delavske enotnosti formulira zelo splošno, brez konkretnjših krajevnih, časovnih ali celo kvantitativnih opredelitev. Iz omenjenega besedila se zdi, da nekako zamenjuje dejavnost odborov delavske enotnosti, nastalih po konferenci in ustanovitvi glavnega odbora DE (7. 11. 1942), in njihovo dejavnost pomika že na začetek okupacije. Medtem ko za Fajfarjeve trditve o razširjenosti odborov delavske enotnosti pred vojno in njihovem preoblikovanju v odbore OF, razen za revirje in delno za Ljubljano, o katerih bo še govora v nadaljevanju, ni drugih podatkov, pa lahko z gotovostjo zatrdimo, da trditve »ti odbori so čedalje bolj izgubljali značaj ilegalne strokovne organizacije ter so postajali politični organi osvobodilne borbe« ne ustreza vlogi odborov delavske enot-

³⁰ Fajfar Tone, Pripombe in pojasnila k Delavska enotnost. Ponatis prvih letnikov, ki so izhajali v letih osvobodilne vojne in ljudske revolucije, izdal Republiški svet ZSS, Ljubljana 1954, str. 144-145 (dalje Delavska enotnost, Ponatis...).

³¹ Fajfar Tone, Delavska enotnost v Sindikalno gibanje na Slovenskem, izdal IZDG ob 9. kongresu ZSS, Ljubljana 1978, str.13.

nosti, kot je bila predvidena v okrožnicah CK KPJ. Ocena, da gre za sindikalno organizacijo ne drži, kot smo na podlagi analize okrožnice že ugotovili, temveč odbori delavske enotnosti predstavljajo nekakšno množično organizacijo, katere osnovni cilj je pridobivanje oz. širjenje vpliva med delavci, pojasnjevanje komunističnih idej in pridobivanje članstva za KP. Glede na strukturo teh odborov, ki niso imeli določene organizacijske oblike in kroga delovanja, temveč je njihova osnova partijska celica, so tudi zelo vprašljive trditve o prenehanju odborov delavske enotnosti v odbore OF. Trditve o odborih delavske enotnosti kot jedrih odborov OF, si ne gre predstavljati v nekem shematskem pomenu t.j. o spreminjanju organizacij iz ene v drugo, ker se zdi povsem jasno, da so bile partijske celice, kot osnova odborov, tudi žarišča prvih odborov OF.

V razpravi Miroslava Luška »DE in OF«³² lahko preberemo: »Čeprav so bili osnovani prvi odbori šele jeseni 1940, množično pa šele tik pred aprilskim zlomom, so imeli za seboj že izkušnje, pridobljene iz akcijskih in protidraginjskih odborov. Ob okupaciji odbori delavske enotnosti niso zamrli, temveč je Partija stare odbore utrjevala in ustvarjala nove. Posebno vlogo so odigrali na Gorenjskem, Štajerskem in rudarskih revirjih. To je okupator poskušal nepoškodovan industrijski potencial razširiti in proizvodnjo preusmeriti za vojaške razmere. V odbore so vključevali nove člane narodno zavedne delavce, ki so bili proti okupatorju sovražno razpoloženi.« Vse omenjene podatke moramo sprejeti s precej zadržka, ker v tem delu razprave niso upoštevani osnovni elementi vsakega besedila z znanstvenimi težnjami, ker ni znanstveno kritičnega aparata. Avtor namreč ne navaja vira iz katerega je črpal te podatke.

Ti, v marsičem vprašljivi podatki so pravzaprav vse, kar zvedemo iz literature, o delovanju odborov delavske enotnosti v tej dobi v Sloveniji razen za rudarske revirje, kjer je Lojze Požun v delu »Trbovlje v NOB 1941/42«, postregel tudi z nekaj konkretnimi podatki o delovanju odborov delavske enotnosti na tem področju. Predvojni organizator delavske enotnosti v revirjih je bil Fric Keršič,³³ s kasnejšim partizanskim imenom Gal. Znani so tudi nekateri odbori, ki so delovali na dnevnem kopu Neža, ki sta ga vodila Rudi Ahac iz Planinske vasi in Oto Valenčak, na rudniški separaciji, v kateri so delovali Naglič, Zemljak, Gornik, Zupančič, na zahodnem obratu pod vodstvom ing. Vladimirja Jana, na vzhodnem obratu ter na Dobrni, ki sta ga vodila Ludvik Čop in Peregrin Burja.³⁴ Delavska enotnost v revirjih naj bi v januarju 1941 izvedla mezдно akcijo za zvišanje plač, zaradi česar se je našlo čez 30 udeležencev akcije v zaporih.³⁵ Odbori delavske enotnosti v revirjih so odigrali tudi pomembno vlogo v pridobivanju pristašev v Protiimperialistično oz. Osvobodilno fronto. Pridobivanje pristašev je namreč potekalo na obeh ravneh in sicer »od zgoraj« z dogovarjanjem z izbranimi predstavniki nekdanjih delavskih strokovnih in političnih vodstev, ter »od

³² Lušek, DE in OF..., str. 309.

³³ Požun Lojze, Trbovlje v NOB 1941/42, izdal Občinski odbor ZRB NOV Trbovlje, 1986, str. 132 (dalje Požun, Trbovlje v NOB...).

³⁴ Isto.

³⁵ Požun, Trbovlje v NOB..., str. 190.

spodaj«, med delavci po deloviščih in obratih na že obstoječi osnovi odborov in skupin delavske enotnosti.³⁶ Potek pritegovanja pristašev v vrste OF, preko odborov delavske enotnosti, opiše Lojze Požun takole: »Okrožni komite (KPS) Revirji je takoj po vojni nadaljeval z obnavljanjem in utrjevanjem delavske enotnosti, še zlasti zato, ker so lahko v njenih že obstoječih, obnovljenih in na novo ustanovljenih jedrih komunisti po vseh industrijskih in rudniških obratih, zunanjih, jamskih, celo po posadnih tretjinah še na najbolj nevpadljiv način v novih razmerah med delavstvom izpolnjevali svoje naloge. Povsod so družno z izpred vojne preverjenimi in naprednimi sindikalisti, pripadniki delavske enotnosti (...) na deloviščih previdno preizkušali sodelavce enega za drugim in jih pridobivali v svoj uporniški krog. Najbolj prizadevni zaupniki so se sčasoma razvijali v zanesljive aktiviste, ki so iskali somišljenike naprej, se združevali v manjše skupinice, običajno po dva, tri, štiri, izvrševali naloge, ki so prihajale z navodili iz prikritih virov, za katerimi pa je bilo vsekakor moč slutiti trdno in organizirano vodstvo. Čeprav ne formalno organizacijsko povezane v sedanjem smislu: predsednik – tajnik – blagajnik – članstvo, so take ilegalne združbe v obliki delavske enotnosti s svojo idejno opredelitvijo vsekakor predstavljale osnovne odbore Protiimperialistične oz. Osvobodilne fronte.«³⁷ Opis pridobivanja privržencev in sam način delovanja odborov delavske enotnosti, se zdi, še najbolj ustrezen, od vseh opisov v obstoječi literaturi, glede na navodila, ki jih je CK KPJ dal v svojih okrožnicah.

Med redkimi, ki se spominjajo podrobnosti o delovanju delavske enotnosti v tej dobi, je Janko Rudolf, ki je, kot sam pravi, bil v celici KP določen jeseni 1941 za poverjenika za delavsko enotnost. Sam meni, da se v letu 1941 v Ljubljani odbori delavske enotnosti še niso oblikovali, temveč da so delovali kot skupine s poverjeniki, ki so zbirali tudi gmotno pomoč za osvobodilno gibanje. Konec oktobra ali začetek novembra 1941 naj bi se poverjeniki delavske enotnosti za območje, ki približno ustreza sedanji občini Ljubljana–Bežigrad, zbrali na sestanku, ki sta ga vodila Franc Leskošek in Pepca Kardelj. Na sestanku naj bi prišli poverjeniki delavske enotnosti iz Tekstilne industrije Eiffler (danes Dekorativne), tapetarstvo Zakotnik, tapetarstvo Ravnikar, Tuba, Avtomontaža in EKA (danes TKG). Na sestanku je bilo govora o nalogah delavske enotnosti, poverjeniki pa so poročali o svojem delu. Janko Rudolf pravi, da do nadaljnjih sestankov ni prišlo, ker je bila v začetku decembra 1941 aretirana Pepca Kardelj.³⁸ Te sicer zanimive trditve, se ne ujemajo z izjavo Pepce Kardelj, ki jo je dala časopisu »Delavska enotnost« leta 1982. Na vprašanje kaj lahko pove o sami ustanovitvi delavske enotnosti, je Pepca Kardelj odgovorila, da je podatke o tem dobivala le posredno, preko pisem, ki jih je dobivala v zapor v Italiji.³⁹

³⁶ Požun, Trbovlje v NOB..., str. 128.

³⁷ Požun, Trbovlje v NOB..., str. 130–131.

³⁸ Rudolf Janko, »Jeseni leta 1941 sem postal poverjenik« v listu Delavska enotnost, dne 23. novembra 1987, številka 46–47, str. 58.

³⁹ Pogovor s Pepco Kardelj o gibanju za delavsko enotnost v članku »Moč delavskega razreda je v enotnosti« v listu Delavska enotnost, dne 14. oktobra 1982, številka 42.

4. Krščanski socialisti in delavska enotnost

Krščanski socialisti so dokončno odločitev za sporazum in sodelovanje s komunisti sprejeli poleti 1940 na tajnem sestanku vodilnih levo usmerjenih članov širšega vodstva Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) in ljudi iz kroga dr. Aleša Stanovnika v Laškem.⁴⁰

Z ustanovitvijo Zveze združenih delavcev (ZZD) novembra 1935,⁴¹ ki je delovala v sklopu vsedržavnega Jugoslovanskega radniškega saveza (Jugoras), je dobila JSZ, ki je do tedaj edina organizirano delovala med krščanskim delavstvom, nevarnega tekmeča. Za ZZD se je uporabljal tudi izraz »režimski« sindikat, glede na njeno povezanost z vodstvom katoliške stranke, ki je v tistem času v okviru vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), predstavljala v Sloveniji vladno stranko. Z namenom, da izpodrine vpliv JSZ med krščanskim delavstvom, je bila ZZD namenjena posebna naklonjenost s strani vodstva katoliške stranke, kateremu je s svojo samosvojo politiko JSZ povzročala obilo preglavic. Zaradi tega je bila med vodstvom JSZ močno razširjena bojazen, da bo prišlo do prepovedi delovanja JSZ s strani režima.⁴² Še posebej po obtožbi na konferenci duhovnikov ljubljanske škofije marca 1940, ki je JSZ odrekla krščanski značaj in ki jo je čez mesec dni potrdil tudi ljubljanski škof Rožman, se je zdelo, da prepoved delovanja JSZ ni več daleč.

Medtem ko so se na vodstvo JSZ zgrinjali temni oblaki, kjer se je poleg grozeče zunanje nevarnosti, zdela še nevarnejša namera vodstva katoliške stranke, da izobči vodstvo JSZ iz krščanskega občestva, je med vodstvom JSZ zorela ideja, da je potrebno najti političnega zaveznika, na katerega se bodo lahko oprli v teh, za JSZ, še posebej težkih časih. Na to odločitev je v nemajhni meri vplivala pravkar omenjena mačehovska politika SLS do krščanskih socialistov. Že iz izkušnje so vedeli, da imajo socialisti zelo malo posluha za enoten nastop med delavstvom ter da imajo še posebej slabo mnenje prav o krščanskih socialistih. Po drugi strani so nekateri krščanski socialisti v svojem idejnem zorenju v tridesetih letih prišli do načelnih pogledov, ki so imeli kar presenetljivo veliko skupnih stičnih točk s pogledi komunistov.

Zaradi vseh omenjenih razlogov se je vodstvu JSZ zdelo umestno iskati oporo in zavezništvo za nadaljnje politično delovanje, prav med komunisti.⁴³

Za navezavo stikov s komunisti je bil zadolžen Tone Fajfar, ki je poleti 1940 navezal stik z Borisom Kidričem, ta pa mu je pojasnil, da je trenutno najvažnejša politična akcija prizadevanje za ustanovitev »Društva prijateljev Sovjetske zveze«. Tako oblikovan Fajfarjev stavek pa je le bolj na obziren način povedano dejstvo, da so komunisti poleti 1940 pobudo JSZ za politično sodelovanje zavrnil.

Pripravljenost komunistov za povezovanje z opozicijskimi skupinami je bila povezana s spremenjeno linijo KPJ, ki je bila sprejeta jeseni 1940 na podlagi Kominterni-

⁴⁰ Prunk Janko, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 198 (dalje Prunk, Pot krščanskih socialistov).

⁴¹ Mikuž Metod, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji (1917-1941), Ljubljana 1965, str. 479.

⁴² Stane Kovač meni, da bi do tega zagotovo prišlo, če ne bi vojna prehitela teh nakan (Izjava S. Kovača, Magnetofonski zapis... z dne 27. oktobra 1988, str. 13).

⁴³ Povzeto po Prunk, Pot krščanskih socialistov..., str. 196-200.

nega odgovora na vprašanja, ki jih je zastavil Tito.⁴⁴ Taka usmeritev je bila potrjena na 5. državni konferenci KPJ (19.–23. oktober 1940)⁴⁵ in je imela daljnosežne plodne rezultate, zlasti še v Sloveniji, ker je omogočila med drugim ustanovitev Protiimperialistične, kasneje preimenovane v Osvobodilno fronto.

Pomembnost te partijske konference (in predhodnega opozorila Kominterne) za nastanek Osvobodilne fronte je bila v strokovni literaturi premalo poudarjena oz. je bila celo spregledana. Menim, da je bil do sedaj prevelik poudarek na »Društvu prijateljev Sovjetske zveze« kot organskem predhodniku Osvobodilne fronte. Poleti 1940, ko začno z akcijo ustanavljanja tega društva, je med komunisti še močno prisoten duh resolucije sprejete na partijski konferenci na Vinjem, tako da so komunisti takrat še daleč od politike, ki je pripeljala do ustanovitve Osvobodilne fronte. Dejstvo je, da je šele spremenjena partijska linija sprejeta na 5. državni konferenci KPJ oktobra 1940, s svojo zahtevo po povezovanju komunistov z opozicijskimi skupinami, omogočila tesnejše politično sodelovanje KPS s krščanskimi socialisti in protirežimsko usmerjenim krilom Sokola. Upoštevač dejstvo, da so te tri skupine predstavljale jedro Osvobodilne fronte, je s 5. državno konferenco KPJ spremenjena politična linija KP, če že ne pomembnejša kot ustanovitev »Društva prijateljev Sovjetske zveze«, pa vsekakor do sedaj premalo upoštevana okoliščina pri proučevanju nastanka Osvobodilne fronte. Ker bi me podrobnejša razčlemba tega vprašanja preveč oddaljila od v naslovu zastavljene tematike, sem se zadovoljil s tem kratkim ekskurzom, ki daje nekoliko drugačne poudarke ter opozarja na do sedaj premalo upoštrevane okoliščine iz še ne povsem razjasnjene zgodovine nastanka Osvobodilne fronte.

Do navezave stikov med krščanskimi socialisti in KPS je prišlo, kot se spominja Tone Fajfar »nekega jesenskega deževnega dne«, pri čemer smemo domnevati, glede na zgoraj omenjena dejstva, da se je to zgodilo po 5. državni konferenci KPJ, ki je potekala v začetku oktobra 1940. Tega natančno neugotovljivega jesenskega dne je Boris Kidrič odpeljal Toneta Marinčka in Toneta Fajfarja k Francu Leskošku, ki je takrat že živel v ilegali blizu Polja pri Ljubljani.

Pogovori so tekli o tesnejši povezavi delavcev JSZ s komunisti na terenu.⁴⁶ Domenili so se o vseh podrobnostih o skupnih akcijah po tovarnah.⁴⁷ Sklenjen je bil torej nekakšen ustni akcijski sporazum med predstavniki JSZ in KPS. Stane Kovač se spominja, da je to v praksi pomenilo, da naj bi pri volitvah obratnih zaupnikov komunisti podpirali izvolitev zaupnikov JSZ, kjer so le-ti kandidirali in obratno, da naj bi JSZ podpirala izvolitev komunističnih kandidatov. Podobno sodelovanje naj bi dosegli tudi v različnih delavskih akcijah.⁴⁸ Fajfar na več mestih trdi, da so ustanavljali po tovarnah, rudnikih in obratih odbore delavske enotnosti,⁴⁹ vendar tega nikjer podrobneje

⁴⁴ Tito, ZD, VI. knjiga, str. 197–200.

⁴⁵ Peta zemaljska konferenca KPJ..., str. 204–205.

⁴⁶ Tone Fajfar, *Odločitev* (2. izdaja), Ljubljana 1981, str. 22 (dalje Fajfar, *Odločitev*...).

⁴⁷ Fajfar Tone, »Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte« v *Novi svet* 1946, str. 318–319 (dalje Fajfar, *Nekaj spominov*...).

⁴⁸ Izjava Staneta Kovača (magnetofonski zapis razgovora odbora medvojnega aktiva OF Ljubljana z dne 8. junija 1988) (dalje *Magnetofonski zapis*...).

⁴⁹ Fajfar, *Nekaj spominov*..., str. 318.

ne opiše. Nikjer konkretno ne navaja nobenih imen, tovarn, števila odborov, kjer naj bi le-ti nastajali, kot skupne organizacije JSZ in KPS. Po drugi strani v svojih spominih Fajfar omenja, da mu je v svojih pogovorih Boris Kidrič predlagal, da naj krščanski socialisti (KS) podprejo ustanavljanje odborov delavske enotnosti po tovarnah.⁵⁰ To pa je bistvena razlika, ker podpiranje ustanavljanja teh odborov po tovarnah s strani KS lahko štejemo kot eno izmed oblik sodelovanja utemeljenega v t.i. akcijskem sporazumu med JSZ in KPS, podobno kot so to predstavljali podpiranje pri volitvah obratnih zaupnikov, skupno nastopanje v protidraginjskih akcijah itd., to pa seveda še ne pomeni, da predstavljajo odbori kakšno skupno organizacijo. Če pustimo ob strani te iz besedne analize izvirajoče kontradiktornosti v Fajfarjevih trditvah, ter se opremo na že omenjeno analizo okrožnic CK KPJ, lahko ugotovimo, da sam način organiziranja odborov delavske enotnosti, prek strukture partijskih celic in način delovanja teh odborov, ne dopušča povezovanja med JSZ in KPS v odborih delavske enotnosti, kot posebni skupni delavski organizaciji. Zato se zdi dosti bolj verjetne trditve Staneta Kovača, ki je bil ravno tako udeleženec in soustvarjalec takratne dejavnosti JSZ, ki pa se ne spominja, da bi v tistem času organizirali skupno delavsko organizacijo z imenom »Delavska enotnost«, pač pa naj bi sodelovanje med JSZ in KPS temeljilo na skupnem nastopu in medsebojnem podpiranju v različnih akcijah.⁵¹

5. Sklep

Kominternino ocenjevanje mednarodno-političnih razmer nastalih po sovjetsko-nemškem paktu, kjer je druga svetovna vojna opredeljena kot spopad dveh enakovrednih imperialističnih blokov, pripelje do preobrata v načinu delovanja KP po svetu. Dotedanje široko, na protifašističnih temeljih zasnovano zbiranje sil v LF, sedaj zamenja zbiranje množic neposredno okrog KP. Sama pobuda za organiziranje tovarniških aktivov, kasneje preimenovanih v odbore delavske enotnosti, je bila sprejeta v povezavi z ukrepi, ki so izhajali iz ocene političnih razmer, da se bliža trenutek revolucionarne krize, ki se je kmalu izkazala za preuranjeno, ter pričakovanja, da bo vlada Cvetković-Maček prepovedala delovanje razrednih sindikalnih organizacij, kar se je zgodilo konec leta 1940. Analiza okrožnic CK KPJ pokaže, da odbori delavske enotnosti predstavljajo način delovanja KP, ki je prilagojen specifičnosti partijske organizacije, kot izrazito kadrovske stranke v ilegali ter taktiki delovanja KP v tem obdobju. V tej dobi so značilnosti taktike KP, kot smo že omenili, predvsem neposredno zbiranje sil okrog KP v enotno fronto od spodaj. To zbiranje poteka od izoliranja množic od ostalih političnih in strokovnih organizacij ter pritegovanje le-teh mimo in proti volji ostalih strank oz. organizacij. KP razvija množično gibanje in zbira sile mimo obstoječih političnih struktur, preko neposrednega navezovanja na samo KP. V času naraščajočih življenjskih stroškov, ekonomske krize in druginje, se KP ne omejuje zgolj na »čisti« politični boj, temveč v skladu z ugotovitvijo, da vsak ekonomski boj v tistem trenutku dobiva političen značaj, razširja svoje delovanje, z zavzemanjem za reševanje

⁵⁰ Fajfar, *Odločitev...*, str. 21.

⁵¹ Izjava Staneta Kovača (Magnetofonski zapis, 8. junij 1988).

vsakodnevnih vprašanj (protidraginjske, tarifne, protivojne akcije...), tudi na področju dnevno-ekonomskih vprašanj.⁵² Prilagajanje vsakodnevni potrebam ljudi, izogibajoč se revolucionarnih fraz, je za KP pomenilo način postopnega boja, političnega osveščanja, krepitve in razširjanja svojega vpliva, kar se ujema z ocenjevanjem političnih razmer po 5. državni konferenci, kjer je ugotovljeno, da trenutne razmere ustrezajo fazi zbiranja revolucionarnih sil in pripravljanju na dogodke, ki naj bi se v perspektivi zgodili. Odbori delavske enotnosti naj bi torej predstavljali vez KP z množicami in način prek katerega KP razširja svoj vpliv in pridobiva novo članstvo. Z ukinitvijo URSSJ in prenosom sindikalne dejavnosti neposredno na partijske organizacije oz. sindikalne komisije pri partijskih komitejih, pomen ustanavljanja odborov pride še jasneje do izraza. Vloga odborov delavske enotnosti je transmisijska, zato nimajo ustajljene organizacijske oblike, so neposredno vezani na organizacijsko mrežo partijske organizacije. Iz teh analiz sledi, da odbori ne predstavljajo sindikalne organizacije, temveč obliko delovanja KP podobno množičnim organizacijam vsebujoč pri tem elemente gibanja, z namenom doseči t.i. zvezo delavcev in kmetov, katere cilj je strnitev vseh sil pod neposrednim vodstvom KP. Na podlagi zbranih podatkov je pravzaprav zelo težko določiti obseg delovanja odbora delavske enotnosti in koliko so sploh v tej dobi zares obstajali. Namreč veliko je tistih dejavnikov, ki nam preprečujejo dokončno razjasnitev tega vprašanja. Medtem ko je sama pobuda za organiziranje odborov nesporna in tudi na podlagi okrožnic CK KPJ dokumentirana, pa kot smo že omenili, o konkretni dejavnosti odborov ni primarnih virov. To seveda še ne dokazuje, da odbori delavske enotnosti niso obstajali v tej dobi, posebej še zaradi njihove organizacijske strukture ter ilegalnega delovanja. Odbori nimajo stalne organizacijske oblike, kažejo se bolj v obliki gibanja, ter so vezani na partijske celice, kar je drugi dejavnik, ki onemogoča rekonstrukcijo. Po drugi strani gre tudi za relativno kratko obdobje (konec 1940–1941) v katerem naj bi delovali odbori delavske enotnosti, kar zopet zmanjšuje možnost razjasnitve problema in vpliva, da se sodobniki takratnih dogajanj prav malo spominjajo delovanja teh odborov. Splet vseh teh dejavnikov, ki vplivajo medsebojno drug na drugega (odsotnost virov ←-----→ način organiziranja odborov, kratka doba delovanja ←-----→ nezanesljivost spominov) ne dopušča dokončne ocene o aktivnosti predvojnih odborov delavske enotnosti. Po drugi plati lahko pojasnimo načelne opredelitve predvojne delavske enotnosti, na podlagi znanih dejstev. Pomembno je zlasti, da lahko zatrdimo, da predvojnih odborov ne gre razumeti v smislu neke posebne sindikalne ilegalne organizacije ali celo, da gre za neko posebno organizacijo, nastalo kot sad sporazuma med JSZ in KPS že pred vojno.

⁵² Glej Nedog Alenka, Protidraginjske akcije v Sloveniji leta 1940 v Prispevki... 1974/1–2, str. 137–156.

L'ACTIVITE DU COMITE DE L'UNITE OUVRIERE D'AVANT LA GUERRE

R é s u m é

L'initiative d'organiser des comités de l'unité ouvrière en été 1940 est en rapport avec la manière d'agir du Parti communiste en tant que parti des cadres clandestin, et avec sa tactique dans la période d'après le pacte soviétique-allemand. A base des données recueillies, il est très difficile d'évaluer l'importance de l'activité des comités de l'unité ouvrière et en quelle mesure ils existaient effectivement à cette époque, car il ne manque pas de facteurs qui empêchent une solution complète de cette question. Tandis que l'initiative-même d'organiser ces comités reste hors de question et même documentée par des circulaires du comité central du Parti communiste yougoslave, il n'existe pas, comme on vient de le dire, des sources premières prouvant l'activité concrète de ces comités. Naturellement, cela ne prouve pas que les comités de l'unité ouvrière n'aient point existé à cette époque, spécialement en ce qui concerne leur structure d'organisation et leur activité clandestine. Les comités n'ont pas une forme d'organisation constante, ils se manifestent plutôt en forme d'un mouvement et ils sont liés aux cellules du parti, un autre facteur rendant impossible la reconstruction. De l'autre côté, il s'agit d'une période relativement courte (de la fin de 1940 au 1941) dans laquelle les comités de l'unité ouvrière auraient agi ce qui réduit encore la possibilité d'éclaircir le problème et fait que les contemporains de cette époque se rappellent très peu de ces comités. L'ensemble de ces facteurs agissant réciproquement l'un sur l'autre (l'absence des sources ←----- la manière d'organiser les comités, la période courte de l'activité ←----- des souvenirs douteux) ne permettent point une appréciation définitive de l'activité des comités de l'unité ouvrière d'avant-guerre. De l'autre côté, on pourrait éclaircir les orientations principales de l'unité ouvrière d'avant la guerre à base des données connues. Il paraît important surtout de pouvoir affirmer qu'il ne faut pas comprendre les comités d'avant la guerre dans le sens d'une organisation de syndicat clandestine ou même comme une organisation spéciale qui serait formée comme résultat d'un accord entre L'Union socialiste Yougoslave et le parti communiste slovène déjà avant la deuxième guerre mondiale.

Boris Mlakar

Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne

Okupacija slovenskega ozemlja, posebej pa še uničevalni načrti vseh treh okupatorjev, je med vsemi zavednimi Slovenci zadela na odpor. Le-ta je pri različnih ljudeh, v različnem času ter v različnih okoliščinah nastopal v različnih in menjajočih se oblikah. Svoj vrhunec in največjo učinkovitost je dosegel v obliki organiziranega oboroženega boja, ki ga je vodila Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Že na tem mestu naj poudarimo dejstvo, da je udarni in tudi revolucionarni pečat Osvobodilni fronti dajala predvsem vodstvena vloga Komunistične partije. To je ob že pred vojno prisotni idejni in politični razklanosti Slovencev ter ob novonastali »strategiji in taktiki« antagonističnih taborov postalo vir nove narodne tragedije. Iz objektivnih, zgodovinskih ter tudi novonastalih vzrokov se je tako take oblike odpora udeleževala le manjšina Slovencev, čeprav je seveda jasno, da niso bile izrabljene vse možnosti vključevanja Slovencev v aktivni odpor. Zgoraj omenjene oblike odpora so tako segale od intimne čustvene prizadetosti in odklanjanja prek pasivnega odpora pa vse do oboroženega napada na okupatorja.

Že iz zgoraj povedanega je razumljivo, da je trditev o vsesplošnem odporu relativna in postane pod določenimi kriteriji sploh vprašljiva, ko postavimo konkretne ljudi v konkretnih okoliščinah in v določenem času pod historiografski »drobnogled«. Na tem mestu ni prostora za razpravo o lestvici človeških vrednot ter morebitni prerez-poreditvi te lestvice v mejnih, to je vojnih razmerah, zato naj postavimo le trditev, da ima tudi v vojni življenje človeka in tudi širših skupnosti svoje zahteve, kar ima med drugim za posledico, da prihaja pod okupacijo tudi do sodelovanja z okupatorjem, do molčečega priznavanja njegove oblasti, do sprejemanja pomoči in skrbi od njega, do nevtralnosti itd., pri čemer je odločilen tudi konkretni položaj posameznika, zahteve in pritisk okupatorja, zahteve in pritisk narodnoosvobodilne in revolucionarne oblasti, mednarodni položaj ipd. Naš prispevek je posvečen prav pendantu narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) in revolucije na Slovenskem, se pravi gibanjem, skupinam in formacijam, ki so svoj *raison d'être* videle prav v boju z NOG in revolucijo. Gre skratka za protirevolucijo, ki se je izražala tudi v obliki aktivne politične, ideološke in vojaške kolaboracije, ki jo je okupator uporabil v svojem prizadevanju, da bi uničil NOG, torej je šlo tu tudi za elemente narodnega izdajstva.

Nosilce protirevolucije in kolaboracije je moč identificirati med poglavitnimi pripadniki predvojnega »političnega razreda«, ki je po svoji razredni logiki težil k ohra-

Vloge Slovenske zaveze seveda v nobenem primeru ni mogoče primerjati z vlogo OF na narodnoosvobodilni strani. Njen združujoči vpliv je bil komaj omembe vreden, tako da se je politično življenje protirevolucije v glavnem odvijalo na nižjih ravneh strank in društev ali ad hoc interesnih skupin. V okviru katoliške in liberalne stranke je zaradi razcepljenosti tudi prihajalo do poskusov akcijskega združevanja ter sta bila tako ustanovljena Napredna delovna skupnost, Katoliški blok itd. Socialisti so bili v protirevolucionarnem taboru skoraj anonimni, edino omembe vredno ime je bil dr. Celestin Jelenc. V vojaškem pogledu so organizirali tri legije – Slovensko, Sokolsko in Narodno, ki naj bi jih vodil Vojni svet, vsaj v obdobju delovanja vaških straž. Če omenimo še četniškega komandanta in Mihailovičevega zastopnika majorja Karla Novaka in dejstvo, da so bile prav vaše straže nekakšno lovišče vseh zgoraj omenjenih in še drugih neomenjenih legalnih, pollegalnih in ilegalnih organov, je podoba o protirevolucionarni preorganiziranosti in veliki zmešnjavi popolna. Ob vsem tem so odhajala poročila ter prihajala navodila od slovenskih članov kraljevske vlade v Londonu ter od štaba Draže Mihailovića. Bistvo teh navodil je bilo vsaj nekaj časa povsem nedvoumno – uničiti je treba partizanstvo, z okupatorjem pa taktizirati ter po vsej sili doseči t. i. narodno enotnost. Z razvojem dogodkov ter kot posledica zavezniških pritiskov pa so ta sporočila postala anemična, iščoča izhode ter sprašujoča se, pač v smislu zgoraj omenjene kvadrature kroga. Krog slovenskih članov kraljevske vlade ter sopotniških emigrantov je ustanovil svoj Slovenski narodni odbor, počasi pa se je oblikoval center pomembnih voditeljev protirevolucije tudi v Rimu. Po osvoboditvi Rima sta se dejansko ta dva centra združila. Rim je bil važen zaradi pretoka informacij ter povezav, ki so v precejšnji meri tekle prek Vatikana in tudi zato je Miha Krek prišel v to mesto. V domovini je kot krovni organ še naprej ostajala Slovenska zaveza, ki je v emigraciji in prek nje tudi pri zahodnih zaveznikih nekaj časa veljala za zastopnika večine slovenskega naroda. Po padcu fašizma, ko se je v Sloveniji pričakovalo zavezniško izkrcanje, je bila nekako v središču zanimanja četniška inačica vojaškega udejstvovanja, čeprav se to na Novakovo žalost ni ustrezno pokazalo tudi v bistvenem povečanju števila slovenskih četnikov. Tedaj je prišlo tudi do nekaterih poskusov približevanja NOG s strani vodstva bele garde z namigi, da bi lahko prišlo do združitve oziroma premirja, vendar je vodstvo NOG in seveda predvsem KPS glede na zanj nesprejemljive pogoje to odbilo.⁵ Pri tem se je v veliki meri angažiral Lojze Ude, ki pa je v veliki meri doživel le prikrit posmeh.

Po kapitulaciji Italije, ko je protirevolucija s propadom bele in plave garde doživela boleč poraz ter se je izkazala napačnost njenih kalkulacij, je pod nacističnim okupatorjem nastopil nov slovenski faktor, in sicer general Leon Rupnik v vlogi kvizlinga t.j. predsednika Pokrajinske uprave v Ljubljani. To je bilo strankarskim voditeljem v precejšnji meri dobrodošlo, saj je tako teža odkrite kolaboracije v veliki meri padla prav na Rupnika, še posebej, ker se je general odločno angažiral pri organiziranju no-

⁵ Arhiv SRS, Zbirka Lojzeta Udeta, šk.17; A IZDG, Zbirka Zorana Poliča, pismo Marku iz Ljubljane 8. 7. 1943; Edvard Kocbek, Listina, Ljubljana 1982, str. 115, 116; A IZDG, Cankar, fasc. 8/II, IRAS 29. 8. 1943.

ve kolaboracionistične formacije, domobranstva. Vzpostavitev le-tega je bilo tudi za protirevolucionarne voditelje tako pomembno, da so zaradi tega tvegali tudi status ilegalnosti. Vloga Slovenske zaveze je namreč stopila v ozadje, v ospredje pa je stopil nov organ, Protikomunistični odbor, pri čemer so nekateri njegovi člani tudi javno oziroma uradno navezovali stike z generalom Rupnikom in Erwinom Rösenerjem.⁶ Odbor je deloval tudi v letu 1944, najbolj odmevna pa je bila njegova akcija za predajo in podpisovanje t.i. »božične« protikomunistične spomenice decembra 1943.⁷

Posledica vseh teh akcij je bil nastanek močnega Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini, pozneje pa je sledila tudi ustanovitev podobnih formacij na Primorskem in Gorenjskem, medtem ko je zaradi nacističnega odpora na Štajerskem ostalo le pri omejenem delovanju četniškega odreda Jožeta Melaherja-Zmagoslava. Zanimivo je, da je samo pri teh štajerskih četnikih moč zabeležiti nekaj zavestnih oboroženih napadov na postojanke nemškega okupatorja. Odkrita oborožena podpora nacistom pa je vzbudila pomisleke tudi pri emigrantih, toda odgovor iz Ljubljane je bil, »da ljudem moramo priporočati domobrance, da si vsaj na ta način rešijo golo življenje in morejo morda enkrat tudi priti v položaj, da obračunajo s partizani«. Dalje naj že na tem mestu citiramo dele iz tega dokumenta, ki neposredno zadevajo dileme ob koncu vojne. Ivan Avsenek namreč naprej piše Kreku: »Kdaj in kako bodo domobranci branili to, kar je vsebovano v njihovem imenu, tudi proti okupatorju, o tem so mogoče samo prerokbe. Vsakdo pa je trdno prepričan, da se bo to enkrat tudi zgodilo in to nam mora za enkrat zadostovati. Gledali bomo, da prehite partizane v prevzemanju nemškega orožja, če se jim to posreči, potem upamo, da se izognemu komunistični revoluciji ob prevratu.«⁸ Tu na kraju izraženo upanje je vse bolj postajalo glavna preokupacija protirevolucionarnih načrtov in akcij. Glede na to, da je tekom leta 1944 postalo dokončno jasno, da je vojna za Nemčijo izgubljena, je v ospredje prihajala tudi zaskrbljenost za usodo domobrancev v primeru, da ob koncu razvoj dogodkov ne bo potekal po željah vodstva protirevolucije. Znamenj in dogodkov, ki so nakazovali, kako se bo končala vojna v Evropi in posebej še v Jugoslaviji, pa je bilo vse več. Začelo se je z drugim zasedanjem AVNOJ-a, ki mu je sledilo postopno mednarodno priznanje s kulminacijo v obliki sporazuma Tito - Šubašić junija 1944. Nekako v istem času se je na zahodu pričela druga fronta, osvobojen je bil Rim, v Nemčiji sami pa je kmalu sledil atentat na Hitlerja. Rdeča armada je prestopila sovjetske meje, kapitulirali sta Romunija in Bolgarija, končno pa je bil 20. oktobra osvobojen Beograd. V protirevolucionarnih ilegalnih krogih so bila vsa ta dogajanja burno komentirana, toda deloma bolj v obliki kavarniških omizij kot pa z vidika jasno določenega političnega programa. Domobranci, s katerimi so se neposredno ali vsaj posredno identificirali vsi protirevolucionarji, so že imeli za seboj prisego, v kateri se kot stran, proti kateri se je tre-

⁶ ZA RSNZ, Šmajd; Rupnikov proces, št. 1478.

⁷ Zgodovinski arhiv CK ZKS, VOS-II-2/4, poročilo 31. 12. 1943; Arhiv SRS, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 15, dopis 31. 12. 1943; A IZDG, fasc. 460/III; 112/I-II; Jutro 25.12. 1943, 28. 12. 1943 itd.

⁸ A IZDG, Cankar, fasc. 8/II, Oljar Bohinjcu 18.12. 1943; Public Record Office, FO 371/44269. Za dokumente iz tega arhiva se zahvaljujem dr. Dušanu Bibru.

ba boriti, omenjajo tudi zavezniki.⁹ Toda začuda prevladujeta še optimizem in vera v pozitiven razplet, domobranci pa, ali so bili pod velikim nemškim pritiskom ter so torej bili neobveščeni ali pa so povsem zaupali političnim voditeljem. Skupni imenovalec tega optimizma je vse bolj postajala magična beseda »Angleži«, ponekod še v povezavi s kraljem Petrom. Razvoj dogodkov v osvobojenih zahodnoevropskih deželah je do neke mere potrjeval ta optimizem, pri čemer so imeli v mislih dejstvo, da odporniška gibanja po osvoboditvi kot taka nikjer niso v celoti prevzela oblasti, še manj pa seveda tista, ki so jih vodili komunisti. Prav primer Grčije, kjer so bili slednji temu najbližje, je nekako spet potrjeval ta pričakovanja. Seveda so v teh diskusijah želje večkrat preglasile hladen razmislek in logična predvidevanja, tako da je bilo v njih, kot se je izkazalo, precej nerealnega fantaziranja.

Končni cilj in pravzaprav pogoj za vse to je bila brez dvoma zasedba naših krajev s strani Angležev. Prav poleti 1944 so bila ponovno pričakovanja o izkrcanju zveznikov nekje v Istri vsesplošna, protirevolucionarno vodstvo pa je reagiralo podobno kot leto dni prej, skušalo je okrepiti četniško akcijo, kajti četniki so kljub vsemu še imeli neko splošno avreolo odporništvu in bi se prek njih nekako dalo priključiti zveznikom. Moštvo naj bi seveda dali domobranci, toda ta akcija je več ali manj propadla, najbolj zaradi splošne negotovosti predvidevanj, na katerih je slonela, še bolj pa zaradi odločnega odpora Rupnikove linije med kolaboracionisti ter seveda odločne protiakcije nacističnih oblasti, ki so s tem v zvezi izvedle v letu 1944 več valov aretacij.¹⁰ Sicer pa na čelu slovenskih četnikov tedaj ni več stal propadli Karel Novak, temveč polkovnik, pozneje general Ivan Prezelj-Andrej, četnikom pa se je priključil tudi krščansko-socialistični dezertler Janez Marn-Črtomir.

Ob vsem tem je bilo dogajanje in delovanje v protirevolucionarnem taboru precej stihijsko in razdrobljeno, polno je bilo majhnih »disidentskih« skupin in prostih strelcev, polno njihovih stopenj legalnosti oziroma ilegalnosti. Še najbolj ustaljen in resen vtis je dajala najmočnejša sila – Slovenska ljudska stranka s svojimi izvršilnimi organi ter z močno ilegalno vojaško formacijo – Slovensko legijo. No, predvsem v pričakovanju usodnih dogodkov ter v skladu s tradicijo meščanske politike, je proti koncu leta 1944 slovenski protirevolucionarni tabor sklenil združiti svoje sile ter s tem doseči uskladitev in uspešnost svojih akcij. Šlo je za ustanovitev t. i. Narodnega odbora (NO), ki naj bi formalno pričel delovati 29. oktobra 1944. Dejansko se je to zgodilo šele sredi decembra, ko so se predstavniki katoliške in liberalne stranke dokončno dogovorili glede zastopanosti v odboru (v razmerju 7:6) ter hkrati formulirali t. i. »narodno izjavo z 29. oktobra 1944«. ¹¹ Le-ta je sedaj predstavljala politično osnovo za vse nadaljnjene akcije protirevolucionarnega vodstva, zato naj na kratko predstavimo njeno vsebino. V bistvu gre za narodnopolitični program, na kratko formuliran v štirih točkah

⁹ Janez Peršič, Domobranska prisega dne 20. aprila 1944. Prispevki XIII/1973, št. 1-2, str. 211-227; ZA RSNZ Rupnikov proces, št. 1981, 2383, 2519; Božidar Fink, Slovensko domobranstvo in njegova prisega. Vestnik XXXV/1984, št. 1, str. 3-19.

¹⁰ ZA CK ZKS, VOS-II-3/6, poročili 26. 8. 1944 in 6. 9. 1944; ZA RSNZ, Rupnikov proces, št. 1596, 1362; A IZDG, fasc. 111a/VII, Vesti 11. 4. 1944; Public Record Office, FO 371/44287.

¹¹ ZA RSNZ, Šmajd, št. 1222, 1236.

oziroma zahtevah. V prvi se zahteva državno-pravno združitev vsega slovenskega narodnega ozemlja v Zedinjeno Slovenijo, ki mora biti v geografskem, prometnem in strateškem oziru tako zaokrožena celota, da bosta zavarovana nemoteni narodni in gospodarski obstoj in razvoj slovenskega naroda. V drugi točki podpisniki zahtevajo federativno, na demokratični podlagi in socialno pravično urejeno kraljevino Jugoslavijo pod vladarsko hišo Karadjordjevičev, katere sestavni del je tudi narodna država Zedinjena Slovenija. V tretji točki se formulira razmejitev pristojnosti med zvezno državo ter narodno državo ter način sprejetja zvezne ustave. Četrta točka končno zahteva temeljito socialno in gospodarsko preosnovo, ki bo uničila gospodstvo kapitala nad delom, priznala vsem delovnim slojem, družinam in poedincem njihove socialno-gospodarske funkcije ter jim zagotovila človeka vredno življenje. V zaključku izjave stoji, da za uveljavljanje teh narodnih zahtev ustanovljeni Narodni odbor za Slovenijo kot vrhovna narodna oblast združuje začasno, dokler ne nastopijo urejene razmere, v svojih rokah pravice suverena in najvišje upravne oblasti.¹²

V bistvu so bile v tej izjavi ponovljene zahteve iz programa SLS iz jeseni 1941. Velika sprememba je bila seveda v tem, da sedaj pravice suverena in najvišje upravne oblasti niso bile več pri kraljevski vladi v Londonu, temveč v rokah NO. To je bilo torej »revolucionarno« dejanje, v katero pa je bilo protirevolucionarno vodstvo prisiljeno, pač zaradi »neurejenih razmer«. To je bil svojevrsten izraz za niz dogodkov, ki se je začel s sporazumom Tito-Šubašić in kulminiral z nastankom Demokratične federativne Jugoslavije, kraljevska vlada tudi že zdavnaj ni bila več tisto, kar je bila, Draža Mihailović ni bil več njen minister itd. Z drugimi besedami, razmere bi se zanj uredile šele, ko bi bilo NOG v vojaškem in tudi političnem smislu izrinjeno s prizorišča v Jugoslaviji, oziroma vsaj s prizorišča v Sloveniji. Vse bolj je sicer postajalo jasno, da je v jugoslovanskem merilu to skoraj čista iluzija, medtem ko je bilo za položaj v Sloveniji še določeno upanje, seveda ob predpogoju, da to ozemlje zasedejo zavezniške sile. V tem primeru pa je veljalo biti pripravljen, tako v vojaškem kot političnem smislu. Delovanje Narodnega odbora do konca vojne je treba zato ocenjevati zgolj z vidika teh predvidevanj oziroma upanj.

Narodni odbor je bil rezultat pogajanj najožjih vodstev obeh glavnih strank, zato je potem sledila akcija pridobivanja čim širše podpore med pomembnimi osebnostmi iz protirevolucionarnega tabora. Šlo je za t.i. podpisovanje Narodne izjave in do 20. decembra 1944 se je pod njo podpisalo 109 oseb s katoliške ter 19 oseb z liberalne strani. S podpisovanjem naj bi zaključili 15. januarja 1945.¹³ Sicer je NO vodil ožji odbor, vendar je bilo glavno operativno telo štiričlansko predsedstvo, prvi predsednik je bil dr. Joža Basaj, tajnika pa dr. Marijan Zajc ter dr. Albin Šmajd. Odbor se je sedaj v vseh pogledih začel pripravljati na prevzem oblasti v Sloveniji ob koncu vojne. Njegovi člani ter razni strokovnjaki iz kroga njegovih sopotnikov so pripravili skoraj vse temeljne in celo izvedbene akte, potrebne za delovanje te bodoče oblasti. Ti elaborati so zadevali celo družbenoekonomski sistem, saj je bil npr. izdelan Zakon o ustanovitvi

¹² ZA RSNZ, Šmajd, št. 1236.

¹³ ZA RSNZ, Šmajd, št. 1247.

Narodnega stanovskega sveta. Predviden je bil sistemčasne uprave, tudi na ravni pokrajin, okrožij, okrajev in občin. Ustanovljeni so bili pokrajinski odbori, vanje so bili imenovani vidni protirevolucionarni voditelji, vendar je bilo v začetku zaznati njihovo delovanje le v Ljubljani, saj so imeli slabo zaslonbo na terenu z delno izjemo Gorenjske in Primorske. V slednji je bil položaj specifičen, saj je tu že od pomladi 1944 deloval Narodni odbor na čelu z dr. Jankom Kraljem. Le-ta je nato odšel v Rim ter tam decembra 1944 umrl, medtem ko se je pa na Primorskem koncentrirala cela kopica srbskih in srbijanskih kolaboracionističnih enot, ki so se skupaj s slovenskimi domobranci borile proti enotam NOV in POS. Med njihovimi voditelji je bil srbski fašistični vodja Dimitrije Ljotić, ki je postal zelo agilen tudi na področju raznih političnih prizadevanj. Podobno kot Narodni odbor je skušal doseči akcijsko združitev vseh protikomunističnih sil v Sloveniji, posebej še na Primorskem. Videti je, da so primorski protirevolucionarni voditelji deloma zapadli pod njegov vpliv ter v tem smislu ustanovili nov Akcijski odbor, vendar pa je Narodni odbor v Ljubljani le dosegel, da se mu je podredil kot njegova primorska izpostava.¹⁴ Podobno kot vodstvo NOG je tudi protirevolucionarno vodstvo smatralo Primorsko za izredno pomembno območje, kjer naj bi se zaradi pričakovanja prihoda zavezniških sil odločalo o izidu borbe za prevlado v Sloveniji.

Glede na to, da je v tistem času vojna še trajala, je bilo jasno, da so se kljub vsemu bistvene stvari reševale na vojaškem področju. Tega se je zavedal tudi Narodni odbor, ki je v skladu s svojim načrtom o koncentraciji vseh protikomunističnih sil v Sloveniji že decembra 1944 pričel z razvijanjem koncepta o t.i. Slovenski narodni vojski (SNV). Zanimivo bi bilo vedeti, ali je ta koncept kakorkoli povezan z odlokom Draže Mihailovića, ki je 1. decembra 1944 v okviru Jugoslovanske vojske v domovini ustanovil srbsko, hrvatsko in slovensko armado ter skupino muslimanskih korpusov, hkrati pa imenoval njihove komandante.^{14a} 28. decembra sta se oba tajnika odbora sešla z Ivanom Prezljem – generalom Andrejem, ki je bil poveljnik slovenskih četnikov ter zastopnik Draže Mihailovića. Seznanila sta ga z ustanovitvijo Narodnega odbora ter njegovimi pravicami, pri čemer sta poudarila, da le-te vsebujejo tudi vrhovno poveljstvo nad slovensko oboroženo silo. General je sprejel tako stališče odbora, tajnika pa sta mu zagotovila, da njega pri ustanavljanju bodoče SNV ne bodo prezrli. Toda v kakšnem širšem okviru naj bi delovala SNV? Draža Mihailović ni imel tedaj v pravem oziru nobene podlage za svoje delo, niti ni bil priznan od kralja ali vlade za izvajanje kakršnekoli oblasti na jugoslovanskem ozemlju, deloval naj bi le kot zasebnik, ki vrši neko politiko in vodi neko gibanje. Sledila pa je pomembna napoved dr. Marijana Zajca: »Narodni odbor za Slovenijo pa hoče Mihailovića legalizirati kot načelnika štaba vrhovne komande, ki pripada kralju in mu tako dati na slovenskem ozemlju for-

¹⁴ Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*. Ljubljana 1982, str. 217; Mladen Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934–1945*. Beograd 1984, str. 320–325; N. K., *Delo srbskih prostovoljcev v Sloveniji*. Tabor 1976. št. 1–2, str. 21–34.

^{14a} Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIV, knjiga 4, št. 111, str. 430–432.

malno legitimacijo.«¹⁵ Tako stališče Narodne odbora je veljalo vse do konca vojne, vsemu mednarodnemu dogajanju navkljub. Mihailović, ki je imel tedaj že pomemben del sil v Sloveniji, je to pobudo sprejel z obema rokama ter je v začetku marca 1945 poslal Andreju depešo, v kateri se zavzema za krepitev Narodnega odbora, svetuje, naj se pošlje vse sile vanj, vendar dostavlja, da bo imel odbor prek njega čvrsto zvezo s Centralnim nacionalnim komitejem in da naj pošlje vanj svojega delegata. Ta svojevoljna vključitev v četniški CNK pa je slovenske protirevolucionarje le vznevoljila ter so v odgovoru 19. marca 1945 poudarili, da za omenjeni komite sploh še niso slišali, da črpa Narodni odbor za Slovenijo pravno osnovo za svoj obstoj in delovanje zgolj iz sklepa poslancev in drugih predstavnikov slovenskega naroda z 29. oktobra 1944 (!). Z nobenim dejanjem ne bo NO prejudiciral stališča slovenskega naroda do vseh perečih vprašanj, ki bodo predmet bodočih razgovorov pri urejanju skupne federativne države. Ponovno pa je bilo zagotovljeno, da je Narodni odbor v formalnem pogledu, vsaj za ozemlje narodne države Slovenije, vrnil generalu Mihailoviću položaj, ki mu ga je svoječasno vzela jugoslovanska vlada.¹⁶ Sicer pa je Narodni odbor že z uredbo z dne 3. januarja 1945 ustanovil Slovensko narodno vojsko. Kot je bilo dogovorjeno, je njen poveljnik postal general Andrej, njegov pomočnik pa Mirko Bitenc, major Slovenskega domobranstva, poveljnik Slovenske legije ter četniški komandant za vzhodno Slovenijo. Kljub prizadevanjem pa si Narodni odbor ni uspel podrediti srbskih četniških enot v Sloveniji, kjer je težave povzročal predvsem general Miodrag Damjanović, Mihailovićev delegat. Sklenjeno je tudi bilo, da naj bi poveljnik celotne Jugoslovanske vojske v domovini v Sloveniji postal general Andrej, Damjanović naj bi bil njegov načelnik štaba, poveljniki posameznih nacionalnih delov pa bi bili Kosta Mušicki, Matija Parac ter Leon Rupnik. Enotnosti pa niso dosegli, saj so srbski četniki delovali po svoje, med Narodnim odborom in generalom Andrejem je tudi nastalo določeno nasprotje, o Rupniku na čelu SNV pa seveda ni bilo govora.^{16a} Zato je narodni odbor na kraju na čelo SNV postavil Franca Krenerja, ki ga je sam povišal v generala. Povsem je pritegnil Narodnemu odboru le Ljotić, toda on se je ponesrečil pri Ajdovščini 23. aprila 1945.¹⁷ Kljub številnim povišanjem častnikov, kljub organizaciji SNV v štiri divizije ter dva odreda, kljub načrtovani mobilizaciji itd., SNV kot taka sploh ni zaživela. Predvidena je bila celo zaprisega, toda razen osamljenih glasov ni nobenih dokazov, da bi predvsem domobranci zaprisedli kralju Petru ali pa Narodnemu odboru.¹⁸ Na Primorskem se je položaj konec aprila za kolaboracioniste zelo hitro poslabšal in da bi se izognili zajetju s strani enot IX. korpusa oziroma 4. armade so se srbski in slovenski četniki ter primorski domobranci zadnjega aprila 1945 že pomaknili prek Soče. V nekem smislu so Narodnemu odboru ostali zvesti le ljotičevci, ki so se pozneje umak-

¹⁵ ZA RSNZ, Šmajd, št. 1253.

¹⁶ ZA RSNZ, Šmajd, št. 1308.

^{16a} Draža Mihailović je mimo Narodnega odbora imel z Damjanovićem drugačne načrte. Glej Zbornik dokumenata..., tom XIV, knjiga 4, št. 192, str. 962.

¹⁷ N. K., Delo srbskih prostovoljcev v Sloveniji, str. 26-33.

¹⁸ Vinko Fortuna, Kaj smo in nismo bili. Klic Triglava, št. 347, april 1968, str. 13; Stane Buda, 3. maj in Slovensko domobranstvo. Smer v slovensko državo, št. 82, avgust 1979.

nili skupaj s slovenskimi domobranci na Koroško. V Furlaniji so umikajoči se, ki jih lahko že označimo za begunce, naleteli na britanske enote iz 6. divizije 8. armade ter kmalu postali vojni ujetniki, čeprav so v začetku imeli nekoliko drugačna pričakovanja. To je jasno razvidno iz prve depeše, ki jo je 2. maja zjutraj poslal v Ljubljano četniški stotnik Julij Kuhar-Slobodan: »Nahajamo se v Furlaniji. Zavezniški delegati prišli nocoj k nam. Danes pridejo z vojsko. Smo optimisti. Zna se pa tudi dogoditi, da nas začasno internirajo. Nič zato, naša stvar bo sigurno zmagala. S partizani imamo borbe do zadnjega, posebno pri Gorici.«¹⁹ Že prejšnji dan pa je o stiku z Britanci Ljubljano obvestil general Andrej ter pri tem omenil pogovore, ki da so v teku.²⁰ Depeše so se v teku 2. in 3. maja na relaciji Ljubljana-Furlanija kar vrstile. Stotnik Kuhar je 2. maja tudi poročal, da je dr. Anton Kacin v imenu Narodnega odbora od politikov prvi prišel v zvezo z Britanci ter jim je predal memorandum. Čez slabi dve uri je Ljubljana odgovorila, da Narodni odbor pozdravlja zaveznike in prosi da takoj pridejo v Ljubljano itd.²¹

V tem času in pa v tednih pred tem je v Ljubljani med vodstvom protirevolucije vladala prava mrzlica, saj so bile pred njim domała neresljive naloge kot npr. zaustaviti prodor Jugoslovanske armade, znebiti se nemškega tutorstva, proglasiti Slovenijo za poseben subjekt v smislu mednarodnega prava, doseči, da zavezniki zasedejo Slovenijo ter, če vse to ne bi uspelo, vsaj rešiti domobrance. Po svoje se je Narodni odbor na internacionalizacijo problema Slovenije kar dobro pripravil, tako je izdal izkaznice za svoje člane tudi v angleščini, pripravil jim je diplomatski potni list (*Le gouvernement national slovène!*), ustanovil Agencijo Slovenijo, poslal ameriškemu državnemu sekretarju Edwardu Stettiniusu protest zaradi udeležbe Titove vlade na konferenci Združenih narodov v San Franciscu itd. Vse te aktivnosti, pri čemer se tukaj ne dotikamo v literaturi že obdelane problematike odnosov Narodnega odbora z generaloma Rupnikom in Rösenerjem, so potekale večkrat istočasno in vzporedno, zato jih je težko navesti v njihovem natančnem vzročnem zaporedju, zašli pa bi tudi v velike podrobnosti. Omenimo naj zato vrhunec tega dogajanja, namreč znano zasedanje na Taboru v Ljubljani ponoči 3. maja 1945. Šlo je pravzaprav za zasedanje ponovno v življenje priklícane Slovenske zaveze, ki naj bi delovala kot narodno predstavništvo, se pravi kot slovenski parlament. Res je bilo med njimi nekaj narodnih poslancev izpred vojne, toda večino članov je Narodni odbor enostavno imenoval ter jim poslal vabilo na zasedanje. Udeležilo se ga je 39 poslancev, šesterica povabljenih pa je manjkala. Prisotna sta bila tudi škof dr. Gregorij Rožman ter Mihailovičev zastopnik inž. Vladimir Predavec. Zborovanje se je proglasilo za prvi slovenski parlament, ustanovilo slovensko vlado ter proglasilo ustanovitev – nastanek Združene Slovenije v federativni Jugoslaviji ter poslalo brzojavko kralju Petru II, predsedniku Harryju Trumanu, premieru Winstonu Churchillu ter ministru (!) Mihi Kreku. Kralj je bil s tem povabljen na »svobodno slovensko ozemlje«, ostali trije pa so bili naprošeni za nujno intervencijo –

¹⁹ ZA RSNZ, Šmajd.

²⁰ Jože Melaher, Ob 30-letnici konca vojne in revolucije, Vestnik XXVI/1975, št. 7-8, str. 109, 110.

²¹ Prav tam; ZA RSNZ, Šmajd.

zasedbo Slovenije, »da se prepreči nadaljne prelivanje krvi« oziroma »nadaljne oborožene akcije partizanov proti miroljubnemu slovenskemu ljudstvu«. ²² Krek je na to takoj reagiral ter že 5. maja raznim vojaškim in političnim zavezniškim oblastem poslal pismo, v katerem je prikazal položaj v Sloveniji z vidika ogroženosti slovenskega prebivalstva in njegove »začasne vlade« od strani komunističnih napadalcev, ki sicer obvladajo samo okraja Metlika in Črnomelj ter zaprosil za zasedbo celotnega slovenskega ozemlja s strani zavezniških sil. ²³ Seveda je Krek podobne intervencije izvrševal tudi poprej, med drugim je posredoval papežu Piju XII. pismo škofa Rožmana z 20. novembra 1944, v katerem ga slednji prosi, naj pri zapadnih zaveznikih posreduje, da bi njihove sile zasedle slovensko ozemlje in Primorje in »v vsej deželi vzpostavile začasni režim pravilnosti in miru brez slehernega sodelovanja teroristične komunistične partizanske Osvobodilne fronte, kajti samo s takim ukrepom bo preprečena nova ponovitev nepotrebne, obžalovanja vrednega prelivanja nedolžne krvi«. ²⁴ Škof je svojo prošnjo ponovil tudi sedaj, 5. maja 1945, ko je poslal glavnemu stanu feldmaršala Harolda Alexandra brzojavko: »Da se prepreči nadaljne krvoprelitje in uničenje slovenskega naroda, prosim hitre intervencije po Vaših oboroženih silah v Sloveniji.« ²⁵ Vendar je bilo protirevolucionarno vodstvo v Ljubljani že 3. maja opozorjeno, da s tem verjetno ne bo nič, stotnik Kuhar je namreč sporočil, da še ni nobenih izgledov, da bi zavezniki okupirali Slovenijo prek Soče. Imajo konferenco z britanskimi častniki, ki pravijo da je to zelo težak problem in da mora Churchill sedaj »zagrizti tudi v jugoslovansko vprašanje«. ²⁶ To bi bilo tudi v skladu s pričevanjem generala Prezlja in njegovega telegrafista Bogomila Glavana, ki naj bi prejel ukaz feldmaršala Harolda Alexandra, da naj prenehajo sovražnosti med partizani in protikomunistično vojsko ter da naj se slednja v celoti umakne v Italijo, kjer ji on zagotavlja zaščito. Pričevalca žal ne navajata datuma tega ukaza. Prezelj naj bi to ukazal tudi Mirku Bitencu, ki je odgovarjal za Slovensko domobranstvo, toda slednji naj ne bi poslušal ter so se domobranci zato umaknili na Koroško. ²⁷

Toda domobranci iz Ljubljanske pokrajine in Gorenjske se v prvih dneh maja sploh niso mogli več umikati proti Primorski, ki je bila tedaj že osvobojena. Narodni odbor je imel premalo avtoritete, predvsem pa je bil preveč zaposlen z ožjimi političnimi zadevami, da bi posvečal mnogo pozornosti vojaškim vprašanjem. S tem se je ukvarjal general Rupnik, ki je zasnoval nek načrt o poslednji obrambi v zgornji Savski dolini, toda videti je, da ta njegov načrt ni imel nobenega odmeva oziroma operativ-

²² Slovenec 4. 5. 1945; Tabor 1975, št. 4-5, naslovna fotografija!

²³ Dokumenti dr. Krekove delavnosti v emigraciji. Zbornik Svobodne Slovenije 1973-1975, str. 197, 198; Jože Melaher, Iz dr. Krekove zapuščine. Vestnik XXI/1970, št. 3, str. 98-102.

²⁴ Jakob Kolarič, Škof Rožman. III. del, Celovec 1977, str. 331; Jozo Tomasevich, Četnici u drugom svjetskom ratu. Zagreb 1979, str. 398.

²⁵ ZA RSNZ, Šmajd.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Jože Sladič, Zadnji pohodi 35. čete. Tabor 1975, št. 12, str. 319. Ta vir ni posebej zanesljiv, vendar v kolikor drži podatek o ukazu feldmaršala Alexandra, je to ena od možnih razlag problema, zakaj britanske oblasti niso izročile Jugoslaviji kolaboracionistov, ki so se nahajali v Furlaniji, za razliko od onih na Koroškem.

nih posledic.²⁸ Poleg tega je Rupnik delal Narodnemu odboru še druge težave, saj je nekaj časa hotel formirati svoj odbor, vendar je končno sprevidel, da je njegova ljotičevska ekipa le preveč osamljena ter se je nato pod pritiskom politikov in škofa odpovedal komandi nad Slovenskim domobranstvom ter tudi politični funkciji predsednika pokrajinske uprave. Nadomestila sta ga taborska vlada in pa general Krener, ki je podrejenim enotam poslal depešo, da se borbe nadaljujejo.²⁹ Zaradi neuspele »ločitve« od Nemcev, zaradi močnega pritiska NOV ter zaradi nevarnosti obkolitve pa se je moral Krener odločiti za umik na Koroško. Protirevolucionarno vodstvo, ki je še 27. aprila razmišljalo o nemogoči ideji vključitve komunistov v Narodni odbor, je bilo seveda tudi prisiljeno na umik na Koroško. To je zanj pomenilo odhod v emigracijo, medtem ko je to pomenilo za večino domobrancev pot žalostni usodi nasproti.

O usodi domobrancev v primeru zanje neugodnega razpleta vojnih dogodkov so različni dejavniki razmišljali vsaj od srede leta 1944 dalje. Najenostavnejša rešitev, toda za protirevolucionarno vodstvo seveda nesprijemljiva, bi bila, če bi obe t.i. Titovi amnestiji za sodelavce okupatorjev uspeli v tem smislu, da bi prešli na stran NOV. S tem bi seveda domobranstvo kot tako izginilo. Toda med dolenjskimi, notranjskimi in gorenjskimi domobranci ne 15. september in ne 15. januar nista imela skoraj nobenega uspeha, nekaj več je bilo tega le med primorskimi domobranci, ki pa sicer niso pomenili pomembnejšega vojaškega faktorja.³⁰ Vzrokov za to je bilo več, poudarili pa bi neinformiranost, kontrolo nemških oblasti, strah pred partizanskimi sankcijami kljub nasprotnim zagotavljanjem, prepričanje v pravilnost in perspektivnost protikomunistične borbe itd. V podobnem smislu je odjeknil tudi govor bivšega ministra dr. Alojzija Kuharja na londonskem radiu v dneh od 8. do 11. septembra 1944. V njem je očitno pod vplivom britanskih oblasti pozval na enotnost, zato pa naj bi se domobranci priključili NOV. Učinka tudi njegov govor ni imel, v domovini pa je doživel porogljive in odklonilne komentarje, n. pr. v obliki letaka »Plačanci, roke proč od nas!« pa tudi članek Borisa Kidriča »Gospod Kuhar je spregovoril« ni bil najbolj prijazen. Po vojni je Kuhar zagotavljal, da je imel omenjeni govor zgolj zato, da bi rešil domobrance.³¹ Njegov ministrski kolega France Snoj je storil še več, seveda ne samo zaradi domobrancev, čeprav je res, da je imel v njihovih vrstah tudi svojega sina. Na predlog Izidorja Cankarja je prišel na osvobojeno ozemlje, se priključil NOG ter izdal izjavo ter javni poziv domobrancem, da se priključijo NOV.³² Največ posla pa si je s tem v zvezi zadal tretji bivši minister, dr. Miha Krek, čeprav v nasprotnem smislu kot prva dva. Večkrat je opozarjal n. pr. poslanika Velike Britanije pri kraljevski vladi Georgea

²⁸ Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. V. knjiga, Ljubljana 1973, str. 56; ZA RSNZ, Rupnikov proces, št. 1969, 1970.

²⁹ A IZDG, fasc. 279/IV, depeša 4. 5. 1945.

³⁰ Boris Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 194-197.

³¹ Slovenski poročevalec 15. 9. 1944; Arhiv Jugoslavije 103-13-106, Kuhar Gabrovšku 5. 9. 1944; Dr. Kuharjevi govori iz Londona. Vestnik XI/1960, št. 6, str. 102-114; XII/1961, št. 1, str. 5-9; A IZDG, Zbirka Alojza Ilije, fasc. 1; 2/II; Jutro 16. 9. 1944; A IZDG, fasc. 282/IV, z. št. 5148, 11. 9. 1944.

³² A IZDG, fasc. 441/I; fasc. 457/IIa; A IZDG, Zbirka Marijana Breclja, fasc. B/1; Public Record Office, FO 371/44262, FO 371/44384.

Rendela na problematiko protikomunističnega boja v Jugoslaviji.³³ Imel je pisne stike z Alexandrom glede položaja v Sloveniji in njene bodoče ureditve.³⁴ Njegova najvažnejša tozadevna interevencija pa naj bi bila depeša, ki jo je jeseni 1944 prek Mihailovičeve radijske postaje poslal generalu Prezlju, da bi jo oddal domobranskemu vodstvu. Vsebina depeše naj bi se glasila: »Obstoji nevarnost, da bodo domobranci po vojni izročeni titovcem. Zato naj domobranske edinice gredo v ilegalo. Eno zimo bodo že vzdržali.« Prezelj je v svojih spominih trdil, da je z vsebino depeše osebno seznanil poveljnika Organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva Franca Krenerja, kar pa je ta zanikal.³⁵ Ne glede na to, kaj je bilo s tem, pa je ostajala resnica, da so domobranci še naprej do konca vojne ostali v »legali« in pomagali Nemcem v boju proti NOG. Krek je svoje intervencije pri zavezniških oblasteh pomnožil maja 1945, v zvezi z v domovino vrnjenimi domobranci spet 7. junija in še kasneje, vendar je bilo takrat za domobrance že prepozno.

DIE SLOWENISCHE GEGENREVOLUTION MIT BESONDERER HINSICHT AUF

DAS KRIEGSENDE

Zusammenfassung

Der Autor stellt in seiner Abhandlung auf der Grundlage verschiedener Archivquellen und Emigrationsliteratur in Kürze die Bemühungen politischer und militärischer Faktoren im Lager slowenischer Gegenrevolution vor, die Besetzung Sloweniens seitens der Nationalen Befreiungsarmee bei Kriegsende zu verhindern. In dieser Hinsicht entstand eine enge Zusammenarbeit zwischen den slowenischen und serbischen politischen Faktoren, die von Dimitrije Ljotić geführt wurden und deren Ziel die Endbesetzung Sloweniens seitens anglo-amerikanischer Kräfte war. Gleichzeitig würde die slowenisch-serbische Aktion in Slowenien die Legitimität wiederholt König Peter und General Dražo Mihailović erteilen, was die Möglichkeit für die Wiederherstellung des Königreichs Jugoslawien und die Verhinderung eines endgültigen Siegs von Tito schaffen würde. In politischer Sicht hat in der Heimat der Nationale Ausschuß für Slowenien diese Aktivitäten geführt, der unter anderem die Slowenische Heimwehr, die slowenischen »četniki«, sowie verschiedene illegale Formation in die Slowenische nationale Armee organisierte. Er hat auch die s. g. nationale Aussage vom 29. Oktober 1944 formuliert und den verbündeten Mächten Aufforderungen im Sinne obiger Ziele verschickt. Der zweite wichtige Gesichtspunkt der Aktivitäten gegenrevolutionärer Führung, im Falle, es würde nicht zu einer Besetzung Sloweniens seitens Verbündeter kommen, war die Lösung der Slowenischen Heimwehr vor der Gefahr, in die Arme von Partisanen zu fallen. Hier führte auch der ehemalige Minister Dr. Miha Krek in Rom Bestrebungen. Doch die Front näherte sich, und auch die Sitzung des Slowenischen Bundes in Tabor in Ljubljana am 3. Mai 1945 und die Ernennung des Vereinten Sloweniens innerhalb des Föderativen Königreichs Jugoslawien haben der für die Gegenrevolution negativen Lauf der Ereignisse nicht gebremst. Die geplante Trennung von den Deutschen ist auch am Ende an und für sich nicht gelungen und die Slowenische nationale Armee musste sich zusammen mit den übrigen jugoslawischen Kollaborateuren teilweise nach Friaul, größtenteils nach Kärnten zurückziehen. Die Letzteren haben die Engländer Ende Mai 1945 nach Jugoslawien zurückgeschickt.

³³ Dokument iz težkih časov. Vestnik XXII/1971, št. 5-6, str. 154, 155; Jože Košiček, Dokument iz arhiva dr. Kreka. Zbornik Svobodne Slovenije 1970, str. 84-86; Dokumenti dr. Krekove delavnosti v emigraciji. Zbornik Svobodne Slovenije 1973-1975, str. 196-219.

³⁴ Arso Milatović, Pet diplomatskih misija. Rim-Sofija-Tirana. Zagreb-Beograd 1985, str. 18, 19; Pismo maršala Alexandra dr. Kreku. Vestnik XXXIII/1983, št. 1, str. 53.

³⁵ Gradivo k Vetrinju. Vestnik XVII/1966, št. 1-2, str. 32-35; št. 10-12, str. 239-241; Tine Debeljak, Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti. Zbornik Svobodne Slovenije 1967, str. 101, 102.

Zdenko Čepič

Načini zaostrovanja razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov)

Za revolucionarne spremembe, ki so bile izvedene v času narodnoosvobodilnega boja je bilo značilno, da niso želele direktno zaostrovati razrednega vprašanja. Pri revoluciji, v Jugoslaviji izvedeni v obdobju NOB, je šlo predvsem za spremembe v značaju oblasti oziroma njenih nosilcev. Šlo je torej za spremembe na političnem področju, medtem ko se je nova oblast, vrh katere je bil AVNOJ, izogibala neposrednemu razrednemu poseganju na področje ekonomskih oziroma lastninskih odnosov. Takšno usmeritev in značaj revolucije in v njej izvedenih sprememb v času NOB izpričuje »Izjava Tito – Ribar« iz začetka leta 1943,¹ pa tudi vrsta drugih izjav vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, v katerih je to zagotavljalo nedotakljivost zasebne lastnine in obstoječe stanje na področju ekonomskih odnosov.² AVNOJ kot oblika revolucionarne spremembe oblasti na političnem področju ni na svojem zasedanju novembra 1943 z nikakršnim sklepom ali sprejetim ukrepom posegal na področje ekonomskih oziroma lastninskih odnosov, niti ni neposredno govoril o kakršnihkoli družbenih spremembah, ki bi imele razredni, socialistični značaj.

Kljub temu pa so v vsem obdobju narodnoosvobodilnega boja znani ukrepi, ki so bili naravnani tako, da so posegali v družbeno ekonomske odnose, natančneje v lastninske. Vendar je za te ukrepe in za spremembe, ki so jih povzročali v lastninskih odnosih značilno, da te spremembe niso bile izvajane na osnovi odkritega razrednega spopada. Poseganje nove oblasti v družbeno ekonomske, lastninske odnose in njihovo spreminjanje je bilo izvajana v obliki »patriotične nacionalizacije«. Ta se je izvajala v celotnem obdobju narodnoosvobodilnega boja na vseh območjih, odvisno od pogojev in stopnje v razvoju tega boja, od česar je bil odvisen tudi obseg in silovitost tega načina poseganja v lastninske razmere. Vzroki za spreminjanje družbeno ekonomskih odnosov na osnovi in na način »patriotične nacionalizacije« namreč niso imeli neposrednih razrednih vzrokov, marveč posredne. Razlaščevanje (ekspropriacija) oziroma

¹ Prvo i drugo zasedanje AVNOJ (26.i 27. novembra 1942; 29.i 30. novembra 1943), po stenografskim beleškama in drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, str. 120.

² Deklaracija predsednika NKOJ Tita, z dne 17. avgusta 1944, objavljena na temelju viškega sporazuma med Titom in Šubašićem, v kateri je bilo rečeno, »da ima vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji en sam in najvažnejši smoter pred seboj – borbo proti okupatorjem in njihovim hlapcem in ustvaritev demokratične federativne Jugoslavije, ne pa uspostavljanje komunizma (podčrtal Z.Č.), kakor nam podtikajo sovražniki.« Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije. Beograd 1981, str. 552.

zaplemba (konfiskacija) kot glavni način poseganja in spreminjanja lastninskih odnosov v času NOB, pa tudi v prvem letu in pol po vojni, se je izvajala kot oblika kazni zaradi sodelovanja z okupatorjem. To sodelovanje, ki je bilo označeno kot izdaja, pa je imelo neposredno razredno ozadje, oziroma sta ga pogojevala bolj ali manj »oblast in profit«, kot je vzroke za takšno ravnanje označil Kidrič.³ Pri tem je šlo torej za ohranitev razrednih pozicij, katerih osnova in simbol je prav zasebna lastnina, z naslonitvijo na okupatorja. Sodelovanje z okupatorjem zaradi ohranitve oblasti in lastnine je dalo patriotično osvobodilni komponenti vojne v Jugoslaviji v času druge svetovne vojne tudi družbeno osvobodilno oziroma razredno komponento, ki je bila sicer zakrivanja v obliki »patriotične nacionalizacije«. Poseganje v lastninske odnose in njihovo spreminjanje – nacionalizacija – je imela sicer patriotične razloge, ki pa so bili hkrati tudi razredni, saj je šlo za sodelovanje z okupatorjem predvsem iz razredno pogojenih vzrokov.

Razvoj narodnoosvobodilnega boja na vojaškem in na notranjepolitičnem, pa tudi mednarodnem področju, je proti koncu vojne omogočal in hkrati narekoval, da so postajale spremembe na področju ekonomskih odnosov radikalnejše in razredno bolj udarjene. Še vedno pa so bile v okviru značilnem za pogoje in vsebino narodnoosvobodilnega boja, prvenstveno boja proti okupatorjem in njegovim domačim sodelavcem. Po osvoboditvi jugovzhodnih predelov države in Beograda se je začelo težišče revolucionarnosti v narodnoosvobodilnem boju, ki je bilo dotedaj izključno na političnem področju, postopoma prenašati tudi na ekonomsko. Konec novembra 1944 je tako predsedstvo AVNOJ sprejelo temeljni zakonski ukrep za spreminjanje družbeno ekonomskih oziroma lastninskih odnosov v Jugoslaviji. To je bil odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. Razlastitev oziroma zaplemba je po tem odloku doletela v prvi vrsti Nemce oziroma nemško državo, saj je postala državna lastnina vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, oseb nemške narodnosti, ki so bili jugoslovanski državljani, z izjemo tistih, ki so se borili v vrstah NOV in POJ ali so bili državljani nevtralnih držav ter se niso med vojno vedli sovražno, ter vse imetje vojnih zločincev in njihovih pomočnikov, ne glede na državljanstvo.⁴ To slednje je veljalo za okupatorjeve sodelavce. Ta ukrep je bil še vedno v okviru »patriotične nacionalizacije« in ni imel značaja neposrednega razrednega obračuna, čeprav je bil končni učinek prav takšen.⁵ V bistvu je bil tak tudi namen tega odloka in vseh drugih zakonskih ukrepov, ki so sledili ne le do konca vojne na vsem jugoslovanskem ozemlju, pa tudi po koncu oboroženega boja v letu 1945 in 1946.

³ Boris Kidrič, Zbrano delo, I. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 290. Članek »Za enotnost delavskega razreda Slovenije« je bil objavljen v Ljudski pravici 1. februarja 1943, številka 2.

⁴ UL DFJ, 2 - 25/ 06. 02. 1945.

⁵ O namenu odloka predsedstva AVNOJ z dne 21.11. 1944 glej v: Zdenko Čepič: Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, št. 1-2, str. 133-163.

Med te ukrepe, ki so značilni za spreminjanje družbeno ekonomskih odnosov od jeseni 1944 do maja 1945, to je v obdobju, ko se je začela revolucija usmerjati iz političnih na ekonomske tirnice in je dobivala nova, ljudska oblast vedno več prvin diktature proletariata, je mogoče šteti zakonske akte, ki so posegali na lastninsko področje. Ti niso imeli le skupnega vzroka in povoda, ampak tudi skupen namen. Z razlaščenjem tistih, ki so v času vojne nastopali na strani okupatorja proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ustvarjati gmotno podlago za novo državno oblast. Namen teh ukrepov je Kardelj tri leta kasneje opredelil s tem, »da je ljudska oblast dobila v roke ključne pozicije v gospodarstvu in trdno bazo za nadaljnjo borbo s kapitalističnim sektorjem.«⁶ V resnici je šlo za ukrepe, ki naj bi na eni strani oslabili ekonomsko osnovo politično in vojaško poražene buržoazije, na drugi pa okrepile materialni položaj nove državne oblasti.

Z začetkom bolj ali manj mirnodobskega načina življenja, ki se je po osvoboditvi jugovzhodnih predelov vključno z Beogradom začelo razvijati v tem delu države, so ti dobili značaj zaledja. Na teh območjih je gospodarsko življenje postajalo vse bolj tisto torišče, na katerem se je vodil boj za ohranitev oziroma potrditev dosežene stopnje v revolucionarnem spreminjanju političnih odnosov.

Takšno vodilno misel je razvil Edvard Kardelj v predavanju po beograjskem radiu februarja 1945, potem ko je bil avnojski odlok o zablembi in prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino uradno objavljen in je začel veljati. V tem predavanju, objavljenem pod naslovom O današnjih poglobitnih nalogah zaledja, ki je imelo nekakšno politično programsko funkcijo za organe oblasti, je govoril o nalogah, ki jih čakajo glede ohranjanja in utrjevanja dotedanjih pridobitev revolucije. Dejal je: »Tisti, ki niso mogli potolči ne na fronti ne politično, bodo skušali in že poskušajo, da bi nas zlomili na gospodarskem področju. Tu je sedaj pred nami fronta, nič manj važna od tiste ognjene črte, ki na njej naša slavna Narodnoosvobodilna vojska bije sovražnika ... Vojaška zmaga nad okupatorjem in njegovimi pomočniki doma, politična zmaga nad temi silami, t.j. dokončna in popolna izolacija antidemokratskih, profašističnih reakcionarnih sil od osnovnih ljudskih množic in ekonomska zmaga nad gospodarskim kaosom in tistimi silami reakcije, ki hočejo da bi »zadnji boj« proti demokraciji prenesle na gospodarsko področje, to je en sam povezan proces, ki pomeni končno zmago narodov Jugoslavije nad zatiralci.«⁷

Kardelj je torej na gospodarskem področju videl najpomembnejše težišče delovanja nove oblasti ne le v takratnem zaledju, marveč po vojaški zmagi na vsem državnem ozemlju. S tem predavanjem je v resnici začrtal pot v smeri zaostrovanja ukrepov revolucije na področju družbeno ekonomskih odnosov. Napovedal oziroma zapovedal je boj do končne zmage narodnoosvobodilnega gibanja, ki naj bi se pokazala tudi na gospodarskem področju. V resnici je Kardelj s tem predavanjem opredelil začetek tako imenovane druge faze revolucije. Zakonski ukrepi, ki jih je nova politična

⁶ Edvard Kardelj: Komunistična partija Jugoslavije v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem. V kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str.343.

⁷ Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije. Cankarjeva založba 1946, str. 99, 102.

oblast začela pomladi izdajati, so na gospodarskem področju imeli bolj ali manj jasno zastavljeno razredno opredelitev.

Konkretna gospodarska in politična situacija v predelih, ki so bili osvobojeni že od jeseni 1944, je narekovala sprejemanje ukrepov, ki so poleg povsem praktičnih, življenjskih problemov vsakdana vsebovali tudi jasno politično ost. Z neredom na gospodarskem področju, v trgovini in preskrbi, s špekulacijami, sabotажami, črnoborzijanstvom, kar vse je bilo v dobršni meri prisotno v »zaledju«, so po Kardeljevem mnenju izraženem v predavanju o nalogah v zaledju, poskušale »sile reakcije« politično omajati novo oblast in vero ljudi vanjo. Da bi se to preprečilo, je bila uvedena in izvajana vrsta zakonskih ukrepov, ki so pomenili bistveno omejevanje delovanja tistih družbenih sil, za katere je revolucionarna ljudska oblast smatrala, da ji lahko zaradi svojega ekonomskega položaja škodijo. Uvajanje ukrepov, ki so vsebovali razredno revolucionarni naboj je bila torej na eni strani nujna zahteva revolucionarne teorije in logične opredelitve vodilne politične sile narodnoosvobodilnega gibanja, na drugi pa prakse, vsakodnevnega življenja. Po vsebini so ti ukrepi imeli značaj »ekspropriacije eksproprioatorjev«.

Eden prvih in temeljnih tovrstnih ukrepov je bila valutna reforma oziroma zamenjava denarja.⁸ O tem, da je potrebno uvesti v državi enotno denarno enoto, je bilo govora že jeseni 1944, še pred osvoboditvijo Beograda in preselitvijo državnih organov vanj. Na vsem jugoslovanskem ozemlju je med vojno namreč bilo v veljavi deset različnih valut, pa so v poverjeništvu za finance NKOJ že v času bivanja na Visu razpravljali o enotni državni valuti in o zamenjavi denarja. Ob vprašanju kako naj se imenuje denarna enota DFJ – poverjenik za finance NKOJ dr. Dušan Sernec je predlagal ime »lipa«, vendar je zaradi kontinuitete obveljal dinar⁹ – se je glede zamenjave denarja postavljalo mnogo bolj pomembno in stvarno vprašanje z globljim družbeno političnim in ekonomskim značajem. To je bilo vprašanje načina zamenjeve denarja oziroma uvedbe enotne valute – dinarja.

V poverjeništvu za finance sta obstajala dva predloga; po prvem naj bi se ves okupatorjev denar in valuta kvizlinških držav, endehajevska kuna in srbski »nedičev« dinar, razglasili za neveljevne in brez vrednosti. Novi dinar pa bi bil dan v obtok neodvisno od tega razvrednotenega denarja. Po drugem predlogu pa naj bi se ves denar, ki je krožil po ozemlju jugoslovanske države med vojno, zamenjal za vsako valuto po določenem kurzu. Na koncu je prevladalo mnenje, da je druga inačica zamenjeve denarja bolj sprejemljiva. Zanj se je zavzel tudi Kardelj, medtem ko sta prvo zagovarjala sovjetska svetovalca.¹⁰ Po prvem predlogu ne bi v resnici prišlo niti do zamenjevanja denarja, marveč le do uvedbe nove valute, pri čemer bi vsi imetniki kakršnekoli valute, ki je krožila po jugoslovanskem ozemlju, bili oškodovani in kaznovani. Ta inačica bi

⁸ Več o valutni reformi leta 1945 glej v: Zdenko Čepič: Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945. Zgodovinski časopis, XXXVIII, 1984, št. 4, str. 321–334.

⁹ Dr. Obren Blagojević: Naše finansije u periodu narodnooslobodilačke borbe 1941–1945. Istorija XX veka, XIII, 1975, str. 130. O dilemah glede vprašanja imena nove jugoslovanske valute – ali bo lipa, ali perper ali dinar – verjetno ne obstaja drug vir kot navedba dr. Blagojevića, ki je kot pomočnik poverjenika za finance NKOJ sam sodeloval pri teh razpravah, tako da je njegova navedba v resnici vir prve roke.

¹⁰ Blagojević, n.d., 130–131.

prizadela vse, ki so med vojno gospodarsko delovali, bili v službah in se prebijali skozi življenje, pač pod predpostavko da so vsi ti ekonomski kolaboracionisti in vojni dobičkarji. Takšna zamenjava oziroma uvedba nove jugoslovanske valute je bila mišljena kot kazen, saj bi bil vsem imetnikom denarja, vojnim dobičkarjem, pa tudi tistim, ki to niso bili, denar v resnici zaplenjen. Tak način valutne reforme je bil zavržen kot nesprejemljiv zaradi političnega in socialnega momenta, čeprav bi bil po ekonomski strani dober. Državi ne bi bilo potrebno dati imetnikom razvrednotenega denarja nobene protivrečnosti v novi jugoslovanski valuti. Na drugi strani pa bi imel tak način politične in socialne posledice, saj bi prizadejal večino ljudi, ki z vojnim dobičkarstvom niso imeli mnogo ali nobene zveze. Prevladal je drugi predlog, zamenjava po kurzu. Kljub razrednemu značaju in neposredno zaplembenem, reparacijskem učinku prvega predloga, je tudi v primeru valutne reforme prevladalo načelo, da se ne sme prehitovati s preveč radikalnimi rešitvami.

Zakonski ukrepi za zamenjavo denarja so bili sprejeti še pred koncem vojne na vsem državnem ozemlju Jugoslavije. Dejstvo, da je na tedaj osvobojenem predelu države - v »zaledju« krožilo sedem različnih valut, je narekovalo čim hitrejšo reševanje valutnega vprašanja. Odlašanje bi imelo lahko namreč negativne ekonomske posledice za dinar, kajti nekatere valute je močno pestila inflacija, kar bi imelo ob odlašanju zamenjave lahko negativne učinke na vrednost nove jugoslovanske valute. Zakon o odvzemu iz obtoka in zamenjavi okupatorskih bankovcev je bil sprejet 5. aprila 1945.¹¹ Istega dne je predsedstvo AVNOJ sprejelo še Zakon o tečajih za odvzem iz obtoka okupacijskih bankovcev in o poravnanju obveznosti.¹² Ta zakon je bil objavljen v uradnem listu šele štirinajst dni kasneje, le dan pred začetkom menjave denarja v »zaledju«. Vzrok za takšno objavo tega bistvenega zakona za zamenjavo denarja je bil v tem, da bi se tistim, ki so imeli večje količine okupatorskega ali kvizlinškega denarja preprečila možnost špekulacije. To je bilo direktno naperjeno proti vojnim dobičkarjem, ki so med vojno nakopičili večje količine tedaj veljavnega denarja. Z objavo kurza le dan pred zamenjavo naj bi se onemogočilo špekuliranje in menjavanje raznih valut med seboj v tisto, ki je imela do dinarja določen najboljši tečaj.

Tečaji za zamenjavo so se določali glede na kupno moč denarja v posameznih predelih, kjer so veljali, na stopnjo inflacije določene valute itd. Prav slednje je bil eden od poglobitnih povodov za začetek valutne reforme še preden je bila osvobojena cela država. Zamenjava okupacijskega in denarja kvizlinških držav je bila na ozemlju, ki je bilo svobodno že od jeseni 1944, izvedena konec aprila 1945. S tem je bila valutna reforma načeloma izvedena za celotno državo, tudi za predele, kjer so se vodili tedaj zaključni boji. Uvedena je bila namreč enotna denarna enota za celotno Jugoslavijo, kar je pomenilo »zedinitev celotnega dosedanjega osvobojenega ozemlja, kakor tudi območij, ki še bodo osvobojena, v eno gospodarsko celoto.«¹³

¹¹ UL DFJ, 20 - 98/ 10.04. 1945.

¹² UL DFJ, 23 - 223/ 19.04. 1945.

¹³ Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 - 25. oktobra 1945), stenografske beleške, (dalje navajam: Zakonodavni rad P. AVNOJ i P. PNS) str. 93.

Na načelih za zamenjavo denarja, postavljenih v zakonu o odvzemu iz obroka in zamenjavi okupacijskih bankovcev, je bila po osvoboditvi celotnega državnega ozemlja izvedena zamenjava denarja še v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem in v Sloveniji. Zakone o tečajih za zamenjavo v teh predelih krožečega okupatorskega in kvizlinškega denarja je sprejelo predsedstvo AVNOJ konec junija, za Slovenijo 21. junija 1945. Z zamenjavo okupatorskih bankovcev in edinega veljavnega »partizanskega denarja«, lirskih bonov v Sloveniji za dinarje DFJ je bila valutna reforma zaključena. Uvedba enotne denarne enote je bil namreč pogoj za urejanje ekonomskih razmer in za gospodarsko obnovo.

Sočasno z odstranjevanjem posledic vojne, z obnovo, je tekkel tudi proces zatiranja gospodarskega nereda. Ta se je očitno precej razbohotil na ozemlju osvobojenem od jeseni 1944. Dejstvo, da je nova državna oblast že zelo zgodaj, v začetku leta 1945, začela pripravljati ukrepe za odpravljanje oziroma zatiranje špekulacij in gospodarske sabotaže, vsekakor kaže na širino in na politično-gospodarski pomen teh pojavov.¹⁴ Špekulacija in gospodarska sabotaža sta vsekakor pomenili nemajhen problem in nevarnost za oblast, saj bi bile lahko ogrožene njene politične pridobitve.

Špekulacija, zlasti pa gospodarska sabotaža, sta bili obliki, ki sta se kazali na ekonomskem področju, v resnici pa sta pomenili način boja proti novi oblasti. Pokazalo se je namreč, da je v prvi polovici leta 1945 na takrat osvobojenem predelu države prevladovalo svobodno tržišče nad kontroliranim. Prebivalstvo v mestih se je oskrbovalo v glavnem na svobodnem tržišču, po cenah, ki so jih določali privatniki, ki so blago imeli vsaj v večji meri kot državne ali združne trgovine. To je bila tudi posledica špekulacije, ki so jo ti izvajali pod okupatorskimi ali »svojimi«, kvizlinškimi oblastmi, ko so kopicili in skrivali blago. Po osvoboditvi se je to pojavilo na tržišču, seveda po višjih, svobodno formiranih cenah. Rast cen se je še povečala po zamenjavi denarja. Cene se skokovito rasele; v Srbiji in Vojvodini so se po zamenjavi denarja cene dvignile v aprilu za 14%, v maju 1945 pa za 20%.¹⁵ To je povzročilo, da je začel privatni sektor v trgovini in preskrbi prevladovati nad državnim in združnim. Na eni strani je imelo to ekonomske posledice, saj je začelo v obtoku primanjkovati denarja, ker so ga špekulanti kopicili, kar je krepilo njihovo ekonomsko moč. Z njo pa so lahko, ali bi vsaj lahko vplivali na nadaljnjo dezorganizacijo tržišča in nasploh vsega gospodarstva, kar bi imelo na koncu lahko tudi posledice na političnem področju. Zaradi špekulacije so nastajale težave v oskrbi, predvsem pa je povzročila rast cen na eni strani in s tem povezan realni padec plač, oziroma dohodkov zaposlenih na drugi. Plače in mezde so bile fiksirane, medtem ko so se zaradi špekulacije cene in življenjski stroški nasploh dvigali.

Da bi se takšno stanje v gospodarstvu, zlasti v trgovini in preskrbi, kjer je bil zaradi špekulacije in njenih učinkov prizadet največji krog ljudi, preprečilo, je predsedstvo AVNOJ konec aprila 1945 po hitrem postopku sprejelo Zakon o pobijanju nedo-

¹⁴ O pojavih špekulacije in posledicah glej v: Branko Petranović: Političke in pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ. Beograd 1964, str. 34-37.

¹⁵ Petranović, n. d., 33; Branko Petranović: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Beograd 1969, str. 362-363.

pustne špekulacije in gospodarske sabotaže.¹⁶ Sprejem tega zakona po hitrem postopku je bil v neposredni zvezi z zamenjavo denarja oziroma posledicami le te, ki so se kazale v rasti cen, pomanjkanju blaga na trgu, nasploh v špekulaciji, kar je prizadelo širok krog državljanov. To je bil ekonomsko – politični ukrep naperjen proti tistim, ki so želeli z dezorganizacijo gospodarskega življenja ustvarjati pogoje za politično nestabilnost in rušenje ljudske oblasti. Andrija Hebrang, predsednik Gospodarskega sveta začasne vlade DFJ, je špekulante označil kot »predstavnike tiste preteklosti, v kateri so vsestransko in brezobzirno izkoriščane težave in ustvarjane nove, da bi se preprečila izgradnja nove Jugoslavije na političnem in gospodarskem področju.«¹⁷

Za nedopustno špekulacijo je zakon štel vsako gospodarsko delovanje, katerega namen je bil tak, da se izkoristijo izredne razmere nastale zaradi vojnega stanja in okupacije in da se na tak način doseže »nesorazmerna imovinska korist na škodo narodnih koristi«. To slednje je bil sinonim za novo politično oblast, ki je temeljila na oblasti ljudskih množic.

Nedopustna špekulacija je bila v zakonu razumljena zelo široko. To je bila »vsako dejanje ali postopek, ki se započne v nameri, da se s kopičenjem, prikrivanjem, opustitvijo obvezne prijave zalog, svojevoljno ustavitvijo ali omejitvijo prodaje ali zadrževanjem zalog od prodaje odtegne blago iz prometa in se mu s tem cena zviša«, vsaka prekoračitev cen, vsaka preprodaja in verižništvo itd. Kot nedopustna špekulacija je bilo navedenih trinajst dejanj, za katera je bila predvidena kazen.

Špekulacija oziroma črnborzijanstvo samo po sebi sicer še ni pomenilo neposrednega političnega nasprotovanja oblasti, vendar pa je zaradi tistih, ki so se z njo v pretežni meri ukvarjali, pomenila nevarnost za normalno delovanje gospodarskega in tudi političnega organizma nove države. Bolj neposredni in za oblast nevarnejši pojav pa je bila sabotaža. To je zakon opredelil kot »vse, kar bi moglo škodovati koristim narodnega gospodarstva ali državni gospodarski politiki.« S tako opredelitvijo je bila torej gospodarska sabotaža razumljena kot dejanje usmerjeno direktno proti državi in državni oblasti.

Pobijanje nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže kot je to opredelil zakon, je bilo usmerjeno proti vsem, ki so se lahko s tem ukvarjali in se okoriščali. To pa so bili lahko predvsem tisti, ki so za takšno nedovoljeno poslovanje imeli materialno osnovo oziroma pogoje. Te pa so imeli tedaj predvsem posamezniki iz vrst meščanstva in pa kmetje. Nastopanje proti nedopustni špekulaciji in gospodarski sabotaži je zato pomenilo v resnici obliko razrednega boja nove oblasti proti predstavnikom stare. To je bil način »ekspropriacije ekspropriatorjev«, saj je bila kot način kazni predvidena tudi zaplemba imovine osebe obsojene zaradi ukvarjanja s takšno z zakonom prepovedano dejavnostjo. Boj proti špekulaciji in sabotaži je tako mogoče iz tega vidika uvrstiti med ukrepe »patriotične nacionalizacije«, saj je bil vzrok za kazen zaplembe v gospodarskem delovanju, »ki mu je namen, da se izkoristijo izredne razme-

¹⁶ UL DFJ, 26 - 241/ 25.04. 1945.

¹⁷ Zakonodavni rad P. AVNOJ i P. PNS, str. 158.

re, nastale zaradi vojnega stanja in posledic fašistične okupacije in tako doseže nesorazmerna imovinska korist v škodo narodnih koristi.«¹⁸

Za pobijanje nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže je zakon predpisoval ustanovitev posebnih komisij. Te so se morale ustanovljati pri krajevnih ljudskih odborih. Sestavljene so morale biti iz treh do petih članov, njihova naloga pa je bila izslediti v svojem okolju primere nedopustne špekulacije in preganjanje krivcev. Zakon je tem komisijam nalagal, da lahko tudi same opravijo zasego živil, s katerimi se je špekuliralo, v primeru da njihova vrednost ne presega 5000 dinarjev. Izrekle so lahko tudi kazen do 2000 dinarjev. V primeru, če so sodile, da je treba storilca kaznovati strožje, »bodisi na njegov hudobni namen ali na posledice dejanja«, so ga prijavile sodišču.

Kazen je sodišče izrekalo glede na storilčevo »hudobno voljo in družbeno pokvarjenost kakor tudi na velikost škode«, je bilo zapisano v zakonu. Ob denarni kazni, katero so lahko do določene višine izrekle že komisije same, je bilo kot kazen predvideno še prisilno delo od enega meseca do desetih let, zaplemba, pa tudi smrtna kazen. Denarna kazen ni smela presežati stokratne vrednosti blaga, ki je bilo predmet nedopustne špekulacije. Vsekakor že ta omejitev višine denarne kazni kaže, da je bil zakon o pobijanju špekulacije in gospodarske sabotaže strog z namenom, »da zaščiti široke ljudske množice od izkoriščanja malega števila mestnih in vaških špekulantov in saboterjev.«¹⁹ Na eni strani je šlo torej za zaščito, na drugi pa za boj proti tistim, ki so se ukvarjali z špekulacijo iz političnih razlogov.

Komisije, ki so se ukvarjale s bojem proti nedopustni špekulaciji, kakršne jih je predvidel zakon, so po namenu spominjale na podobne organe znane iz Rusije v prvem obdobju po prevzemu oblasti s strani sovjetov. Po vlogi, ki je bila namenjena komisijam pri najnižjih organih oblasti, so ti spominjali na »prodarmijo«, to je »prehrambeno vojsko« oziroma na »kombjede«, komiteje vaške revščine, ki so tudi imeli nalogo skrbeti za preskrbo. V resnici so bile komisije, formirane pri KLO-jih kot organih nove oblasti, oblika delovanja te oblasti na enem od bistvenih življenjsko pomembnih področij, pri preskrbi.

Boj proti nedopustni špekulaciji in gospodarski sabotaži je po osvoboditvi, zlasti pa proti koncu leta 1945 in v začetku leta 1946, dobil nov pomen in vlogo. Pri vrhovnih sodiščih v ljudskih republikah so bili ustanovljeni posebni sveti za sojenja tistim, ki so se ukvarjali s takšno dejavnostjo, katero je bilo mogoče razumeti kot nedovoljeno špekulacijo in gospodarsko sabotažo. To je še zaostrilo nastopanje oblasti proti takšnim pojavom. Sodišča so v več primerih izrekle tudi smrtno kazen. V teh primerih ni šlo več toliko za špekulante, ki so špekulirali s prehrabnimi artikli iz svojih vojnih zalog, jim dvigovali ceno in na ta način ustvarjali sebi neke vrste vojni dobiček, ampak je šlo bolj za neposredno delovanje proti oblasti. Šlo je za krajo oziroma za špekuliranje z državno lastnino, s čemer so se ukvarjali državni uslužbenci, kar pa je bilo po

¹⁸ Zakon o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, člen 1.

¹⁹ Glej opombo 17.

mnenju najvišjih predstavnikov oblasti napad na državo oziroma oblast. Proti temu je ta ostro nastopila.

Tako je Tito v novoletni poslanici za leto 1946 čutil potrebo spregovoriti o špekulaciji, sabotažah, črni borzi kot pojavu, proti kateremu se je treba boriti brezkompromisno.²⁰ Hkrati pa je 1. januarja 1946 izšel v obeh takratnih slovenskih dnevnikih članek Borisa Kidriča, predsednika slovenske vlade, z naslovom »Neizprosni boj špekulaciji, škodljivosti in kraji državne imovine.«²¹ Oba, Tito in Kidrič, sta boju proti špekulaciji, sabotaži, črnoborzijanstvu dala politični značaj. »Take saboterje, razsipneže ljudske imovine, tatove, črnoborzijance in švercerje je treba preganjati do uničenja, če želimo ohraniti pridobitve osvobodilnega boja«, je rekel Tito, medtem ko je Kidrič špekulante in gospodarske saboterje izenačil kar z narodnimi izdajalci. »Prvi in drugi tvegata – kroglo«, je menil Kidrič. Titove in Kidričeve besede vsekakor potrjujejo, da je šlo v primeru pobijanja nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže za zakonski ukrep z jasnim političnim namenom, katerega je mogoče označiti glede na značaj politične oblasti za razredni.

Zakonski ukrep proti špekulaciji in gospodarski sabotaži je pomenil način zaostrovanja razrednega boja že pred koncem vojne. Dejansko je bil to ukrep bolj s političnim značajem kot z gospodarskim, saj je bil tudi vzrok in povod zanj bolj političen. Špekulacija in gospodarska sabotaža sta imela v očeh oblasti in zakonodajalca na gospodarskem področju le posredno vlogo, medtem ko naj bi bila glavna podrejena političnim namenom buržoazije – preko destabilizacije gospodarstva, zlasti preskrbe pokazati na nemoč nove oblasti, kar naj bi tej škodilo na političnem področju. Nastopanje proti špekulaciji in gospodarski sabotaži je bil na ta način v resnici boj za ohranitev prodobitev revolucije oziroma za okrepitev položaja oblasti.

V vrsto ukrepov, katerih namen je bil omejevanje lastnikov kapitala ne le na političnem področju, marveč na ekonomskem, je spadal tudi zakon o odvzemu vojnega dobička, pridobljenega med sovražnikovo okupacijo.²² Sprejelo ga je predsedstvo AVNOJ konec maja 1945, potem ko je bil njegov sprejem zavrnjen na treh predhodnih sejah predsedstva, češ da ni dobro pripravljen in da zanj še ni čas. Sprejem tega zakona je imel tudi bolj politični kot ekonomski pomen. Takšno je bilo tudi mnenje Jaše Prodanovića, ministra za Srbijo v začasni vladi DFJ, ki je imel na zakon načelne pripombe in pomisleke. Po mnenju predlagatelja in večine v predsedstvu AVNOJ pa je pomenil »neobhodno potrebo, in predstavlja ustvaritev želja naših širokih ljudskih množic ... sprejetje tega zakona pa pomeni izpolnitev dolga, ki ga ima najvišje zakonodajno telo do naših narodov.«²³

Dolg, na katerega je mislil razpravljalec na seji predsedstva AVNOJ, je bila kazen za tiste, ki so v času okupacije »povečali svojo imovino izkoriščajoč bedo ljudi, gospodarske razmere in zveze z okupatorskimi oblastmi«. Zakon je bil tako usmerjen proti

²⁰ Tito: Govori i članci, II. Naprijed, Zagreb 1959, str. 142.

²¹ Boris Kidrič: Zbrano delo, II. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 454.

²² UL DFJ, 36 - 320/ 29.05. 1945.

²³ Zakonodavni rad P. AVNOJ i P. PNS, str. 244.

vsem tistim, ki so »ob izkoriščanju vojnih razmer in ljudske stiske« večali svojo imovino.

V vojni dobiček je po zakonu spadalo vsako povečanje imovine, ki jo je v kateri koli obliki imela pravna ali fizična oseba na dan 9. maja 1945, glede na stanje imovine na dan 6. aprila 1941 in je presegala 25000 dinarjev DFJ. Za vojni dobiček se je po zakonu torej štelo vsako povečanje imovine, ki je po skupni vrednosti presegala to vsoto in je bila plod gospodarskega ali drugega poslovanja med vojno v državi ali tudi izven nje ob izkoriščanju izjemnih vojnih razmer in ljudske stiske. Bistvena je bila razlika v premoženju, ne pa dokazana morebitna krivda tistega, ki je med vojno svoje premoženje povečal. Bistven ni bil tudi način povečanja, ampak razlika med višino premoženja od začetka do konca vojne. Za vojni dobiček pa se ni štel dobiček samostojnega obrtnika, če je ta zaposloval samo enega pomočnika in vajenca ter dobiček kmetovalca, v primeru, da ta ni stalno uporabljal najete delovne sile.

Glede na to, je bil zakon o odvzemu vojnega dobička usmerjen proti tistim, ki so v času vojne, v pogojih okupacije povečali svoje imetje preko zakonsko določene višine. Zakonodajalec je izhajal iz predpostavke, da takega povečanja ni mogoče doseči ob normalnem poslovanju in navadnih pogojih ter da je bil za takšno razliko med predvojnim in povojnim imetjem potreben določen kapital že pred vojno. Ob dejstvu, da je v času sprejemanja zakona o odvzemu vojnega dobička znašala mesečna plača v tovarni zaposlenega inženirja okoli desetino skupne vrednosti, od katere dalje se je vojni dobiček štel, je jasno vidna namera zakonodajalca proti komu je bil zakon naperjen. To kaže, da je bil namen tega zakona resnično razredno socialni. Odvzemanje vojnega dobička je bila torej posebna oblika razlaščavanja, ki ga je glede na vzroke mogoče tudi uvrstiti med razlastitve na osnovi »patriotične nacionalizacije«.

Postopek za ugotavljanje vojnega dobička in njegove višine je bil poverjen komisijam, ki so se morale ustanoviti pri okrajnih in okrožnih narodnih oziroma ljudskih odborih. Vojni dobiček pa je moral prijaviti vsak sam, ki se je smatral za vojnega dobičkarja, ker je svojo imovino povečal nad določeno vrednost. Komisije so nato na podlagi prijave in preverb le te preko referentov za vojni dobiček in pa zlasti preko podatkov, ki so jih zahtevali od krajevnih organov oblasti, določila višino vojnega dobička. Navodila za izrševanje zakona o odvzemu vojnega dobička, izdala jih je ministristvo za finance,²⁴ so pri ugotavljanju vojnega dobička oziroma prijav vojnih dobičkarjev dala poseben poudarek na preverjanju preko krajevnih ljudskih odborov in pa državljanov samih. »Treba je imeti na umu, da bo najboljše podatke dalo ljudstvo samo ... V ta namen je treba na konferencah pojasniti ljudstvu, da je zakon o odvzemu vojnega dobička izdan zato, da bi se vojnim dobičkarjem odvzela imovina pridobljena v času splošne bede in da se bo imovina trošila za to, da se beda ublaži.« V Navodilih je bilo naročeno, da morajo vse množične organizacije in komisije za ugotavljanje vojnega dobička postaviti posebne nabiralnike, v katere naj bi ljudje metali podatke o tistih, ki so jih sumili ali jih smatrali za vojne dobičkarje. Vsekakor se je takšen način ugotavljanja vojnega dobička prej kot slej izrodil v ovaduštvo. Na podlagi tako zbra-

²⁴ UL DFJ, 52 – 470/ 24.07. 1945.

nih informacij, udeležbe ljudi na razpravah komisij za ugotavljanje vojnega dobička in prijave samega vojnega dobičkarja, so komisije izdale odločbo, ki so jo poslale prizadetu vojnemu dobičkarju. Ta se je lahko na odločbo komisije pritožil, sicer pa je moral v roku tridesetih dni izplačati vsoto, ki mu jo je določila komisija.

Kljub temu, da je imel ta zakon glede na to proti komu je bil naperjen, bolj politični značaj, pa je z uveljavljanjem njegovih določb imel tudi gospodarski pomen. Ves odvzeti vojni dobiček je namreč šel v sklad za obnovo dežele in pomoč upostošenim krajem.²⁵ To določilo zakona je pokazalo, da je imela razlastitev vojnega dobička ob političnem tudi povsem praktičen, socialno obarvan namen. Zagotoviti sredstva potrebna za obnovo in pomoč krajem, »ki so v vojni trpeli hudo upostošenje«. To pa je imelo ob socialni tudi jasno političen namen, pokazati da ima nova, ljudska oblast pred očmi skrb za tiste, ki so v vojni najbolj trpeli in največ žrtvovali.

V zvezi s skladom za obnovo dežele in pomoč upostošenim krajem je bil tudi zakon o izplačevanju potrnil, izdanih ob zamenjavi okupacijskih bankovcev in o razpolaganju s terjatvami na vezanih računih.²⁶ Ta zakon je bil vsebinsko in po namenu povezan z zakonom o odvzemu vojnega dobička, bil pa je v neposredni zvezi z zakonom o zamenjavi denarja iz aprila 1945. Kakor oba predhodna zakona, je imel tudi ta razlaščevalski namen, ki pa je imel v veliki meri neprikrit razredni značaj. Ob sprejemanju tega zakona je Moša Pijade njegov razredni značaj pojasnil s tem, »da se odbitek, ki gre v Sklad za obnovo izvaja progresivno, to je tako, da tisti, ki imajo več in ki so zamenjali večje vsote denarja dajo tudi večji denarni prispevek v Sklad, kajti le ti so lahko pridobili okupatorske bankovce, katere so zaslužili ukvarjajoč se z raznimi posli, mnogokrat nedovoljenimi in niti ne tako čistimi in to v času okupacije in pod okriljem ter zaščito kvizlinških režimov in samega okupatorja. Prav je, da ti ljudje več dajo za obnovo države.«²⁷

Namen tega zakona je bil dvojen: na eni strani zagotoviti materialna sredstva za obnovo, na drugi pa politični, ki se je kazal skozi način zbiranja sredstev za obnovitveni sklad. Naperjen je bil namreč proti tistim, ki so zamenjali večje količine denarja, katerega po mnenju predlagatelja zakona niso zaslužili pošteno, ali vsaj ne častno. Tisti, ki je zamenjal več okupacijskih bankovcev je moral državi v korist sklada pustiti več denarja. To je bil »davek« na premoženje.

Ob zamenjavi denarja konec aprila 1945 je bilo namreč mogoče izplačevati dinarske protivrednosti za zamenjane okupatorske in kvizlinške bankovce samo do višine 5000 dinarjev DFJ, medtem ko so bila za vse, kar je bilo nad to vrednostjo, izdana potrdila. Enako je veljalo tudi za denar, ki je bil vezan na bančnih računih posameznikov. Viški nad 5000 dinarji dovoljenimi za neposredno zamenjavo, pa so bili z zakonom o izplačevanju potrnil progresivno »obdavčeni«.

Stopnje odbitkov na ta potrdila so bila različna, od najnižjega odbitka za potrdilo vrednosti 5000 dinarjev, ki je znašalo 5% od te vrednosti, do najvišjega, ki je bil kar

²⁵ UL DFJ, 39 – 345/ 08.06. 1945.

²⁶ UL DFJ, 39 – 346/ 08.06. 1945.

²⁷ Zakonodavni rad P. AVNOJ i P. PNS, str. 295.

70%. To je pomenilo, da je bilo tistemu, ki je imel potrdilo za nad 250 tisoč zamenjanih dinarjev DFJ, izplačanih 30% denarja od zneska na potrdilu, medtem ko je 70% zasegla država v korist sklada za obnovo. Stopnje odbitkov so veljale različno za različne kategorije imetnikov potrdil; proizvodnim podjetjem je bilo odvzeto od 5% za vrednost do 5000 dinarjev pa do 30% za nad 250 tisoč, ostalim podjetjem od 7% do 50%. Za fizične osebe je bil odbitek največji, od 10% do 70%. Izjema je veljala za kmetovalce, ki so se bavili z obdelovanjem zemlje kot izključnim poklicem in virom dohodka, ugodnosti pa si imele tudi združne organizacije, ustanove socialnega skrbstva in množične organizacije.

Največji možni odbitek, ki je bil uzakonjen, je imel značaj prave zaplembe. Poredno je bila to kazen za gospodarsko dejavnost v času vojne pod okriljem okupatorske oblasti, kar se je smatralo za obliko kolaboracije. V tem je imel ta zakon o izplačevanju potrdil izdanih ob zamenjavi okupacijskega denarja tudi značaj »patriotične nacionalizacije«.

Zakoni sprejeti pomladi 1945 na tedaj že osvobojenih predelih države z veljavnostjo za celotno državno ozemlje, od zakona o zamenjavi denarja, zakona o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže, zakona o odvzemanju vojnega dobička, so bili neposredno ali posredno v funkciji zaostrovanja razrednega v pogojih končevanja narodnoosvobodilnega boja. Preko teh zakonskih ukrepov nove oblasti je ta »trgala« vojaško in politično poraženi buržoaziji njeno ekonomsko moč iz rok. Ti zakonski ukrepi so bili prvi v nizu zakonov, ki so urejali razmerje med značajem oblasti in značajem gospodarstva, kar je bilo bistvenega pomena za določanje značaja v NOB priborjenih sprememb na političnem področju. S temi zakoni, ki so bolj posredno kot neposredno posegali v družbeno ekonomske oziroma lastninske odnose, se je začela »ofenziva na ključne kapitalistične pozicije« kot je ta proces označil Kidrič. V obdobju od osvoboditve pa do nacionalizacije, pa je bila sprejeta vrsta zakonov, ki so spreminjali lastništvo v smeri krepitve državne lastnine. Večina zakonov, ki so urejali lastninske zadeve in način njihovega spreminjanja je bilo sprejetih v prvem obdobju po osvoboditvi, še pred zasedanjem AVNOJ in začasne ljudske skupščine in še pred sprejetjem ustave. Zakone, s katerimi je nova oblast po koncu vojne posegla na področje družbeno ekonomskih odnosov, je v večini primerov sprejelo še predsedstvo AVNOJ v vlogi zakonodajnega organa.²⁸

Ta »ofenziva«, ki je še vedno potekala v okviru »patriotične nacionalizacije«, značilnega načina poseganja v lastninske odnose v jugoslovanski revoluciji in se je zaključila z zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij v začetku decembra leta 1946. Za ta družben proces, ki je jugoslovanski družbi dal značaj socialistične, je na eni strani značilno, da je bila »ekspropriacija ekspropriatorjev« bolj ali manj še vedno izvajana na narodnoosvobodilni osnovi, na drugi pa je uvajanje socialističnih družbeno

²⁸ Drugi zakoni, ki jih je sprejelo predsedstvo AVNOJ konec maja in v začetku junija 1945 in so posegali v družbeno ekonomske odnose, so bili: Zakon o postopku z imovino, katero so lastniki morali med okupacijo zapustiti in z imovino, katero so jim odvzeli okupator in njegovi pomagači, UL DFJ, 36 -319/29.05. 1945; Zakon o zaščiti narodne imovine in njenem upravljanju, prav tam; Zakon o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe, UL DFJ, 40 - 359/ 12.06. 1945.

ekonomskih odnosov teklo po evolutivni poti, »s forsiranjem državnega gospodarskega sektorja preko državnega kapitalizma v socializem« kot je to v začetku leta 1945 predvidel Boris Kidrič.²⁹

Kako pa je bil v praksi ta revolucijski proces, ki je potekal po evolutivni, reformistični poti, izvajan, na kak način in v kolikšni meri je prizadel posameznike, ki so padli vanj, pa je stvar druge raziskave in razprave. Eno je stvar sprejetih zakonskih ukrepov, drugo pa stvar njihovega izvajanja, ki pa tem zakonom v praksi da mnogokrat drugačno podobo in vlogo kot je zakonodajalec z njimi želel.

DIE ZUSPITZUNGSWEISEN DES KLASSENKAMPFES IN DER SCHLUSSPHASE DES
NATIONALEN BEFREIUNGSKAMPFEN (NOB) (IM LICHT GESETZLICHER MASSNAHMEN)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Für die, während des Krieges in Jugoslawien durchgeführten revolutionären Änderungen, ist es charakteristisch, daß sie den Charakter und Träger der politischen Gewalt veränderten. Dem direkten Klassenbeitritt versuchte die Führung der nationalen Befreiungsbewegung auszuweichen. Deklarativ wurde die Unantastbarkeit des Privatvermögens und überhaupt der bestehenden ökonomischen Verhältnisse garantiert. Inwiefern aber die revolutionäre Gewalt trotzdem in diese, bzw. Vermögens-, Verhältnisse eingriff, hat sie dies auf der Grundlage der sogenannten »patriotischen nationalisierung« getan. Das Vermögen wurde nicht auf der Klassensozialgrundlage konfisziert, der Grund dafür war die Kollaboration mit dem okkupator. Dies war die Grundeingriffsweise in die Vermögensverhältnisse im ganzen Zeitraum des NOB, sowie auch im ersten Jahr nach Kriegsende.

Mit der Annäherung des Kriegsendes, als es deutlich wurde, daß alte gesellschaftliche und politische Kräfte militärisch, aber auch politisch, eine Niederlage verzeichneten, begann die Revolution auf das ökonomische Gebiet überzugehen. Ende November 1944 hat das Präsidium des AVNOJ (Antifaschistischer Rat der nationalen Befreiung Jugoslawiens) die grundlegende Gesetzesmaßnahme zur Änderung der Vermögensverhältnisse in Jugoslawien angenommen. Er hat den beschluß über die Übertragung des Vermögens im besitz des Feindes in den staatlichen besitz herausgegeben, womit das gesamte Vermögen der Deutschen, des deutschen Staates auf dem Territorium Jugoslawiens, sowie der Kollaborateure konfisziert wurde.

Im Frühjahr 1945, nachdem die vorübergehende Regierung DFJ (Demokratisches Föderatives Jugoslawien) formiert wurde, hat das Präsidium des AVNOJ noch einige Gesetze angenommen, die indirekt gegen die Kapitalinhaber gerichtet waren. Die Annahme dieser Gesetze hat zwar die Notwendigkeit zur Regelung der ökonomischen Verhältnisse und des Wirtschaftslebens auf den bereits befreiten Teilen des Staates diktiert, sie haben aber die Deutlichkeit des Entzugs der materiellen Grundlage der Bourgeoisie beinhaltet. Eine der ersten Maßnahmen war die Währungsreform, Umtausch der Okkupator-Banknoten in die DFJ-Dinar. Diejenigen, die beim Umtausch den Wert von 5000 Dinar-DFJ überstiegen, was sich beim Umtausch sofort lohnte, haben eine Bestätigung für diesen Mehrbetrag erhalten. Diese wurden im Juni 1945 ausbezahlt. Bei der Auszahlung wurde eine Abzugsskala festgelegt, wieviel vom Wert auf der Bestätigung der Staat beibehält. Die Spannweite betrug von 5% bis 70%, was den echten Charakter einer Beschlagnehmung hatte. Die zweite Maßnahme war das Gesetz gegen die unerlaubte Spekulation und die Wirtschaftssabotage, die im April 1945 angenommen wurde. Dies war eine ökonomische-politische Maßnahme gegen all diejenigen, die mit der Desorganisation des Wirtschaftslebens Bedingungen der politischen Destabilität schaffen wollten und darüber hinaus die Zerstörung neuer Gewalt. Die Maßnahme, die eine mehr politische als ökonomische Absicht hatte, war das Gesetz über den Entzug des Kriegsgewinns,

²⁹ Pravna fakulteta, Inštitut za javno upravo, Arhiv Lada Vavpetiča; Zapisnik 12. seje Študijske komisije in IOOF z dne 10. januarja 1945.

während der okkupation seitens des Feindes angeeignet. Nach diesem Gesetz wurde allen, die ihr Vermögen im Zeitraum von 6. April 1941 bis 9. Mai 1945 um mehr als 25000 Dinar-DFJ vergrößert haben, zu Nutzen des Staates konfisziert. Diese Mittel hat der Staat für den Fond zur Erneuerung des Landes und für die Hilfe zerstörter Orte vorgesehen, woraus nach dem Kriege ein Teil der Erneuerung finanziert wurde.

Über diese Gesetze hat die neue Gewalt der Bourgeoisie ihre ökonomische Macht aus der Hand »gerissen«. Sie waren in der Funktion der Klassenaueinandersetzung, die aber nicht offen sondern verdeckt war. Dies war die Art und Weise, wie auf der einen Seite der Gegner ökonomisch geschwächt werden sollte, auf der anderen aber sich selbst eine materielle Grundlage für die weitere Entwicklung der Gesellschaft zu schaffen, auf deren Spitze die kommunistische Partei stand.

Zapisi

Marjeta Čampa

Nekaj odmevov slovenske zgodovine in kulture v vsakdanjem NOB tisku v arhivu INZ

Iz zbirke NOB tiska želim predstaviti del tako imenovanega jubilejnega tiska, ki je vsebinsko vezan na dogodke iz slovenske zgodovine ter kulture do leta 1941 in tudi na imena naše klasične književnosti. Tu je zajeto gradivo iz let 1943 – 1945: koledarji, brošure in letaki ter vabila na prireditve.

Z jubilejnim tiskom se je poudarjalo nekatere pomembne politične in kulturne obletnice in jih na ta način vključevalo v slovenski partizanski vsakdanjik ter v razne prireditve. Omenjeni tiski imajo bolj ali manj opazen politično propagandni akcent. Mnoge jubilejne izdaje so bile posvečene KPJ, oktobrski revoluciji ter Rdeči armadi in OF, kot tudi partizanskim enotam itd. Tokrat pa predstavljam le 20 tiskanih enot, ki so namenjene Prešernu in njegovi Zdravljici, Simonu Gedorčiču, Ivanu Cankarju, Josipu Jurčiču ter slovanskima apostoloma Cirilu in Metodu. Koledarji so več ali manj objavljali spominske dneve in jubileje, dva izmed njih bom posebej omenila.

Za zgodovinarja je zanimivo tudi širše vprašanje, koliko sta bili slovenska kulturna tradicija in zgodovina nasploh prisotni v vsakdanjem političnem delu OF in KPS med vojno. Tako je imela na primer Primorska specifičen položaj zaradi svoje težke izkušnje pod italijanskim fašizmom in je še posebej gojila slovensko nacionalno zavest, kar se lepo odraža v njenem NOB tisku. Za odgovor na prej omenjeno vprašanje bi bilo treba poiskati gradivo pri vseh vrstah komunikacij, ki so bile tedaj na voljo.¹

¹ V poštevek pridejo članki v pomembnejših glasilih. Med njimi ima na primer Partizanski dnevnik (tiskane številke 1944–1945) nekaj prispevkov o slovenski in jugoslovanski zgodovini 19. in 20. stoletja in o koroškem plebiscitu. Objavljal je tekste ob Gregorčičevem jubileju, pa o Levstikovi in Prešernovi obletnici, o Simonu Jenku. Izšla je tudi študija o Trstu izpod peresa Frana Zwittra.

List Delo (3. štev. 1942) ima na naslovnici risbi Vlasta Kopača: vseslovanski kmečki upor 1515 in partizanski juriš. – Nikolaj Pirnat je avtor najbolj uspelega partizanskega lepaka (1945): jezdec s puško in zraven dodan napis – »Narod! Matija Gubec ti kliče...«

V neperiodiki so zanimivi nekateri teksti: Slovenski zbornik 1942; Boris Ziherl, Zakaj je propadla Jugoslavija (1942); Fran Zwittra, Pregled zgodovine Slovencev v okviru zgodovine Južnih Slovanov (1944); Slovenska politična zgodovina (1944). Zwittrava knjiga ni bila izbrana za pomožni učbenik v partizanskih gimnazijah. Četudi je bil Pregled zgodovine razmnožen na Primorskem, bi z znano partizansko iznajdljivostjo verjetno lahko nekako poskrbeli, da bi ta publikacija prišla do srednješolcev.

Za začetek naj omenim dva žepna koledarja, ki objavljata obsežen seznam spominskih dni in jubilejev iz narodne in občje zgodovine, seveda s posebnim poudarkom na NOB: *Naš koledar 1945. Izd. Propagandna komisija pri IOOF (64 str., tisk); Koledarček Partizanskega dnevnika za leto 1945. Izd. Pokrajinski odbor OF za Slov. Primorje (36 str., tisk)*. Vrsta oseb in dogodkov pa se tukaj nanaša tudi na slovensko zgodovino do leta 1941: 1414 zadnjič ustoličen koroški vojvoda na Gosposvetskem polju; 1797 Vodnikove Novice, A. T. Linhart, Matija Čop, France Prešeren, Simon Jenko, Fran Levstik, Simon Gregorčič, Anton Aškerc, Ivan Cankar, Oton Župančič; igralec Ignacij Borštnik, slikar Rihard Jakopič; slovanski apostol Metod, Primož Trubar, Jurij Dalmatin; vseslovenski kmečki upor 1515, Matija Gubec; politični program Zedinjene Slovenije 1848 in ljubljanski program 1870, priključitev Beneških Slovencev k Italiji 1866, ljutomerski tabor 1868, majniška deklaracija 1917, 29. oktober 1918 – praznik osvoboditve Slovencev izpod Avstrije, 1. december 1918 – zedinjenje v Kraljevino SHS, leta 1918 Rudolf Maister ohrani Maribor za Jugoslavijo, 1919. leta priključitev Prekmurja k Jugoslaviji, koroški plebiscit 1920, bazoviške žrtve 1930. Tako sta omenjena koledarja opisala del slovenske poti skozi čas.

Brošure in letaki:

Metod Mikuž: Slovanska apostola sv. Ciril in Metod. 1944 (cikl., 16 str.). Publikacija je bila izdana za 5. julij, to je datum, ki je po koledarju posvečen Cirilu in Metodu. Tekst ima lep, razumljiv jezik, pa čeprav razlaga dogajanja v zgodnjem srednjem veku. Misli, ki se vmes nevsiljivo dotikajo tudi vojnih dni se nanašajo na vlogo nemškega okupatorja, politično razcepljenost Slovencev, na obsodbo sodelovanja z Nemci ter poziv slovenski duhovščini naj sodeluje v boju na strani naroda. – France Mihelič je naslovno stran brošure lepo opremil z linorezom.

Letak *Za velikima Slovanoma (3 izd., 1 str., cikl., tisk)* govori o tem, da Cirilovo in Metodovo delo nadaljujejo borci, ki se bijejo proti izkoriščanju vere za zatiranje narodov, ki se borijo proti Nemcem. Ti borci so partizani, to je Narodno osvobodilna vojska pod vodstvom Tita; izdajalsko delo pa nadaljujejo domobranci, ki so se zvezali z Nemci.

Prešernova Zdravljica. Izd. Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko ob stoletnici Zdravljice. Tiskala tiskarna TRILOF decembra 1944 (18 str.), 1500 numeriranih izvodov. (Po en izvod je bil posvečen Josipu Brozu – Titu in Edvardu Kardelju). Celostranske linoreze je prispeval Janez Vidic, vinjete pa Marjan Šorli-Viher. To je gotovo

Radio Osvobodilna fronta (ROF) s svojimi političnimi in kulturnimi oddajami v Črnomlju (1944–1945) ni imel tako malo poslušalcev po Sloveniji. Med drugim je tudi Fran Zwitter imel predavanje o tržaškem vprašanju in Josip Vidmar je spregovoril o Prešernu.

Tako imenovane plebiscitne akcije OF v Ljubljani so s protestom proti okupatorju obenem poudarjale zgodovinsko in kulturno kontinuiteto boja: 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 7. februarja 1942.

Partizanske srednje šole so uporabljale pri pouku zgodovine Speransovo knjigo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in Zihlerovo brošuro Zakaj je propadla Jugoslavija*. – Taboriščna čitanka (Gravina 1944) vsebuje tudi nekaj skic iz 12 stoletij slovenske zgodovine.

Povsem izven vsakdanjega okvira poteka politično in kulturno življenje v Črnomlju v letih 1944–1945 (SNOS, Slov. narodno gledališče tudi s predstavami Cankarja in Linharta, Znanstveni inštitut itd.).

najlepši primerek slovenskega NOB tiska in na svoj način izstopa iz vsakdanjika, v kakršnem je potekalo politično delo. Ni čudno, da je ta bibliofilska izdaja doživela po vojni že tri ponatise.²

Tiskarna TRILOF je 29. novembra 1944 natisnila *Prešernovo Zdravljico v obliki letaka na 3 straneh z linorezom*.

Glasilo Triglavski odmevi je že v svoji 3. številki 1944 na 6 straneh objavilo *Zdravljico*; z ilustracijami jo je opremil Dore Klemenčič-Maj, Drago Lovrič je napisal spremni tekst ob stoletnici. Odmevi so razmnoženi v ciklostilu, ok. 200 izvodov štejejo, napisani naj bi bili februarja ali marca 1944.

Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo je izdal za 8. februar 1944 *letak z naslovom Stoletnica Prešernove Zdravljice (cikl., 4 str.)*. Poleg besedila *Zdravljice* je tudi spremni tekst: »Navada je, da proslavljamo obletnice velikih mož in velikih dogodkov, ni pa bila doslej navada, da bi proslavljali obletnico kake pesmi. Prešernova *Zdravljica*, ki je nastala leta 1844, pa je za nas tako pomembna pesem, da ne smemo prezreti njene stoletnice... Prešernova *Zdravljica* je naš program... Zdi se, kakor da je Prešeren iz groba narekoval cilje našemu osvobodilnemu gibanju: osvoboditev vseh Slovencev, solidarnost Slovanov, bodoče mirno sožitje med narodi...« Ob koncu je dodano podrobnejše navodilo kako naj se izvede proslava 8. februarja 1944, na samo obletnico Prešernove smrti.

Prešeren - glasnik naše borbe in naše svobode. (Gradivo za slavnostne mitinge ob proglasitvi obletnice Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda). Izd. Propagandni odd. Glavnega štaba NOV in PO Slov. februarja 1945 (cikl., 15 + 2 str. + pril.). Brošura prinaša odlok predsedstva SNOS-a o proglasitvi slov. kulturnega praznika (1. 2. 1945); v uvodu ugotavlja, da je Prešernova kulturna dediščina v svoji politični in obče človeški vsebini temelj ter jedro načel in ciljev narodnoosvobodilne borbe. NOB uresničuje Prešernove družbene ideale. - Članek citira med drugim Uvod h Krstu pri Savici in ob teh vrsticah (... kjer nje sinovi si prosti volijo vero in postave...) zadovoljno komentira: »Kdo je lepše izrazil težnjo po resnično demokratični ljudski oblasti in svobodi? S Prešernom danes to demokracijo in svobodo gradimo...« V osrednjem delu je objavljeno gradivo za mitinge: deli Sonetnega venca, pesem Slovo od mladosti, odlomek iz Uvoda h Krstu pri Savici, *Zdravljica*, pesem Otona Župančiča Tja bomo našli pot, zborna deklamacija Franceta Kosmača Prešernov rod; v prilogi je še Prešernova pesem Soldaška (z notnim zapisom).

Simon Gregorčič. Ob stoletnici pesnikovega rojstva 1844 - 1944. Izd. Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS 1944 (tisk, 15. str.). Iz uvodne besede je ta-le odstavek: ... »Med velikimi oblikovalci slovenske zavesti, ki je naš narod prerodila v narod borcev, je bil Simon Gregorčič eden največjih... Zato ga današnja borbena Slovenija slavi... In popolnoma razumljivo je, da je naša Narodno Osvobodilna Vojska počastila

² Prešernova *Zdravljica* (France Prešeren). Jesenice, Pripravljalni odbor za izvedbo VI. zbora gorenjskih aktivistov pri občinski konferenci SZDL Jesenice, 1974.

Prešernova *Zdravljica*. Maribor, Obzorja 1975. Spremno besedilo napisal Lojze Gostiša.

Prešernova *Zdravljica*. Ljubljana, Borec 1988. Spremna beseda Boris Paternu. V počastitev 30. obletnice založbe Borec.

pesnikovo delo in spomin s tem, da je XVII. brigado, ki nastopa v pesnikovi ožji domovini, krstila za brigado Simona Gregorčiča...³ Sledi opis pesnikovega življenja in dela, ki proti koncu izzzveni v dokaj ostro aktualiziranje: »... mahničevstvo pustoši tudi še danes. Kakor se je nekdanj izživljalo v napadanju vseh naprednih slovenskih mož in gibanj, tako se je danes po doslednosti razvoja razvilo v očitno in zločinsko narodno izdajstvo: postavilo se je v odkrito oboroženo borbo proti narodu samemu!«

Lepo urejeno brošuro dopolnjujeta dve Jakčevi jedkanici (pesnikov portret in popokališče pri Sv. Lovrencu).

Simon Gregorčič. Ob stoletnici pesnikovega rojstva. 1844 - 1944. Izd. Pokrajinski odbor OF za Slovensko Primorje 1944 (10 str., cikl.). France Bevk je napisal v uvodu: »Lahko trdimo, da je prav ob Gregorčičevih pesmih znatno zrasla samozavest našega naroda. In da se danes primorsko ljudstvo lahko ponaša s tako krepko narodno zavestjo, je v obilni meri pesnikova zasluga... Gregorčičeva pesem je bila doma prav tako v brigadah kot na terenu, glasila se je na vseh mitingih in kulturnih prireditvah... Naši junaški borci so njegovi dediči, izvrševalci njegove oporoke, ki se glasi: Združena Slovenija in ena družina vseh jugoslovanskih narodov...« Brošura prinaša še kratek opis pesnikovega življenja in dela.

Ob 100 letnici rojstva pesnika Simona Gregorčiča. (4 str. cikl. + ovoj, ilustr.). Brošuro je verjetno izdal Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo 1944: objavljen je samo slavnostni govor, v katerem na poljuden način posreduje pesnikovo življenje in delo. Zaključek zveni poetično: »Pesnika Simona Gregorčiča bi ne mogli lepše proslaviti kot ga proslavljamo danes, ko se borimo za uresničenje njegovih in naših sanj...«

Ob stoletnici rojstva Simona Gregorčiča. 1944. (letak, 3 str., cikl.) Vmes med Gregorčičevim življenjepisom je nekaj lepo komentiranih kitic iz njegove poezije: Delavcem, Soči, V pepelnici noči itd.

Simon Gregorčič. Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844-1944. Izd. Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS 1944 (tisk, 66 + 1 str.). Objavljene so uvodne besede Ivana Cankarja, kratek življenjepis pesnika in 35 najbolj znanih pesmi. Pesnikov portret na ovitku je delo Iveta Šubica, ki lepo dopolnjuje to skrbno pripravljeno knjižico.

Pokrajinski odbor OF za Slov. Primorje je 1944. leta izdal v ciklostilu vsebinsko povsem enako pesmarico: *S. Gregorčič, Izbrane pesmi. Za stoletnico pesnikovega rojstva 1844-1944 (64 str.)*. Ni objavljen Gregorčičev življenjepis, pač pa so dodane med tekstom in na ovitku lepe vinjete, kar priča o pesnikovi priljubljenosti med njegovimi rojaki.

Gregorčičevo pesmarico je (prav tako ob stoletnici) uredil Makso Pirnik, izd. pa Odsek za prosveto in kulturo pri Predsedstvu SNOS 1944 (7 pesmi z notami, 24 str., cikl.). Pirnik je dodal zanimiv, četudi nepopoln seznam vseh Gregorčičevih pesmi, ki so bile dotlej uglasbene.

³ So tudi brigade, ki so bile poimenovane po Francetu Prešernu, Srečku Kosovelu, Ivanu Cankarju, Franu Levstiku ter Ivanu Gradniku in Matiji Gubcu.

Devet Gregorčičevih: ta lepo urejena pesmarica je izšla oktobra 1944. leta v *Bariju* (20 str., cikl.) za Gregorčičev jubilej. Pesnika je predstavil Tine Logar in uvodoma zapisal: »V teh otožno lepih oktobrskih dneh, ko naša Narodno osvobodilna vojska od Koroške do Kolpe in od Trsta do Maribora bije zadnje težke in krvave bitke za popolno osvoboditev in združitve slovenske zemlje in naroda ter tako s puško in pestjo ostvarja davni sen vseh naših velikih mož in vodnikov, se ves slovenski narod, posebno pa Primorski Slovenci, pripravlja, da dostojno proslavi stoletnico rojstva Simona Gregorčiča, pesnika, duhovnika, kulturnega in političnega delavca...« Nato je Logar hotel predvsem prikazati politične in kulturne razmere na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. V izbor devetih pesmi so prišle predvsem tiste, ki imajo najmočnejši nacionalni in socialni akcent: Soči, Domovini, Naš narodni dom, V pepelnični noči, Kmetški hiši, Delavcem.

Med tekstom je vpletenih nekaj vinjet.

Ob petindvajsetletnici smrti Ivana Cankarja. Izd. Pokrajinski odbor OF za Prim. Slovenijo 1943, (cikl., II + 22 str.). Poljudno napisana uvodna beseda je posvečena pisatelju tudi s temi vrsticami: ... »Toda Ivan Cankar ni bil samo stvaritelj umetnin, glasnik lepote, bil je v isti vrsti tudi borec. Danes, v dobi boja, nas zanima predvsem ta plat njegovega ustvarjanja... Z mirno vestjo lahko trdimo, da je Ivan Cankar idejni predhodnik našega odpora proti okupatorju, našega osvobodilnega gibanja, boja za socialno pravičnost in pravo demokracijo...« Sledi osrednji del z odlomki iz Petra Klepca in Hlapca Jerneja ter Bele krizanteme z dodanim komentarjem: »Narod – Peter Klepec – se je zavedel svojih sil, noče več služiti tujim gospodarjem, uprl se jim je z orožjem v rokah, biti hoče sam svoj gospod... Hlapec Jernej vpije glasneje od vseh teorij, da je zemlja tistega, ki jo obdeluje, da človek ne sme izkoriščati človeka, da mora vsak uživati sadove svojega truda...«

To je gradivo za Cankarjeve proslave, kjer naj »med odmori in po prireditvi vsi navzoči pejejo partizanske pesmi«.

France Bevk: Ob 100 letnici rojstva pisatelja Josipa Jurčiča. Izd. Pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo februarja 1944, (cikl., 12 str.). Iz brošure je razvidno, kako so potekale proslave Jurčičevega jubileja: kratek življenjepis pisatelja, Gregorčičeva pesem v Jurčičev spomin, dramatisiran prizor o Krjavlju iz Desetega brata in odlomek iz Tugomerja. Bevk je publikacijo pripravil in uredil kot je sam zapisal, za najširše občinstvo; udeleženci proslav morajo vedeti, koga proslavljajo in kaj je slavljenec pomenil za slovenski narod. Priporočljivo je, da si posamezne točke sledijo v istem vrstnem redu kot v tej brošuri. Vendar pa prireditelji lahko program razširijo, v tem primeru naj nove točke primerno razporedijo med ostale. –

Vabila:

Ker hranimo samo tri tovrstne enote, vse navajam.

Vabilo na proslavo Sv. Cirila in Metoda, »ki bo združena z otvoritvijo Frontnega gledališča VII. korpusa julija (1944) je napisano na treh straneh in ilustrirano; četudi v ciklostilu, je vidna prizadevnost organizatorjev.

Lepo vabilo na slavnostno akademijo v proslavo Prešernovega dne 8. februarja 1945 v Črnomlju je izdalo Predsedstvo SNOS. Slavnostni govornik je bil Josip Vidmar. (Vabilo je prineslo tudi tekst odloka o proglasitvi kulturnega praznika slov. naroda. Tisk, 3 str., ilustr.).

Kulturno prosvetno društvo »Franc Rozman« v Beogradu je vabilo na Prešernovo proslavo 11. februarja 1945 na Kolarčevi univerzi ob »slovenskem kulturnem prazniku«. Pozdravno besedo je imel Ivan Vasić. (4 str., tisk, ilustr.).

Za zaključek te predstavitve gradiva bi omenila nekaj vprašanj, ki se ob tem pojavljajo. V naši zbirki NOB tiska je 1367 naslovov neperiodike; seveda je del naslovov podvojen, ker so vmes različne izdaje. Vseeno pa 14 predstavljenih jubilejnih tiskov – brošur ni v zadovoljivem sorazmerju s celotno tiskano oziroma ciklostirano produkcijo. Čeprav upoštevamo, da to nikakor niso edine publikacije namenjene kulturi ter zgodovini in da je imel tisk propagandno nalogo.¹ – Tudi koledarji so razen dveh izjem s svojim izborom spominskih dni dajali veliko prednost NOB, oktobrski revoluciji ter Rdeči armadi itd.⁴

Med vojno menda ni izšla nobena, četudi poljudna izdaja Prešernovih Poezij. Pač pa so Primorci 1944 prvi pripravili jubilejni natis Zdravljice, ki je skupaj s kasnejšo znano gorenjsko izdajo tiskarne TRILOF malo pozno zapolnila vrzel. – Tudi slovenskih narodnih pesmi nimamo v obliki samostojne pesmarice. –

Proslavljanje kulturnih jubilejev je bilo na terenu dobro organizirano. Sicer je bilo dovoljeno razširiti spored proslave, pa je vseeno tudi France Bevk zapisal: »... je priporočljivo, da si posamezne točke sledijo v istem vrstnem redu kot v tej brošuri...« Pologaj na Primorskem je bil dokaj ugoden in slovensko nacionalno zavest so gradili tudi s poudarjanjem zgodovinske kontinuitete.⁵ Simonu Gregorčiču so se dostojno oddolžili ob 100-letnici njegovega rojstva. –

Dokaj skromni vtis ob naših maloštevilnih tako imenovanih jubilejnih tiskih vsaj malo popravlja 1. zvezek Izbor pesmi in proze za naše prireditve, ki je izšel tik pred koncem vojne aprila 1945. (Izd. Propagandni oddelek Glavnega štaba za Slov., cikl., 51 str.) Četudi je glavčina namenjena NOB pesništvu, pa je v I. delu upoštevanih tudi 7 pesnikov od F. Prešerna, S. Gregorčiča do O. Župančiča. Vse njihove pesmi imajo svojo socialno ali nacionalno sporočilnost. V uvodni besedi je lepo zapisano priznanje: »S tem, da smo uvrstili tudi dela, ki spadajo v našo književno preteklost, hočemo poudarjati, da naša nova kultura ni zavrgla tistih starih kulturnih vrednot, ki so skozi stoletja budila v našem narodu stremljenja po svobodi, katero smo v narodno osvobodilni borbi izvojevali...«

⁴ Iz ohranjenih vabil oz. sporedov je mogoče sklepati, da so tudi med politično pomembnimi proslavami prevladovala počastitve Rdeče armade, oktobrske revolucije, OF ter večjih partizanskih enot itd. (Na sporedih najdemo vmes tudi točke, ki so bile izbrane iz slov. kulturnega obdobja do leta 1941. Seveda pa teh proslav ne moremo enostavno prišteti k vsakdanjiku. So samo eden izmed pokazateljev.)

⁵ V tem kontekstu je obrobno zanimiv še en spored proslave: za obletnico IX. korpusa 6. 1. 1945 v Cerknem je bil program prireditve vsebinsko lepo razdeljen v 3 dele; avtorji oz. njihova dela do leta 1918, 1918–1941 ter 1941–1945.

Jubileji

Milica Kacin-Wohinz (šestdesetletnica)

Neverjetno, šestdeset let je že v svoji mladosti napolnila ugledna slovenska zgodovinarka Milica Kacin-Wohinz. Rojena je bila 13. oktobra 1930 na Reki pri Cerknem, v družini uradnika Dominika Kacina in matere Emilije roj. Brezigar.

Poreklo, tako socialno kot nacionalno, jo je zaznamovalo za življenje. Milica Kacin je nezatajljiva Primorka po vsem svojem slovenskem nacionalnem čutenju in delu in po vsem svojem prijetnem temperamentu, ki ga pa zna disciplinirano obvladovati tako, da se ljudem, ki jo ne poznajo поблиže, zdi previdna, hladna in vzvišena. Pri delu je izredno požrtvovalna, vztrajna in sistematična.

Začetek njenega šolanja je bilo italijansko učiteljsiše v Tolminu, ki pa ga je morala že leta 1942 prekiniti. V partizanskem Cerknem je na lastnih izkušnjah doživljala osvobodilni boj primorskih Slovencev. Po vojni je napravila nižjo gimnazijo v Postojni 1945-47 in nato železniško gradbeno tehniško šolo v Ljubljani 1950. Dve leti je bila zaposlena kot gradbeni tehnik pri podjetju za vzdrževanje proge v Novi Gorici. Ob delu je leta 1952 napravila še gimnazijsko maturo in vpisala zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je leta 1958 z nalogo o Svobodnem tržaškem ozemlju. Najprej se je zaposlila v arhivu CK ZKS (1957-59) ob ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja pa je postala eden prvih mladih šolanih kadrov. Z inštitutom, njegovim delom, rastjo, spremembami in zorenjem v normalen moderen inštitut za sodobno zgodovino je nerazdvojno povezana vsa njena delovna znanstvena pot.

Prva leta v inštitutu, ki je bil bolj ideološka kot resnično znanstvena institucija, zanj niso bila lahka. Od raziskovalnega dela, ki se mu je zapisala z vsem srcem, jo je v prvih letih delno odtegovala tudi skrb za družino in vzgojo dveh hčera. Toda njena znanstvena pot in rezultati so lep primer stalne premočrtne znanstvene rasti in zorenja pravega znanstvenika. Po vseh kratkoročnih raziskavah o mladinskem gibanju na Slovenskem med vojno, o volitvah Primorskih Slovencev pod Italijo itd., kar je bilo v skladu s tedanjim inštitutskim delokrogom, se je Milica Kacin v drugi polovici šestdesetih let iz lastnega spoznanja po potrebi sistematičnega znanstvenega dela in po potrebi doktorske promocije odločila kot drugi inštitutov raziskovalec za doktorsko disertacijo z naslovom Politične stavke in Slovenci v Julijski Krajini. Primorski Slovenci pod italijansko okupacijo 1918-1921. Avtorici se je posrečilo, da je kot prvi slovenski

zgodovinar mogla uporabljati za svoje delo dokumente iz centralnega državnega arhiva v Rimu. Tako je mogla v svoji doktorski disertaciji že nekatere znane podatke kritično osvetliti in jih marsikje pokazati v novi, dotlej neznani luči, veliko pa je bilo v njeni nalogi povsem novega. Disertacijo je uspešno branila konec l. 1970, v knjižni obliki in dopolnjeno z naslovom *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo* pa je izšla 1918–1921 pri založbi Obzorja v Mariboru leta 1972. Deležna je bila vrste pozitivnih ocen in zanjo je prejela leta 1974 tudi nagrado Sklada Borisa Kidriča. V nasprotju z vsemi temi pohvalami je knjigo ostro napadel Dušan Kermavner. Izhajajoč iz komunističnega ideološkega stališča je očital Kacinovi, da podcenjuje delavsko zlasti komunistično gibanje in opravičuje narodnjaško meščansko (D. Kermavner, *Temeljni problemi primorske politične zgodovine*, Ljubljana 1977). Kermavnerjeva kritika je bila povod za pravo okroglo mizo o primorski zgodovini, ki je dala zvečine za prav Kacinovi. Razprava z okrogle mize je bila objavljena v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja XVIII/XIX/1978–79*.

Po disertaciji se je Kacinova, ki je bila 1971. izvoljena za znanstveno sodelavko, lotila sistematičnega proučevanja zgodovine primorskih Slovencev pod fašistično Italijo. Poleg marljivega arhivskega dela se je posluževala tudi metode intervjujev in razgovorov z udeleženci dogajanja za zbiranje podatkov. Sama pravi, da so ji veliko pomagali tudi nešteti pogovori s prof. dr. Metodom Mikužem in prof. dr. Jankom Pleterskim ter dr. Ivom Juvančičem. Velika hvaležnost in pristrčen spomin pa jo veže na kolegico in prijateljico Alenko Nedog, s katero sta skupaj petnajst let v inštitutu premlevali zgodovino in prijateljevali. Skupaj sta nastopili na mnogih znanstvenih zborovanjih in se pojavili v mnogih znanstvenih zbornikih. Tako sta imeli obe dva zapažena referata o elementih revolucionarnosti v slovenski zgodovini na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki, oktobra 1972. Kacinova je tu prvič na osnovi arhivskih dokumentov spregovorila o narodno revolucionarni organizaciji primorskih Slovencev TIGR. Prva je za to pomembno organizacijo in njeno dejavnost uporabila izraz narodno-revolucionarno gibanje, ker ga danes sprejme vsa moderna historiografija.

Kacinova se je v tem času vse bolj uveljavljala tudi med zgodovinarji v Italiji, zlasti v institucijah za sodobno zgodovino v Trstu in Vidmu, ki proučujeta isto problematiko z italijanske strani in se raziskovanja dopolnjujejo. Kacinova je italijanski javnosti posredovala slovensko problematiko v številnih razpravah in referatih na simpozijih. Po drugi strani pa je širšo jugoslovansko zgodovinsko seznanjala s problemi primorskih Slovencev (na jugoslovanskih znanstvenih srečanjih).

Do leta 1976 ji je dozorela druga obsežno delo *Narodno obrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928*, ki jo je izdala pri koprski založbi Lipa 1977. V njej je obdelala osem let primorske zgodovine od uradne priključitve primorskih Slovencev k Italiji po rapalski mirovni pogodbi nov. 1920, do nasilnega konca legalnih slovenskih organizacij in njihovega tiska. Tudi to delo temelji na obsežnem študiju arhivskega gradiva v Italiji, zlasti centralnega državnega arhiva v Rimu in arhiva KPI v Gramscijevem inštitutu, arhivskega gradiva v Sloveniji, ter italijanskih, slovenskih in hrvaških časnikov iz dvajsetih let, stenografskih zapiskov italijanskega parlamenta, korespondence politikov, zlasti zapuščene vodilnega tržaškega politika dr. Josipa Vilfana.

Avtorica je v delu razdeljenem na dve knjigi obdelala politično društvo Edinost, narodno maščanskega reprezentanta slovenske politike v letih 1921 do 1928, volitve v poslansko zbornico 1921, občinske volitve januarja 1922, delo slovenskih poslancev v italijanskem parlamentu, razcepitev društva Edinost na tržaško liberalno in goriško krščansko socialno, boj za slovensko narodno avtonomijo, vzpon fašizma, prve raznarodovalne zakone, dokončni razkol narodnjaškega tabora, volitve 1924. leta, komunistično stranko in njeno vlogo med Slovenci, odnos slovenske narodnjaške politike do aventinske opozicije, razmerje med komunistično, narodno liberalno in krščansko socialno organizacijo, zadnje legalne narodnoobrambne akcije, odnos KPI do slovenskega nacionalnega vprašanja 1925–1928 in konec slovenskih legalnih organizacij.

Kacinova v svojem delu poskuša dogajanje kritično, toda objektivno ocenjevati na osnovi preverjenih postavljenih v zgodovinski kontekst. Poleg ogromne na novo zbrane faktografije, je ravno ta njena kritična objektivnost glavna odlika knjige.

V drugi polovici sedemdesetih let je bila Kacinova na inštitutu vodja znanstveno raziskovalne enote. Leta 1979 je bila izvoljena za direktorico inštituta. S svojim strokovnim ugledom in taktnostjo v nastopu je uspevala inštitutov kolektiv voditi brez pretresov. Prizadevala si je znotraj inštituta, kakor v širših slovenskih strokovnih krogih za znanstveni dvig inštituta, za njegovo eventualno integracijo z inštitutom za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti. Pod njenim vodstvom je inštitut v jeseni 1981 organiziral znanstveni simpozij narodna in socialna programatika v slovenski politiki v prvi polovici 20. stoletja, ki je s široko udeležbo tudi slovenskih zamejcev in drugih jugoslovanskih zgodovinarjev odmevno afirmiral inštitut, njegovo usmeritev in njegove sodelavce. Tako so bili leti, v času direktovanja Milice Kacin povabljeni k soustvarjanju največjega slovenskega publicističnega založniškega podviga Enciklopedije Slovenije, v katerem predstavlja zgodovina in predvsem novejša zgodovina, ki jo kompetentno proučuje inštitut, pomemben delež. Inštitutovi raziskovalci, vključno Milica Kacin so postali pisci številnih enciklopedičnih gesel in uredniki časovnih področij.

Po preteku štiriletnega direktorskega mandata se Kacinova kljub evidentnim uspehom v času svojega direktovanja in kljub kolektivovi želji, da ga še nadalje vodi, ni dala pregovoriti, da še nadalje vztraja na tej funkciji, ki s svojimi administrativnimi obveznostmi znanstveniku skoraj da ne pušča časa za njegovo pravo znanstveno raziskovalno delo. Ob tej priliki se je pokazalo, kako zelo je Milica Kacin resnično znanstvenica–raziskovalka in koliko ji v resnici pomeni znanstveno raziskovalno delo in pisanje. Zaželela si je popolne vrnitve k njemu, da v svojih zrelih znanstvenih letih krona svoje delo še z monografijo o primorskih Slovencih v tridesetih letih. Kdo bi se mogel upirati takšni želji, ki prinaša s sabo samo ogromno dela, truda in odrekanja z nesigurnim obetom na uspeh. Takšnih želja, projektov in dela so zmožni le ljudje iz pravega testa. In po tem kar je Kacinova naredila v zadnjem desetletju moremo reči, da je iz pravega testa, iz katerega vzkopijo pravi znanstveniki–raziskovalci. Njena bibliografija razprav znanstv. člankov in ocen se je povzpela že na okoli 200.

Leta 1989 je predala v tisk obsežno knjigo. Prvi antifašizem v Evropi. Zgodovino Primorske v letih 1925–1935. Knjiga je vsebinsko in metodološko nadaljevanje njenih

prvih dveh monografij. Tematika te knjige je zamejena z letom 1925, ko je fašizem stopil na pot totalitarnega režima, del Slovencev pa se je začel organizirati v ilegalen nacionalni odpor v razliko od do tedaj znanega legitimnega, ki sta ga vodili slovenski meščanski stranki. Letnica 1935 pa označuje vrhunec italijanskega imperija, njegovo približanje nacistični Nemčiji in njegovo usmeritev v zunanjo agresijo z vojno v Etiopiji, čemur se tudi na Primorskem uprejo združene narodno revolucionarne in razredno revolucionarne antifašistične sile. Konkretno pride do akcijsko političnega sporazuma med KPI in slovensko narodno revolucionarno organizacijo TIGR (to je prvi sporazum takšne vrste v Evropi). Čas desetletja, ki ga popisuje knjiga, je bil čas ostre sovražnosti Italije do Jugoslavije, kar daje dogajanju svojo noto in kar avtorica v veliki meri upošteva.

Kacinova je svojo knjigo razdelila na smiselna problemska poglavja in že njihovi naslovi in naslovi podpoglavij kažejo, da temeljito pozna problematiko in da je o njej globoko razmisliti: Prvo poglavje govori o zametkih protifašističnega odpora 1926 o politiki narodne manjšine, o legalnem mladinskem gibanju in o prvi organizaciji TIGR. Drugo poglavje prvič v slovenski historični literaturi sistematično govori o fašizaciji Primorcev o njegovi organizaciji o raznarodovanju in policijskem pritisku. Tretje poglavje je posvečeno slovenskima narodnjaškima strankama liberalcem in krščanskim socialcem ter slovenski kulturi in njenim institucijam. Četrto poglavje opisuje vlogo duhovščine pri obrambi slovenskih narodnih pravic (škofa Sedej in Fogar) in pri raznarodovalnemu pritisku (profašistični škofi). Peto poglavje na drobno opisuje tajni narodno revolucionarni organizaciji njihov profil in njihove prve akcije do prvega tržaškega procesa 1930. Šesto poglavje je posvečeno primorskim emigrantom v Jugoslaviji in njihovi dejavnosti v kongresu evropskih narodnih manjšin. Sedmo poglavje govori o maščevalnih akcijah članov TIGRA. Osmo in deveto opisujeta Organizacijo KPI med Slovenci njen vpliv, njeno nacionalno politiko in na koncu zблиževanje med komunisti in TIGROM.

Rekonstruirati in analizirati vse to dogajanje je bilo dolgotrajno in naporno delo, ki nam kot rezultat prinaša pregledno prepričljivo sliko boja neke narodne skupnosti – narodne manjšine za svojo narodno ohranitev v najtežjih pogojih sistematičnega in brutalnega fašističnega raznarodovalnega pritiska. Ta prikaz nam govori, kako je slovenska narodna manjšina v razliko od večinskega italijanskega naroda v bistvu fašizem odklonila in se mu aktivno upirala iz svojih nacionalnih pa tudi iz iredentističnih motivov. Ta vseljudski odpor Primorcev, pasiven in aktiven, spontan in organiziran ter celo oborožen je bil prvi v Evropi. Majhna slovenska skupnost ekonomsko in socialno nepomembna je bila skoraj dvajset let osamljen vzorec odporom in uporom, ki so med drugo svetovno vojno nastali po vsej Evropi zoper Fašistično okupacijo. Zgodovina tega odpora Primorcev ni zgodovina visokodonečih deklaracij idej in resolucij, pač pa zgodovina malih ljudi; na drugi strani barikade so bili kralj, duce, ministri, prefekti in fašistični hierarhi.

Kljub vsemu bogastvu podatkov, analiz in ocen je avtorica nekatera vprašanja zaradi pomanjkanja podatkov pustila odprta, na nekatera pa je odgovorila sama z novimi vprašanji bralcu in drugim raziskovalcem, ki bodo morda ob eventualnih odkritjih

novih podatkov, novih virov mogli dopolniti knjigo Milice Kacin. Kljub vsemu pa ostaja ta knjiga Milice Kacin veliko in zrelo delo slovenske historiografije tako po metodi in kritičnosti kakor po obilju podatkov in zanimivosti ter relevantnosti zgodbe, ki jo pripoveduje. Pripoved teče lepo zanimivo in privlačno, v lepem jeziku, kar je še posebna in redka odlika slovenskega zgodovinskega pisanja. Nedvomno bo knjiga zadržala trajno mesto v slovenskem zgodovinopisju in z njo tudi avtorica. Želeti bi bilo, da bi ji bilo dano ob dobrem zdravju in ostalih pogojih, da bi svoje delo zaokrožila še s knjigo o zgodovini primorskih Slovencev za leta 1936-1941. S tem bi bila podana politična zgodovina primorskih Slovencev med obema vojnama pod Italijo.

Znanje, ki ga ima Kacinova, njena delavnost in vztrajnost, obetajo takšen uspešen podvig, ki bi težko našel podobnega med slovenskimi zgodovinarji novejše zgodovine. Prepričan sem, da ne bo zvenelo kot poceni kompliment ob jubileju, če zapišem, da se je Kacinova s svojim delom v zadnjem desetletju, zlasti pa s svojo zadnjo knjigo, ki izpričujejo vse njene znanstvene kvalitete povzpela v odličnosti na prvo mesto med slovenskimi zgodovinarji za zgodovino Slovencev po prvi svetovni vojni.

Ponosni in veseli smo, da smo lahko njeni prijatelji in želimo, da bi to lahko še dolgo bili v njenem osebnem in strokovnem življenju.

Janko Prunk

Posvetovanja

25. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja (ITH)

(Linz, 12. do 16. IX. 1989)

Letošnje 25. jubilejne konference zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu se je udeležilo okrog 150 zgodovinarjev iz vsega sveta, med njimi tudi pet iz Jugoslavije (Franc Rozman, Andrej Studen (Ljubljana), Cvetka Knapić-Krhen (Zagreb), Ilija Hadžibegović, Ibrahim Karabegović (Sarajevo)). Četrtsotletni jubilej delovanja ITH je bil primerno počaščen z veličastno otvoritvijo konference v slavnostni dvorani nove mestne hiše v Linzu. Slavnostni govornik, ugledni zgodovinar Eric Hobsbawm (Velika Britanija) je v nagovoru pohvalil petindvajsetletno delovanje mednarodne konference in njen prispevek k zgodovinoписju delavskega gibanja. Hkrati je izrazil upanje, da bodo zgodovinarji s tako uspešnim delom nadaljevali tudi v prihodnosti, seveda z odpiranjem novih pogledov in plodnim pritegovanjem rezultatov drugih družboslovnih znanosti; skratka tudi zgodovinoписje delavskega gibanja naj bi, če se izrazimo v simbolnem pomenu, sledilo »modi«, ki se v našem stoletju konec koncev neprestano in hitro spreminja.

Program jubilejne konference je bil sestavljen iz dveh delov. Prvi del je bil razdeljen na dve temi: a) »druga internacionala v zgodovinoписju mednarodnega delavskega gibanja (1889 do 1914)«, za katero je bilo oddanih 23 referatov in b) »k stoletnici 1. maja«, kjer je s posebnimi referati sodelovalo 5 zgodovinarjev. (Pri prvi temi je z referatom sodeloval tudi Ibrahim Karabegović: Druga internacionala v jugoslovanskem zgodovinoписju in marksistični literaturi s posebnim ozirom na Bosno in Hercegovino.) Tema drugega dela konference je imela naslov »delavsko gibanje in tehnološke spremembe kot zgodovinski problem«. Za to temo je oddalo referate 10 zgodovinarjev.

Vse referate so udeleženci konference prejeli že v juniju in juliju. Zaradi velikega števila prispevkov, med katerimi so bili nekateri precej obsežni, je bilo branje referatov na konferenci nemogoče. Zato je problematiko prvega dela, posvečeno stoletnici druge internacionale in prazniku 1. maju, na kratko povzel poljski zgodovinar Feliks Tych, ki je opozoril predvsem na potrebo po revalorizaciji vloge druge internacionale v svetovnem zgodovinoписju, na prikazovanje le-te v novi in mnogo bolj kritični luči,

predvsem pa njenega pomena za delavsko gibanje v času njenega obstoja. Zgodovina druge internacionale namreč ni samo zgodovina neke organizacije, temveč tudi zgodovina delavskega gibanja v najširšem smislu.

Nato so se k diskusiji, ki je potekala v treh jezikih (nemščina, angleščina in francoščina), prijavili številni udeleženci srečanja. Velika večina se je strinjala z mnenjem Feliksa Tycha. Marek Waldenberg (Poljska) je poudaril, da je potrebno drugo internacionalo v zgodovinisju rehabilitirati, novo osvetlitev pa si zaslužita predvsem pojem oportunitizem in problematika nacionalnega vprašanja, do katerega druga internacionala ni imela pravega razumevanja. René Gallisot (Francija) je poleg nacionalne problematike izpostavil tudi vprašanje kolonializma in temo utopij v zgodovini socializma, ki navsezadnje tudi pripadajo civilizacijski in kulturni epohi človeštva. Feliks Tych je k temu dodal, da nikakor ne smemo spregledati poraza druge internacionale, povezanega z začetkom prve svetovne vojne, saj je spregledovanje takratnih stališč v njih vrstah za zgodovinisje že zaradi duhovne panorame 20. stoletja popolnoma nemogoče.

Diskusija se seveda ni mogla izogniti sovjetskemu zgodovinisju. Moše Miškin-sky (Izrael) je opozoril predvsem na dva problema. 1.) V Sovjetski zvezi naj bi prišlo do revizije nekaterih interpretacij zgodovine druge internacionale, ki so bile podvržene vplivom uradne ideologije. Kljub temu, da se je na področju tovrstnih raziskav predvsem v zadnjem času že storilo nekaj naprednejših korakov, ostajajo sovjetske interpretacije še vedno precej enostranske in nepopolne. 2.) Zgodovine druge internacionale v sovjetskem zgodovinisju pa ni mogoče revidirati, ne da bi spremenili tudi zgodovino kominterne.

K pripombam Miškinskega se je najbolj tehtno odzval Igor Krivoguz (Sovjetska zveza), ki je priznal nekatere napake sovjetskega zgodovinisja, hkrati pa je opozoril, da je s perestrojko tudi v Sovjetski zvezi za zgodovinarje zapihal nov, ugodnejši veter. Dejal je, da je končno tudi pri njih napočil čas, ko ima zgodovinar možnost svobodno vstopiti v arhive in pisati o drugi internacionali v luči arhivskega gradiva.

Feliks Tych je ob zaključku diskusije o drugi internacionali v mednarodnem zgodovinisju poudaril, da je prišlo do pomembnih premikov predvsem v sovjetski historiografiji in da se je v primerjavi s preteklimi, s pomočjo uradne ideologije precej okleščeni interpretacijami sovjetskega zgodovinisja, perestrojka prvič po petindvajsetih letih začutila tudi v Linzu.

Nadaljevanje diskusije se je naslonilo na posebne referate o zgodovini delavskega praznika, 1. maja. Zelo zanimiva je bila predvsem mlada zgodovinarica Inge Marssolek (ZRN), ki je opozorila zlasti na ideale francoske revolucije, simbolično vlogo pomladi in na spreminjanje prostora praznovanja (gozd - stadion). Opozorila je tudi na ideološko funkcijo praznika, ki jo lahko mehanizmi oblasti spretno in učinkovito izkoriščajo. V času nacionalnega socializma v Nemčiji je bil npr. 1. maj kot delavski praznik pretkan instrument nacistične propagande (ideologije). Po drugi svetovni vojni pa je delitev Nemčije razdelila praznovanje 1. maja v dve veji: a) v NDR je praznik postal stalinističen ritual, medtem ko je b) v ZRN, po mnenju Marssolekove, utopična nara-va praznovanja izginila.

1. maj je bil v okviru zgodovine socialističnega gibanja tako dan praznovanja kot dan boja (npr. zahteve po 8 urnem delavniku). Praznik je tudi zapuščina sprememb v delavskem gibanju, saj so z njim tesno povezani začetki socialističnega gibanja množic, prepojenih s svojevrstno zavestjo - mentaliteto. Dandanes pa je v okviru praznovanja 1. maja prišlo tudi do nekaterih novih gibanj, ki jih nikakor ne smemo spregledati (npr. gibanje za mir in ekološko čisto okolje). Zgodovinar 1. maja pa mora po mnenju Dieterja Fricka (NDR) iskati povezave praznika z religijo, saj si moramo predstavljati, da je bila Evropa na začetku 20. stoletja mnogo bolj verna kot je danes. Hkrati je poudaril, da raziskave zgodovine praznika ni prepovedano prepojit z izsledki drugih ved, kot sta npr. psihologija in sociologija.

Temu »delavsko gibanje in tehnološke spremembe kot zgodovinski problem« je bilo v okviru konference posvečeno nekoliko manj časa. Bistvene ugotovitve so bile, da so tako starejše kot tudi najnovejše tehnološke spremembe (npr. informatika) vplivale na strukturo in organizacijo proizvodnje ter možnosti zaposlitve v celotnem mednarodnem okviru. Zaradi napredovanja tehnologije se je tudi delavsko gibanje vedno znova znašlo v novem položaju. Zato je po mnenju Jindřicha Voleka (ČSSR) nastala cela vrsta novih in težavnih teoretičnih in političnih problemov, ki jih morajo zgodovinarji opazovati in raziskovati z novimi metodološkimi prijemi.

Prireditelj konference je organiziral tudi zanimivo ekskurzijo po Linzu. Očarala nas je predvsem strokovna podkovanost mladega vodiča, ki nas je popeljal skozi zgodovino linške industrije (železarska, tekstilna, tobačna) in delavskih stanovanjskih naselij, nastalih v 19. in 20. stoletju.

Zaključim lahko, da je bila organizacija konference odlična in da bi lahko služila kot vzgled marsikateri podobni prireditvi. Letos so materiali konference prvič izšli v novi, precej skrajšani obliki. Na občnem zboru ITH leta 1988 je bilo namreč sprejeto, da bo v bodoče uredniški odbor izbral samo nekaj najkvalitetnejših in najbolj značilnih referatov, ki bodo izšli v celoti, ostali pa samo v povzetkih v posebnem zvezku. Določili sta se tudi temi za prihodnje srečanje zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu leta 1990: 1.) »mednarodno sindikalno gibanje v letih neposredno po drugi svetovni vojni« in 2.) »delavsko gibanje - cerkev - religija«.

Andrej Studen

Znanstveno posvetovanje

Stradanje Jugoslavena u drugom svjetskom ratu

Jasenovac, 27.-29. oktobra 1989

Na posvetu, ki se je odvijal v Spominskem centru Jasenovac, postavljenem na mestu nekdanjega taborišča, se je zbralo okoli 80 zgodovinarjev iz Jugoslavije, nekaj tujih gostov, med občinstvom in tudi med referenti pa so bili tudi bivši taboriščniki iz različnih taborišč. Kraj posveta je seveda simboličen, čeprav za odprto znanstveno diskusijo tudi ne najbolj primeren.

Posvet je pripravil organizacijski odbor, sestavljen iz zastopnikov institucij, ki so sodelovale v projektu Jugoslavlani v fašističnih zaporih, ujetniških in koncentracijskih taboriščih ter odporniških gibanjih drugih držav; medrepubliški projekt se je zaključil leta 1988. Znanstveno posvetovanje je bilo njegov planirani del in tudi zamišljeno kot zaključek. Pripravljal ga je več kot dve leti, pri čemer so bila največji problem potrebna finančna sredstva.

V okoli 45 dejansko predstavljenih referatih (prijavljenih je bilo 65 referentov) so udeleženci obravnavali različne vidike in oblike okupatorjevega nasilja in morda še bolj nasilja njegovih sodelavcev nad prebivalstvom v Jugoslaviji; izognili se niso tudi obravnavi vojnih žrtev jugoslovanskih narodov. V ospredju so bile obravnave represije, ki se je kazala v zapiranju in interniranju ljudi in njihovem trpljenju v teh ustanovah. V obravnava, ki so se tikale žrtev in kvantifikacije števila žrtev, ni prišlo v obravnavo vprašanje vojaških žrtev, pač pa izključno le žrtve civilnega prebivalstva. Osrednje mesto je po pričakovanju seveda zavzelo vprašanje Jasenovca in zlasti vprašanje števila njegovih žrtev. To, od organizatorjev nezaželeno osredotočenje se je še bolj potenciralo v medijski predstavitvi posvetovanja, zlasti televizije. Posvet je pokazal, da je zgodovinopisje v primežu političnih (morda bi raven bolje označeval termin politikantskih) strasti marsikdaj nemočno, saj so tudi njegove izjave vzete kot politično razvrščanje. Avtonomija znanosti se je tako pokazala za širšo javnost kot dvomljiva, kar je (za nas zgodovinarje) vse skrbi vredno, ne glede na to, da je iluzorno izključevati tudi različne politične opredelitve zgodovinarjev.

Kljub proklamirani in željeni vsejugoslovanskosti posveta, se je kot osrednja tema postavila usoda Srbov v Nezavisni državi Hrvatski, navezana na pomor prebivalstva v taborišču v Jasenovcu kot metaforo in hkrati kruto resničnost. Iz referatov, ki so bili spremljani z največjo pozornostjo, (Bobana, Bulajića, Peršena, Zatezala, Dakića, Žerjavića), je mogoče opaziti - kljub ostrim sporom - nakazan nov poudarek, da je bil večji del preganjanja in pomorov Srbov izvršen izven taborišča Jasenovac in da je hkrati v Jasenovcu pomorjeno število žrtev treba ponovno oceniti (zmanjšati), ker so številke nad 200.000 pomorjenih nevzdržne tudi z vidika splošnih preračunavanj izgub prebivalstva Jugoslavije v drugi svetovni vojni. Tu je veliko polemike, pa manj diskusije, povzročila knjiga in na njej temelječi referat Vladimirja Žerjavića. Ta je vztrajal na svoji, na demografskih raziskovanjih utemeljeni oceni, da je Jugoslavija v vojnih letih imela približno dva milijona demografskih izgub in nekaj nad milijon dejanskih žrtev. V ta milijon pa je zelo težko umestiti dosedanje podatke o izgubah; vse partizanske vojaške izgube, izgube civilnega prebivalstva in izgube kolaborantskih formacij (pri čemer ne vemo, ali so v to štete tudi likvidacije dela teh formacij tik po zaključku vojne). Na uvidevanju, da je uradna številka o izgubah Jugoslavije (1.706.000 dejanskih žrtev) čedalje bolj nevzdržna, temelji tudi predlog dr. Milana Bulajića (podobne zamisli so izrazili tudi V. Glišić, D. Pavlica in podprli še drugi), da bi čimprej začeli in v čimkrajšem času naredili posamično evidenco vseh žrtev »od Triglava do Gjevgljelij« in jih s sodobno tehnologijo tudi obdelali; to bi moglo prispevati k umiritvi včasih že neokusnih preprirov o žrtvah. V zvezi s tem smo slišali tudi nekaj novih podatkov o povojnih štetjih prebivalstva in žrtev, predvsem pa povsem kontradiktornih.

ne ocene popisa izgub Jugoslavije iz leta 1964, ki je bil nato proglašen za internega, ker naj bi bile v njemu velike metodološke napake, pokazal pa je le okoli 900.000 žrtev.

Slovensko zgodovinopisje se je predstavilo z dvema referatoma (prijavljeni so bili štirje); Marjeta Čampa je predstavila referat Bibliografija objavljenih del o Slovencih v okupatorjevih zaporih, ujetniških ter koncentracijskih taboriščih in v evropskem odporiškem gibanju med II. svetovno vojno s komentiranim pregledom smeri raziskovanja in poglobitnih raziskovalnih dosežkov, podpisani pa je nastopil z referatom Okupatorjevi zapori na Slovenskem, v katerem je naredil pregled policijskih režimov, zaporov, obsega represije in postopkov z žrtvami. Od ostalih referatov so se slovenske problematike dotikali še referati o posameznih nemških taboriščih, ki so zadevali tudi slovenske jetnike, referat Jovana Vujoševića o jugoslovanskih jetnikih v italijanskih taboriščih in Vladimirja Rotbarta o madžarskih deportacijah prebivalstva, ki se v posameznostih nanaša tudi na Prekmurje.

V zaključku je mogoče reči, da je posvet bil dovolj uspešen zlasti v smeri odpiranja novih raziskovalnih območij in vprašanj, podobno kot, čeprav z nekolikanj drugačno konotacijo, okrogla miza o žrtvah druge svetovne vojne na Slovenskem v začetku preteklega leta. Pač pa je bil prispevek manjši tam, kjer bi moral dati odgovore, zlasti tiste sintetične (in kratke), kljub že več desetletnemu proučevanju nekaterih vidikov te problematike. Kot je ocenil v zaključnem govoru dr. Nikola Živković, je posvet dal velike rezultate, hkrati pa pokazal, da bo to tematiko treba obravnavati še dalje, poglobljeno in tudi čimmanj politikantsko. Dodati je treba še pripombo; celovito in globinsko razloženo genezo in sliko nasilja med drugo svetovno vojno ni in ne bo mogoče podati brez sodelovanja tudi drugih družboslovnih strok; ostala bo omejena na registracijo in morda še kvantifikacijo nasilja in njegovih posledic.

Damijan Guštin

Ocene in poročila

Silvester Kopriva, *Ljubljana skozi čas (Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih)*, Založba Borec, Ljubljana 1989, 287 strani.

Ta reprezentativna knjiga, ki je bogato opremljena s fotografijami in barvnimi reprodukcijami, opisuje zgodovino najpomembnejšega slovenskega mesta na drugačen, precej neobičajen način. Avtor namreč izhaja iz razlage napisov na različnih spominskih znamenjih, ki stoje samostojno ali pa so deli stavb. Pri tem se ne omejuje le na eno obdobje, npr. antično, kjer je strokovnjak, pač pa je pri tem »vsečasoven«, ker vključuje védenje o tem prostoru od najstarejših časov do fragmentov sodobnega dogajanja z vidika mnogoterih družboslovnih ved. Niko Grafenauer, ki je v knjigi o tem objavil esej z naslovom *Tradicija in genius loci*, je Koprivovo večdesetletno delo označil kot »potovanje po sledi izgubljenega časa«, kot svojevrstno epopejo in kot pomemben delež, oziroma darilo bralcem našega obdobja, ki jim je revolucionarna diskontinuiteta reducirala tradicijo, čeprav je ni mogla izničiti in hkrati prevrednotila vse vrednote.

V svojem »potovanju« po Ljubljani S. Koruza začne z njenim središčem, mogočno stolnico Sv. Nikolaja, v kateri je vzdanih dvanajst antičnih napisov iz Emone, iz takratnih bližnjih in tudi bolj oddaljenih krajev, ki jih je analiziral tako po vsebini, obliki kot načinu pisave. Ob opisu zgodovine ljubljanske stolnice pa navaja še druge latinske napise iz srednjega veka, ki pa se niso ohranili, ker so bili iz starejše cerkve na istem kraju, od katere sta se ohranila le gotski sklepnik, kot spomin na »staro katedralo« in kip *Žalostne Matere božje*. O stari in graditvi nove stolnice, ki je rasla postopoma do 1706 je avtor izvedel največ iz dela zgodovinarja in ljubljanskega vikarja Janeza Gregorja Dolničarja *Zgodovina ljubljanske stolnice*, pisanega v latinščini. V tem kontekstu se v knjigi seznanimo še s semeniščem, eno izmed najiminenitnejših ljubljanskih baročnih stavb, portalom in freskami v knjižnici ter škofijskim dvorcem z osrednjim arkadnim dvoriščem. Nato nadaljuje z opisom znamenitosti bližnjega poljanskega predela, Alojzijeviščem, bivšim malim semeniščem, ki ga je ustanovil 1846 takratni ljubljanski škof Alojzij Wolf in v katerem so se poleg duhovnikov šolali tudi nekateri drugi vidni kulturni delavci. Omenja Frana Levstika, Josipa Stritarja, Josipa Jurčiča, Ivana Tavčarja in Janeza Mencingerja. Nasproti Alojzijevišča, na Poljanski 1 je ena izmed del Jožeta Plečnika, ozka, dolga in visoka stavba, po značilni obliki imenovana *Peglezen*. Dalje je Rdeča hiša, pravzaprav sklop hiš, ki jih je 1929 zgradila mestna občina. Čez cesto je stavba gimnazije Poljane, druge najstarejše tovrstne šole v mestu ter bivši Jozefinum, zavetišče za onemogle služkinje in dekleta. Ime je dobilo po Josi-

pini, vdovi krškega mecena Martina Hočevarja, ki je ustanovo bogato podpirala. Zdaj je tam dom upokoencev. V Poljanah sta bila še dva podobna zavoda, Lichtenturn, zdaj dom srednješolk Anice Černejeve, bivša sirotišnica in šola za dekleta ter Marijanišče, zdaj dom učencev Ivana Cankarja, ki je bilo namenjeno revnim dečkom, zlasti sirotam. V tem delu Ljubljane je tudi cerkev Sv. Jožefa, veličastna, a zanemarjena stavba, zgrajena v letih 1912/13 in 1921/22; najdaljša cerkev ljubljanske škofije, ki pa je še danes ne morejo uporabljati v bogoslužne namene, ker so v njej delavnice Triglav filma! V neposredni bližini, na Ambroževem trgu, ki se imenuje po prvem slovenskem ljubljanskem županu, je zanimiv kamnit križ, ki ga je dal 1622 postaviti Tomaž Hren, znani ljubljanski škof kot znak zmage nad protestantizmom. Pomembnejša stavba v Poljanah je še Cukrarna, nekdanja sladkorna tovarna, ki je pogorela 1853, nakar so jo obnovili in uporabljali začasne nastanitve. Predvsem je znana po tem, da je v njej »nastajala in zorela slovenska moderna« z Josipom Murnom, Dragotinom Kettejem, Ivanom Cankarjem in Otonom Župančičem, ki je napisal tudi verze za spomenik 24 talcem, ki so jih Italijani postrelili v Poljanah kot kazen za umorjenega bivšega bana dravske banovine dr. Marka Natlačena. Zatem se avtor ponovno vrne pred Stolnico, kjer je v bližini spomenik Valentina Vodnika. Kraj za postavitev ni bil izbran narključno, kajti Vodnik je bil profesor in ravnatelj liceja, ki se je v njegovih časih vselil v prostore pred tem razpuščenega frančiškanskega samostana. V tem poslopju, ki je stalo na mestu današnje ljubljanske osrednje tržnice je bil pouk do velikega ljubljanskega potresa 1895, zatem pa so ga porušili. Po potresu je Ljubljana hitro menjala podobo. Polepšal in posodobil jo je daleč najuspešnejši župan Ivan Hribar. To je samo povzetelek treh od devetnajstih poglavij, v katerih, tako kot v ostalih, tenkočutno in barvito, na znanstveni podlagi opisuje tudi druge mestne predele, najprej središčne, potem pa še nič manj podrobno tudi tiste proti predmestjem, do Šentvida in Bežigrada, Polja, Trnovega in Viča, dokler se ne vrne k drugemu polu tistega, s čimer je začel, k razlagi antičnih napisov, tokrat v Narodnem muzeju in zaključí s svojim, v verzih in v latinščini napisanem pozdravom Ljubljani. Na kraju naj dodam, da je to knjiga za strokovnjake in ljubitelje vseh starosti, saj ta »ljubljski vseved« predstavlja mesto tako, da nam »sredi znanih stvari odpira nove poglede: tisto, mimo česar gremo največkrat miže, nam pokaže z novih vidikov, tako da spoznamo vrednote, ki jih doslej nismo imeli v evidenci; znano dobiva v luči novih informacij dodatne pomenske razsežnosti.«

Lojz Tršan

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918, Ein historisch-bibliographischer Führer - Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, Zgodovinsko-bibliografski vodnik - Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918, Guida storico-bibliografica. Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988, str. 375.

Zgodovinsko-bibliografski vodnik Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918 so pripravili Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Koroški deželni arhiv v Celovcu, Državni arhiv v Trstu, Državni arhiv v Gorici, Zgodovinski arhiv Ljubljana ter Arhiv SR Slovenije, izšel pa je v seriji objav Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu kot Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 15. Publikacija je dosledno trojezična (nemško-slovensko-italijanska). Redakcijo te široko zasnovane in zahtevne publikacije je v sodelovanju z Ugom Covo, Vinkom Demšarjem, Pierpaolom Dorsijem, Gernotom Fournierjem, Karlom Spreitzhoferjem, Emo Umek in Wilhelmom Wadlom opravil ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana dr. Jože Žontar, ki je tudi avtor same zamisli o pripravi popisa priročnikov in kart za območje nekdanjih notranjeavstrijskih dežel.

Vendar je prvotna zamisel o arhivsko tematskem pripomočku, ob resnem in visoko strokovnem delu vseh sodelavcev arhivov, ki so se odzvali tej akciji, prerasla v zgodovinsko-bibliografski vodnik. Popisu priročnikov in kart je dodan še obsežen oris upravne zgodovine od prvih stoletij novega veka do leta 1918.

Tako so v prvem poglavju pod naslovom Upravna zgodovina podani pregledi upravnih, sodnih, vojaških, lokalnih, gospodarskih, cerkvenih in drugih oblastev notranjeavstrijskih dežel, in sicer Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja avtorja Karla Spreitzhoferja in sodelavcev Uga Cova, Pierpaola Dorsija, Eme Umek, Wilhelma Wadla in Jožeta Žontarja in Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1747/48 do 1848 ter Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1848 do 1918 avtorja Jožeta Žontarja s sodelavci Ugom Covo, Pierpaolom Dorsijem, Karlom Spreitzhoferjem in Wilhelmom Wadlom. Preglednim študijam je dodana Literatura k upravni zgodovini (izbor), ki je razdeljena na splošno literaturo, na literaturo za posamezna območja: Štajersko, Koroško, Kranjsko, mesto Trst in Istro, Goriško in Gradiško, Beneško Istro, Kraljestvu Italije in Ilirskim provincam odstopljena ozemlja in na dela, ki presegajo območja dežel ter na zgodovinske atlase. Bibliografija navaja tiske v jeziku originala, vsi naslovi, podnaslovi in opombe pa so trojezični.

Pregled razvoja ter vrste in značilnosti priročnikov o organizacijski in personalni strukturi uprave tako na ravni avstrijske države kot posameznih dežel je podal Gernot Fournier v prispevku Vrste in razvoj priročnikov o organizacijski strukturi. To so predvsem priročniki, šematizmi, instančni in uradni koledarji, adresarji, almanahi, skratka »vodniki skozi pragozd institucij« kot jih imenuje avtor. Pregled topografskih izmerjenj in kartiranja ozemlja monarhije pa je prikazal v svojem prispevku Upravne karte za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje od srede 18. stoletja do 1918 Branko Korošec.

V drugem - osrednjem delu knjige sta objavljeni bibliografija priročnikov o organizacijski strukturi in bibliografija upravnih kart, ki so ju izdelali Adele Brandi, Ugo Cova, Vinko Demšar, Pierpaolo Dorsi, Gernot Fournier in Wilhelm Wadl. Prva obsega 252, druga 89 naslovov. Bibliografija priročnikov je razdeljena na splošne priročnike (državne, deželne in organizacijske strukture različnih področij v koledarjih, adre-

sarjih, vodnikih itd.), priročnike za posamezna področja (upravna, avtonomna, pravnosodna, policijska, vojaška in druga oblastva, šolstvo, cerkev, zdravstvo, gospodarstvo itd.), sezname in leksikone krajev ter občin in na deželne topografije. Priročniki oz. serije priročnikov so urejeni tematsko, teritorialno in kronološko. Poleg osnovnih bibliografskih podatkov je navedeno tudi njihovo nahajališče. To so v glavnem knjižnice arhivov, ki so sodelovale pri pripravi te publikacije. Izjema je le Ljubljana, kjer je bilo potrebno zaradi drugačne organiziranosti v preteklosti, pritegniti še knjižnico Narodnega muzeja, Narodno in univerzitetno knjižnico, Slovansko knjižnico ter knjižnici Nadškofijskega arhiva in Slovenskega šolskega muzeja. Prav tako so tudi pri nahajališčih upravnih kart upoštewane zbirke kart v Narodni in univerzitetni knjižnici, Narodnem muzeju in Zemljepisnem muzeju Slovenije v Ljubljani.

Na koncu so dodani osebna kazala k bibliografiji priročnikov o organizacijski strukturi in k bibliografiji upravnih kart, stvarno in krajevno kazalo k upravni zgodovini ter sedem skic upravne razdelitve Notranjeavstrijskih dežel.

S publikacijo Priročniki in karte o organizacijski strukturi do leta 1918 smo dobili ne samo prepotrebni pripomoček organizacijske strukture upravnih, sodnih, vojaških, cerkvenih, lokalnih in gospodarskih oblastev Goriške, Istre, Koroške, Kranjske, Štajerske in Trsta v zadnjih dveh stoletjih habsburške monarhije, ampak tudi celovit pregled upravne zgodovine omenjenih dežel. Žal je zaradi prevelikih organizacijskih naporov izpadlo Prekmurje. Poleg tega bo publikacija slovenskim arhivskim delavcem, raziskovalcem, študentom in drugim koristen in nepogrešljiv pripomoček pri pravnozgodovinski terminologiji.

In ne nazadnje, je to delo potrditev uspešnega strokovnega sodelovanja arhivskih ustanov treh sosednjih dežel.

Marjeta Adamič

V l a d o V a l e n č i č, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*; Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana in Partizanska knjiga, 1989, 260 str.

Vlado Valenčič, ki ga slovenski zgodovinarji poznamo predvsem kot zgodovinarja Ljubljane, je našim knjižnim policam prav gotovo dodal imenitno in tudi po tematiki zelo zanimivo knjigo. Delo posega v razgibano zgodovino ljubljanskih uličnih imen. Krasi ga svež in eleganten stil pisanja. Obogateno je s številnimi fotografijami. Znano je, da je bil pisec dolga leta vesten arhivar Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Bil je vnet za svoj poklic. Na to še danes opozarjajo sledovi njegovega garanja. Njegovo arhivsko delo je bilo osredotočeno na arhivske fonde mesta Ljubljane in na podlagi tega dolgotrajnega in sistematičnega dela je napisal številne zgodovinske raziskave. Tudi Zgodovina ljubljanskih uličnih imen predstavlja resno historično publikacijo, ki izžareva nujno povezavo avtorjeve erudicije s poznavanjem arhivskega gradiva. Knjiga namreč na novo oživlja ulična imena, ki so zakopana v prašnih dokumentih. Ljubljanska mestna zgodovina se nenazadnje izraža tudi v uličnih imenih. Kljub temu, da gre le za

majhen del spomenikov preteklosti, imajo ulična imena velik pomen za poznavanje mestne zgodovine. Valenčičevo delo je ravno zato tudi imeniten priručnik za raziskovalce zgodovine Ljubljane. Hvale vredno je tudi imensko kazalo ulic, cest in trgov, podano na koncu knjige, saj bralcu olajšuje iskanje ulic, ki ga še posebno zanimajo.

Avtor se na začetku dotakne najstarejših ohranjenih krajevnih imen iz prvih časov mestnega obstoja, ki so označevala posamezne mestne dele ali predmestja, redkeje pa tudi posamezne ulice. V srednjem veku se imena pojavljajo v maloštevilnih listinah in nekaj urbarjih. Število virov se pomnoži v novem veku. Za 16. stoletje je ohranjenih že več zapisnikov ljubljanskega mestnega sveta, za konec stoletja pa sklenjena vrsta računskih knjig. V teh dokumentih se včasih omenjajo tudi imena ulic. Od 17. stoletja dalje pa lahko zasledujemo razvoj ljubljanskih krajevnih imen tudi po davčnih knjigah in mestnih urbarjih. Ulicam in trgov pa je dajalo imena tudi ljudstvo po raznih njihovih značilnostih. Zato jih je tudi spreminjalo, če so se spremenile razmere in razlogi za nekdanje nazive.

Proti koncu 18. stoletja je bilo v Ljubljani še vedno precej neimenovanih ulic oziroma nam njihova imena v virih niso ohranjena. V takratnih predmestjih pa so bile ulice izjema. Ulična imena so v tem času nastajala in se spreminjala neodvisno od mestne in državne uprave. Oblasti so po potrebi uporabljale imena, ki so bila razširjena med ljudstvom. Uradna potreba po rabi uličnih nazivov še ni bila pogostna. Pri lokalizaciji hiš in zemljišč so si še vedno pomagali s splošnimi krajevnimi označbami in raznimi imenovanji (npr. bližnjih cerkva, samostanov, mestnih vrat ipd.). Leta 1770 je bila izvedena prva numeracija hiš. Pri tem so se določile krajevne enote in imenovali števeni oddelki, po katerih so oštevilčili hiše. Ureditev tovrstne evidence hiš je bila povod za sestavljanje in objavlanje seznamov hišnih posestnikov. Ti so vsebovali tudi nekatera imena ljubljanskih ulic. Primerjava med slovenskimi in nemškimi nazivi v tiskanem razglasu iz leta 1787 kaže, da je bilo imenovanje v vsakem jeziku večkrat popolnoma samostojno in neodvisno od drugojezičnega imena (npr. Fistanska gassa = Herrengasse). Več slovenskih nazivov ljubljanskih ulic in trgov iz druge polovice 18. stoletja najdemo tudi v Vodnikovih Lublanskih Novicah in v oklicnih knjigah nekaterih ljubljanskih župnij. Seznam hišnih posestnikov iz leta 1802 pa kaže, da so skoraj vse ulice in trgi v notranjem mestu povečini že imeli ustaljena imena. Manj ustaljenosti je bilo v predmestjih, kjer so ceste in pota deloma šele dobivala svoja imena.

V začetku prejšnjega stoletja je več ljubljanskih ulic in trgov dobilo napise, magistrat pa je določal ulična imena. Javnost seveda ni vedno priznavala uradnih nazivov. Pod zunanji vplivi so se nekateri ulični napisi na hišah v nekaj letih izbrisali in izginiti. Posamezna ulična imena so se s tem zabrisala in prišla iz rabe. Vendar je ljudstvo ulična imena nadomestilo z novimi, ki so bolj ustrezala njihovim spremenjenim značilnostim, ali pa je zopet seglo po starih, še nepozabljenih nazivih. Leto 1848 kot mejnik v razvoju našega naroda, je pomembno tudi glede ljubljanskih uličnih napisov. Dotlej so bili vsi ulični in javni napisi nemški. Marčna revolucija pa je vzpodbudila željo naših narodnjakov, da dobijo ljubljanske ulice poleg nemških tudi slovenske napise. Ohranjen seznam z nemškimi in slovenskimi uličnimi imeni pa nam kaže težave pri

poslovenjenju uličnih imen, zlasti takih nemškega izvora ali pa ljudskih popačenk nemških nazivov. Kljub temu je to prvi seznam, ki vsebuje vse tedanje ulične nazive v slovenščini. Kasnejši seznam hišnih posestnikov iz leta 1877, ki vsebuje tudi stare slovenske ulične nazive pred preimenovanjem pa kaže, da so bili nekateri drugačni kot v seznamih iz leta 1848.

Aritmetična hišna numeracija, pri kateri so bile hiše posameznih števnih oddelkov, katastrskih občin, oštevilčene po nekem vrstnem redu je zaradi nastajanja novih hiš kmalu pokazala določene pomanjkljivosti. Zato je mestni magistrat začel razmišljati, kako bi jo preuredil. Leta 1876 je bilo v Ljubljani izvedeno uradno poimenovanje oziroma preimenovanje ulic. Uvedena je bila hišna numeracija po Winklerjevem sistemu. Hiše na vsem območju Ljubljane so bile opremljene z novimi številkami nekako do konca junija 1877. Nova ulična imena so določale predvsem krajevne in druge posebnosti in značilnosti. Prvič so se pojavila tudi imena po zgodovinskih osebah. Nemštvo se je izražalo tako v uličnih napisih kot v uličnih imenih. Po volitvah leta 1882 so si Slovenci v občinskem svetu priborili večino. Sprva se je mestni svet bojeval za enakopravnost slovenskega jezika pri uradovanju. Z letom 1892 pa se je pričel dolgoleten in zapleten boj tudi za le slovenske ulične napise. Sčasoma naj bi po vsem mestu na uličnih in hišnih tablah zavladal izključno slovenski jezik. Pobudnik akcije za le slovenske napise je bil kasnejši ljubljanski župan Ivan Hribar. Leta 1894 so še mnogi Slovenci zagovarjali dvojezične napise. Zelo pomembno zaviralno vlogo so poleg ljubljanskih Nemcev pri akciji igrale tudi razprtije med slovenskimi strankami. V času Hribarjevega županovanja (1896–1910) pa so se narodnostne razmere in narodna zavest v Ljubljani postopoma močno spremenile. Pravda za le slovenske ulične napise se je po mnogih peripetijah uspešno končala v korist Slovencev. 3. novembra 1908 je stopil v veljavo sklep občinskega sveta o le slovenskih uličnih napisih.

Župan Ivan Hribar si je vseskozi prizadeval, da bi Ljubljana kazala v uličnih imenih popolnoma slovensko lice. Zato je predlagal poimenovanje ulic predvsem po slovenskih pesnikih in pisateljih. Izbiral je tudi takšna krajevno značilna ulična imena, ki se ne bi dala izraziti tudi v nemškem jeziku. V Hribarjevi dobi so bile skoraj vse spremembe uličnih imen po mnenju deželne vlade nepotrebne ali neprimerne in nekoristne. »Odobrila jih je le zato, ker se je ljudstvo nanje deloma že privadilo in ker bi zopetno spreminjanje še povečalo zmešnjavo, ki jo je povzročil samovoljni postopek mestnega magistrata.« (str. 120) Poleg zamenjave nemško-slovenskih napisov z le slovenskimi ter velikih sprememb v uličnih imenih, v katerih je bil poudarjen slovenski značaj mesta, je Hribarjeva doba prinesla tudi novo zunanjo podobo uličnih in hišnih tabel, v katerih so bile poslej izražene belo-zelene mestne barve. Občinski svet se je v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno ter do njenega konca le bolj poredko ukvarjal z uličnim imenovanjem. Ulična poimenovanja so bila intenzivnejša v okoliških občinah, saj je bilo Ljubljani priključenih več sosednjih, prvotno agrarnih, pod vplivom bližine mesta pa sčasoma urbaniziranih naselij.

Številna ulična preimenovanja in prenumeracije izvedene v drugi polovici 19. stoletja pa do konca avstroogrške monarhije povzročajo težave tudi pri današnjih raziskavah posameznih ljubljanskih hiš v tem času. Oglejmo si naprimer primer spremeni-

njanja hišnega naslova na Poljanski cesti v času avstrijskih popisov prebivalstva, izvedenih v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Leta 1869 najdemo npr. hišo Antona Kotnika na naslednji adresi: Poljansko predmestje - hiša št. 65 (Spodnja Poljanska cesta).¹ Po uradnem poimenovanju ljubljanskih ulic leta 1876 zasledimo hišo ob popisih prebivalstva leta 1880 in 1890 na Poljanski cesti 28. Leta 1890 je prejšnjega lastnika zamenjala Marija Stele.² Ob popisu prebivalstva leta 1900 je bila izvedena prenumeracija hiše, ki se je tokrat nahajala na naslovu Poljanska cesta 26.³ Leta 1910 pa je hiša dobila popolnoma nov naslov: Ambrožev trg 9.⁴ Jeseni leta 1910 so oblasti namreč izvedle še nekatera preimenovanja ulic, zlasti pa številne prenumeracije hišnih števil. Zaradi zmešnjave, ki jo je povzročila nova prenumeracija, so morale mestne oblasti s svinčnikom označiti hišo in gospodarja na ovojnih polah popisa prebivalstva, izvedenega 31. decembra 1910. Pri novem oštevilčenju hiš je namreč vladala tako pri hišnih gospodarjih kot v javnosti marsikje še negotovost, skratka, novo oštevilčenje se še ni povsem udomačilo.⁵

Po nastanku Jugoslavije so zavladovali novi časi. Najprej so s hišnih pročelij odstranili vse tiste ulične napise, ki so spominjali na staro avstroogrsko monarhijo oziroma na njene dinastične osebnosti. Na njihovo mesto so prišla imena srbskih dinastov, protiaustrijskih zarotnikov ipd. Kljub temu obdobje stare Jugoslavije ne pomeni prevelikega pretiravanja pri preimenovanjih in novopoimenovanjih ulic in trgov. Največ prostora so dobila imena po osebah iz slovenskega kulturnega življenja. V večji meri kot prej so bili med njimi zastopani umetniki in politiki. Na podlagi zakona z dne 18. februarja 1930 o imenih krajev in ulic in o oznamovanju hiš s številkami so državne upravne oblasti dobile pravico odločati o uličnih nazivih. Te določbe so sicer samostojno odločanje občine glede uličnega poimenovanja utesnjevale, vendar v končni fazi niso imele večjega praktičnega pomena. V tridesetih letih so bila pri poimenovanjih upoštevana predvsem imena iz slovenske kulturne in politične zgodovine, med njimi tudi pesnic in pisateljic, ki so jih priporočale ženske organizacije, nadalje imena krajev na slovenskem ozemlju, priključenem Italiji in na Slovenskem Koroškem, imena jugoslovanskih mest, imena iz hrvaške in srbske zgodovine ter narodnih pesmi. Od starih ulic je bilo preimenovanih le malo. Nove politične razmere so zahtevale tudi novo prilagoditev uličnih imen. Pri preimenovanjih je občinska uprava upoštevala tudi mnenja strokovnjakov (predvsem zgodovinarjev) in javnosti. Avtor je nato v posebnem poglavju opisal še ulična imenovanja v sosednjih občinah, ki so bile do leta 1935 priključene Ljubljani.

¹ Glej Verzeichniss der Haus-Inhaber und der Besitzer der Kramläden in der Elefantengasse zu Labibach sammt der Pfarreintheilung und dem alphabetischen Namens-Verzeichnisse. Ljubljana 1869, str. 20 in tudi ZAL: Popis prebivalstva leta 1869, Poljansko predmestje - hiša št. 65.

² Zapisnik hiš deželnega mesta ljubljanskega, Ljubljana 1877, str. 61 in ZAL: Popis prebivalstva leta 1880 in 1890, Poljanska cesta 28.

³ Zapisnik hiš deželnega stolnega mesta ljubljanskega, Ljubljana 1901, str. 47 in ZAL: Popis prebivalstva leta 1900, Poljanska cesta 26.

⁴ ZAL: Popis prebivalstva leta 1910, Ambrožev trg 9.

⁵ Glej ZAL: REG I/fasc. 1258, fol. 443 (Zapisnik hiš in posestnikov po novi numeraciji). Dodana je tudi načrtna razdelitev popisovalnih tiskovin (fol. 444-475).

Nova preimenovanja ulic je Ljubljana doživela z italijansko okupacijo. Nova oblast se ni zadovoljila samo s preimenovanji ulic, katerih imena ji niso ugajala, temveč je zahtevala tudi dvojezične ulične napise. Vsiljena ulična imena je prebivalstvo občutilo kot anahronizem. Nekaj sprememb je nato prinesel tudi čas nemške okupacije. Avtor v nadaljevanju obravnava do leta 1955 izvedena ulična imenovanja in preimenovanja na območju, ki ga je imela Ljubljana do leta 1941. Za kasnejšo dobo do leta 1988 pa je upošteval le spremembe v notranjem delu današnje Ljubljane, ki obsega staro Ljubljano in dele nekdanjih predmestij, kjer je bilo že do prve svetovne vojne urejeno ulično omrežje.

Nova socialistična oblast si je v zadnjih štirih desetletjih po vojni postavljala spomenike tudi v imenih ulic in trgov. Ulična preimenovanja so precej spremenila mestno nomenklaturu tudi v osrednjem delu mesta. Mnogi stari nazivi, ki so si že pridobili zgodovinsko veljavo, so bili brez utemeljene potrebe opuščeni. Neopravičeni in nestrokovni so bili tudi primeri ponovnega preimenovanja nekaterih ulic in trgov, kar kaže, da so včasih spreminjali imena po trenutnem navdihu, ne pa po načrtu in premisleku. Nova ideologija je s tem hotela ljudstvu dokazati, da je dokončno opravila z imeni, ki spominjajo na »temno« dobo naše zgodovine, na strankarske boje raznih političnih strank in na ljudi, ki jih zgodovina označuje kot izrazito negativne pojave v usodi naroda. Imena »negativnih« oseb so zamenjala imena po osebah in dogodkih iz NOB in novejših slovenskih kulturnih delavcev. Poveljujejo naj se imena oseb in dogodkov, ki so v skladu z današnjo družbeno in narodnostno stvarnostjo. Posebno ostro je bilo načelo novih oblasti, skovano leta 1948, ki se glede uličnih imen ni dosti oziralo na vprašanje zgodovinske kontinuitete. Po mnenju avtorja je bila »odločilna miselnost, da je naloga uličnih imen ohraniti spomin na posamezne osebe in dogodke, ne pa omogočati prebivalstvu orientacijo in lokalizacijo na mestnem območju, kar mora biti njihov prvi namen. Spreminjanje mestne nomenklature zagotovo ne služi temu namenu.« (str.229) Leta 1980 je bil izdan nov republiški zakon o poimenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb, zakon iz leta 1948 in njegovi predpisi pa so prenehali veljati. Tudi v novem zakonu ne manjka ideoloških fraz. Avtor zaključuje, da po dosednji praksi žal ne moremo pričakovati, da se v bodoče ulična imena ne bodo spreminjala v večji meri, kot pa to dopušča upoštevanje zgodovinskih izročil in kulturne dediščine mesta.

Po osvoboditvi je prišlo pri uličnih imenovanjih in preimenovanjih v primerjavi s prejšnjimi obdobji politično najbolj do izraza. Ideološki učinki so v ulična imena zarezali mnoge, za ohranjanje kulturne zgodovine mesta škodljive in nepotrebne sledi. Temeljno načelo o imenovanjih oziroma preimenovanjih posameznih ulic in trgov – to je upoštevanje in ohranjanje starih obstoječih in uporabljenih nazivov – nova oblastna garnitura ni kaj dosti upoštevala. Še več. Pogosto je zbrisala starodavni mestni spomin, vsebovan v uličnem imenu ter si na novo postavila vsemogočen in ideološko ustrezniji spomenik.

Andrej Studen

Walter Kleindell, *Der erste Weltkrieg, Daten - Zahlen - Fakten*, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1989, 295 str.

Pričujoče delo iz sosednje Avstrije je priročnik s precej samosvojo sestavo, ki bi jo lahko označili kot kombinacijo kronologije in problemskih orisov; pripravljeno je na poljudni ravni. Očitno je namenjeno širši publiki, šolajoči se mladini. Pripravil ga je avtor, ki mu to ni prvi priročnik s historično snovjo, omeniti je vsaj knjigo *Urkunden des ... Dokumente zur Geschichte Österreichs von 996 bis 1955*.

Priročnik se začne s kratkim pogledom na vzroke prve svetovne vojne in vojne zveze v Evropi pred veliko vojno. Razglabljanje, ali je bila vojna med Srbijo in Avstroogrsko pričakovana ali celo načrtovana prav tistega poletja leta 1914, nam prikaže skozi malo znano zgodbo o letovanju vojvode Putnika (tedaj načelnika Vrhovne komande Kraljevine Srbije, prej/tudi trikrat vojnega ministra) v toplicah Bad Gleichenberg v Avstriji, odkoder je odpotoval le dan ali dva pred vojno napovedjo Avstroogrske Srbije, ne da bi kdo z avstroogrske strani izkoristil priložnost za neformalne ali formalne pogovore o vroči krizi, ki je ves julij bremenila medsebojne odnose. Sledi še zanimiv pregled vojnih napovedi. Čeprav je bila vojna napoved le formalni pokazatelj in kljub konvencijam o vojskovanju ne povsem spoštovana, pa nam ta pregled kaže, da nemško in avstroogrsko vodstvo in diplomaciji niso bili tako usklajeni, kot se običajno misli. Kot zanimivost: zadnja vojna napoved v prvi svetovni vojni je bila izročena julija 1918; Honduras je napovedal vojno Nemčiji. Sledi še pregled uporabljene vojne tehnike, sestave avstroogrske armade, sil v vojni sodelujočih držav in podatki o izgubah vojskujočih se držav.

Osrednji blok v priročniku uvaja pregled glavnih vojnih dogodkov po bojiščih. V štirih obsežnih poglavjih so obdelana vsako od vojnih let; vselej po istem vzorcu: najprej kronologija, nato dve tematski obdelavi najpomembnejših dogodkov (enega avstroogrske in enega nemške vojske) iz tistega leta, tako: iz leta 1914 zadnja konjeniška bitka v svetovni vojni pri Jaroslawicah 21. avgusta, bitka pri Tannenbergu, leta 1915 preboj pri Tarnowu-Görlice, naslednjega leta spis o vojni v gorah Alp zlasti Tirolska), pa dalje oris vojne materiala na zahodu kot poglobitnem bojišču, 1917 leta preboj fronte na Soči - »čudež pri Kobaridu«, pa prvo tankovsko bitko v zgodovini 20. novembra 1917, kronika zadnjega vojnega leta pa se končuje z razvojem dogodkov ob premirju v zadnjih petih dneh vojne in z vojaškimi ujetniki, ki so ostali na italijanski fronti. Druga tema prikazuje Ludendorffovo ofenzivo na vzhodu. Vsako od teh se končuje z navedbo glavne literature.

Kronologija (okoli 4000 notacij za vsa štiri poglavja) zajema predvsem vojne dogodke, torej pomembne bitke, premike enot in gibanja front, vojne ujetnike in internacije, politične odločitve, financiranje vojne (vojna posojila, izdatki), zajema pa tudi dogodke iz družbene in kulturne zgodovine med vojno (uvajanje vojne ekonomije, omejitve prehrane, stavke, prve predstavitve pomembnih umetniških del, delavsko gibanje). Značilna je obeležitev smrti znanih oseb iz kulture. Uporabnost povečujejo kazalke na med seboj povezane dogodke.

Med vojnimi dogodki je slovensko zgodovino zadevajoča predvsem soška fronta; o vojaških dogodkih okoli Soče je najti kar nekaj zapisov, od podatkov o bitkah, obstreljevanjih, izgubah, do tistega na Doberdobski planoti (11.1. 1917), ko so italijanski vojaki obmetavali avstrijske rove z limonami in ponujali premirje. Žal pa so slovenski kraji zapisani le v nemški obliki. Bistveno bolj skromno so predstavljeni Slovenci v politiki v zadnjem letu vojne. Tako ni najti omembe majniške deklaracije, niti ustanovitve Narodnega sveta. Prvič je omenjeno dogajanje na slovanskem jugu monarhije ob ustanovitvi Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu. Pod datumom 29. oktober 1918 bomo zastoj iskali ob Hrvatih tudi omembo Slovencev, poleg tega pa je hrvatski sabor pojasnjen kot »Volksgruppe«. V nasprotju s tem pa je samoodločba Čehov (manj Slovakov) predstavljena mnogo bolj izčrpno.

Knjiga se zaključuje s pregledom uporabljene literature (daleč največ le v nemškem jeziku); napotila na literaturo pa so tudi pri tematskih orisih na koncu vsakega leta kronologije. Ob klasični in potrebni dodatni opremi (register oseb, geografski in stvarni register) zasledimo nekaj zemljevidov, in bogato slikovno opremo (po obliki v glavnem razglednice), ki zajema pomembne osebnosti, vojno propagando, orožja in boje (med njimi slika porušene Gorice). Skratka, zanimiv priručnik za domačega bralca, ki ga zanima zgodovina s poudarjeno avstrijsko (in nemško) noto, brez velikih pretenzij, a solidno in odgovorno narejen. Ker podobnega dela v naši historiografiji nimamo (ponovno obujenega zanimanja za zgodovino prve svetovne vojne pred nekaj leti smo bili v našem prostoru deležni le v manjši meri, povezano z dogajanjem leta 1918, ko smo Slovenci prešli iz enega državnega okvira v drugi, jugoslovanski), je kljub nekaterim pripombam tudi za nas koristen in uporaben.

Damijan Guštin

M i r o s l a v S t e p a n č i č, *Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941 - 1945*, Knjižnica NOV in POS 52, založila in izdala RK ZRVS Slovenije v okviru založniškega programa revije Naša obramba, Ljubljana 1990, 680 strani.

Miroslav Stepančič, lani umrl avtor knjige, je začel sodelovati z OF v Ljubljani, zaradi česar je bil aretiran in odpeljan v Gonars. Po kapitulaciji Italije se je vključil v narodnoosvobodilno vojsko, kjer je opravljal razne vojaške dolžnosti, od namestnika komandirja čete v Cankarjevi brigadi, do šefa operativnega odseka 15. divizije. Knjiga je razdeljena na 13 poglavij, ki so napisana kot zaključene celote, tako tematsko kot kronološko, tako da nam to omogoča dokaj enostaven pregled problematike, tudi po posameznih območjih. Obravnava te problematike je toliko pomembnejša, ker je bila do sedaj do drugih predvsem vojaških tem, dokaj zapostavljena. Vendar so bili različni načini preskrbe tako za obstanek kot za razvoj partizanskega gibanja in narodnoosvobodilne vojske eno izmed najpomembnejših področij dejavnosti, kajti partizani so morali biti oboroženi, oblečeni, obuti in ne preveč lačni. V preskrbi so bili partizani ve-

zani prvenstveno na prebivalstvo in so dobivali najrazličnejši material preko organizacije OF in kasneje izvoljenih ljudskih oblastvenih organov. Z njimi so nekateri vojaški intendanti prihajali tudi v spore, predvsem kadar je teh niso upoštevali in so od prebivalstva samovoljno pobirali razne dobrine. Avtor se opisu tega ne izogiba, kar je tudi eden izmed pokazateljev objektivnosti tega dela. Spretno je povezal vojaško dejavnost partizanov in s tem tudi njihovih nasprotnikov, kar je bistveno vplivalo na gospodarsko aktivnost na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju, katerega obseg se je stalno spreminjal.

Zelo smiselno je, da se je omejil na območje Dolenjske in Notranjske, ne zaradi tega, ker je bil kot vojaški poveljnik poznavalec tamkajšnjih razmer, pač pa zato, ker sta bili obe vključeni v okupacijsko enoto Ljubljansko pokrajino. Partizansko gibanje se je pragmatično prilagajalo takratnim razmeram in zaradi tega je bilo to območje tudi v tem smislu vojaška in politična enota, svedea tesno povezana z drugimi slovenskimi pokrajinami, predvsem z Belo krajino, Pivško, Brkini in Slovensko Istro, ki so bile po kapitulaciji Italije operativno vključene v 7. korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, skupaj z Dolenjsko in Notranjsko.

Avtor začne z Ljubljano, kjer je bila ustanovljena OF in kjer se je najhitreje širila. S tem je bil omogočen tudi nastanek in oskrbovanje prvih čet, ki so nastale v bližini mesta, odkoder so jih tudi preskrbovali, zahvaljujoč široki razpredenosti vseh oblik zbiranja in odpreme raznovrstnih dobrin, predvsem po železnici, z avtomobili in avtobusi, pa tudi na razne druge načine. Za vse to so najprej skrbeli odbori OF, dokler niso ob koncu leta 1941 ustanovili še Finančno gospodarski odbor pri izvršnem odboru OF, ki se je posvečal prvenstveno tem stvarim. Za pomoč žrtvam italijanskega nasilja so avgusta 1941 že obstoječo organizacijo Ljudske pomoči vključili v OF in jo s tem okrepili, tako da je lahko že konec leta z obleko in živili oskrbovala približno 700 prebivalcev, od beguncev, internirancev, zapornikov, ilegalcev in njihovih otrok, katerim je priskrbela tudi zanesljive varuhe. Za »specialni« material za partizane, čevlje, uniforme, nahrbtnike, sanitetno opremo, papir za propagando, razne tehnične stvari in storitve pa so skrbeli matični odbori OF, ki so bili specifična ljubljanska organizacijska oblika OF, ki je temeljila predvsem na stanovski in poklicni povezavi.

Vse to je povezovala vojaška intendantca, intendatura glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki je imela blago shranjeno po raznih manjših skladiščih, posebej potem, ko so Italijani novembra 1941 odkrili centralno skladišče. Posebno nabavno službo je imela organizirano tudi centralna tehnika KPS, ki je skrbela za tiskanje in razmnoževanje propagandnega gradiva, gradnjo skrivališč, izdelavo razstreliva in radijskih sprejemno oddajnih postaj. Ker avtor v naslednjih poglavjih Ljubljane ne obravnava posebej, bi še poudaril, da je bila materialna in denarna pomoč iz mesta neprecenljiva zlasti po italijanski ofenzivi jeseni 1942, ki je zadala partizanskim oddelkom občutne izgube. Ob ofenzivi je bilo izgubljeno tudi osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, na katerem so do spomladi 1942 nastale osnovne smernice partizanskega gospodarstva, ki ga je s pomočjo rajonskih odborov OF organiziral Narodno osvobodilni svet za osvojeno ozemlje. V drugem poglavju opisuje tudi upravljanje razlaščenih veleposestev, od katerih so nekatere upravljali kot celoto, kar je pred-

stavljalo zametek »državnih posestev«. Na drugih so zemljo obdelovali kolektivno, tako da so ustanovili »kmečke kolektive«, kjer so kmetje na razdeljeni zemlji delali, pridelke pa so skupno delili. Po nastanku osvobojenega ozemlja je iz Ljubljane prišlo tudi vodstvo vojaške intendance, ki je organiziralo to dejavnost tudi po vojaških enotah. V tem obdobju so bili intendanti pri opravljanju svojega posla dokaj samostojni. Sodelovali so z gospodarskimi referenti pri odborih OF in Narodnoosvobodilnimi odbori. Intendatura je organizirala tudi delavnice, od čevljarških, krojaških, puškarskih, mehaničnih, mizarških in drugih, ki pa so bile v času italijanske ofenzive vse uničene. V ofenzivi so imeli partizani zaradi stalnih premikov in bojov raztrgano obleko, obutev in izrabljeno opremo. Poleg tega se je bližala še zima, v nekaterih krajih pa so se pojavili oddelki vaških straž, MVAC. Zato je jesen do novembra 1942 predstavljala krizno obdobje za prehrano in preskrbo partizanskih enot, ker so bili mnogokje razbiti tudi odbori OF, na katerih je slonelo glavno breme preskrbe partizanov. V tem obdobju se je, kot je bilo že omenjeno, posebej izkazala Ljubljana, kjer je OF s pomočjo železničarjev 21. novembra odpravila 3 vagone pošiljke za partizane. V teh so bile predvsem zimske obleke, obutev, odeje in perilo.

V tretjem poglavju opisuje razvoj intendantske službe in partizanskega gospodarstva od srede novembra 1942, ko je italijanska ofenziva pojenjala, do kapitulacije Italije in oskrbo slovenskih partizanskih bolnic v tem obdobju. Orisuje pa tudi politično zaledje partizanske vojske, poverjenišтва izvršnega odbora OF z okrožnimi in rajonskimi odbori OF. V obdobju ponovnega vzpona in ko se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ponovno preselilo v Kočevski Rog iz Dolomitov, so bili različni načini preskrbovanja partizanskih enot. Nekaj hrane in obleke pa so zaplenile tudi v uspešni akciji proti italijanskim enotam v Žužemberku. V Kočevskem Rogu, v tamkajšnjih gozdovih, so gradbene ekipe začele ponovno graditi barake za vodstvo, tiskarne in delavnice, ker so bili skoraj vsi tovrstni objekti ob italijanski ofenzivi na Dolomite uničeni. Velik napredek je bila ustanovitev ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, v čigar pristojnosti je bilo celotno gospodarstvo in intendantska dejavnost v vojski, od prehrane do načrtovanja oskrbe in opreme. Za vse to so morali izdelati evidenco potreb, ki so jih nato razdelili po okrožjih. Vendar je prišlo včasih do trenj med vojaškimi intendanti in gospodarskimi referenti, oziroma gospodarskimi komisijami pri odborih OF zaradi samovolje nekaterih med prvimi, ki niso poznali strukture prebivalstva terenov, kjer je bilo gospodarstvo zaradi vojnih razmer hudo ubožano.

Da bi odpravili nepravilnosti in omenjena trenja, je vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja prepovedalo svojim intendantom, da bi brez pristojnosti gospodarskih referentov ali koga drugega od odbora OF kupovali neposredno od kmetov, predvsem živino. Le na ozemlju, ki je bilo pod kontrolo okupatorja ali drugih nasprotnikov OF so lahko izvajali prisilne odkupe. Zaradi vsesplošnega pomanjkanja je na osvobojenem ozemlju cvetela tudi črna borza, navijanje cen, oderušstvo, predvsem pri prometu s soljo, tobakom in drobnimi gospodinjskimi pripomočki. Da bi to preprečili, so izdali maksimirani cenik, ki je bil obvezen za vse osvobojeno ozemlje. Tudi vse bolnice in sanitetne postaje so imele svoje intendante, oskrbovale pa so jih tudi

bližnje partizanske enote. Do organizirane preskrbe le-teh pa je prišlo šele jeseni in pozimi 1942/1943.

V petem poglavju avtor opisuje gospodarske razmere na velikem osvobojenem ozemlju po kapitulaciji Italije, oskrbo enot 7. korpusa med in po jesenski nemški ofenzivi. Še prej pa prevzem oblasti in organizacijo uprave, ki jo je vodila upravna komisija pri izvršnem odboru OF z odseki. Ta naj bi zajamčila poslovanje javne uprave, predvsem pri finančnih zadevah, industriji ter ostalemu gospodarstvu in preskrbi. O gospodarskih zadevah so razpravljali tudi na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Na terenu so vseskozi večino gospodarskih nalog opravljale rajonske gospodarske komisije z vaškimi, kot pomožnimi organi. Po kapitulaciji Italije so tudi vsi industrijski obrati na osvobojenem ozemlju začeli delati skoraj izključno za vojsko. Posredniki med vojaškimi in civilnimi oblastmi pa so bile v tem obdobju novo ustanovljene komande mest. V njihovo pristojnost so prešla vojaška skladišča, s katerimi so do tedaj upravljali odbori OF.

Prehrana vojske se je po kapitulaciji Italije izboljšala, vendar so predvidevali nemško ofenzivo in težje pogoje, zato so si začeli pripravljati zaloge in prepovedali vsako neracionalno trošenje dobrin. Domneve so bile upravičene, kajti Nemci so začeli oktobra 1943 s pomočjo domobrancev ofenzivo, katere cilj je bil med drugim tudi ta, da bi zajeli čimveč živeža in drugega materiala na ozemlju, ki so ga zasedli. Partizanske enote so se zaradi operativnih nalog oddaljevale od prvotnih izhodišč in skladišč. Zaradi tega jim je v času ofenzive neprestano pretela lakota. Po ofenzivi je bila zatorej ena izmed prvih nalog ureditev preskrbe, pri čemer jim je šlo na roko dejstvo, da so ohranili del osvobojenega ozemlja. Vendar je kljub temu primanjkovalo obleke in obutve, z izjemo 14. divizije, ki so jo pripravili za bodoče boje na Štajerskem in jo za takratne razmere izvrstno opremili in oborožili. V petem poglavju, ki ga kronološko zaključči z januarjem 1944, opisuje še težave pri preskrbi s soljo in tobakom, ki sta bila, kot je bilo že povedano, najbolj iskana in željena produkta na osvobojenem ozemlju.

V naslednjem poglavju opisuje del upravne komisije, ki je bila februarja 1944 ukinjena in ki so jo po črnomeljskem zasedanju, nadomestili z oddelki pri predsedstvu SNOS, za prehrano, kmetijstvo, gozdarstvo, industrijo, trgovino in finančne zadeve. Poleg tega so pri omenjenem predsedstvu ustanovili še komisiji za zaščito gozdov in upravo narodne imovine, imenovane KUNI ter prevozno tovarno službo. Od maja do decembra 1944 se je na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske začel uveljavljati skladiščni sistem oskrbe, ki je podrobno opisan v sedmem poglavju. Uspešna podlaga temu je bila gospodarsko organiziranje v sklopu politično upravne ureditve ljudske oblasti, kar je pripomoglo k ponovnemu vzponu te dejavnosti. V naslednjih poglavjih opisuje avtor dejavnost v Slovenski Istri, Brkinih in na Pivškem, NOV-GRAD, organizacijo za izvedbo gradbenih del ter oskrbo partizanskih bolnic.

V 11. poglavju zaključeno obravnava posebno dejavnost oskrbe, osrednje delavnice, od orožarskih do radijskih, delavnice 7. korpusa, zaledne partizanske delavnice, tiskarne, njihovo preskrbo ter šolanje intendantskega kadra ter obmejno menjavo med Hrvati in Slovenci. V 12. poglavju opisuje premagovanje neugodnih zimskih razmer v letih 1944/1945 in pomladanski gospodarski razvoj. V zadnjem, trinajstem, pa zavez-

niško pomoč NOV in PO Slovenije. V sklepu aktualizira to tematiko s primerjavo z osemdesetimi leti, obdobjem gospodarskega poloma in razkroja. Avtor je uporabljal vire, ki so v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino, upošteval vso najvažnejšo literaturo o tej problematiki, napravil seznam le-te, tako kot za intendante na Dolenjskem in Notranjskem v letih 1941–1945.

Lojz Tršan

Vestnik koroških partizanov, Letnik XXII, 1–2, Ljubljana, 1988

Po svoji obliki je Vestnik tak kot je vedno bil: skromno, okusno opremljen ciklostil. Po vsebini gre za tematsko številko z dvojezičnimi članki o zvezah med slovenskimi in avstrijskimi partizani, kar simbolično ponazarjajo sorodne kratice obeh osvobodilnih gibanj, OF in ÖFF. Takšno politiko uredniškega odbora in prizadevnost avtorjev prispevkov lahko toplo pohvalim in jima zaželim srečo tudi v prihodnosti.

Oglejmo si sedaj članke po vrstnem redu. Marjan Sturm v uvodni besedi pove, da je za slovensko-avstrijsko številko Vestnika dal že pred nekaj leti pobudo »Pavle Žaucer ob razpravah o celotni zgodovinski osvetlitvi protifašističnega boja koroških Slovencev« (str. 5). Olga Kastelic Marjetka se kot bivša slovenska partizanka na Koroškem spominja, da so slovenski partizani že od vsega začetka skušali navezovati stike tudi s koroškimi Nemci, čeprav so bili mnogi od teh zaslepljeni od nacistične propagande ali neosveščeno oportunistični (str. 7). Wolfgang Neugebauer, vodja Dokumentacijskega arhiva avstrijskega odpora na Dunaju piše, da je neprijetno, »ko moraš kot Avstrijec ugotoviti, da se hrabri antifašistični odpor koroških Slovencev komaj priznava, kaj šele, da bi se jim zahvalili« (str. 15) in je mnenja, da bi se bilo – strogo hipotetično – leta 1945 bolje odločiti za delitev dežele na jugoslovanski in avstrijski del kot pa za nedeljeno nacionalsocialistično Koroško. Slovenski prevod je na tem mestu nekoliko majav, kajti fraze »wäre... verzuziehen« ne moremo prevajati »bi ... prednjačila«, ampak »bi bilo... treba dati prednost« ali tako nekako. V vsakem primeru bi to bila res zelo avstrijska dilema!

Vse te tri članke lahko vzamemo kot nekakšen uvod h glavnim tekstom. Prispevek Mileta Pavlina o začetkih partizanske skupine Leoben–Donawitz lahko beremo kot napeto detektivko z mnogimi pomanjkljivostmi. Preveč je namreč govora o potovanih slovenskih akterjev te drame sem ter tja, v glavnem med Jesenicami in Celovcem, in premalo je prikazan smisel teg prostorskih premikov. Ker Mile Pavlin ne navaja virov ali literature, bralcu ne more biti jasno, odkod je zajemal znanje o tolikih podrobnostih.

Franz Burda navaja nekaj literature za svoj članek o glavnih avstrijskih odporniških skupinah: nadstrankarski skupini duhovnika dr. Heinricha Maierja, krščanskosocialni skupini Hurde/Weiberger in levičarski Anti-Hitler-Bewegung; slednja je od jeseni 1943 dalje skušala ustvariti verige partizanskih oporišč od Drave do Donave in povesti Avstrijce v oboroženo vstajo proti nacizmu (str. 47), vendar ji zaradi gestapovskih vrinjencev to ni uspelo. Maierjeve in Anti-Hitler gibanje sta imeli nekaj sti-

kov tudi s slovenskimi partizani; ti stiki bi zaslužili jasnejšo osvetlitev in podrobnejšo obravnavo. Človeku se ob tem nehote porodi misel, da so tudi pri nas v Sloveniji bile podobne ilegalne skupine izven okrilja OF, pa jim indoktrinirano povojno slovensko zgodovinopisje ni priznalo statusa odporniških gibanj. Vsekakor še naprej ostaja nepojasnjena vloga Novakovih in Prezljevih četnikov in nekaterih »sredinskih« skupin.

Herbert Exenberger poroča o pisanju avstrijskih emigrantskih časopisov glede slovenskih partizanov na Koroškem. Ugotavlja, da je »boje slovenskih partizanov na Koroškem... avstrijski tisk v pregnanstvu leta 1945 zelo visoko ocenjeval (str. 65).

Boris Butina brez navedbe virov ali literature piše o avstrijskih bataljonih v okviru NOV in JLA. Na osnovi tega članka se mi je postavilo več vprašanj. Ali je vodstvo jugoslovanskih partizanov ustanavljalo te enote za boj proti nacizmu ali pa je hotelo podariti Stalinu vojsko, ki bi mu lahko bila v pomoč pri utrjevanju morebitne sovjetske oblasti v Avstriji? Bataljoni so namreč skoraj nedotaknjeni od vojne vihre prispeki v sovjetski del okupirane Avstrije. Samò I. bataljon se je udeležil oboroženih spopadov z domobranci na Dolenjskem. Ali so se režiserji v visokih krogih partizanskega gibanja bali, da ne bi bivši vojni ujetniki avstrijskega rodu, ki so sestavljali del moštva, prebegnili nazaj k svojim ali da bi bili mlačni v boju, če bi jih poslali nad nacije? Kaj so si mislili domobranci, ko so se spopadali z nemško govorečimi partizani? (Poveljevalni jezik je bil v teh enotah namreč nemški in res je neumno, da dedič partizanskega gibanja JLA danes tako trmasto vztraja pri univerzalni uporabi srbohrvaščine.) Kako to, da domobranci tega dejstva niso uporabili v propagandne namene? Morda jim niso dovolili njihovi nemški gospodarji.

To prijetno glasilo, ki obsega dobrih devetdeset strani, konča svoje obveščanje z nekaj reklamami koroških podjetij in hotelov.

Janez Peršič

I v a n C e r a r, *Partizan nekoliko drugače*, Založba Obzorja, Maribor, 1988, 204 str.

To drobno prijetno knjižico priporočam v branje mnogim: ljubiteljem spominke beletristike, razmišljujočim katolikom, ateistom, zagrizenim komunistom in vsekakor vsem tistim, ki se poklicno ali za hobi ukvarjajo z zgodovino NOB. Že dejstvo, da so ti spomini mogli iziti pri eni od najuglednejših slovenskih založb, nedvomno govori o širini liberalizacije, ki že nekaj časa prežema družbeno življenje v SRS in jo je treba pripisati predvsem politiki sedanje elite na oblasti. Cerarjeva razmišljanja o krščanski veri, kristjanovem odnosu do Boga in soljudi so zelo zanimiva; vprašanja, ki jih zastavlja v zvezi z NOB pa so drzna do te mere, da bi knjiga še pred nekaj leti lahko izšla samò pri kateri od emigrantskih založb v tujini, avtor pa bi zaradi tega v domovini najbrž imel težave z notranjo ali kakšno drugo ustanovo.

Avtorjeva vloga v NOB in njegov odnos do komunističnega gibanja bosta bistveni del te moje ocene, saj jo pišem za Prispevke in ne za Delo ali Ognjišče. Franc Cerar, verni kmečki fant iz Bele Krajine, dijak novomeške gimnazije in član Marijine kon-

gregacije, se je, po večmesečni internaciji v Monigu pri Trevisu, po kapitulaciji Italije odzval mobilizacijskemu pozivu OF in potem do konca vojne živel za partizana razmeroma mirno in udobno življenje v osvobojeni Beli Krajini. Ker pa ni skrival svoje katoliške vernosti in ni hotel vstopiti v komunistično partijo, mu je bila zaprta pot do kakršnegakoli višjega položaja v partizanski vojski ali v strukturah nastajajoče oblasti. Cerarjevi spomini na partizanska leta niso posebno prijazni: partizanska taktika se mu je zdela premalo premišljena, dobrega tovarištva je bilo proti koncu vojne vse manj, vse bolj se je šopirila komunistična partija, ki je od svojih članov zahtevala nečloveško predanost ideji, krvavi Stalin je postajal bog nove vere, vodilni tovariši z izjemo Kidriča nanj niso napravili ugodnega vtisa.

Seveda Cerar že pred vojno ni rad gledal nasilnih katoliških Mladcev, med vojno pa domobrancem ni priznaval pravice do obrambe vere v Hitlerjevi službi. Enako tuje pa mu je bilo duhovno in fizično nasilje, ki ga je nad ljudmi izvajala komunistična partija. Po njegovem bi bilo vendar bolje počakati na razvoj dogodkov in ne dražiti kolikor toliko znosnega italijanskega okupatorja z oboroženim terorjem. Motile so ga nepotrebne žrtve bratomorne vojne, obsojal je likvidatorstvo in justifikacije pri partizanih. Zakaj ne bi takim pogledom smeli priznati njihove legitimnosti?

Narodnoosvobodilni boj je Cerar preživel kot vesten in ubogljiv, vendar ne posebno goreč partizan. Preveč je bilo kontradikcij in nepravilnosti v partizanskem gibanju, da bi postal tudi intimno navdušen zanj. Poleg tega je hotel biti v prvi vrsti dober kristjan, ki išče v molitvi in meditacijah čim globlji osebni stik z Bogom in ga zato dogajanje v zunanjem svetu, naj je bilo še tako pretresljivo, nikdar ni vsrkalo vase. Po vojni, ko so se mnogi koristoljubno oddaljili od katoliške cerkve, se je partizan Cerar pri jezuitih v Zagrebu izšolal za duhovnika in se tako očitno pridružil drugorazrednim državljanom. Kot vemo, je takratna policijska država pridno pošiljala na poostreno prevzgojo svobodne subjekte socialistične družbe tudi zaradi malenkosti. Cerar je bil zaprt večkrat, enkrat na primer zato, ker je s prižnice omenil nedavno podražitev živil. Kot duhovnik je bil deležen tudi drugih šikan, partizanska preteklost pa mu ni bila v pomoč. Ostal je Bogu zvest katoliški duhovnik, ki je že kot partizan vrednotil svet okrog sebe predvsem s stališča svoje katoliške etike in se zato ni mogel sprijazniti s historičnim materializmom ne v teoretičnih postavkah ne v praktičnih izkrivljenkah. Etično visoki in meditativni ljudje pa so ne glede na svojo versko ali nazorsko pripadnost vedno bili najboljša sol Zemlje.

Janez Peršič

Vladimir Žerjavić: *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Jugoslovensko viktimološko društvo, Zagreb 1989, XII + 188 str.

Študija je eno od tistih del, ki so v jugoslovanski javnosti, morda pa manj v zgodovinske pisane novejši dobe, v preteklem letu povzročile največ zanimanja, pa tudi dvignile največ prahu; prvič zaradi teme in drugič zaradi rezultatov, do katerih je prišel avtor. Brez prevelike demagogije je mogoče reči, da po tej knjigi ni več mogoče mižati pred

vprašanem števila žrtev Jugoslavije med drugo svetovno vojno in problemi, ki so se ob tem pokazali. Leta 1985 je v Londonu izšla študija jugoslovanskega emigranta dr. Bogoljuba Kočovića *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, ki je prav tako ugotovila bistveno nižje število vojnih žrtev; dejstvo da je bila težko dostopna, da je avtor emigrant, pa je zavrlo njeno resno upoštevanje v domači javnosti. Žerjavić sicer trdi, da je to študijo videl šele potem, ko je svoja izračunavanja končal.

Avtor Vladimir Žerjavić ni zgodovinar; kot ekonomsko-tehnični strokovnjak OZN je bil dolgo v tujini, in s tem izključen iz domačih zdrah, kar mu je najbrž dajalo upanje, da ga bodo te obšle. V razmerah, v kakršnih smo, pa je bilo to pričakovanje preveč optimistično.

Raziskovanje problema vojnih žrtev je metodološko specifičen problem, saj je bilo in je glede na stanje dokumentacije nemogoče do zanesljivega rezultata priti zgolj s historično metodo zbiranja posameznih podatkov. Že zelo zgodaj po objavi uradnih podatkov so se s tem problemom več ukvarjali demografi iz svojih znanstvenih pretenzij, pa tudi iz praktičnih potreb in razlogov. Zaenkrat ni protidokazov k mnenju, da je bila uradna številka žrtev Jugoslavije med drugo svetovno vojno (1,706.000) ugotovljena med tedanjimi političnimi faktorji, ob večjem ali manjšem sodelovanju ekspertov; ker pa je bila uradna številka podlaga za zelo konkretne zahteve po reparacijah, država že zato na njej kar vztraja. Negativna tematizacija problema žrtev (osrednje demonsko mesto ima taborišče Jasenovac) skozi daljše obdobje je rezultirala v pomanjkanju ustreznih raziskav in travmatizaciji sedanjega trenutka, ko se začena proces reinterpretacije celotnega videnja bližnje preteklosti. Ne da bi posegali pregloboko v vzroke tega, je le treba opaziti, da niso zgolj politično-ideološke narave; koreninijo tudi v tradicionalnem civilizacijskem krogu in dejanskih razmerah, kjer je medsebojno (tudi v smislu mednacionalno) pobijanje pustilo veliko odprtih ran, ki so se morale čimmanj dregati v interesu (srečne) bodočnosti.

Nehvaležno je prikazovati vsebino knjige, ki večidel sestoji iz množice statističnega materiala, razporejenega v tabele, in kritike podobnega materiala drugih avtorjev. Kljub temu želim pokazati na splošen okvir, v katerem se gibljejo avtorjeve ugotovitve.

Tabela 1: Demografske izgube in prebivalstvo Jugoslavije (v predvojnem obsegu)

prebivalstvo 31.3. 1941	15,973.000
prebivalstvo 1941 (izračunano 1948)	15,839.000
prirastek prebivalstva	1.38%
pričakovano prebivalstvo 1945	16,705.000
pričakovano prebivalstvo 1948	17,359.000
k temu s pripojenih območij	435.000
v obsegu FLRJ 1948	17,794.000
popis prebivalstva 31. 3. 1948	15,772.098

demografska izguba	2,022.000
k temu s pripojenih območij	178.000
demografska izguba nove Jugoslavije	2,200.000
emigracija	669.000
Nemci	425.000
Srbi	80.000
Hrvati	39.000
Turki	25.000
Muslimani	23.000
Slovinci	7.000
<hr/>	
padec natalitete v Jugoslaviji v vojnih letih	42%
čista demografska izguba	326.000
<hr/>	
mrtvi	1,027.000
doma	947.000
v tujini	80.000
na novopripojenih območjih	23.000

V številko 1,027.000 mrtvih se morajo umestiti civilne in vojaške žrtve (uradno 305.000 padlih partizanov in dobršen del od 447.000 padlih okupatorjevih vojakov, kolaborantov in kvislingov. Od partizanskih izgub delež tujih državljanov ne presega nekaj odstotkov, veliko vprašanje pa je, koliko so realni podatki o sovražnikovih izgubah in kolikšen delež v njih predstavljajo domači kolaboranti in kvislingi. Tudi če le polovico, to skupaj da 530.000 padlih). Za civilne žrtve tako ostane le še okoli 500.000 mrtvih. Evidentno je torej, da bo zato potrebno ponovno preveriti v glavnem vse uradne podatke.

Velika večina težav pri ugotavljanju demografskih in dejanskih izgub prebivalstva v Jugoslaviji izvira iz zelo širokega razpona med dvema ključnima točkama, za kateri so na razpolago podatki – med popisoma prebivalstva leta 1931 in 1948. Zato gre pri vseh prejšnjih poskusih in tudi Žerjaviću za čimbolj natančno ugotovitev, kateri faktor naravnega prirastka (pri tem pa je treba opozoriti, da je prirastek prebivalstva razlika med nataliteto in mortaliteto prebivalstva v normalnih razmerah) vzeti za najbolj objektivnega. Hkrati je treba pojem demografskih izgub aplicirati le na vojni čas, vendar se njene posledice nadaljujejo v povojni čas. Dolgemu obdobju med popisoma se pridružujejo še obširna gibanja prebivalstva med vojno in zlasti po njej, ki povrh še niso dovolj dokumentirana. V razmerjih med narodi pa se pojavlja še asimilacija in opredeljevanje posameznikov v nove nacionalne kategorije (Jugoslovani, Muslimani). Ni odveč opaziti, da se da nacionalnost ugotoviti iz predvojnih popisov prebivalstva le posredno.

Gotovo je, da bi se to stanje izboljšalo, če bi imeli na voljo še dodatne popise prebivalstva, tudi če niso uradna štetja prebivalstva. Za območje Slovenije bi tu prišli v poštev popisi nemškega okupatorja na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem leta

1941, italijanski popis prebivalstva Ljubljanske pokrajine 1941. To bi omogočilo, ob nujnih korektivih, npr. glede števila vojnih ujetnikov, vzpostavitev bolj zanesljivega izhodiščnega stanja za računanje izgub, po drugi strani pa še za kontrolo prirastka v desetletju 1931-1941. Ta seveda postane v vojnem času le korekcijsko izhodišče, saj se razmere spremenijo, pride do zmanjšanja prirastka. K temu pride na drugi strani časovnega razpona začasni popis prebivalstva v Sloveniji, ki je bil izveden julija 1945, za katerega pa trenutno še ni znano gradivo. Prav tako je na voljo še ne tako malo gradiva, ki so ga obdelali in publicirali naši demografi, zlasti Šifrer.

Avtorju je treba priznati, da ne skriva pomanjkanja vseh relevantnih virov, in kot drugo, da si je prizadeval predvsem dobiti makropogled na jugoslovanski ravni (trdi, da so njegove ugotovitve v okviru 5% korekcij), manj pa mu je bilo do tega, in tudi manj uspevalo, da bi z enako zanesljivostjo obdelal tudi posamezne republike in narode. Avtor dopušča, da je njegova razčlenitev žrtev Jugoslavije med posamezne republike manj natančna, oziroma, da so možna odstopanja večja od 5%.

Izgube Slovenije in Slovencev

Avtorjevo delo je orientirano prvenstveno po teritoriju Jugoslavije v njenem predvojnem obsegu. Zaradi predvojne razdeljenosti slovenskega etničnega območja tako pride v okvir obdelave le Dravska banovina, manj in manj natančno pa še območje Primorske, priključeno 1947, popolnoma nič območje, ki je pripadlo Jugoslaviji 1953 in le v omembi etnična območja, ki so tedaj bila in so ostala izven meja Jugoslavije. Zato moramo vsakega od obeh kriterijev obravnavati posebej. Poglejmo, s kakšnimi podatki operira avtor.

Tabela 2: Prebivalstvo Dravske banovine

leto	prebivalstvo	prirastek	stopnja prirastka
1921	1055.000	-	-
1931	1144.000	89.000	0.8
1938	1200.000	56.000	0.6
1941	1230.000	30.000	0.72
1945 (pričakovano prebival.)	1243.934	13.934	0.28
1948 (pričakovano prebival.)	1296.000	52.066	1.34
1948 (popis 31.3. 1948)	1217.800	74.800 (1931)	0.65 (1931)

Kot torej vidimo, je prebivalstvo v 17 letih med obema popisoma na enakem območju poraslo le za 74.800, kar pokaže vso silovitost demografskih sprememb med in po vojni.

Podoben problem predstavlja za avtorja upoštevanje spremembe državne meje, torej sprememba obsega slovenskega ozemlja v mejah Jugoslavije. Temu je Žerjavič

posvetil posebno podpoglavje, sicer pa ga v tabelah s preračuni ne upošteva. Pri preračunavanju prebivalstva v bivši Julijski krajini je upošteval kar enotno stopnjo prirastka 9 promil, kar je za petino višje kot za ostalo slovensko ozemlje.

Tabela 3: Izgube prebivalstva na v letu 1947 priključenem delu Primorske (brez okraja Koper)

pričakovano preb. (stopnja 0.9)	230.062
prebivalstvo 1948	174.066
emigracija	?
demografska izguba	56.000
čista demogr. izguba	?
žrtve	10.000

Že iz navedenega se vidi, da je prav to novopriključeno območje podatkovno avtorjeva najbolj šibka točka, in to ne le slovenski del, pač pa tudi Istra, ki je prišla v območje Ljudske republike Hrvatske. Pri zgornjih podatkih manjkajo podatki za še tisti del ozemlja, ki je pripadlo Jugoslaviji po razdelitvi Svobodnega tržaškega ozemlja leta 1953.

Tabela 4: Razčlenitev izgub Slovenije v obsegu predvojne Jugoslavije

kategorija	izgube	odstotek
skupne demografske izgube	76.000	100
čiste demografske izgube	5.000	6.6
realne demografske izgube	71.000	93.4/100
emigracija	31.000	43.7
realne izgube (žrtve)	40.000	52.3/100
v tujini	7.000	17.5
v Dravski banovini	33.000	82.5

Za kriterij izgub slovenskega naroda pa je še bolj pomanjkljivo računanje, ki izpušča upoštevanje demografskih izgub in žrtev na ozemljih, ki so bila tedaj in so danes v drugih državah, na Koroškem v Avstriji, in v treh pokrajinah ob vzhodni meji Italije. Že upoštevanje izgub večine Slovencev v priključeni Primorski pa pokaže demografsko izgubo Slovencev v višini okoli 100.000 prebivalcev. Če bi nekoliko preračunavali celotno narodno demografsko izgubo, bi prišli blizu številki 120.000. Res pa je, da izgubi ob striktnem upoštevanju nacionalnega načela, ne glede na kraj prebivanja, kategorija emigracije in imigracije vsak smisel in sta realni kategoriji le čista demografska izguba (upad rodnosti) in dejanske žrtve.

Tabela 5: Žrtve Slovencev kot naroda

	število	odstotek
žrtve	vsaj 60.500	100
Dravska banovina	32.000	52.9
Primorska priklj. 1947	10.000	16.5
Koroška v Avstriji	5.000	8.3
Primorska priklj. 1953	?	
Primorska v Italiji	?	
v ostali Jugoslaviji	5.000	8.3
Črna gora	1.000	
Srbija	1.000	
Kosovo	1.000	
Hrvatska	2.000	
Istra - LR Hrvatska	500	0.8
v tujini (taborišča)	6.000	9.9

Povzetek avtorjevih ugotovitev in navedb nas napelje na pomisel, da so bila preračunavanja, objavljena v dosednji literaturi kar dobro zadeta - seveda če upoštevamo vse mrtve, saj se statistika ne ukvarja z vprašanjem, na kateri strani in v kakšnih okoliščinah so mrtvi umrli. Gotovo je, da so nekatere avtorjeve postavke vprašljive, tako višina mrtvih v Jugoslaviji in tudi tistih na Koroškem. Zgornje številke pa nas opozarjajo še na velik razkorak med demografskimi izgubami in ocenjenimi žrtvami na Primorskem - to bi moglo kazati na veliko povojno emigracijo ne le italijanskega prebivalstva, temveč predvsem slovenskega.

Da bi dal svoji knjigi še večjo verodostojnost, je avtor naredil še obratno pot, poskusil je s historiografsko literaturo potrditi demografsko analizo. Obširen drugi del svoje knjige je posvetil tako publiciranju nabranih podatkov. Oprl se je na objavljene podatke, ki so javno dostopni, manj na arhivsko gradivo. Potrudil se je in zbral dokaj podroben pregled žrtev vseh vrst za SR Hrvatsko (v glavnem potrjuje njegove ugotovitve), mnogo manj in slabše pa je obdelal izgube in literaturo, ki se tiče drugih republik. Glede Slovenije je tisto, kar je Žerjavič uporabil, premalo. Vendar pa bi pritegnitev in študij velike večine literature in virov za vsako od republik avtorja tako zavrla, da je vprašanje, če bi študija kdaj zagledala beli dan. Njena vrednost je predvsem v demografski analizi. Zbiranje in analizo obsega žrtev s pritegnitvijo literature in neobjavljenega gradiva različnih provenienc (gradivo KUZOPa, gradivo statističnih popisov, gradivo borčevske organizacije, matične knjige) bodo lažje opravili zgodovinarji. Žerjavičeva študija predstavlja za historiografijo močan izziv.

Detajlna raziskava smrtnega davka, ki ga je terjala druga svetovna vojna od naših prednikov, nas še čaka. Čaka pa tudi podobna raziskava za čas prve svetovne vojne, kjer se bodo pojavljali enaki problemi; rešitve ne bodo nič lažje, le razpoložljivo gradivo je drugačno. Kdaj bodo te raziskave v dobro razvoja družbene zgodovine nareje-

ne, ni odvisno le od zanimanja raziskovalcev, ampak tudi od dobe, ki jo živimo; politična zgodovina si v teh prelomnih obdobjih nesporno pridobiva spet osrednje mesto in vlogo, kar se bo odrazilo tudi v prihodnjih raziskovalnih načrtih. Zato je Žerjavičeva knjiga toliko pomembnejša, ker nas bo spominjala na naš dolg stroki in družbi, hkrati pa nam bo tudi nudila zanesljivo okvirno napotitev.

Damijan Guštin

D a r k o B e k i ć: *Jugoslavija u hladnom ratu*, Globus, Zagreb 1988, 764 str.

Iz Globusove »Plave biblioteke« prihaja še eno pomembno historiografsko delo. Gre za delo zagrebškega zgodovinarja dr. Darka Bekića »Jugoslavija u hladnom ratu« s podnaslovom »Odnosi s velikim silama 1949–1955«. Že naslov in podnaslov dovolj zgovorno pričata o temi naloge – o jugoslovanskih zunanjepolitičnih odnosih v času hladne vojne, neposredno po izbruhu informbirojevskega spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter državami ljudske demokracije. Kljub izjemni obsežnosti knjige je potrebno reči, da se le-ta tekoče in hitro bere, k čemur pomaga Bekićev zanimivi stil pisanja. Poleg uvodnega poglavja ima delo še sedem poglavij, ki vsako opisuje razdobje enega leta, znotraj posameznih poglavij pa so opisani odnosi v prvi in drugi polovici leta, ločeno za Sovjetsko zvezo in ostale socialistične države ter ZDA in zahodnoevropske države na drugi strani, tako da ima knjiga pravzaprav 27 »podpoglavij«.

Večino arhivskega gradiva je avtor zbral v zahodnih arhivih in le manjši del v jugoslovanskih arhivih, medtem ko je del jugoslovanskega arhivskega gradiva še vedno zaprt, sovjetski arhivski viri pa so bili avtorju nedostopni. Zato so dosti bolj opisani odnosi Jugoslavije z zahodnimi državami, odnosi Jugoslavije s socialističnimi državami pa so opisani na osnovi subjektivnih virov ali spominske literature in so zaradi tega včasih ocene teh odnosov bolj ugibanja, kar priznava tudi avtor. Kljub temu ocene verjetno niso daleč od resnice in jih bodo v bodoče dostopni arhivski viri v veliki meri potrdili.

V uvodnem poglavju – »Uvod u hladni rat« – Bekić pojasnjuje situacijo na mednarodni politični sceni na pragu leta 1949, ko je Jugoslavija naenkrat postala popolnoma izolirana. V takšni situaciji se je spremenil odnos ZDA do Jugoslavije, ki je opisan v poglavju o letu 1949: »Održati Tita na površini«. Ta politika ni imela namena pomagati ekonomskemu razvoju Jugoslavije in krepiti njeno notranjepolitično strukturo, temveč je le hotela s finančno pomočjo krepiti jugoslovansko »herezijo« v vzhodnem svetu. Jugoslovanska pozicija na mednarodni politični sceni se je okrepila, zato pa je skorajda istočasno Jugoslavija naredila eno najtežjih napak v notranjem razvoju z odločitvijo o kolektivizaciji na vasi. Novonastali mednarodni položaj je skušala Sovjetska zveza rešiti z nasilnim rušenjem Titove garniture v Jugoslaviji, zato je naredila načrt, ki ga je Bekić po novem sovjetskem zunanjem ministru poimenoval »Plan Višinski«. Predvideval je ekonomsko izčrpavanje Jugoslavije, vojno – subverzivne akcije na njenih mejah ter spodbujanje notranjih neredov in nasilja v državi, vse skupaj pa je

spremljala propagandna vojna prek informacijskih sredstev vzhodnih socialističnih držav in jugoslovanske politične »antititovske« zveze na vzhodu, ki jo je financiral Informbiro. Izgoni jugoslovanskih ambasadorjev, prekinitev pogodb o prijateljstvu ter vse več incidentov na jugoslovanskih mejah, ki so večali možnost neposrednega vojaškega napada na Jugoslavijo, so pričali, da pomiritev Jugoslavije z vzhodnim svetom ni mogoča. Po drugi strani pa je bila Jugoslavija na zahodu deležna vse večjih simpatij in vse večje pomoči, ki pa je bila zaradi javnega mnenja še v tajnosti. Konec leta 1949 je bila Jugoslavija problem številka ena tako za Sovjetsko zvezo kot za ZDA, saj je politika ZDA že presejala nivo politike »keeping Tito afloat«, o čemer so dale jasno vedeti tudi izjave ameriških in britanskih diplomatov, da bi lahko imel napad na Jugoslavijo resne posledice.

Leto 1950 je Bekić poimenoval »Zaoštravanje sovjetskog pritiska«, saj sta se pritisk na jugoslovanskih vzhodnih mejah in propagandna vojna proti Jugoslaviji krepila, vendar je bila neposredna vojna nevarnost sredi leta zmanjšana, saj se je z začetkom korejske vojne pozornost sveta in s tem tudi Sovjetske zveze obrnila daleč proč od Jugoslavije. Odnosi z zahodom so se kljub posameznim nesporazumom stalno izboljševali, saj je Jugoslavija dobila vse več kreditov, izboljšala odnose z Grčijo, Avstrijo in Italijo, koncem leta pa so se že začeli pogovori s tripartitno vojaško komisijo (ZDA, Velika Britanija, Francija) o vojni pomoči Jugoslaviji. Te dogodke so spremljale spremembe na notranjepolitični sceni (delavski sveti, ukinitve privilegiranih trgovin), ki pa niso bile zgolj posledica spremenjenih zunanjepolitičnih odnosov, pač pa tudi posledica suše in prisilne kolektivizacije, ki sta v državi povzročili lakoto ter spopade med kmeti in oblastjo. Edino čemur se jugoslovanski politični vrh še ni bil pripravljen odpovedati, je bil neustrezen načrt petletnega razvoja, saj so svetovne banke dodelitev kreditov deloma pogojevale s prestrukturiranjem jugoslovanskega gospodarstva, da bi le-ta bil sposoben odplačevati dolgove. Do konca leta 1950 se je izoblikovala tudi nova jugoslovanska zunanjepolitična usmeritev, ki je za izhodišče vzela predpostavko, da kapitalizem in socializem nista dva nasprotna bloka, ki ne bi mogla obstajati eden ob drugem (op.p. – vsa dotedanja zunanja politika socialističnih držav je govorila o dveh antagonističnih blokih, ki se bosta prej ali slej spopadla), obsojala je kakršnokoli agresijo (op.p. – torej tudi socialistične države) ter poudarjala večanje vloge OZN kot garanta miru.

Poglavje »Izostala vojna intervencija« govori o letu 1951, ko je bila v prvi polovici leta vojna že na vidiku, vendar zaprtost sovjetskih arhivov ne dopušča dokončne sodbe, ali je bil napad res predviden in tik pred zdajci odpovedan ali ne. Število incidentov na jugoslovanskih vzhodnih mejah je pomladi in poleti doseglo rekordne številke, zato je bila Jugoslavija deležna večje vojaške pomoči zahoda, pri čemer pa so obstajali zadržki tudi pri ameriških evropskih zaveznikih (Italija, Benelux), ker so se bali, da bodo sami zaradi tega dobili manj. V ZDA pa je diplomacija pripravljala javno mnenje na šok, ki ga bo izzvala, ko bo prvič obvestila javnost, da oborožuje neko komunistično državo. ZDA pa so istočasno že premišljevale o čim bližji navezavi Jugoslavije na strateški načrt obrambe Evrope. V drugi polovici leta, ko se je možnost napada na Jugoslavijo zmanjšala, je Jugoslavija dobila priložnost reševanja vprašanj na zahodnih

mejah, t.j. tržaškega vprašanja. Notranja liberalizacija pa je bilo le malenkostno koke-tiranje z zahodom in odgovor na vse večjo lakoto v državi, ne pa težnja po resničnem približevanju zahodnemu modelu demokracije. Jugoslovanska diplomacija se je začela zavedati, da je bila zahodne pomoči deležna zaradi svojega strateškega pomena in da bo pomoč s prenehanjem vojne nevarnosti zmanjšana. Zato se je začela jugoslovanska zunanja politika močnejše navezovati na porajajoča se protikolonialna gibanja, kar pa je naletelo na neugoden odmev na zahodu, predvsem pri kolonialnih velesilah Veliki Britaniji in Franciji.

Jugoslovanske ocene političnih dogajanj v svetu so bile vse bolj samostojne, na kar so še dodatno vplivale spremembe v sovjetski zunanji politiki, ki so pojasnjene v poglavju »Stalinov poskus normalizacije?«, ki opisuje dogodke leta 1952. Sovjetska zveza je namreč v začetku leta ponudila Jugoslaviji roko sprave, ki pa je Jugoslavija ni sprejela, ker je njena zunanja politika že bazirala na drugačnih temeljih kot leta 1948 in je bila njena pozornost usmerjena drugam. V prvi vrsti v razrešitev tržaške krize, saj so hotele tri zahodne sile prepustiti vojaško oblast v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) Italiji, čemur pa se je Jugoslavija uprla, češ da to nasprotuje sklepom mirovne konference, a je sama – v nasprotju s temi sklepi – začela cono B praktično vključevati v Jugoslavijo. To je seveda vplivalo na slabšanje odnosov z Italijo in Vatikanom, ki se je tudi vključil v igro, rezultiralo pa je v prekinitvi diplomatskih odnosov z Vatikanom 17. decembra 1952. Na streznitev jugoslovanske zunanje politike je vplivalo tudi dejstvo, da od zahoda pomoči ni več dobila gratis, temveč se je vse bolj zadolževala, pa tudi pogovori med Jugoslavijo in tripartitno vojaško komisijo niso krenili z mrtve točke. Jugoslavija pa je uspela hitro navezati stike z Grčijo in Turčijo, tako da je bil podpis Balkanskega pakta le še vprašanje časa. Prek Balkanskega pakta je poskušal zahod rešiti vprašanje strateške vloge Jugoslavije v morebitni vojni, saj Jugoslavija ni hotela biti neposredno podrejena poveljstvu NATO za Evropo.

Na svetovne dogodke in s tem tudi jugoslovansko zunanjo politiko v letu 1953, opisanih v poglavju »Uspostavljanje ekvidistance«, je vplivala Stalinova smrt 6. marca 1953, ki je povzročila boje za oblast v Kremlju in s tem zmanjšala vlogo ZSSR na mednarodnem prizorišču. Zahodni diplomaciji je bilo že jasno, da Jugoslavija kljub tesnejšemu navezovanju na ZSSR ne bo šla nazaj v sovjetski tabor. Pri normalizaciji stikov s Sovjetsko zvezo je Jugoslavija prepustila prvi korak Sovjetom in ga pogojevala s priznanjem krivde za spor leta 1948. Ker tega ni bilo moč pričakovati kmalu, je jugoslovanski politični vrh raje razreševal razmere znotraj države (ukinitve kolektivizacije; amnestija), v odnosih na Balkanu in na zahodnih mejah. Odnosi na Balkanu so bili februarja 1953 s podpisom Balkanskega pakta v Atenah urejeni, situacija na meji z Italijo pa se je zapletala. Po političnih metodah rešitve vprašanja so posegle zahodne sile, Italija in Jugoslavija šele po tem, ko sta obe državi nakopičili vojsko na mejah in ko so se zahodne sile prepričale, da politika popuščenja eni ali drugi strani ne daje us-treznih rezultatov. Konec oktobra so se nato začeli v Londonu dogovori o mirni rešit-vi tržaškega vprašanja.

Konec leta 1953 je za Jugoslavijo pomemben še zaradi objav člankov Milovana Đilasa, ki so povzročili spor med njim in ostalim političnim vrhom. S padcem Đilasa ja-

nuarja 1954 se začne poglavje »Dileme 'miroljubive koegzistencije'«. Jugoslovanska zunanjepolitična situacija je bila vse ugodnejša: stiki z zahodom so potekali po usklajenih tirnicah, odnos z ZSSR se je izboljševal, v Londonu pa so potekali pogovori, ki so vodili do mirne rešitve tržaškega vprašanja. Tudi nadaljnji pogovori z Grčijo in Turčijo so napredovali, le da je bil Balkanski pakt, ki je bil 9. avgusta 1954 s podpisom Blejskega sporazuma (t.j. vojaškega aneksa pakta) dokončno oblikovan, že ob podpisu nekako nepotreben, saj glavnega vzroka za njegov obstoj – nevarnosti vojne intervencije Sovjetske zveze (ali Bolgarije) – ni bilo več. Dne 5. oktobra je bil podpisan še Londonski memorandum, s katerim sta si Italija in Jugoslavija sporazumno razdelili STO. Ker so se tudi odnosi z vzhodnimi državami hitro izboljševali, Jugoslavija v Evropi ni več pomenila krizne točke in je lahko mirno razvijala odnose na evropskem kontinentu. Toda pogled jugoslovanske zunanje politike je že bil usmerjen drugam. Decembra 1954 je namreč Tito z delegacijo odpotoval v Indijo in sosednje države južne Azije in s tem začel prvo od številnih poti v dežele tretjega sveta.

Leta 1955 – opisano v poglavju »Prolog nesvrstanosti« – je že bila trasirana pot nove jugoslovanske zunanje politike in vloga Jugoslavije v odnosih med deželami tretjega sveta. Tudi odnosi z velesilami so se izboljševali. Z obiskom sovjetske državne delegacije in podpisom Beograjske deklaracije 2. junija 1955 so bili urejeni nadaljnji odnosi s Sovjetsko zvezo (ne pa tudi rešeni stari problemi kot lahko večkrat preberemo v različni literaturi). Istočasno so se zaostрили sovjetsko – kitajski odnosi, na drugi strani pa izboljšali jugoslovansko – kitajski in maja je v Beograd že prispel prvi kitajski ambasador. Zahod je svoj odnos do Jugoslavije gradil na načelu, da je Jugoslavijo potrebno jemati takšno kakršna je (komunistična) in da je vseeno bolje, da je nevtralna kot pa da je sovjetski satelit. Zato tudi poteze jugoslovanske zunanje politike, ki zahodu niso bile všeč (odmiranje Balkanskega pakta; podpora antikolonialnim gibanjem), niso mogle spodbuditi hujše zaostritve medsebojnih stikov. Da pa jugoslovanska zunanja politika ni predvidevala močnejše naslonitve na to ali ono stran, kažejo dogodki, ki so se zvrstili še istega meseca, ko je bila podpisana Beograjska deklaracija. V Beogradu so na t.i. »ambadorski konferenci« ambasadorji ZDA, Velike Britanije in Francije izrazili zadovoljstvo nad potekom jugoslovansko-sovjetskih pogovorov, prav tako pa sta bila junija 1955 v Jugoslaviji na obisku burmanski in indijski voditelj U Nu in Nehru. Jugoslavija je pokazala, da ne bo šla ne prvo, ne drugo, temveč tretjo pot.

V knjigi sledi še zapisek o avtorju dela, kazalo imen in kazalo vsebine, medtem ko je popis kratic uporabljenih arhivskih virov na začetku knjige. Pri kazalu imen malce moti neustrezna transkripcija ruskih priimkov. Če je hrvaško-srbska pisava priimkov Staljin, Maljenkov, Bulganjin itd. v tekstu še razumljiva, bi lahko pri kazalu imen navedli originalno obliko Stalin, Malenkov, Bulganin. Zaman pa bi v knjigi iskali seznam uporabljene literature. To je vsekakor pomanjkljivost, saj je vrednost citatov s tem močno zmanjšana. Če nas zanima nek konkreten podatek in pogledamo v citat ter npr. nekje ob koncu Bekičevega dela poleg imena pisca najdemo »op.cit.«, bi z listanjem in iskanjem prve navedbe dela porabili še kar precej časa, preden bi ugotovili, v kateri knjigi je avtor omenjeni podatek zasledil.

Pisec je bil pri pisanju dela zelo vesten in natančen. Jasno pa je, da se pri pisanju tako obsežnega dela sem in tja prikrade tudi drobna napaka, oziroma recimo raje lapsus, ki pa ga lahko bralec ob natančnem branju hitro razreši. Tako je npr. bralcu na 313. strani lahko takoj jasno, da bi moral biti kot mesec naveden studeni (= november) in ne listopad (= oktober), saj se pogovori, začeti 26. novembra pač ne nadaljujejo 27. oktobra temveč 27. novembra. Ali pa napaka na strani 590, ko je Bulganin pomotoma naveden kot številka ena v sovjetski hierarhiji namesto Malenkova, kar pa lahko bralec razreši še v istem odstavku, saj je navedeno, da se je Hruščov boril za pozicijo številka dva izza Malenkova. Včasih tudi ni jasno izražena misel in nas pusti avtor v dvomu, kaj je pravzaprav hotel povedati. Na 94. strani je Bekić pojasnjeval vzroke, zakaj je Sovjetska zveza podprla Severno Korejo in Kitajsko v nameri da bi začeli vojno proti Južni Koreji. Kaj je hotel avtor povedati s tem, ko je napisal, da se bo to dogajalo »ipak na tisoče kilometara od sovjetskih granica« ni jasno, saj je znano, da Sovjetska zveza meji na Korejo. Avtor je pred tem govoril o Jugoslaviji kot o zunanjepolitičnem problemu ZSSR številka ena in je morda hotel povedati, da se bo težišče njene pozornosti premestilo več tisoč kilometrov proč. Vsekakor pa je navedena formulacija stavka nesmiselna in nerazumljiva.

Seveda pa ti lapsusi v ničemer ne zmanjšujejo vrednost dela. Glede na obdobje, ki ga knjiga obravnava, je to vsekakor eno od temeljnih del za jugoslovansko povojno zgodovino. Čas, opisan v knjigi »Jugoslavija u hladnom ratu«, omejujeta začetek informbirojevskega spora in pa prihod sovjetske državne delegacije v Beograd leta 1955. O vsakem od teh dveh dogodkov posebej je bilo do sedaj napisanega bistveno več kot o času sedmih let, ki ta dva dogodka loči. In Bekićeva knjiga zapolnjuje to praznino. Avtorju lahko priznamo, da se je njegov trud izplačal, saj je knjiga ustrezen rezultat napornega dela. Bekićeva knjiga zato predstavlja obvezno čtivo vsem, ki bi želeli jugoslovansko povojno zgodovino čim bolj spoznati.

Aleš Gabrič

Bibliografija delavcev inštituta v letu 1989

Sestavila Nataša Kandus

I. Samostojne publikacije

1. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941-1945, knj. 7, maj - junij 1943. Partizanska knjiga, Ljubljana 1989, 762 str. (Pripravili Marjeta Adamič in Marija Oblak-Čarni).
 2. Rus, Josip: Pričevanje in spomini: O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Borec, Ljubljana 1989, 762 str. (Knjižna zbirka Sila spomina). (Besedilo uredil Jurij Perovšek).
 3. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 1. Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Biobibliografije. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1989, str. 1-278.
 4. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1989, str. 279- 432.
-

II. Znanstvene razprave in članki

1. Biber, Dušan: Neuspeh neke misije. Ameriški podpolkovnik OSS McDowell v štabu Draže Mihajlovića leta 1944. Borec, XLI, 1989, št. 10-11, str. 1064-1091.
2. Biber Dušan: Zgodovinske teme med znanostjo in politiko. Družboslovje na Slovenskem, I-III. Marksistični center CK ZKS, Ljubljana 1989, str. 331-345.
3. Čepič, Zdenko: Abditusovo razumevanje narodnoosvobodilnega boja malega naroda. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 91-103.
4. Dolenc, Ervin: Komunistične kulturno-prosvetne organizacije v dvajsetih letih. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 325-348.
5. Ferenc, Tone: The Austrians and Slovenia during the Second World War. Conquering the Past. Austrian Nazism Yesterday and Today. Wayne State University Press, Detroit 1989, str. 207-223.
6. Ferenc, Tone: Die Eigenheiten der faschistischen Okkupation in Jugoslawien. Faschismus, Krieg, Widerstand. Internationale Föderation der Widerstandskämpfer, Wien 1989, str. 108-112.
7. Ferenc, Tone: Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941-1945). Österreichische Osthefte, Wien, XXXI, 1989, št. 4, str. 56-87.
8. Ferenc, Tone: Nacistični raznarodovalni program in Slovenci. Der »Anschluss« und die Minderheiten in Österreich. Anšlus in manjšine v Avstriji. Drava Verlag, Celovec 1989, str. 51-65.

9. **Fischer, Jasna:** Population in Handicrafts and Industry in Slovenia from mid-nineteenth Century until the First World War. Probleme der Herausbildung und politischen Formierung der Arbeiterklasse. Europaverlag, Wien-Zürich 1989, str. 97-110. (Materialen zur Arbeiterbewegung; 52).
10. **Fischer Jasna:** The Population in Handicrafts and Industry in Slovenia from the med-nineteenth Century until the First World War. Slovene Studies, Columbus, XI, 1989, št. 1-2, str. 47-56.
11. **Fischer, Jasna:** Trideset let dela Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 1, str. 5-15.
12. **Gabrič, Aleš:** Kulturni molk. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 385-413.
13. **Gabrič, Aleš:** Slovenski umetniški klub. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 1, str. 97-106.
14. **Gombač, Metka:** Poverjenišтво Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst 1945-1947. Kronika, XXXVII, 1989, št. 1-2, str. 116-123.
15. **Gombač, Metka:** Slovensko Primorje po osvoboditvi. (Razvoj ljudske oblasti in upravna razdelitev 1945-1947). Pazinski memorial, XIII, 1989, št. 18, str. 267-274.
16. **Guštin, Damijan:** Gradivo Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev kot podlaga za proučevanje problema žrtev med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Borec, XLI, 1989, št. 5-6, str. 601-606.
17. **Kacin-Wohinz, Milica:** O narodnorevolucionarnem odporu v Julijski krajini med dvema vojnama. Pazinski memorial, XIII, 1989, št. 18, str. 91-97.
18. **Kacin-Wohinz, Milica:** O obravnavanju fašizma v jugoslovanski historiografiji. Primorska srečanja, 1989, št. 100, str. 711-713.
19. **Kacin-Wohinz, Milica:** Predstavnštva slovenske in hrvaške manjšine v Italiji med vojnama v upravno-političnih organih. Borec, XLI, 1989, št. 11-12, str. 1207-1212.
20. **Kacin-Wohinz, Milica:** I programmi fascisti di snazionalizzazione degli Sloveni e Croati nella Venezia Giulia. Storia contemporanea in Friuli, Udine, XVIII, 1988, št. 19, str. 9-33.
21. **Kacin-Wohinz, Milica:** Il primo antifascismo armato. Il movimento nazional-rivoluzionario degli Sloveni e Croati in Italia. Storia contemporanea in Friuli, Udine, XVIII, 1988, št. 19, str. 35-66.
22. **Kacin-Wohinz, Milica:** Tigr, Borba: Prvi oboroženi antifašizem. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 13-31.
23. **Kacin-Wohinz, Milica:** Tajni predlog I. Šušteršiča o hrvatsko-slovenskoj republici, marta 1919. Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine. SANU-Naučna knjiga, Beograd 1989, str. 197-199.
24. **Kacin-Wohinz, Milica:** Vloga katoliške cerkve pri zaščiti jugoslovanske manjšine v fašistični Italiji (1920-1940). Borec, XLI, 1989, št. 3-4, str. 437-443.
25. **Kresal, Franc:** Začetki delovanja zakonodaje za zaščito delavstva in vloga (sindikalnih) strokovnih organizacij. Borec, XLI, 1989, št. 2, str. 230-246.

26. **Lazarevič, Žarko:** Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918–1941. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 349–383.
27. **Lazarevič, Žarko:** Zadolževanje kmetov v katastrski občini Dol pri Ljubljani po zemljiški knjigi v letih 1918–1941. Kronika, XXXVII, 1989, št. 3, str. 231–237.
28. **Mlakar, Boris:** Nekaj številčk k problematiki žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem. Borec, XLI, 1989, št. 5–6, str. 637–640.
29. **Perovšek, Jurij:** Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. Nova revija, VIII, 1989, št. 81/82, str. 194–198.
30. **Perovšek, Jurij:** Oris življenja in dela Josipa Rusa. Josip Andrej Rus: Pričevanja in spomini. Borec, Ljubljana 1989, str. 5–24.
31. **Perovšek, Jurij:** Prepeluhove ustavno–politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 83–86.
32. **Prinčič, Jože:** Obnova industrije in rudarstva v Sloveniji leta 1946. Prispevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, št. 2, str. 415–424.
33. **Prunk, Janko:** Osnivanje jugoslavske države 1918. Jugoslavenski istorijski časopis, XXIV, 1989, št. 1–4, str. 97–108.
34. **Prunk, Janko:** Politični pluralizem pri Slovencih v stari Jugoslaviji. Borec, XLI, 1989, št. 7–8, str. 837–842.
35. **Prunk, Janko:** Slovenci in ustanovitev Jugoslavije. Revija 2000, 1988, št. 44/45, str. 1–19.
36. **Prunk, Janko:** Stališča slovenskega katoliškega političnega tabora do fašizma in nacizma. Anšlus in manjšine v Avstriji. Drava – Slovenski znanstveni inštitut, Celovec 1989, str. 177–194.
37. **Prunk Janko in Anka Miklavčič-Vidovič:** Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji. Španjolska 1936–1939. Prilozi za znanstvenog savjetovanja. JAZU – Globus, Zagreb 1989, str. 233–241.
38. **Rozman, Franc:** Albin Prepeluh – Abditus. Nova revija, VIII, 1989, str. 69–70.
39. **Rozman, Franc:** Bled v zgodovini. Obiskovalci Bleda, Bled v sliki in besedi. Feniks, Ljubljana 1989, str. 180–185, 193–195; v angl. jeziku: Bled – It's History, Bled's Visitors, Bled in Pictures and Words, str. 180–185, 195–198; v nemškem jeziku: Bled (Veldes) in der Geschichte, Die Besucher von Bled, Bled in Bild und Wort, str. 180–186, 197–200.
40. **Rozman, Franc:** Delavska strokovna društva na slovenskem Koroškem in Štajerskem od začetkov do nastanka avstrijske socialnodemokratske stranke. Borec, XLI, 1989, št. 2, str. 211–221.
41. **Rozman, Franc:** The First Celebration of May 1st in Slovenia. The Memory of May Day. Marsilio Editori, Venezia 1989, str. 415–423.
42. **Rozman, Franc:** Slowenien 1918–1920. Revolution und bürgerliche Gesellschaft 1918–1920. Geyer-Edition, Wien–Salzburg 1989, str. 29–34 (Jahrbuch für Zeitgeschichte 1988/89).
43. **Rozman, Franc:** Stališče slovenske socialne demokracije do balkanskih vojn. Zgodovinski časopis, XLII, 1988, št. 4, str. 517–524.

44. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije. *Revija* 2000, 1989, št. 46/47, str. 213–234.
37. **Vidovič-Miklavčič, Anka** in Janko Prunk: Španska državljanska vojna kot dejavnik diferenciacije političnega življenja v Sloveniji. Španjolska 1936–1939. Priloži sa znanstvenog savjetovanja. JAZU–Globus, Zagreb 1989. str. 233–241.
45. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Vloga in organizacijski razvoj Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Zveze absolventk kmetijsko gospodinjstkih šol (ZAKGŠ). *Kronika*, XXXVII, 1989, št. 3, str. 238–247.
46. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Zveza slovenskih kmetov v letih 1932–1935. *Zgodovinski časopis*, XLIII, 1989, št. 4, str. 555–569.
47. **Vodušek-Starič, Jerca:** Vojne grozote in iskanje »nove šole«. Druga svetovna vojna in povojni čas. *Ledina* 100. Osnovna šola Ledina, Ljubljana, 1989, str. 55–62.
48. **Vodušek-Starič, Jerca** in **Željko Krušelj:** Jugoslavija u britanskim izveštajima 1945–1950. *Danas*, VIII, 2.5.– 4.7. 1989, št. 376–385, str. 65–67, 63–65.

III. Strokovni članki

1. **Adamič, Marjeta:** 30-letnica Inštituta za novejšo zgodovino. *Obvestila*, V, 1989, št. 4, str. 20–21.
2. **Biber, Dušan:** KPJ in sporazum Cvetković–Maček. *Naši razgledi*, XXXVIII, 6.10. 1989, št. 19, str. 553.
3. **Biber, Dušan:** Komunist do nadaljnjega štirinajstdnevnik. *Komunist*, XLVII, 23.6. 1989, št. 25–26, str. 15.
4. **Biber, Dušan:** O »novoodkritih dragocenih dokumentarnih delih«. *Delo*, XXXI, 10.8. 1989, št. 183, str. 5.
5. **Biber, Dušan:** Pred uporabo dobro pretresi. *Zgodovina po kapljicah. Naši razgledi*, XXXVIII, 23.6. 1989, št. 12, str. 369.
6. **Biber, Dušan:** Svetosavlje u novoj embalaži. *Danas*, VII, 31.1. 1989, št. 363, str. 22–24.
7. **Biber, Dušan:** Zloupotreba povijesnih tema. *Vjesnik*, 4.2. 1989; *Panorama* subotom, str. 6–7.
8. **Čampa, Marjeta:** Glasila enot NOV in POS. *Enciklopedija Slovenije*, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 230.
9. **Čampa, Marjeta:** Prvomajski letaki iz NOB v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino. *Arhivi*, XII, 1989, št. 1–2, str. 46–48.
10. **Čepič, Zdenko:** Diskusija. Družboslovje na Slovenskem I–III. *Markistični center CK ZKS*, Ljubljana 1989, str. 667–668, 669–670.
11. **Čepič, Zdenko:** Vojne žrtve kot predmet zgodovinarjeve raziskave. *Uvodne besede. (Okrogla miza »Žrtve Druge svetovne vojne pri nas«)*. *Borec*, XLI, 1989, št. 5–6, str. 588–591.
12. **Ferenc, Tone:** *Borec* v času in prostoru. *Okrogla miza. Borec*, XLI, 1989, št. 9, str. 996–997.
13. **Ferenc, Tone:** Emona. *Enciklopedija Slovenije*, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 36.

14. **Ferenc, Tone:** Enote drugih narodov v NOV in POS. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 46-47.
15. **Ferenc, Tone:** Evtanazijski program. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 72.
16. **Ferenc, Tone:** Fojda. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 130.
17. **Ferenc, Tone:** Generalni inšpektorat javne varnosti za Julijsko krajino. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 188.
18. **Ferenc, Tone:** Gestapo. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 210-211.
19. **Ferenc, Tone:** Golo. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 262.
20. **Ferenc, Tone:** Golobar. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 263.
21. **Ferenc, Tone:** Goričane. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 282.
22. **Ferenc, Tone:** Goriška brigada. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 285-286.
23. **Ferenc, Tone:** Goriška fronta. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 286.
24. **Ferenc, Tone:** Gorjuše. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 293.
25. **Ferenc, Tone:** Gornji Senik. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 297.
26. **Ferenc, Tone:** Gospodarske komisije v NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 308.
27. **Ferenc, Tone:** Gregorčičev partizanski bataljon. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 383-384.
28. **Ferenc, Tone:** Gregorčičeva brigada. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 383.
29. **Ferenc, Tone:** Grudnica. NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 402.
30. **Ferenc, Tone:** Netočna trditev. TV 15, XXVII, 1989, št. 30-31, str. 14.
31. **Gabrič, Aleš:** Božič, Novo leto in ideologija. Le bogate je obdaril, reveže je vse prevaral... Delo, XXXI, 23.12. 1989, št. 296; Sobotna priloga, str. 20.
32. **Gabrič, Aleš:** O dnevu otvoritve največje partizanske likovne razstave. Borec, XLI, 1989, št. 5-6, str. 660-663.
33. **Gabrič, Aleš:** Pet neoseb išče avtorja. Delo, XXXI, 4.2. 1989, št. 28, str. 26.
34. **Guštin, Damijan:** Borec v času in prostoru. (Okrogla miza). Borec, XLI, 1989, št. 9, str. 1020.
35. **Guštin, Damijan:** Goriško vojno področje. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 290-291.

36. **Kacin-Wohinz, Milica:** Fašizem. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 90-92.
37. **Kacin-Wohinz, Milica in Andrej Vovko:** Gentilejeva šolska reforma. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 189.
38. **Kacin-Wohinz, Milica:** Goriški Slovenec. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 290.
39. **Kacin-Wohinz, Milica:** Gortanov proces. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 301.
40. **Kacin-Wohinz, Milica:** Kolokvij o nastanku države SHS. Glasnik Slovenske matice, XIII, 1989, št. 1, str. 44-45.
41. **Kresal, France:** Gospodarska kriza 1929-33. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 304-305.
42. **Kresal, France:** Kolektivne pogodbe in zakon o minimalnih mezdah iz leta 1937. Delavska enotnost, XLVIII, 1989, št. 9-12.
43. **Kresal, France:** Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja. Miroslav Stiplovšek, Od začetkov stavkovnega gibanja do enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945). Delavska enotnost, XLVIII, 7. - 14.4. 1989, št. 13, 14, str. 15.
44. **Mlakar, Boris:** Evakuacija ranjencev in bolnikov v NOB. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 69.
45. **Mlakar, Boris:** Fašizem. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 92.
46. **Mlakar, Boris:** Gorenjsko domobranstvo. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 278.
47. **Mlakar, Boris:** Komunistična enciklopedija. Mladina, 22.12. 1989, št. 44, str. 2.
48. **Mlakar, Boris in Lojze Štradjot:** Pogovor z mag. Borisom Mlakarjem. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 123-143.
49. **Perovšek Jurij:** Pozabljena izvirna možnost jugoslovanske države. Dnevnik, XXXVII, 16.12. 1989, št. 340; Sobotna priloga, str. 11.
50. **Prunk, Janko:** Hrvaško srbski sporazum in Slovenci (ob petdesetletnici sporazuma). Dnevnik, XXXVII, 26.8. 1989, št. 231, str. 9.
51. **Prunk, Janko:** Koroščevo poslanstvo v Jugoslaviji. Slovenski separatizem nekoliko drugače. Nedeljski dnevnik, XXVIII, 31.12. 1989, št. 355, str. 2.
52. **Prunk, Janko:** Na kakšno in katero politično tradicijo se nasloniti. Dnevnik, XXXVII, 4.11. 1989, št. 300; Sobotna priloga, str. 12-14.
53. **Prunk, Janko:** Narodna moč in ovire razvoja. Razmislek o slovenskem političnem razvoju. Dnevnik, XXXVII, 30.12. 1989, št. 353; Sobotna priloga, str. 11-13.
54. **Prunk, Janko:** »Ne podpiram Popita«. Pismo Janka Prunka predsedstvu CK ZKS. Dnevnik, XXXVII, 8.9. 1989, št. 244, str. 2.
55. **Prunk, Janko:** Nepotrebno pričakovanje. Naši razgledi, XXXVIII, 20.10. 1989, št. 20, str. 584-585.
56. **Prunk, Janko:** Obdobje ideologij, čas nestrpnih. (Idejni in politični položaj v Sloveniji 1939). Naši razgledi, XXXVIII, 22.9. 1989, št. 18, str. 518-520.

57. Prunk, Janko: Odprto pismo predsedstvu CK ZKS. Dnevnik, XXXVII, 19.8. 1989, št. 224, str. 9.
58. Prunk, Janko: Opora na Hrvate in Srbe (Slovenci pred letom 1918). Svet: Slovenija i Jugoslavija, 1989, posebna št., str. 16-17.
59. Prunk, Janko: Pamti Slovenče, Hrvate i Srbije. Intervju: Sedamdeset godina Jugoslavije, 1988, posebna št., str. 42-45.
60. Prunk, Janko: Slovenci in pohodništvo. Delo, XXXI, 24.11. 1989, št. 273, str. 6.
61. Prunk, Janko: Slovenci in 1. december. (Ali dolgo potovanje z dežja pod kap). Delo, XXXI, 28.11. 1989, št. 276, str. 5.
62. Rozman, Franc: Die Bedeutung des Mogersdorfer Symposions für die slowenische Geschichtsschreibung. Burgenland, Eisenstadt 1989, str. 69-70.
63. Rozman, Franc: Ob ponatisu Zgodovinskega časopisa 27/1973, št.1-2. Zgodovinski časopis, XXVII, 1973, št. 1-2, ponatis 1989, platnica.
64. Rozman, Franc: Razprava na kolokviju o nastanku Države SHS. Glasnik Slovenske matice, XII, 1989, str. 45-46.
65. Rozman Franc: Slovenski socialni demokrati in dunajska centrala. Naši razgledi, XXXVIII, 26.5. 1989, št. 10, str. 310-311.
66. Rozman, Franc: Sto let avstrijske socialistične stranke. Naši razgledi, XXXVIII, 10.3. 1989, št. 3, str. 87-88.
67. Vidovič-Miklavčič, Anka: Fantovski odsek. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 86.
68. Vidovič-Miklavčič, Anka: Gruda. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 401.
69. Vodušek-Starič, Jerca: Federalna Slovenija. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 94.
70. Vodušek-Starič, Jerca: Federativna ljudska republika Jugoslavija. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 94.

IV. Objave virov

1. Ferenc, Tone: Nekaj podatkov po objavi spominov na kočevsko okrožje Cirila Dekvala. Borec, XLI, 1989, št. 10-11, str. 1185-1206.
2. Ferenc, Tone: Neobjavljen članek domoljubnega duhovnika. Borec, XLI, 1989, št. 3-4, str. 386-390.
3. Prunk, Janko: Opombe k dokumentom. Edvard Kardelj, Zbrana dela, 1. knjiga: maj-junij 1928 - december 1934. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989, str. 115-125, 136-146, 198-204, 205-230, 257-267, 268-278, 279-288.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

1. Čepič, Zdenko: Okrogla miza »Žrtve druge svetovne vojne pri nas«. Ljubljana, 3. marca 1989. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 1, str. 132-133.
2. Čepič, Zdenko: Življenje mrtvih. TV 15, XXVII, 20.4. 1989, št. 15, str. 11.

3. **Godeša, Bojan:** Koliko žrtev in katere? Odnos politika – zgodovina ni zgolj enosmeren. Večer, XV, 15.4. 1989, št. 88, str. 26.
4. **Godeša, Bojan:** Koliko žrtev in katere. (Posvetovanje o žrtvah druge svetovne vojne pri nas). Naši razgledi, XXXVIII, 7.4. 1989, št. 7, str. 192–193.
5. **Kresal, Franc:** 21. in 22. zasedanje jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 4, str. 611–612.
6. **Rozman, Franc:** Simpozij Gibanje – 100 let socialne demokracije v Avstriji. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 3, str. 448–449.

VI. Ocene in poročila

1. **Adamič, Marjeta:** Josip Rus – Andrej, Pričevanja in spomini. Borec, Ljubljana 1989, 396 str. Arhivi, XII, 1989, št. 1–2, str. 97.
2. **Adamič, Marjeta:** Bogdan Lekić, Arhivski izvori za istoriju socijalističke Jugoslavije 1943–1953. Arhiv Jugoslavije, Beograd 1987, 275 str. Arhivi, XII, 1989, št. 1–2, str. 99–100.
3. **Čepič, Zdenko:** Igra bridke resničnosti. Boris A. Novak, Dramski diptih. Obzorja, Maribor 1988, 219 str. Borec, XLI, 1989, št. 3–4, str. 451–455.
4. **Deželak-Barič, Vida:** Fašisti brez krinke. (Tone Ferenc: Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941–1942). Borec, XLI, 1989, št. 7–9, str. 859–862.
5. **Ferenc, Tone:** Novi, odlični spomini iz narodnoosvobodilnega boja. B. Osolnik: Z ljubeznijo skozi kruti čas. Borec, XLI, 1989, št. 7–8, str. 863–865.
6. **Gabrič, Aleš:** Miodrag Dimić, Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike v Srbiji. Rad, Beograd 1988, 293 str. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 3, str. 467–468.
7. **Gombač, Metka:** Boris Pahor, Ta ocean strašno odprto, dnevniški zapiski od junija 1974 do februarja 1976. Arhivi, XII, 1989, št. 1–2, str. 100–101.
8. **Gombač, Metka:** Fotoalbum izseljencev iz Benečije, s študijami o posameznih migracijskih obdobjih. Trst 1986, 177 str. Kronika, XXXVII, 1989, št. 3, str. 334–335.
9. **Gombač, Metka:** Mateja Jeraj, Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki. Arhivi, XII, 1989, št. 1–2, str. 91–92.
10. **Gombač, Metka:** Trst 1941–1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe. Lipa, Koper 1988, 253 str. Kronika, XXXVII, št. 3, str. 335–336.
11. **Gombač, Metka:** Zgodovinski časopis 2. Delo, XXXI, 12.10. 1989, št. 237; Književni listi, str. 6.
12. **Gombač, Metka:** Zgodovinski časopis 3. Delo, XXXI, 16.11. 1989, št. 266; Književni listi str. 6.
13. **Gombač, Metka:** Zgodovinski časopis 43. Delo, XXXI, 6.7. 1989, št. 154; Književni listi, str. 6.
14. **Guštin, Damijan:** Novo delo o 32. diviziji. Borec, XLI, 1989, št. 7–8, str. 873–875.
15. **Kresal, Franc:** Miroslav Stiplovšek, Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Obzorja, Maribor 1989, 317 str. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 1, str. 145–148.

16. **Lazarević, Žarko:** Dragan Veselinov, Sumrak seljaštva. Ekonomika, Beograd 1987, 282 str. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 1, str. 150–151.
17. **Lazarević, Žarko:** Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socializmu, politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske krajine 1945–1948. Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 3, str. 465–467.
18. **Mrdjenović, Pavla:** Janez Kopač, Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898–1988). Obzorja, Maribor 1988, 58 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; zbirka vodnikov; 161). Arhivi XII, 1989, št. 1–2, str. 96–97.
19. **Studen, Andrej:** Fernand Braudel, Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče (Ljubljana, 1988, I in II del, 358, 414 str.). Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, št. 3, str. 459–460.

VII. Biografije

1. **Deželak-Barič, Vida:** Hermanko Jože. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, 4: E–Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1989, str. 637.
2. **Deželak-Barič, Vida:** Hočevar France. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, 4: E–Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1989, str. 658.
3. **Deželak-Barič, Vida:** Hohkraud Alojz. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, 4: E–Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1989, str. 660.
4. **Ferenc, Tone:** Gambaro Gastone. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 179.
5. **Ferenc, Tone:** Globocnik Odilo. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 250.
6. **Ferenc, Tone:** Grazioli Emilio. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 377.
7. **Fischer, Jasna:** Grablovič Anton. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 345.
8. **Kacin-Wohinz, Milica:** Gortan Vladimir. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab, Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 301.
9. **Kacin-Wohinz, Milica:** Ščuka Anton Zorko. Primorski slovenski biografski leksikon, 15. sn.: Suhadolc–Theuerschuh. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1989, str. 522.
10. **Mlakar, Boris:** Ehrlich Lambert. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 2.
11. **Mlakar, Boris:** Šiškovič (Siskovich) Jože (Jozef). Primorski slovenski biografski leksikon, 15. sn.: Suhadolc–Theuerschuh. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1989, str. 540.
12. **Prunk, Janko:** Fajfar Tone. Enciklopedija Slovenije, III: Eg–Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 75–76.

13. **Prunk, Janko:** Gosar Andrej. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 302.
14. **Rozman, Franc:** Endlicher Ivan. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 42.
15. **Rozman, Franc:** Fabjančič Vladislav. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 74.
16. **Rozman, Franc:** Ferjančič Andrej. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 97.
17. **Rozman, Franc:** Franc Jožef I. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 138.
18. **Rozman, Franc:** Gantar-Godina Irena. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 181.
19. **Rozman, Franc in Bogo Grafenauer:** Habsburžani. Enciklopedija Slovenije, III: Eg-Hab. Mladinska knjiga, Ljubljana 1989, str. 412-416.
20. **Trampuž, Lilijana:** Hlebec Albert - Lidin, Prizma, Paulin. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, 4: E-Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1989, str. 657.
21. **Vidovič-Miklavčič, Anka:** Hočevar Janez. Enciklopedija Jugoslavije, izdaja v slovenskem jeziku, 4: E-Hrv. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1989, str. 658.

VIII. Bibliografije

1. **Kandus, Nataša:** Bibliografija Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za novejšo zgodovino. Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Biobibliografije, XXIX, 1989, št. 1, str. 17-278.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

Peter Vodopivec, Kranjski jakobinec Siegfried von Taufferer in Francija	3
UDK 949.712»17/18«(093.2)	
Jasna Fischer, Prebivalstvo slovenske Istre v obrti in industriji med leti 1869-1910	15
UDK 331:62:338.42(497.12-19)»1869/1910«	
Arnold Suppan, Koroški Slovenci v 19. in 20. stoletju	21
UDK (436.6=863)»1848/1988«	
Jurij Perovšek, Nemški liberalizem in vprašanje naroda ter državne ureditve. Primerjava z Jugoslavijo v dvajsetih letih	39
UDK 329-12+323.1(497.1)»192«	
Ervin Dolenc, Krekova mladina	49
UDK 329.3.053.7:351.85(497.12)»1922/33«	
Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med vojnama	71
UDK 347.27:323.32(497.12)»1918/1941«	
Bojan Godeša, Predvojno delovanje odborov Delavske enotnosti	89
UDK 331.881+329.15(497.12)»1949/41«	
Boris Mlakar, Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne	107
UDK 323.273(497.12)»1944/45«	
Zdenko Čepič, Načrtno zaostrovanje razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov)	121
UDK 338.98(497.12)»1945«	

ZAPISI

UDK 94(047)

Marjeta Čampa, Nekaj odmevov slovenske zgodovine in kulture v vsakdanjem NOB tisku v arhivu INZ	135
---	-----

JUBILEJI - JUBILEES - JUBILÉS - JUBILÄEN

UDK 92

Janko Prunk, Milica Kacin-Wohinz, šestdesetletnica 141

POSVETOVANJA - SYMPOSIUMS - CONFÉRENCES - BERATUNGEN

UDK 930.061.3

25. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja, Linz, 12.-16. 9. 1989 (Andrej Studen) 147

Znanstveno posvetovanje Stradanje Jugoslavena u drugom svjetskom ratu, Jasenovac, 27. - 29. 10. 1989 (Damijan Guštin) 149

**OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS -
RAPPORTS ET CRITIQUES - BERICHTE UND REZENSIONEN**

UDK 930(048.1)

Silvester Kopriva, Ljubljana skozi čas (Lojz Tršan) 153

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur (Marjeta Adamič) 154

Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uslužbencev (Andrej Studen) 156

Walter Kiendel, Der Erste Weltkrieg (Damijan Guštin) 161

Miroslav Stepančič, Partizansko gospodarstvo in oskrba partizanske vojske na Dolenjskem in Notranjskem 1941-1945 (Lojz Tršan) 162

Vestnik koroških partizanov 22 (Janez Peršič) 166

Franc Cerar, Partizan nekoliko drugače (Janez Peršič) 167

Vladimir Žerjavič, Gubici stanovišta Jugoslavije u drugom svetskom ratu (Damijan Guštin) 168

Darko Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu (Aleš Gabrič) 174

BIBLIOGRAFIJA - BIBLIOGRAPHY - BIBLIOGRAPHIE

UDK 016.930

Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1989 (Nataša Kandus) 179

UDK 949.712»17/18«(093.2)

Peter VODOPIVEC, dr., izr. profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, YU, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, št. 1-2, slov. (fr., angl.)

KRANJSKI JAKOBINEC BARON SIEGFRIED VON TAUFFERER IN FRANCIJA

Avtor predstavlja francosko gradivo, ki dopolnjuje knjigo Dane Zwitter-Tehovnik: »Wirkungen der französischen Revolution in Krain« in njen prikaz misli in življenja barona Siegfrieda von Tauffererja. V tej zvezi se posebej ustavlja pri Tauffererjevem načrtu za vstajo v Vojni krajini in ugotavlja, da je ta načrt v prvi vrsti dokument krajiškega nezadovoljstva z terezijansko in jožefinsko politiko.

UDK 331.62:338.42(497.12-14)«1869/1910»

Jasna FISCHER, znanstvena svetnica, Inštitut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino 1990, XXX, št. 1-2, slov. (nem., angl.)

PREBIVALSTVO SLOVENSKE ISTRE V OBRTI IN INDUSTRIJI 1869-1910

Na podlagi rezultatov ljudskih štetij v avstrijski polovici habsburške monarhije med leti 1869-1910 so analizirane spremembe v poklicni sestavi prebivalstva zaposlenega v neagrarni proizvodnji. Podatki kažejo na relativno zaostajanje slovenske Istre v procesu industrializacije v okviru slovenskega narodnega ozemlja. Niso pa bile ugotovljene bistvene razlike v razvoju posameznih industrijskih in obrtnih panog.

UDK (436.6=863)»1848/1988»

Arnold SUPPAN, dr., univ. docent in direktor Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, A-1010 Wien, Josefsplatz 6

Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1-2, 1990, slov. (angl.)

KOROŠKI SLOVENCİ V 19. IN 20. STOLETJU

Avtor najprej razčlenjuje mesto in razvoj koroških Slovencev od srede 19. stol. do danes, potem pa se osredotoči na nekatera posebna vprašanja in ocenjuje pomen Mohorjeve družbe, motive za odločitev ob plebiscitu 1920, nacionalno in družbeno odločitev po letu 1945 in pa problem dvojezičnega šolskega sistema.

UDK 329.12+323.1(497.1)»192»

Jurij PEROVŠEK, mag. asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevki za novejšo zgodovino 1990, XXX, 1-2, slov. (nem., angl.)

NEMŠKI LIBERALIZEM IN VPRAŠANJE NARODA TER DRŽAVNE UREDITVE. PRIMERJAVA Z JUGOSLAVIJO V DVAJSETIH LETIH

V razpravi primerja avtor nacionalnopolitično misel in prakso, ki sta jo oblikovala nemški in jugoslovanski liberalizem o vprašanju naroda v dvajsetih letih. Ugotavlja, da sta oba liberalna politična tabora podpirala državni centralizem in nacionalni unitarizem s tem, da je za nemški liberalizem pomenil centralizem odpravo dotedanje pruske hegemonije v nemški državi, centralistična politika jugoslovanskega liberalizma pa je nasprotno predstavljala podporo velikosrbskemu monarhističnemu hegemonizmu. Opozarja še, da se je s sprejemanjem neobstoječega nacionalnega unitarizma v jugoslovanski državi, jugoslovanski liberalizem dokazal tudi kot politična sila, ki je vprašanje naroda zavestno obšla.

UDK 329.3-053.7:351.85(497.12)»1922/33«

Ervin DOLENC, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino, YU - 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1.
Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1-2, 1990, slov. (fr., angl)

KREKOVA MLADINA

Razprava obravnava kulturno posvetno in mladinsko organizacijo levega krila slovenske katoliške stranke oziroma njenega delavskega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze od ustanovitve leta 1922 do prisilne razpustitve 1933. Krekova mladina je zlasti od leta 1928 svoj prvotni namen bistveno presejala. S svojim radikalnim socialnopolitičnim programom je bila vzrok globokim razhajanjem v slovenskih katoliških vrstah, v okviru krščansko socialističnega gibanja pa je predstavljala idejno avantgardo. Količinsko je med slovenskim delavstvom omogočala skoraj tretjino prosvetnega dela in ljubiteljske kulture ter bila izmed treh političnih taborov po svoji moči takoj za marksistično tovrstno organizacijo.

UDK 347.27:323.32(497.12)»1918/1941«

Žarko LAZAREVIČ, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1-2, 1990, slov. (nem., angl.)

KMEČKI DOLGOVI V JUGOSLAVIJI V OBDOBJU MED VOJNAMA

Avtor obravnava problem kmečkih dolgov, ki postane aktualen sredi druge polovice dvajsetih let, vendar pa zaradi neodločnosti vlade in nasprotujočih si interesov ostane nerešen vse do srede tridesetih let.

UDK 331.881+329.15(497.12)»1940/41«

Bojan GODEŠA, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, št. 1-2, 1990. slov. (fr., angl.)

PREDVOJNO DELOVANJE ODBOROV DELAVSKE ENOTNOSTI

Razprava se omejuje na čas neposredno pred izbruhom vojne na jugoslovanskih tleh (od poletja 1940 do aprila 1941) ter razčlenjuje tedanje taktično delovanje KPS(J) s posebnim poudarkom na njeni sindikalni dejavnosti v katero spada tudi ustanavljanje odborov Delavske enotnosti. Skladno s tedanjo taktiko neposrednega zbiranja sil okrog KP mimo obstoječih legalnih struktur v enotno fronto od spodaj naj bi ti odbori predstavljali oporišča KP po tovarnah in podjetjih. Ti odbori torej niso sad skupne akcije KPS in JSZ. Količna je bila razširjenost teh odborov po podjetjih ni moč ugotoviti, saj ni ohranjen niti en vir, ki bi nam o tem neposredno pričal.

UDK 323.273(497.12)»1944/45«

Boris MLAKAR, mag., asistent, Institut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1.
Prispevki za novejšo zgodovino XXX, 1-2, 1990, slov. (nem., angl.)

SLOVENSKA PROTIREVOLUCIJA S POSEBNIM OZIROM NA KONEC VOJNE

Avtor na podlagi arhivskih virov in spominskih zapisov nekaterih akterjev podaja kratek pregled prizadevanja vodstva slovenske protirevolucije v letih 1944/45, da bi preprečilo zmago narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ob koncu vojne. Zato je med drugim razglasilo Združeno Slovenijo kot del federativne kraljevine Jugoslavije in ustanovilo začasno slovensko vlado v Ljubljani 3. maja 1945.

UDK 338.98(497.12)»1945«

Zdenko ČEPIČ, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, YU, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, 1-2, slov.(nem., angl.)

**NAČINI ZAOSTROVANJA RAZREDNEGA V ZAKLJUČNEM OBDOBJU NOB
(V LUČI ZAKONSKIH UKREPOV)**

Na osnovi nekaterih zakonov, ki jih je sprejemalo pomladi 1945, pred osvoboditvijo celotnega državnega ozemlja, predsedstvo AVNOJ z namenom urejanja gospodarskega življenja, kaže avtor na načine kako je nova oblast posegala v obstoječe lastninske odnose. Pri tem ni šlo za odkrit razredni spopad med novo politično oblastjo, na čelu s komunistično partijo in nosilci kapitala, marveč za način spreminjanja družbeno ekonomskih odnosov v jugoslovanski revoluciji, znan kot »patriotična nacionalizacija«.

UDK 949.712»17/18«(093.2)

Peter VODOPIVEC, Ph. D., Ass. Prof., Department of History, Philosophic Faculty, YU 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (fr., angl.)

CARNIOLIAN JACOBIN BARON SIEGFRIED VON TAUFFERER AND FRANCE

The author describes French documents and publications that supplement the book by Dana Zwitter Tehovnik entitled »Wirkungen der französischen Revolution in Krain« and her survey of the life and ideas of baron Siegfried von Taufferer. Special attention is paid to Taufferer's plan to start an insurrection in the Military Borderland. The author emphasises that the insurrection plan may be considered the first manifestation of dissatisfaction in the Borderland with the policies pursued by Maria Theresa and Joseph II.

UDK 331:62:338.42(497.12-14)»1868/1910«

Jasna FISCHER, Scientific Adviser, Institute of Recent History, YU - 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (germ., angl.)

**THE POPULATION IN THE SLOVENE PART OF ISTRIA IN THE SPHERE OF TRADE AND
INDUSTRY (1869-1910)**

On the basis of the results furnished by population censuses carried out in the Habsburg Empire in the 1869-1810 period, the author analyses the changes in the vocational population structure focusing exclusively on professions that could be found in the non-agrarian manufacturing sector. The available data indicate that the Slovene part of Istria was considerably lagging behind the process of industrialisation when compared to the entire Slovene ethnic territory. No major differences could however be established when the development of individual industrial and trade sectors were examined.

UDK (436.6=863)»1848/1988«

Arnold SUPPAN, Ph. D., Ass. Prof., Director of Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, A-1010, Vienna, Josefsplatz 6

Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990 slov. (angl.)

CARINTHIAN SLOVENES IN THE 19th AND 20th CENTUES

In the introduction the author describes the position and progress of the Carinthian Slovenes from mid-19th century till present days. Then he focuses on some issues specifically, evaluating the significance of the organisation known as »Mohorjeva družba«, the motives behind the 1920 Plebiscite decision, the options decided about in 1945, as well as the problem of bilingual schools.

UDK 329.12+323.1(497.1)»192«

Jurij PEROVŠEK, ms, Institute of Recent History, YU - 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (germ., angl.)

THE GERMAN LIBERALISM AND THE ISSUE OF A NATION AS WELL AS A STATE SYSTEM.
A COMPARISON WITH YUGOSLAVIA IN 1920s

The author compares the national-political theory and practice as they have been shaped by the German and the Yugoslav liberalisms in the 1920s concerning the issue of a nation. He establishes that the two liberal political concepts supported state-centralism as well as national unitarianism; the German liberalism considered the abolition of the former Prussian domination within the German state to be the genuine trait of centralism, while the centralist orientation advocated by the Yugoslav liberalism implied support to Serbia's monarchist hegemony. The author emphasises that accepting a non-existing national unitarianism, the Yugoslav liberal circles turned out to be a political force that avoided the issue of a nation quite on purpose.

UDK 329.053.7:351.85(497.12)»1922/33«

Ervin DOLENC, ms, Institute of Recent History, YU - 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (fr., angl.)

JANEZ KREK'S YOUTH ORGANISATION

The article describes a cultural youth organisation belonging to the left wing of the Slovene Catholic Party and/or its workers' union of the Yugoslav Trade Alliance since its foundation in 1922 until its forced dissolution in 1933. In the period following the years 1928, the organisation's activities extended well beyond its initial scope. Through its radical socio-political programme Krek's Youth Organisation caused major difference of opinion among Catholic Slovenes, and within the Christian socialist movement it represented the ideological vanguard. The organisation was in charge of almost one third of all cultural events and performances prepared by Slovene workers' dilettante cultural societies; at the same time, it was one of the three major political groups, following immediately a similar Marxist organisation when their power and influence are compared.

UDK 347.27:323.32(497.12)»1918/1941«

Žarko LAZAREVIČ, ms, Institute of Recent History, YU - 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki iz novejše zgodovine, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (germ., angl.)

PEASANTS' DEBTS IN YUGOSLAVIA IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WARS

The author describes the problem of peasants' debts that became a very topical issue in the second half of the 1920s yet was not solved until mid-1930s due to the government's indecisiveness as well as a number of conflicting interests.

UDK 331.881+329.15(497.12)»1940/41«

Bojan GODEŠA, ms, Institute of Recent History, YU - 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1-2, 1990. slov. (fr., angl.)

THE ACTIVITY OF DELAVSKA ENOTNOST LOCAL BRANCHES BEFORE WORLD WAR II

The author focuses on the period immediately prior to the start of World War II on Yugoslav territory (Summer 1940 - April 1941), and analyses the current tactical activity of the Communist Party of Slovenia in general, with special emphasis on its unionist activities, including the establishment of local branches of Delavska Enotnost (Workers' Unity). In conformity with its tactics, the Communist Party was organising its own bodies beyond the existing legal forms, hence the local branches that should become the strongholds of the Communist Party of Slovenia in factories and enterprises. The local branches consequently cannot be considered the result of common efforts by the Communist Party of Slovenia and the Yugoslav Trade Unions. It is not possible to find out exactly how many such local branches were in fact established in factories since no relevant documents were preserved.

UDK 323.273(497.12)»1944/45«

Boris MLAKAR, ms, Institute of Recent History, Yu – 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1–2, 1990. slov. (germ., angl.)

SLOVENE ANTI-REVOLUTION WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE END OF WORLD WAR II

On the basis of archival records as well as memoirs written by some participants in the process, the author briefly describes the efforts made by the Slovene anti-revolutionary forces in 1944/45 aiming at preventing a successful end of the national-liberation movement in Slovenia, at the end of World War II. The anti-revolutionary circles proclaimed a United State of Slovenia as part of the federal kingdom of Yugoslavia, headed by a provisional Slovene government founded in Ljubljana on May 3, 1945.

UDK 338.98(497.12)»1945«

Zdenko ČEPIČ, MS, Institute of Recent History, YU – 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, No. 1–2, 1990. slov. (germ., angl.)

MANIFESTATIONS OF CLASS CONFLICTS IN THE LAST STAGE OF THE NATIONAL LIBERATION WAR (IN THE LIGHT OF LEGAL MEASURES)

On the basis of some laws passed by the AVNOJ (Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia) presidency in the spring of 1945 with the aim of regulating economic activities, the author describes the ways and means with which the new authorities changed former property relations. This was not done in an open class struggle between the new authorities led by the Communist Party on one hand and the owners of capital on the other; the conflict and changes in the socio-economic relationships within the Yugoslav revolution are described through the concept of »patriotic nationalisation«.

